

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Миљана М. Јаковљевић

**ПРАВНА ЗАШТИТА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ
КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА СА ПОСЕБНИМ
ОСВРТОМ НА ИЗВОЂАЧКЕ УМЕТНОСТИ**

докторска дисертација

Београд, 2025. године

University of Belgrade

Faculty of Law

Miljana M. Jakovljević

**LEGAL PROTECTION OF INTANGIBLE
CULTURAL HERITAGE WITH A SPECIAL
FOCUS ON PERFORMING ARTS**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2025

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор:

проф. др Бранко М. Ракић, редовни професор Универзитета у Београду – Правног факултета

Чланови комисије:

проф. др Бојан Милисављевић, редовни професор Универзитета у Београду – Правног факултета

проф. др Маја Лукић Радовић, ванредни професор Универзитета у Београду – Правног факултета

проф. др Михајло Вучић, виши научни сарадник Института за међународну политику и привреду у Београду

Датум одбране:

*Мојим старима.
Мојој породици.*

Велико хвала на свему ментору проф. др Бранку М. Ракићу.

ПОДАЦИ О ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Наслов:

„Правна заштита нематеријалног културног наслеђа са посебним освртом на извођачке уметности“

Сажетак:

Основна намера рада јесте потрага за адекватним начинима правне заштите нематеријалног културног наслеђа, а посебно облика из домена извођачких уметности, без уплитања у креативност практиканата. Наведено се постиже превасходно путем анализе међународноправне регулативе. Имајући у виду специфичне потребе и осетљивост нематеријалног наслеђа биће комбиновани и увиди у постигнуте резултате неформалних политичких приступа. Наиме, уочено је да је *lex culturalis* одвећ кројен за заштиту и очување материјалног културног наслеђа, а чак и оне норме окренуте нематеријалном су састављане по узору на пређашње помињаног парњака, што не одговара у потпуности нарочитостима његових облика. Скретање пажње на ограничене домете инкорпориране правне заштите, те упитне културне политике применљиве на нематеријално наслеђе кључно је за стварање тако неопходне сигурности носилаца. Поменуто је пак предуслов за наставак практиковања постојећих облика, опстанак угрожених, али и успехе у покушајима ревитализације пређашње изгубљених елемената.

На основу постављене основне хипотезе, анализом релевантних правних правила, међународног права, уз посебно указивање на позитивно право пореклом са тла Унескових региона, као резултат тамошњих јавних политика, у раду се изводи закључак да је неопходно унапређење тренутно актуелног правног оквира, које би ваљало спровести уз паралелно коришћење свих инструмената културне политике. Шта више, остваривање блиских и трајних међународних сарадњи овом приликом би било више него добро дошло, с обзиром да нису ретки случајеви да се исти елементи практикују у више држава. Препоручене акције би требало симултано спровести, како би носиоци, односно само наслеђе што мање били изложени могућим негативним последицама током имплементирања промена.

Кључне речи: нематеријално културно наслеђе, извођачке уметности, међународно јавно право, међународно право људских права, правна заштита, очување, култура

Научна област: Право

Ужа научна област: Међународно право

INFORMATION ON DOCTORAL DISSERTATION

Title of Doctoral Dissertation:

„Legal Protection of Intangible Cultural Heritage with a Special Focus on Performing Arts“

Abstract:

This study actually represents a quest for adequate ways of legal protection of intangible cultural heritage with a special focus on performing arts, while at the same time trying not to interfere with the creativity of its practitioners. Considering specific and sensitive nature of intangible cultural heritage, the analysis of the international legal framework is combined with an examination of informal political approaches. Namely, it seems that the *lex culturalis*, in general, focuses on the protection and safeguarding of tangible cultural heritage. Even the few legal acts that regulate intangible cultural heritage are drafted using the aforementioned legal norms as a model, which is not always best solution for the intangible cultural heritage domains. Raising awareness of the limitations of existing legal protections and the debatable solutions of various cultural policies is a key factor in providing safe space for practitioners to continue with their legacy, revitalize long-lost elements, and safeguard practices threatened with extinction.

Based on the initial hypothesis and after analyzing all relevant international legal documents and of UNESCO regions (which are mostly product of its cultural policies), this doctoral dissertation asserts the necessity of strengthening the current legal framework while employing other cultural policies instruments. To build adequate and effective legal protection for intangible cultural heritage, countries as the main actors, must establish close and permanent relations, considering that multiple practices are shared. Ideally, the recommended improvements would be implemented simultaneously in order to mitigate the possible negative effects of the transition.

Keywords: Intangible Cultural Heritage, Performing Arts, International Public Law, Human Rights Law, Legal Protection, Safeguarding, Culture

Scientific area: Law

Scientific subarea: International Law

САДРЖАЈ

УВОД.....	1
1. Разлози за избор теме.....	1
2. Формулација проблема истраживања.....	1
3. Предмет истраживања.....	3
4. Релевантност теме.....	4
5. Циљеви истраживања.....	5
6. Хипотезе.....	5
7. Методологија.....	7
8. Садржај истраживања.....	7
 I ОСНОВНИ ПОЈМОВИ ИСТРАЖИВАЊА И МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ ОКВИР.....	10
1. Неки од основних појмова из сфере културе.....	10
1.1 Поимање културног наслеђа.....	10
1.1.1 Подела на материјално и нематеријално културно наслеђе.....	12
1.1.2 Сврха нематеријалног културног наслеђа.....	14
1.2 Концепт извођачких уметности.....	15
1.3 Схватања о културном идентитету.....	17
2. Извори међународног јавног права.....	19
3. Субјекти међународног права.....	25
 II ПРАВНО - ПОЛИТИЧКИ ПРИСТУПИ НЕМАТЕРИЈАЛНОМ КУЛТУРНОМ НАСЛЕЂУ КРОЗ ИСТОРИЈУ.....	28
1. Увод у поглед на историјски развој свести.....	28
2. Природни процеси и облици сузбијања током претходних времена.....	29
3. Осврт на извођачке уметности кроз призму процеса сузбијања.....	36
4. „Асимилационистички“ приступи држава у новијој историји.....	38
5. Правно регулисање заштите (нематеријалног) културног наслеђа кроз историју.....	40
 III КОНВЕНЦИЈА О ОЧУВАЊУ НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА ИЗ 2003. ГОДИНЕ.....	43
1. Активности на међународном плану које доводе до Конвенције из 2003. године.....	43
1.1 Правни и организациони начини управљања нематеријалним наслеђем у другој половини XX века.....	44
2. Анализа циљева постављених Конвенцијом из 2003. године.....	47
3. Дефинисање појма нематеријалног културног наслеђа уведеног Конвенцијом из 2003. године.....	50
4. Очување из угла Конвенције из 2003. године.....	53
4.1 Државе као кључни актери у очувању.....	56
4.1.1 Идентитет и други покретачи приликом регистравања на листе.....	60
4.1.2 Положај наслеђа након регистрације.....	63

4.2 Степен укључивања и стварни положај заједница као носилаца нематеријалног културног наслеђа.....	67
4.3 Други релевантни актери за очување нематеријалног културног наслеђа.....	70
5. Недостатак заштите предвиђене Конвенцијом из 2003. године.....	73

IV КОМПАТИБИЛНОСТ НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА СА ИНСТРУМЕНТИМА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА ЉУДСКИХ ПРАВА ПО КОНВЕНЦИЈИ ИЗ 2003. ГОДИНЕ.....74

1. Правни инструменти из сфере људских права усвојени пре Конвенције из 2003. године.....	74
2. Осврт Конвенције из 2003. године и пратећих аката на људска права.....	80
3. Правни инструменти из домена људских права усвојени након ступања на снагу Конвенције из 2003. године.....	82
4. Примери званичних покушаја укидања пракси нематеријалног културног наслеђа у супротности са људским правима.....	85

V НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ КРОЗ ДРУГЕ ИНСТРУМЕНТЕ *LEX CULTURALIS*-а.....89

1. Hard Law инструменти.....	89
1.1 Хашка конвенција о заштити културних добара у оружаним сукобима из 1954. године.....	89
1.2 Конвенција о средствима забране и спречавања недозвољеног увоза, извоза и преноса власништва над културним добрима из 1970. године.....	94
1.3 Конвенција о украденим и незаконито извезеним културним добрима из 1995. године.....	98
1.4 Конвенција о заштити и промовисању разноликости културних израза из 2005. године.....	101
2. Soft Law инструменти.....	104
2.1 Декларација о принципима међународне културне сарадње из 1966. године као окосница и даљи развој културних политика држава и међународних културних односа.....	104
2.2 Декларација о културним политикама из 1982. године.....	107
2.3 Нара документ о аутентичности из 1994. године.....	109
2.4 Универзална декларација о културној разноврсности из 2001. године.....	111
2.5 Истанбулска декларација из 2002. године.....	113
2.6 Јамато декларација о интегрисаним приступима очувању материјалног и нематеријалног културног наслеђа из 2004. године.....	114
2.7 Мондиакултова Декларација о културним политикама и одрживом развоју из 2022. године.....	116

VI ПРИСТУПИ НЕМАТЕРИЈАЛНОМ КУЛТУРНОМ НАСЛЕЂУ ПО РЕГИОНИМА.....118

1. Азија и Пацифик.....	119
2. Арапске државе.....	137
3. Африка.....	140

4. Европа и Северна Америка.....	153
5. Латинска Америка и Кариби.....	169
VII ОСВРТ НА ИЗВОЂАЧКЕ УМЕТНОСТИ.....	179
1. Добри примери и угрожене праксе Азије и Пацифика.....	180
2. Угрожене праксе Арапских држава.....	184
3. Добри примери и угрожене праксе Африке.....	185
4. Добри примери и угрожене праксе Европе и Северне Америке.....	187
5. Добри примери и угрожене праксе Латинске Америке и Кариба.....	192
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	195
ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ.....	200
БИОГРАФИЈА.....	231
Изјава о ауторству.....	232
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада.....	233
Изјава о коришћењу.....	234

УВОД

1. Разлози за избор теме

Пре било каквог упуштања у суштину међународноправне заштите нематеријалног културног наслеђа, те једног од његових домена – извођачких уметности, не би било згорега елаборирати како личне, тако и професионалне мотиве ауторке за избор теме.

Само по себи, било какво истраживање представља изузетно обиман и изазован подухват. Да би оно било ваљано обављено неопходан је покретач – неки би то назвали силом или пак енергијом, које обавезно мора пратити снага, али и одређена доза храбрости, уз тунку упорности. Све оне заједно морају постојати не само на почетку, него и дужи период времена на свакодневном нивоу. У неким (мрачним) тренуцима, док циљ још увек није на видику, делује да су можда чак разлози који гоне истраживаче напред, уједно и једина њихова награда.

Мотиви ауторке за спровођење овог истраживања су подједнако и лични и професионални. Плод су како саморефлексије, тако и утицаја околине. Разноликост окружења, проистекла из чињенице да је ауторка живела не само у родној Србији, него и иностранству, као и околност да су чланови њене породице припадници различитих вера, народности, па и раса, заинтересовали су је за културу, њене фасцинирајуће облике, значај и смисао. Још током студија ауторка уочава чињеницу да прописи из домена културе представљају динамично поље за изучавање, али исто тако да конкретна правна заштита нематеријалног наслеђа одаје утисак веома уског поља, коме се доста ређе посвећује пажња у поређењу са осталим питањима међународног права. Имајући наведено у виду, решава да право посматра као инструмент што прати живот и мултикултуралност, те различите обичаје којима је одмалена била окружена. Право бива средство за задовољење њене радозналости, а користећи га у постојећој флуидности, нада се да ће њен рад умети на прави начин да ослика и разноврсност културних уплива што је и дан данас окружују.

Поврх тога, постоји и жеља даљег професионалног развитка, али и пружања својственог друштвеног доприноса у виду побољшања услова заштите нематеријалног културног наслеђа (посредно и извођачких уметности) што доприноси и њиховом очувању. Комбиновањем стечених практичних знања и вештина са теоријским приступом ауторка верује да може дати потпунију слику о начину на које се овај вид наслеђа штити. Временом, све и да се ставови изнети у наредним редовима не покажу за ваљане, представљаће основ за дискусију, размену мишљења и увида, али и инспирацију другим истраживачима у њиховом раду.

2. Формулација проблема истраживања

Историјски посматрано, ставови према нематеријалном културном наслеђу су се кретали од опресије (у случајевима када њени носиоци падну под туђу власт), игнорисања, па до толерисања, а понегде чак и подстицања слободног практиковања. Дакле, потреба за правном заштитом нематеријалног културног наслеђа јавила се далеко раније. Но, на глобалном плану тек пред сам крај XX века креће да се активније ради на том пољу. Чак и да се занемаре све мањкавости *Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа* из 2003. године, поводом њених предвиђених механизма се не може рећи да самом њиховом применом на терену се добијају жељени резултати. Самим тим, упитна је и успешност испуњавања постављених циљева. Без обзира на висок одзив држава у смислу њеног ратификовања, неке од њих чак и немају још увек развијене националне правне оквире, друге добре политике, треће ни једно ни друго, четвртима пак фале средства, а она додељена из међународних фондова нису увек довољна, итд. Једнако, у литератури се не могу наћи у довољној мери одговори на изазове са којима се овај тип наслеђа суочава. Охрабрујуће је што се аутори ипак упуштају у анализе, на почетку стидљиво, но временом њихов „корак“ је све сигурнији. Износе своја мишљења и дају сугестије.

Дефинисање нематеријалног културног наслеђа *Конвенцијом из 2003. године* је исто тако упитно. Решење горе поменуте конвенције је флексибилно, рогобатно и више подсећа на неку врсту објашњења шта се под њега може све подвести. Литература даје појашњење, али оно у потпуности не може задовољити захтеве праксе, поготово оне стваране у нашем добу. Конкретна заштита нематеријалног наслеђа понуђена конвенцијом није довољна. Посредно се додуше могу применити неки други акти међународног права, а на неку опипљивију заштиту се донекле може рачунати кроз оно што је обезбеђено људским правима, као и обухваћено правом интелектуалне својине. Но, јасно је да су потребе веће.

Регионални правни инструменти постоје, а за њих су заслужне међународне, односно регионалне организације што делају на Унесковим областима.¹ Међутим, дешава се да историјске прилике и дан данас имају великог утицаја на делање организација и њихово заузимање ставова према култури, па и нематеријалном културном наслеђу. Исто тако, у великом броју случајева не само да нису дорасле решавању или пак ублажавању наведених проблема, него се чак дешава и да се акти усвајају ради испуњавања циљева субјеката међународног права без обзира на то да ли се и у којој мери они поклапају са неким идеалом заштите нематеријалног културног наслеђа. Резултат тога су ситуације где праксе нематеријалног културног наслеђа, што се могу искористити у смеру остваривања наума субјеката у погледу њихових спољних политика, унутар саме државе долази у бољи положај у односно на оне које у датом тренутку не могу допринети установљеним плановима. У том смислу и извођачке уметности на овим територијама деле сличну судбину као и остале праксе. Шта више, примећује се и да они одвећ ретки, истакнути елементи, препознати и познати чак и на глобалном нивоу ни у једном случају нису последица залагања организације.² Уз то, изузев залагања на тлу Европе ни на једном другом регионалном подручју се не могу наћи удружени подстицаји организација угроженим праксама.

Поврх свега овога, државе поред чланства у помињаним организацијама, навиђују у њиховим системима, те остваривања оног усвојеног зацртаног, имају и сопствене агенде. Утркују се када је реч о регистрацији на међународном нивоу нематеријалног наслеђа постојећег унутар њихових граница, диче се њиме и сматрају га основом свог идентитета. То је и разлог што у неким случајевима саме цензуришу неке облике наслеђа, без обзира што су у складу са прокламованим људским правима. Просто сматрају да такви облици неће допринети њиховој слици на међународном плану, односно да они одступају од неког глобално прихваћеног облика понашања. Уз то, има и снебивања када је реч о заједничком подношењу пријава. Оно наслеђе које пак бива регистровано, тешко да добија још неку додатну конкретну подршку. Едукативни програми не покривају потребе, а дисеминација им је недовољна. Практиканти су углавном остављени на цедилу да се сами сналазе. Неуки су, често нису ни у довољној мери консултовани приликом подношења пријава, нити су способни да сами аплицирају за касније програме.

Све у свему, јасно је да се све више пажње поклања нематеријалном културном наслеђу, но и поред тога делује да његово регулисање у неким случајевима спутава практиканте, а даје слободу другим актерима. Самим тим, такви политички приступи утичу на даљи развитак облика

¹ За организацију региона у свету какву знамо данас Унеско дугује Уједињеним нацијама. Како током 1945. године у Сан Франциску на Конференцији нису посебно разматрани региони, до шездесетих се већ усталила неформална подела какву данас знамо, да би чланство у регионалним групама дозвољавало државама да се кандидују за различите форуме Уједињених нација. Види: Lynn Meskell, Claudia Liuzza, Nicholas Brown, „World Heritage Regionalism: UNESCO from Europe to Asia“, *International Journal of Cultural Property* vol. 22, 2015, 440

² Конкретни примери елемената су кафа, Фадо, Хака плес, итд. и могу се наћи ближе појашњени у даљем тексту дисертације, тачније поглављима „Приступи нематеријалном културном наслеђу по регионима“ и „Осврт на извођачке уметности“.

и то обично (не)свесно кочећи га.³ Зауздавање наслеђа може довести до његовог униформисања, те приближавања глобалном моделу и губљења „оног нечег“ што је пре било јединствено и дистинктивно. Без обзира да ли је то последица делања држава или пак других актера, не могу се порећи дугорочни ефекти наведеног, са потенцијалом и да се прелију чак на саме идентитете практиканата, али и подносиоца пријава. Идентификацијом таквих политичких ставова, уско повезаних са правним нормирањем, би се прецизирале могућности за унапређење примене, а можда чак и самог постојећег правног оквира, као и третмана практиканата извођачких уметности и самог наслеђа.

Имајући наведено у виду, чини се да се и овај пут понавља ситуација која је задесила низ добара регистрованих након доношења *Светске конвенције о заштити културне и природне баштине* из 1974. године. Баш као и тада, и сада делује да након почетног ентузијазма приликом уписа на светску листу, државе заборављају на своје наслеђе, пружајући му релативно скромну подршку, истичући га у складу са тренутном потребом. Творци постојећих правних аката су ти који су и оставили такве слободе, свесни да било какво друго строже регулисање може довести до масовног одбијања потписивања, односно ратификације конвенција. Међутим, само нематеријално наслеђе трпи зарад својства 'општеприхваћености' акта и ту се управо и јавила потреба за истраживањем његове озбиљније заштите у односу на оно што је до сада практиковано.

3. Предмет истраживања

Пратећи идеју свеобухватног приступа проучавања правне заштите нематеријалног културног наслеђа предмет ове дисертације биће анализа међународноправне регулативе уз комбиновање увида у постигнуте резултате неформалних политичких приступа.

Формални политички приступи представљају званично усвојен став како организација, са којима су се државе потписнице сагласиле својим приступањем и ратификацијом инструмената, тако и држава са њиховим унутрашњим политикама понаособ. Те приступе заједно чине правни, организациони и финансијски инструменти, односно званично усвојени правни акти, стратегије, акциони планови, програми, пројекти, те средства која све то прате. Управо ти приступи, односно ти правни акти ће бити основни предмет проучавања.

Комплетна, критичка анализа за ово поље интереса релевантних правних норми међународног права, али и домета и ефеката истог чија је тематика култура апсолутно је неопходна. Наиме, *lex culturalis* и иначе може бити веома штур, шта више неки аутори тврде чак и да је готово непостојећи, док други наводе да је фрагментација тренутно у току. У вези са тим ваља поменути и да *Конвенција о правној заштити нематеријалног културног наслеђа* из 2003. године има своје домете. Шта више, осврнемо ли се овом приликом за тренутак и на извођачке уметности, како су оне у *Конвенцији из 2003. године* поменуте само као један од домена, њихова правна заштита исто тако може бити упитна. С обзиром да се посредно могу применити и други прописи, различите правне снаге, управо из тог разлога ће и они бити предмет истраживања.

Са друге стране, неформални политички приступи представљају „правила људи“, слику онога како ствари заправо функционишу „на терену“, обичајима или се пак могу назвати „правилима игре“. Успостављање ових приступа долази „природно“, пре усвајања одређених аката, након њиховог ступања на снагу и почетка примене, или пак независно од поменутог.

³ Нешто слично се не тако ретко дешава и са материјалним културним наслеђем, када у неким случајевима одређене политичке структуре покушавају да „прекроје“ историју склањајући споменике који не одговарају тренутном наративу, или их пак гурајући у запећак. Види: Codruta Sintionean, „Erasing Difficult History: The Decolonization of Heritage in South Korea“, *Romanian Journal of Sociological Studies* vol. 2, 2017, 145–162; Hermann Parzinger, „Cultural Heritage under Attack: Learning from History“ in *Cultural Heritage and Mass Atrocities* (edited by James Cuno, Thomas G. Weiss), Los Angeles: J. Paul Getty Museum, 2022, 59-77

Указивање на ове неформалне приступе, те њихов утицај на даљу заштиту нематеријалног наслеђа, представља подједнак изазов, као и сама анализа правних норми. Занимљиво је да имајући у виду флуидну природу нематеријалног културног наслеђа, у одређеним случајевима ови приступи могу бити чак и делотворнији за постизање ултимативног циља - очувања.

Више је него занимљиво проучавање утицаја комбинације права, политике, али и „неформалних приступа на терену“ на нематеријално културно наслеђе (посредно и извођачке уметности), односно конкретне последице које могу остати, у погледу даљег рекреирања наслеђа, те да ли су оне уопште и мерљиве. Наиме, нематеријално наслеђе се не само кроз историју, него и данас суочава са одређеним изазовима попут асимилација, апропријација, али и оним модернијим као што су глобализација, урбанизација, итд. па чак и недовољност заштите. Претње ове врсте изискују унапређење постојећег правног оквира, а он некад не успе да одговори изазовима или не буде употребљен искључиво у смеру најбољих интереса носилаца и опстанка елемената.

Све у свему, под предмет истраживања се може сврстати потрага за адекватним начином правне заштите, без уплитања у креативност практиканата. Неретко се дешава да одређени облици бивају фаворизовани у односу на друге, давана предност одређеној групи практиканата у односу на друге, па чак и вршени притисци, односно утицаји да се елементи измене на одређен – прихватљив начин. С тим у вези, одговарајући правни оквир би „допустио“ наслеђу да остане покретно, какво и јесте, да еволуира, уважавајући неминовне природне промене до којих долази не трудећи се да га овековече у једној форми или пак представе другачијим него што јесте. Као што свака акција има реакцију, тако и свако делање, може оставити трага на појавне облике наслеђа. С тим у вези, не треба ни у једном тренутку заборавити да идентитети појединаца, заједница, народа, па чак и читавих нација зависе у данашњем свету и од нематеријалног наслеђа, те и извођачких уметности, као једног од битних фактора. Самим тим, за оне врсте заштите што имају ефекта на наслеђе, а доводе до његових алтерација, ван природне еволуције, се слободно може рећи да немају нимало пожељан исход.

4. Релевантност теме

Значај овог рада лежи у критичком увиду у мрежу правних прописа међународног права који регулишу нематеријално културно наслеђе, а посредно и извођачке уметности као један од његових домена. Глобализација је са собом донела промене, а оне су подигле свест о значају очувања нематеријалног наслеђа - једног од битних фактора који утичу на сам идентитет појединаца, али и читавих народа. Губитак било које форме нематеријалног наслеђа, води губитку и дела идентитета, његовој модификацији, стрепњи да ће доћи до униформисања, раније разноврсних култура. Овде се не говори само о озбиљној угрожености културног богатства, реч је и о нестанку кључних елемената који чине битан део свести једног народа. Схватајући ово, државе делају заједно на међународном нивоу, да би потом наставиле засебно своје акције, свака за себе, спрам онога што су претходно већ договориле. Међутим, њихове акције, како на националном, тако и на међународном нивоу, у неким случајевима имају упитан резултат. Идентификација приступа актера на међународном, али и регионалном нивоу, правног оквира у коме се крећу, олакшава увид у последице које то оставља на само наслеђе и појединце чије је оно активни део живота. Све ово скупа омогућава прецизирање простора за унапређење постојећих правних норми, политика које се воде, те третмана практиканата (у чему може помоћи и само разумевање и узимање у обзир њиховог става о наметнутим регулативама и механизмима, те пропусти и последице истих), односно самог наслеђа.

5. Циљеви истраживања

Циљеви истраживања се могу поделити у две групе - научни и друштвени. Примарни научни циљ би наравно била обрада горе ближе изложеног предмета истраживања са становишта правне науке. Указивање на међународноправни и регионалне правне оквире којим је регулисано нематеријално културно наслеђе, неопходан је предуслов за касније прилагођавање односно достизање адекватне заштите истог. Дескрипција и анализа актуелних правних норми, уз осврт на судску праксу и друге инструменте којима се остварује његова заштита, служиће као основ за предлагање одговора на уочене проблеме, односно пројекције будућих праваца развоја норми. Скретање пажње на мањкавости правне заштите, односно предложених правних решења горе ближе наведеног предмета истраживања кључно је за каснију практичну примену. Штавише, не би био први пут да теоријске анализе допринесу у креирању политика, прописа, стратегија развоја, акционих планова, итд. Стављање акцента у процесу истраживања на сегмент извођачких уметности подиже свест у научној заједници о посебним проблемима овог домена нематеријалног наслеђа.

Друштвени циљ долази последично након научног и његове касније практичне примене. Огледа се пре свега у стварању тако неопходне стабилности за носиоце наслеђа, предуслову за наставак практиковања облика, али и опстанак оних угрожених. У овом смислу битно је и разумевање и узимање у обзир става практиканата о наметнутим регулативама и механизмима, пропустима, али и злоупотребама актера. Носиоци су ипак ти, чији су животи испреплетани са наслеђем, те такав осврт може помоћи побољшању услова за заштиту нематеријалног културног наслеђа. На микро нивоу целовити увид у комплексност правних норми које окружују ову тематику може практикантима дати већу слободу него што су мислили да имају, подучити их на који начин могу остварити своја права и заштитити своју уметност. Но, и на ширем плану овај социјални аспект изузетно је битан и за државе, њене унутрашње прилике, а у неким случајевима чак и регионалне, па и међународне (уколико неколико држава дели један од облика нематеријалног наслеђа). Извођачке уметности (али заправо и било који облици из других домена) могу имати бенефите од предложених решења.

6. Хипотезе

Иницијална хипотеза, представља основу овог истраживања, а гласи да постоји неопходност унапређења садашњег међународноправног оквира нематеријалног културног наслеђа.

Другим речима, традиционални дубоко укореењени систем међународног права, те постојећих правила нису у стању да одговоре изниклим захтевима – заштити нематеријалног културног наслеђа, а последично и извођачких уметности. Шта више, тренутно важеће норме тешко да могу уопште да се сматрају довољно развијеним и када је реч о регулисању културе на глобалном, па и регионалним нивоима, а камоли једног њеног тако специфичног дела. Просто речено, мора се признати да је неопходно ревидирати актуелни правни систем и озбиљно размотрити његово унапређење у смеру заштите нематеријалног наслеђа.

Полазећи од основне, постављене су и три помоћне хипотезе. Прва од њих претпоставља да је правни систем применљив на нематеријално културно наслеђе у великој мери креиран за његовог „опипљивог“ парњака, те не пружа свеобухватну правну заштиту како праксама, тако и носиоцима.

Наиме, не само да је овакав правни оквир посредно применљив, и то не у целости, него је чак послужио и као модел експертима за састављање прописа окренутих искључиво нематеријалном наслеђу. Тако састављене одредбе, по већ утврђеном систему за материјално

наслеђе, јер се исти доказао као функционалан, у случају нематеријалног наслеђа значи тек донекле остварива и употребљива решења. Исто оставља трага на носиоцима, што ће се пак рефлектовати и на облике наслеђа. Самим тим, заштита нематеријалног културног наслеђа обезбеђена постојећим правним правилима је тако конципирана да може чак довести до његовог „замрзавања“ или униформисања, што пак производи контраефекат, али и остати слепа на суптилне облике манипулисања, односно сузбијања.⁴ Регулисање недорасло ношењу са одвећ суптилним облицима негативних утицаја, оставља пак носиоце огорчене и оштећене.

Друга по реду помоћна хипотеза је да постоји потреба не само за међународним, већ и регионалним приступом посебно прилагођеним нематеријалном културном наслеђу приликом регулисања, а и каснијег примењивања норми.

Пре било каквог нормирања, односно кројења политика управљања нематеријалним наслеђем требало би имати на уму да су појавни облици поменутог производ његових носилаца. Резултат су дубоких уверења, окружења, потреба, прилика, итд. те и не треба да чуди што у неким периодима могу бити више или мање раширени. Склони честим изменама, чак од једног практиковања, (односно извођења) до другог, представљају изазов за писце правних аката, али и каснију примену регулативе. Баш због тога, више је него пожељно да се у обзир узму све одлике нематеријалног наслеђа и потреба носилаца приликом било каквог покушаја уплива права.

Трећа у низу помоћна хипотеза посвећена је искључиво извођачким уметностима, као једном од домена нематеријалног културног наслеђа. Наиме, правна заштита извођачких уметности на међународном и регионалним нивоима мора бити довољно флексибилна да би дозволила уметничке слободе приликом извођења, али и довољно стриктна да би обезбедила сигурност практикантима, те опстанак облика.

Величанственост плесне представе, лепота опере, богатство утисака након позоришног извођења, емоција пренета искључиво захваљујући виртуозности мајстора неког од музичких инструмената, као и грациозности плесача у немалом броју случајева се управо крије и у њиховој слободи да одступе од наученог, загазе у непознато, остварујући истовремено дубљу сврху сваке од пракси. У зависности од облика некада је то могуће у сваком новом извођењу, а некад искорак ове врсте може довести до еволуције до тада круто практикованог наслеђа. У сваком случају право треба да омогући извођачима да буду уметници, дају лични печат наслеђу и презентују га широј јавности, али и потенцијалним новим практикантима. Управо тим путем се очувава његова права вредност, сећање на претке, оживљава и потврђује колективни, али и лични идентитет.

⁴ Постоје случајеви где државе желећи да се прикажу у најбољем светлу на међународној сцени, а сматрајући да изворни носиоци пракси нису довољно репрезентативни, тренирају друге музичаре и извођаче, припаднике већинске културе, да изводе елементе нематеријалног наслеђа. Истовремено прави носиоци су скрајнути на државном, као и међународном нивоу, но настављају да практикују своје наслеђе локално, одакле је и потекло. Пример за ово је коло Тешкото пореклом из Северне Македоније, ближе елаборирано касније у поглављу под називом „Приступи нематеријалном културном наслеђу по регионима“. Поред тога, дешава се и на територији Азије да одређене државе пријаве наслеђе неких етничких заједница, које живе на њиховим територијама као сопствено како би их „матирали“ у борби за независност или пак барем већа права у оквиру државе. Овоме сведочи и случај Кине и опере са Тибета, ближе појашњен у поглављу „Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа из 2003. године“ као и наслеђе заједнице Чам из Вијетнама, елабориран у оквиру „Приступа нематеријалном културном наслеђу по регионима“. Својатање туђег наслеђа, на дуге стазе, на суптилан начин може утицати и на саме појавне облике, те упливе страних елемената којих иначе није било или пак „замрзавање“ постојећих. Ипак, истренирани музичари за прославе и телевизијска појављивања су сигурно у стању да беспрекорно изведу неко дело, али то не значи да живе његову срж, што аутоматски доводи у питање даљу еволуцију, додавање „сопственог печата“, нити имају жељу и вољу да даље раде на унапређењу тог облика, преносећи га примера ради наредној генерацији.

7. Методологија

Имајући у виду предмет истраживања и постављене циљеве, приликом израде докторске дисертације биће коришћено више метода научног истраживања. Разлог за то је сагледавање целокупних прилика које окружују нематеријално културно наслеђе на међународној сцени, а након тога и оно што се прелива на националне нивое. Пре свега, биће коришћен позитивноправни метод, са упливима телеолошког, ради утврђивања садржаја, смисла и домаћаја постојећих решења међународног права. Фокус на *lex lata* је круцијалан ради формирања целовите слике о положају наслеђа данас, али и смеру у коме се даље може очекивати развитак. До идеалних *lege ferenda* решења можда неће бити никад могуће доћи, но то не значи да свакодневно не треба правити мале кораке са оним што је тренутно на располагању, а све у жељеном смеру.

Комбинација правне политикологије и социолошког метода, са примесама аксиолошког, најпогоднија је за оцењивање односа држава, па и других актера према овој врсти наслеђа, како на међународном плану, тако и на оном унутар граница једне земље. Све што се дешава на националном нивоу има утицаја и на међународни, и обрнуто, те ради тога је и проучавање наведеног кључно, ради осликовања положаја наслеђа и ефеката правних норми.

У деловима рада где ће фокус бити посебно пребачен на извођачке уметности, односно њене различите појавне облике, те примере истакнуте од стране Унеска, компаративни метод биће кључан. Служиће за упоређивање ставова различитих земаља према ономе што сматрају највреднијим, базама свог идентитета. Без обзира на прокламовано, пракса је адекватни показатељ стварног стања, показатељ односа држава према својим коренима.

Специфичност и флуидност нематеријалног културног наслеђа, а посебно слобода који захтевају извођачке уметности да би уопште и могле да егзистирају у свој својој пуноћи, захтевају и додатне приступе, као што су нпр. трансдисциплинарни и кросдисциплинарни метод. Друге друштвене науке попут историје, психологије, филозофије, економије, етике, међународних (културних) односа, па и културне политике, све до једне садрже кључне информације, како о настанку, тако и опстанку ове врсте наслеђа у модерном добу, а посебно његовог домена – извођачких уметности. Самим тим, ради правилне примене метода потеклих из правне науке неопходна је дисекција нематеријалног наслеђа и са других становишта.

8. Садржај истраживања

Након уводних редова, дисертација ће се састојати из укупно седам поглавља, са закључком у коме ће бити изнети резултати истраживања, као и одговори на постављене хипотезе. Кроз поменута поглавља ће бити представљен покушај да се створи слика о појму, правном оквиру, па и положају нематеријалног културног наслеђа на међународној сцени, осликана његова улога на оним појединачним регионалним, уз посебан нагласак на извођачким уметностима као домену што се нашао у фокусу овог истраживања.

На самом почетку првог поглавља ће се приближити појмови истраживања релевантни за само истраживање. Том приликом ће бити и приказана могућа веза између њих и самог нематеријалног културног наслеђа, односно начини међусобног утицаја, притом водећи све време рачуна о специфичностима теме овог рада. Уз то, указаће се и на саму сврху постојања нематеријалног културног наслеђа, некад и сад, што ће пак служити као полазна тачка. Паралелно са тим ће бити постављен одговарајући правни оквир овом виду културног наслеђа кроз приказивање извора међународног јавног права. Сагледавањем извора омогућује се потпунији приступ нематеријалном наслеђу и разумевању његовог положаја у свету данас. Поред тога, ауторка ће се на кратко осврнути на субјекте међународног права. Разлог њиховог помињања је

тај што управо неки од њих представљају релевантне актере на глобалном плану када је наслеђе у питању.

Друго поглавље је ту да представи правно-политичке приступе нематеријалном културном наслеђу, односно извођачким уметностима кроз историју па све до наших дана. Поред тога што редови ове главе сведоче првим корацима регулисања културног наслеђа уопште, једнако приказују и различите врсте злоупотреба, те метода његовог (ин)директног угрожавања. Несумњиво је да неки од начина његовог третирања могу бити ако не изузетно штетни, онда барем веома дискутабилни, али управо то и јесте битан подсетник да би се избегле исте грешке данас, те умањили ефекти оних већ начињених. Овом приликом биће повучена и паралела са природним реакцијама и последицама по културне облике након сусрета двеју култура, те конкретним облицима наношења штета. Исто је битно ради каснијег регулисања и разграничавања намерних сузбијања, од простог прилагођавања и изниклих еволутивних облика.

На почетку следећег поглавља је извршен преглед најзначајнијих корака на међународном плану везаних за област нематеријалног културног наслеђа, који су претходили доношењу *Конвенције из 2003. године*. Биће размотрени не само кључни планови, програми, односно пројекти, него и правни акти, без обзира на њихову правну снагу. Разматрање свих активности је вредно и са становишта приказа еволуције политичке мисли, што је посебно битно ако знамо да је еволуција правних аката њена директна последица.

Но, након тога фокус трећег поглавља биће на разматрању одредби саме *Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа*, као тренутно кључне у регулисању очувања ове врсте наслеђа. Нагласак ће бити и на створеном механизму са циљем очувања и подизања свести у широј јавности, те пратећим документима овог акта. Наиме, *Конвенција из 2003. године*, кључни је акт у овој области. Првенствено му је додељена сврха да очува, а тек кроз њу је провучена и заштита. Но, кроз истраживање ће се видети, колико је прописано заправо остварило.

У оквиру овог поглавља ће се испитати између осталог и приступ држава нематеријалном културном наслеђу након доношења *Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа из 2003. године*, као незаобилазног актера у очувању. Прво ће подробно бити проучен њихов положај установљен *Конвенцијом из 2003. године*, чињеница да имају велику слободу у готово свим сферама што се тичу наслеђа и последице по наслеђе таквог регулисања. Приликом разматрања процеса регистрације при Комитету, али и унутар самих земаља, анализа ће бити са становишта сврхе нематеријалног наслеђа, као тековине култура заједница у глобализованом свету. Стога, стављање тих поступака „под лупу“, као и каснији третман тог наслеђа и његових носилаца кључан је током истраживања. У оквиру овог поглавља ће укратко бити представљен и рад других кључних актера за добробит нематеријалног наслеђа, те њихове могућности кретања у оквиру утемељених међународних правних норми. Несумњиво је да се свако труди да очува и заштити то наслеђе, па и едукује, но исто тако свако полази и са свог становишта - искуства, могућности и знања и спрам тога и дела. Стога ће ово поглавље указати и на њихов рад, препреке на које наилазе, али и (не)искоришћене просторе за побољшање.

Након тога, у четвртном поглављу ће бити укратко размотрени акти међународног права из домена људских права. Како сама *Конвенција из 2003. године* упућује на оне најзначајније из ове сфере, као подлогу за заштиту нематеријалног културног наслеђа, логично да се родила неопходност и њихове анализе. Биће дат осврт и на правне инструменте онога што се може сматрати Унесковим административним регионима, чије норме у одређеној мери бивају применљиве на носиоце или саме праксе. Ово ће бити употпуњено и кратким поменом постојеће, релевантне судске праксе. *Конвенција из 2003. године*, посвећује тек један члан овом сегменту, и то онај где истиче да ће бити у обзир узимане само праксе у складу са људским правима, преглед норми аката што је прате несумњиво се наметнуо сам по себи. Међународно право људских права ту је не само да заштите носиоце од немарности или чак зле намере трећих актера, па чак и држава

(а посредно и њихове праксе), тако постоји и да заштити друштво од данас неприхватљивих и угрожавајућих пракси. Стога, последњи део овог поглавља биће посвећен примерима нематеријалног културног наслеђа, те државних активности у смислу стављања ван закона или на друге начине покушаја забрањивања пракси што су штете околини.

У петом поглављу ће бити настављено са анализом правних норми међународног права са освртом на културу, различите правне снаге, али и домета, но применљивих на нематеријално наслеђе. Спрам поделе на акте тврдог и меког права ће бити тумачени сви они што директно или индиректно утичу како на носиоце, тако и на наслеђе. Почев од *Хашке конвенције о заштити културних добара у оружаним сукобима* из 1954. године, па закључно са *Мондиакултовом Декларацијом о културним политикама и одрживом развоју* из 2022. године, систематски ће бити изнете и сециране одредбе, које могу пружити било какву врсту заштите, представљати претњу или пак бити сасвим неутралне. Стављање нематеријалног наслеђа у правни оквир међународног права и налажење практично његовог места на тој слици даје немерљив допринос решавању изазова са којима се сусрећу сви носиоци, а поготово они што се баве извођачким уметностима, као посве специфичним доменом. Након иницијалне анализе, синтетисање решења међународних аката за последицу има креирање целокупне слике *lex lata* нематеријалног наслеђа.

Пратећи идеју проучавања најзначајнијих наднационалних правних аката везаних за нематеријално културно наслеђе, у шестом поглављу ће бити приказани и анализирани они тренутно актуелни регионални правни инструменти. С тим у вези, мапа света биће подељена на регионална подручја и то пратећи Унескову неформалну, административну и статистичку поделу, формирану давно пре ступања на снагу *Конвенције из 2003. године*. У питању је пет региона, и то: Азија и Пацифик, Арапски регион, Африка, Европа и Северна Америка, те Латинска Америка и Кариби.

Готово на сваком од наведених подручја је кроз историју наслеђе неких заједница у већој или мањој мери трпело, бивало скрајнуто, потискивано или чак забрањивано. Стога, ће укратко и у овом поглављу (упркос већ изнетим уопштеним разматрањима поступања са наслеђем кроз историју) бити поменуте понаособ и те политике. Разлог томе је што су неретко данашњи приступи и усвајани правни акти директна последица таквих својих претходника, а та спона је важна не само због садашње заштите наслеђа, него и његове могуће ревитализације. Иако се међусобно разликују, постоје и одређене сличности, па ће где је могуће, бити повучена паралела и урађена компаративна анализа.

Поврх тога, како је уочено и да на сваком од поменутих географских, политичких, односно културних подручја обитавају припадници мањинских (урођеничких) заједница, у оквиру шестог поглавља ће бити указано и на постојеће начине заштите тог наслеђа, као и недостатке истог. Поменуто, неретко у доброј мери доприноси нематеријалном наслеђу, економији, туризму, па и слици државе у свету, а бива третирано у складу са политиком према заједници коме припада, односно другим политичким интересима.

Последње, седмо поглавље ће бити окренуто примерима нематеријалног културног наслеђа из домена извођачких уметности. Том приликом, изнова ће бити праћена малопре истакнута Унескова подела на регионе, те ће извођачке уметности и њихове могућности заштите бити разматране са становишта међународне заштите потпомогнуте регионалном. Имајући у виду да само једна организација у свету са подручја Латинске Америке и Кариба има своју, надасве непотпуну листу нематеријалног наслеђа овом приликом ће бити праћена она Унескова. Дакле, почеће се са елаборацијом добрих примера подвучених од стране самог Комитета, са намером да буду узор другима приликом подношења пријава. Након тога ће простор бити посвећен и оним угроженим праксама, могућностима опоравка, предузетим акцијама, и њиховим успешностима. Претходна детаљна анализа правних норми међународног права, уз указивање на њихове

мањкавости (где постоје), приказ стварног стања пракси са терена, као последица (не)примене права употпуниће слику.

Закључна разматрања ће представљати круну процеса истраживања. Ту ће бити презентоване сугестије за даље очување традиционалних, односно облика у настајању нематеријалног културног наслеђа, поготово из домена извођачких уметности. Допуштање довољно слободе за даљи развој је круцијално, о чему ће се водити посебно рачуна приликом изношења препорука. Саставни део дисертације чиниће и списак коришћене литературе. На самом крају наћи ће се и биографија ауторке, као и изјаве о ауторству, истовестности штампане и електронске верзије рада, коришћењу, написане у складу са правилима Универзитета у Београду о форми докторске дисертације.

I ОСНОВНИ ПОЈМОВИ ИСТРАЖИВАЊА И МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ ОКВИР

1. Неки од основних појмова из сфере културе

1.1 Поимање културног наслеђа

Зарон у нематеријално културно наслеђе, те домен извођачких уметности и начине на које се могу правно заштитити, пре свега захтева појашњење одређених, кључних појмова. Апстрактност њихових предмета, отежава само дефинисање, а самим тим утиче и на касније правно регулисање. Примена оваквих правних норми, уколико се докажу као неадекватне или неефикасне, одражава се на положај практиканата, што пак значи да посредно оставља трага и на саме појавне облике. Управо из тог разлога, битно је разграничити и приближити кључне термине, пре сагледавања самих начина правне заштите.

У свету данас постоји низ дефиниција саме културе, преплићу се и надограђују поимања аутора из различитих научних области и мишљења. Шта више, култура, као таква, је била (не)посредно и фокус и одређених међународних аката. Унеско, једна од водећих међународних организација у свету данас, под својим окриљем је изнедрила низ правних инструмената са идејом заштите културе и њених сегмената. Својим конвенцијама, декларацијама, препорукама и другим регулативним документима, Унеско је током времена створио посебан концепт културе.⁵ О томе како је она схваћена, можда најбоље и сведочи преамбула *Декларације о културним политикама* из 1982. године која наводи да се под културом сматра читав комплекс различитих духовних, материјалних, интелектуалних и емотивних црта које карактеришу друштво или социјалну групу. Она укључује не само уметност и књижевност, него такође и начин живота, основна људска права, вредносне системе, традиције и веровања.⁶ У наставку, подвлачи и да је управо култура та која даје човеку способност самопреиспитивања, да нас чини људским, рационалним бићима, са способношћу критичког суда и осећаја моралне обавезаности. Кроз културу ми разазнајемо вредности и правимо изборе. Човек се кроз њу и изражава и постаје свестан себе, препознаје своје непотпуности, испитује сопствена достигнућа, неуморно тражи нов смисао и креира дела пут

⁵ Јелена В. Ђуковић, „Културни идентитети између науке, политике и демократије“ (непубликована докторска дисертација), Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, 2019, 19

⁶ Декларација о културним политикама (*Mexico City Declaration on Cultural Policies*, у фуснотама: Декларација из Мексико Ситија), World Conference on Cultural Policies, Mexico City, 26 July - 6 August 1982, https://culturalrights.net/descargas/drets_culturals401.pdf, приступљено дана: 31. октобра 2023. године, преамбула

којих превазилази своја ограничења.⁷ Овакво схватање културе је потврђено и у преамбули недавно изнедрене *Декларације о културним политикама и одрживом развоју*.⁸

Унескова политика рада, је у складу са таквом концепцијом културе и чини се, исто тако компликована.⁹ Комплексни, флексибилни, дескриптивни описи задовољавају са становишта политичких приступа, но отежавају правницима даље регулисање, па и заштиту. Ситуација је последично идентична и у погледу културног наслеђа - низ објашњења, за којим се пружа једнако дуг низ тумачења.

Комплексан и динамичан појам, склон еволуцији, спрема временске епохе и друштва ком припада, односно које га посматра, састоји се од манифестација живота човека, који представља посебан поглед на живот и сведочи историји и валидности тог погледа.¹⁰ Ове манифестације живота човека могу бити опипљиве или неопипљиве, а готово свака заједница има бар неку (неретко и већи број њих) преко које се идентификује. Након овога следећи корак је презентовање другима, чиме се гради и слика о себи у свету и ономе шта конкретна заједница сматра битним.

Културно наслеђе вреди у смислу да нису објекат или пракса сами по себи од значаја људима, него сама вредност.¹¹ Обично се овде помисли прво на ону економску вредност, но чак је и по овом питању ствар далеко сложенија. Естеска, религијска, археолошка, историјска, вредност за појединца, групу људи, читаву заједницу или цело човечанство. Опција је много, међусобно се преплићу и утичу једна на другу. У моменту када једна или низ тих вредности буду угрожене, неопходна је правна заштита. У том моменту мора пре свега бити јасно шта се штити, да ли је то материјална или нематеријална манифестација, непокретност или покретна ствар, ритуал или вештина. Међутим, шта год од поменутог да бива предмет заштите, оно остаје управо то – објекат. Покретач, али и оно што је заправо угрожено је вредност. Заправо је и она та која је кључ самоспознаје и рађања идентитета, презентована свету, да би након тога наслеђе неретко било коришћено у друге сврхе.

Низом докумената, кроз које се може сагледати еволуција поимања праве суштине наслеђа, оно бива уређено. Почев од Француске буржоаске револуције и актима тог периода, донетим пре свега из потребе, нижу се норме са задатком да правно одговоре на потребе наслеђа датог тренутка. Од половине двадесетог века, Унеско је тај који предњачи у кројењу норми *lex culturalis*-а, но чини се да и он пак овде опет бива одвећ практичан током својих бављења, као и да се води моментом без озбиљнијих предвиђања будућих потреба. Ова организација је као и у случају појма културе, једнако дала и своје виђење шта се под културним наслеђем све подразумева, као и најподобније начине за његово регулисање и управљање.

Не може се порећи да Унеско делом чак носи и заслуге за популаризовање културног наслеђа, што пак код неких аутора изазива и забринутост. Ловентал (*Lowenthal*) на пример, сумња и да га та глобална популарност хомогенизује, с обзиром да се циљеви и црте наслеђа процењују на сличан начин у Бергену и Бејруту, Тонги и Торонту.¹² Делује претерано, окривљавати за могућу

⁷ *Ibid.*

⁸ Мондиакултова Декларација о културним политикама и одрживом развоју (*MONDIACULT Declaration on Cultural Policies and Sustainable Development*), у фуснотама: Мондиакултова Декларација), UNESCO World Conference on Cultural Policies and Sustainable Development, Mexico City, September 2022, https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2022/10/6.MONDIACULT_EN_DRAFT%20FINAL%20DECLARATION_FINAL_1.pdf, приступљено дана: 6. јануара 2024. године, преамбула

⁹ Јелена В. Ђуковић, „Културни идентитети између науке, политике и демократије“ (непубликована докторска дисертација), Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, 2019

¹⁰ Lyndel V. Prott, Patrick J. O'Keefe, „‘Cultural Heritage’ or ‘Cultural Property’?“, *International Journal of Cultural Property*, 1992, 307

¹¹ Craig Forrest, *International Law and the Protection of Cultural Heritage*, Abingdon: Routledge, 2010, 3-4 – у фуснотама: C. Forrest

¹² David Lowenthal, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 5

хомогенизацију наслеђа само један фактор, односно деловање ове организације, али истинитост тврдњи попут ове ће време показати. Једно је сигурно, наслеђе је свуда око нас, у безброј појавних облика, са једном константом – склоношћу ка променама, па макар то било и у начину његовог схватања.

1.1.1 Подела на материјално и нематеријално културно наслеђе

Свако делање (не само са правног аспекта, него и финансијског и организационог) има утицаја, док се последице некад могу видети готово истог тренутка, а некад су осетне и на дуге стазе. Даља еволуција, посебно нематеријалног културног наслеђа, као изузетно осетљивог и подложног спољашњим упливима, али и целокупан живот носилаца, (неретко трајно) уме бити обликована (не)планираним ефектима акција у овој области. Било која промена у начину практиковања нематеријалног културног наслеђа, одражава се чак и на његов материјални производ (уколико постоји). Једнако и утицаји на културна или природна добра, уско скопчано са нематеријалним културним наслеђем и неопходна за његов опстанак, огледаће се и на овој апстрактнијој форми. Све ово представља разлог више за посебан опрез, пре свега правника, чији задатак и јесте да бавећи се овом тематиком поставе оквир у коме ће се актери након тога кретати.

Подела културног наслеђа на материјално и нематеријално предмет је живе дискусије у доктрини. Неки аутори пак сматрају да је сво наслеђе нематеријално, кроз приписану вредност и друштвени утицај. Концепт наслеђа је коришћен да санкционише, да статус и материјализује оно до тада неухватљиво из културе и људског искуства. Готово сваки нови акт даје своје виђење појма `културно наслеђе`, сачињеног као одговор на тренутну ситуацију и развоја нивоа свести о потребама и начинима регулисања. Хронолошки посматрано, очигледно је да је намера прво била да се правно регулише оно опипљиво, од вредности за човечанство, да би тек недавно дошло до окретања оном нематеријалном.

Тренутно важећи прописи и поред помињања термина културно наслеђе, односно нематеријално културно наслеђе, користе и неке друге. Пажљивим читањем међународних правних аката попут, *Хашке конвенције о заштити културних добара у случају оружаних сукоба* из 1954. године, *Препоруке о очувању културних добара у случају јавних и приватних радова* из 1968. године, *Конвенције о средствима забране и спречавањима недозвољеног увоза, извоза и преноса власништва над културним добрима* из 1970. године, *Конвенције о заштити светске културне и природне баштине* из 1972. године, *Препоруке о међународној размени културних добара* из 1976. године... па све до оних донетих у 21. веку уочава се размимоилажење у терминологији коришћеној приликом састављања. Додатан проблем представљају и преводи, где богатство чак и службених језика Уједињених нација, те култура из којих потичу оставља трага приликом формулација. Помињање израза попут `културне својине` или пак `културног добра`, може лако довести до усложњавања проблема. У једном случају, тачније приликом састављања *Конвенције о заштити подводне културне баштине*, Комитет експерата задужен за обликовање текста, као да је изразе `подводно културно наслеђе` и `културна својина` сматрао синонимима. Конкретно, члан 1 Нацрта овог акта даје објашњење шта се све има сматрати подводним културним наслеђем, али и да ће се за поменуто кроз акт користити израз `подводна културна својина`.¹³ Ипак, делује да је ово био усамљен случај с обзиром да коначна верзија има поприлично другачији приступ, без стављања знака једнакости између ових појмова. И Фриго (*Frigo*) је приметио да су се у правној доктрини, бројни аутори суочавали са тешкоћом стварања једне и универзално прихваћене дефиниције интереса и заштићених вредности, уједно

¹³ Види: Нацрт Конвенције о заштити подводне културне баштине (*Draft Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*, САНАQ (84)4, члан 1 став 1

наглашавајући разлику између `културне имовине` и ширег концепта `културног наслеђа`. ¹⁴ Они нису еквиваленти, с обзиром да се сматра да први концепт треба да буде употпуњен одређивањем фактичких и правних веза са другим. ¹⁵

Доношењем још једног правног акта, *Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа*, дебата око терминологије се изнова разбуктава. Разлог томе не лежи само у одвећ специфичној дефиницији нематеријалног културног наслеђа, језгра овог документа. Гломазна је и пуна описа, доиста нетипична за правну науку одликовану вечитом тежњом ка прецизности. Иста је у циљу разумевања и употребе била сецирана и разматрана од стране бројних аутора, неретко збуњених када ју је требало на конкретан случај применити. Додатан разлог томе је и неопходност њеног уклапања у постојећу мрежу других прописа и већ усвојених дефиниција.

На несрећу, термин културно наслеђе је повезиван са опипљивим манифестацијама, а не са културним вредностима отелотвореним у њима, што је захтевало да се реч `нематеријално` користи као квалификатор термина културно наслеђе. ¹⁶ Квалификавањем овог термина, као да је изнова створена нова забуна, како код оних који прописе пишу, тако и код оних на које се примењују. Можда најпроблематичнија последица коришћења термина нематеријално културно наслеђе је резултирала у разликовању на материјално и нематеријално. ¹⁷ Разграничење што са собом носи претњу да постави нови стандард поимања културног наслеђа. Овоме је можда „темељ ударила“ и *Декларација о културним политикама*, први званични документ који је ставио раме уз раме материјално и нематеријално наслеђе. Колики год да је њен допринос у подсећању шире јавности и на ове облике стваралаштва, толико делује и да је донела штете с обзиром да се чини да је допринела постављању помињаног стандарда.

Став о културном наслеђу као претежно материјалном, постојао је и ван доктрине, дубоко уврежен у колективној свести. Исти је производ не само усвајаних, а тренутно актуелних међународних аката, него и историјских прилика, односно општеприхваћених учења, али и незнања. Озбиљности овога сведочи и чињеница да бројни практиканти, консултовани приликом пријављивања наслеђа на листе, нису били свесни значаја онога што је битан део њиховог живота, али и правилне правне терминологије. Све ово само по себи изискивало је претходну едукацију, да би сарадња између њих и представника држава испрва уопште и била могућа. Они су у тим првим моментима били свесни вредности коју то наслеђе има за њих, као и сврхе којој служи, да би тек касније уочили и ширу слику.

Двадесет година након доношења *Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа* уочене су већ њене предности, али и иницијални пропусти, попут оног скопчаног са дефиницијом. На много начина разликовање је немогуће, јер се већина дефиниција материјалног културног наслеђа садржаних у другим Унесковим конвенцијама, да би га сместила у културни контекст, ослања на нематеријалну компоненту. ¹⁸ Нематеријална, невидљива компонента садржана у сваком наслеђу, односи се на вредност, кључну за опстанак, али и нешто много конкретније – пре свега могућност стварања нечега што ће касније прећи у категорију наслеђа (примера ради, за израду неког артефакта или споменика неопходно је знање и вештина, као и њихово преношење са генерације на генерацију).

У суштини, поларизација наслеђа на материјално и нематеријално, последица је организације и политике, и широко се примењује да разграничи циљне сфере и поља експертизе; институционално разликовање унутар индустрије наслеђа је то којој је потребна подела на

¹⁴ Manlio Frigo, „Cultural property v. cultural heritage: A “battle” of concepts in international law?“, *International Review of the Red Cross* vol. 86 no. 854, 2004, 367 – у фуснотама: М. Frigo

¹⁵ М. Frigo, 377

¹⁶ С. Forrest, 28

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*

материјално и нематеријално.¹⁹ Ради лакшег регулисања и право је испратило ту поделу - сваки од међународних аката се донекле и оградио уносећи речи „за потребе ове конвенције“, без свести о чињеници да редови који прате могу утемељити нова крута схватања која никако не одговарају нечему осетљивом попут наслеђа. У сваком случају, ради лакшег разумевања, а све у циљу адекватно спроведеног истраживања, термин нематеријално културно наслеђе ће бити коришћен и у редовима ове дисертације. Под њим ће се подразумевати искључиво његове нематеријалне компоненте, без дискриминисања по основу заједнице од које потиче, односно да ли су носиоци урођенички или неки други појединци, заједнице или пак народи.

1.1.2 Сврха нематеријалног културног наслеђа

Нематеријално културно наслеђе само по себи представља историју, а проучавање његових првобитних облика припада потпуно другој научној дисциплини. Заоставштина је прошлости, али је и још увек живо, креће се и ствара ново. Може се међутим осврнути на преглед развоја онога што је *Конвенција из 2003. године* окарактерисала као своје домене попут извођачких уметности, различитих врста ритуала, фестивалских свечаности, итд. Залажење у сам развој неопходно је ради откривања сврхе, односно управо оног апстрактног што је заправо тема правне заштите. Наравно, исти ће бити генерализован, с обзиром да свака појединачна пракса са *Репрезентативне листе* утврђене помињањем конвенцијом има сопствену причу и свој пут.

У пређашњим временима, баш оним, када је настајало оно што данас називамо нематеријалним културним наслеђем, друштва су пре свега била другачије организована него данас. Опстанак је био примаран, те стога и стална борба која га је пратила. Окренутост природи била је већа него данас. За тадашње заједнице она је представљала сам живот, тако да је била поштована и живели су у складу са њеним циклусима. Покушавали су да открију њене тајне, што је пак временом довело до њеног обожавања и додељивања јој божанског карактера. Самим тим, заједнице су и свој живот управљале у складу са њеним, божанским правилима. Последишно и чиновни стварања у тим друштвима су претежно били усмерени на исти начин. Временом, са развојем друштва јавља се прво политеизам. Чиновни креирања се и у овој фази нису нешто много променили. Народи су приносили жртве у част богова, изводили ритуале славећи их, плесали, певали и свирали да би их умилостивили, итд. Шта више, како наводе Нимита (*Nimita*) и Јундари (*Yundari*), Ђелантик (*Djelantik*) је истакла да се его актера стапао и уједињавао са током универзума, док је њихова намера да посвете себе и свој плес у потпуности Свемогућем.²⁰ Ово је пак потврдио и чувени филозоф Наср (*Nasr*) са својим ставом да у традиционалним цивилизацијама где је сва активност била базирана на ултимативном божанском, прављење ствари или уметности у најширем смислу није био изузетак.²¹ У таквим цивилизацијама, сва уметност је била традиционална, повезана са потребама живота и духовним аспирацијама корисника уметности, као и унутрашњим остварењем уметника, који је уједно и мајстор свог заната.²²

Развојем монотеизма, ритуали се мењају, прилагођавају новим потребама или пак лагано бледе уступајући истовремено место неким новим. Како ове форме добијају нов облик, тако

¹⁹ Kristin Kuutma, „Between Arbitration and Engineering: Concepts and Contingencies in the Shaping of Heritage Regimes“ in *Heritage Regimes and the State* (edited by Regina F. Bendix, Aditya Eggert, Arnika Peselmann), Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2012, 24

²⁰ Esthi Nimita, Mustika Yundari, „The Art Creation in the Traditional Art Area“, *Panggung – Education, Creation and Cultural Expression in Arts* Vol. 27 No. 3, 2017, 249

²¹ Seyyed Hossein Nasr, „Religious Art, Traditional Art, Sacred Art – Some reflections and definitions“, *The Essential Sophia – The Journal of Traditional Studies* (edited by Seyyed Hossein Nasr, Katherine O'Brien), 2006, 178

²² *Ibid.*

временом и бледи њихова исконска сврха, а пређашње дубоко знање постаје површније. Добијају неку потпуно нову димензију, а неретко се дешава и да опстају чак и захваљујући својој практичној примени. Не би погрешили када би рекли да је кроз целу историју свог постојања било склоно еволуцији, што је процес који се дешава и дан данас. Самим тим, *Репрезентативна листа Конвенције из 2003. године*, наслеђа преношеног са једне генерације на другу.

Данашњи уметници, односно практиканти, посебно припадници друштава где преовлађују вредности и начин живота својствени овом добу, имају филозофију живота коју је изнедрило и ово време у коме живе. То повлачи за собом модеран приступ чину креирања, што се може огледати не само у начинама израде дела, него и разлозима за стварање, а они могу бити не само унутрашњи, него и спољашњи попут зараде, забаве неког другог, итд. Дакле, креација није више подређена искључиво божанском. Међутим, нематеријалном културном наслеђу је пошло за руком да опстане кроз векове до данашњих дана. Поред набројаних разлога, практиканти нематеријалног наслеђа овога доба, грађани глобализованог света, имају између осталог и неретко жељу за слављењем прошлости и традиције. Утолико више, што на предмет свог практиковања гледају као на нешто архаично, својствено другом добу и начину живота. Међутим, одређен број њих, чији је живот уско испреплетан са практикованим наслеђем и још увек живи у више или мање традиционалним друштвима, то чини управо ради остваривања његове праве сврхе.

Уколико је већ утврђено да када говоримо о правној заштити нематеријалног културног наслеђа, реч је заправо о штићењу оног апстрактног, његове вредности. Погледамо ли само мало пажљивије, очигледно је да је конкретна вредност заправо дубља сврха коју то наслеђе има. Практиковањем нематеријалног наслеђа заједнице се учвршћују, а њени припадници међусобно ближе повезују. Јачају везе и са својим коренима, градећи паралелно свој како индивидуални, тако и колективни идентитет. Поврх свега, практиковањем се окрећу и сврси наслеђа (које можда чак неки од њих нису ни свесни). Дакле заштитом само једног елемента из неког од предвиђених домена, појединци, али и цела заједница из које је исти потекао ће имати на више нивоа бенефите.

1.2 Концепт извођачких уметности

Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа извођачке уметности помиње на једном месту – на самом почетку, након дефинисања и то као један у низу домена, не издвајајући иједан од њих по било ком основу. Ближе информације, односно како би се дефинисао сваки од домена не могу се наћи ни у једном од званичних Унескових докумената, уско везаних за нематеријално културно наслеђе.

Међутим, у једном од својим других докумената Унеско је нешто касније, тачније 2009. године дао своје виђење извођачких уметности. Наиме, сматра се да оне укључују истовремено и професионалне и аматерске активности, попут позоришта, плеса, опере или луткарског позоришта. Једнако се под њима подразумевају и прославе културних догађаја – фестивала, гозби и вашара – који се локално одвијају или чак неформално, у природи.²³ Имајући наведено у виду, делује да се овде извођачке уметности посматрају далеко шире од оних које чине део нематеријалне заоставштине. Но, без обзира на то, применљива је и у овим случајевима. Једнако упада у очи и што делује да се музика не сматра једним њиховим делом. Даљим читањем текста, долази се до тога да је музика засебно дефинисана. Она укључује жива и снимљена музичка извођења, музичке композиције, музичке снимке, дигиталну музику, укључујући њено преузимање и качење, и музичке инструменте.²⁴ Наведени материјал састављен је искључиво за

²³ Унескова оквирна културна статистика (UNESCO Framework for Cultural Statistics, у фуснотама: Унескова оквирна културна статистика), *UNESCO Institute for Statistics*, Montreal: UIC, 2009, 26

²⁴ Унескова оквирна културна статистика, 26

потребе економских мерења, као и социјалних начина продукције, те компаративне анализе између земаља. Самим тим, тешко да се можемо у потпуности поуздати у ове концепције, јер су велике шансе да су и скројене због каснијег лакшег управљања. Доказ у прилог томе, је и информација на самом сајту Унеска, где се извођачке уметности, као домен нематеријалног наслеђа посматрају шире. Не само да укључују и музику, него је остављено отворено тако да се могу укључити и нове форме, можда несвојствене досадашњим западњачким схватањима извођачких уметности. Преглед Репрезентативне листе, представља можда и најбоље огледало овог става.

Литература поред горе ближе побројаних подбласти садржи и друге увиде, од којих су неки и апстрактни, али покривају сферу нематеријалног. Тако да се долази и до става да је уметност је интимно повезана са емоцијом, задовољством, формом и лепотом, а само задовољство има чврсту когнитивну компоненту, било да је то раза или катарза²⁵ (чишћење од емоција или њихово слављење). Нематеријално наслеђе поред овога са собом носи и додатну тежину – симболе, знање, вредност, а доприноси и у изградњи идентитета. Извођач и посматрач су уском везом повезани, где су преношење и учествовање кључни фактори.²⁶ Практиканти осећају, али и преносе сваком оно што жели и што је у могућности да прими – неком лепоту, или пак емоцију, неко схвати и вредност онога што је изнето пред њега, а неко можда чак изгради и свој идентитет.

Да би било која уметност уопште и постојала, прво мора бити створена. Извођачке уметности су ту специфичне, оне постоје само постављене на позорницу, па се може рећи да је то једнократна уметност која нестаје кад је извођење готово.²⁷ Но, управо таква врста уметности је забележена као домен наслеђа. Разлог томе је што управо она таква каква јесте, мора бити изнова и изнова рекреирана, дан за даном, годину за годином, догађај за догађајем, генерација за генерацијом. За разлику од западњачког уског схватања извођачких уметности, када је наслеђе у питању позорница није увек неопходна, а некад чак није ни пожељна. Конкретне изведбе имају често другачију сврху од лепоте, или чак и катарзе. Песме могу бити певане током сточарских радова (нпр. Алхеде (*Alheda`a*), заједничког наслеђа Саудијске Арабије, Омана и Уједињених Арапских Емирата, практикованог са циљем окупљања стада камила),²⁸ али и плесови изведени ради упућивања молби боговима (нпр. Фурју одори (*Furyu-odori*) наслеђе Јапана)²⁹. Ово пак не значи да нису у стању да постигну одређени склад или да развију задовољство и код самих посматрача (о чему сведочи горе наведени пример из Јапана, где се у време ритуала људи сливају из Токија ка руралним пределима).

Из наведеног делује практично и немогуће дати јасну дефиницију извођачких уметности, домена нематеријалног наслеђа. Изостављање било које компоненте, почев од горе истакнутих, па до самих уметничких слобода практиканата да сваки пут допринесу нечим новим, усаврше своје претходно извођење, превише је флуидно да би било оковано правном нормом. Питање је и да ли би позориште какво знамо данас, еволуирало од фестивалских песама у славу бога Диониса, како је то Аристотел у „Поетици“ навео, да су постојала крута, ограничавајућа правила?! Стога

²⁵ Sreemati Mukherjee, „The Theory and the Practice of the Performing Arts in Ancient India”, *Sculpture, Painting, Terracottas, Performing Arts and Architecture* (edited by Dilip K. Chakrabarti) vol. 8, New Delhi: Vivekananda International Foundation and Aryan Books International, 2020, 435

²⁶ *Ibid.*

²⁷ Види: Jeong Hwan Kim, „Izvedbene umjetnosti utemeljene na intermedijalnosti u Koreji: mjuzikl i *madanggeuk*“, *Književna smotra* Vol. 51 No. 193(3), 2019, 91, <https://hrcak.srce.hr/230328>, приступљено: 7. јануара 2023. године

²⁸ Види: Алхеда, усмена традиција окупљања стада камила, <https://ich.unesco.org/en/RL/alheda-a-oral-traditions-of-calling-camel-flocks-01717>, приступљено дана: 24. маја 2024. године

²⁹ Види: Фурју одори, ритуални плес наде и молитве, <https://ich.unesco.org/en/RL/furyu-odori-ritual-dances-imbued-with-people-s-hopes-and-prayers-01701>, приступљено дана: 24. маја 2024. године

делује правилан приступ *Конвенције из 2003. године*, када се након дефинисања наслеђа за потребе акта стало.

1.3 Схватања о културном идентитету

Појам идентитета надасве је сложено питање, а шта се под њим подразумева може варирати у зависности од бројних научних дисциплина, где свака са свог становишта даје своје виђење. Но, исто тако, свака од њих, тим својим дефинисањем, доприноси некој широј слици и његовом ближем разумевању. Ради приказивања везе идентитета и нематеријалног културног наслеђа, начина њиховог преплитања, међусобног допуњавања, улоге коју идентитет игра, сагледавање поменутог са културног становишта је предуслов.

Пре свега, треба знати да се колективни, друштвени и културни идентитет ослањају један на други. Шта више, колективни идентитет је општи концепт, док друштвени и културни представљају подконцепте, односно подкатеорије.³⁰ По Фројдовој теорији може се рећи да припадање, идентификација са члановима исте групе и разликовање од не-чланова су три основна елемента што конституишу колективни идентитет.³¹ Када је у питању друштвени идентитет, типови група са којима се људи идентификују могу доста да варирају и да укључују сличности попут година, пола, посла, религије, идеологије, друштвене класе, места (суседства, регије и нације) и заједничких интереса.³² Из приложеног делује да је друштвени идентитет практично надградња самог колективног, односно једна од његових категорија, како је то већ било наговештено.

Културни идентитет, практично није ни могуће засебно посматрати. Чини се да представља не само засебну категорију у оквиру колективног, него и да друштвени идентитет има улогу у његовој изградњи. Ким (*Kim*) га посматра на више начина – као индивидуални, колективни, социјалну категорију, нешто флексибилно, о чему се пак (не) може преговарати, али и колективно право.³³ Његов труд да обухвати све аспекте културног идентитета, није остао незапажен. Исто тако, није ни усамљен у оваквом начину посматрања. Тумачења културних приступа виде културни идентитет као друштвени и културни конструкт, који није креиран само од стране појединца, него је динамично кокреиран, кроз преговоре и оснажен путем интеракције са члановима групе, али и другима који то нису.³⁴ Делује да је стварање, односно креирање идентитета само по себи осетљиво питање, а када је реч о схватањима са становишта културе добија се потпуно нова, специфична димензија.

Како наводе Чен (*Chen*) и Лин (*Lin*), Колије (*Collier*) и Томас (*Thomas*) су својом дефиницијом лепо обухватили све елементе културног идентитета и дали им смислену целину. Наиме, по њима се културни идентитет дефинише као уговорено поистовећивање са групом и осетно прихватање у исту, која дели систем симбола и значења, као и норми, односно правила за понашање.³⁵ У том смислу, практиковање нематеријалног културног наслеђа, значи за практиканте, поистовећивање са заједницом којој оно припада, где се преносило са колена на

³⁰ Diana Petkova, „Cultural Identity in a Pluralistic World“ in *Cultural Identity in an Intercultural Context* (edited by Diana Petkova, Jaakko Lehtonen), Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2005, 14 - у фуснотама: D. Petkova

³¹ D. Petkova, 12

³² Myron W. Lustig, Jolene Koester, *Intercultural Competence-Interpersonal communication across Cultures*, Boston: Pearson, 2009, 143

³³ Види ближе: Young Y. Kim, „Ideology, Identity, and Intercultural Communication: An Analysis of Differing Academic Conceptions of Cultural Identity“, *Journal of Intercultural Communication Research* Vol. 36 No. 3, 2007, 237-253

³⁴ Yea-Wen Chen, Hengjun Lin, „Cultural Identities“, *Oxford Research Encyclopedias*, 2016, 3, 10.1093/acrefore/9780190228613.013.20, приступљено дана: 1. јануара 2023. године – у фуснотама: Y.-W. Chen, H. Lin

³⁵ Y.-W. Chen, H. Lin, 4

колени и приписује му се одговарајућа симболика и вредност. Учење о нематеријалном наслеђу подразумевало би истовремено и прихватање појединца од стране заједнице, чије се знање преноси, али и усвајање дубљих порука са његове стране. Сама припадност заједници се ствара временом, током поступка, без обзира на то да ли је будући практикант, пореклом из те заједнице, или не. Увођењем заинтересованих у тајне нематеријалног наслеђа, рађа се поверење заједнице према појединцу, али и обрнуто, а нераскидиве везе се само умножавају.

Осећај припадности културној заједници служи за потврђивање себе, односно своје личности за појединца, а креиран је од стране људи, њихових интеракција и контекста у коме се налазе.³⁶ Културни идентитет се састоји од вредности, норми, значења, обичаја, веровања у вези света и континуирано дефинише шта је било, шта јесте и шта ће постати.³⁷ Како је већ било приказано, нематеријално наслеђе носи са собом вредност. Чини се да је у суштини оба појма, између осталог и један апстрактнији, заслужан управо за њихову везу. Дакако, битни су и они други, попут вере или обичаја, што их једнако оба прожимају. Међутим, када је сама вредност у питању колико ће даље она бити уважена зависи и од самог контекста који окружује наслеђе. Спрам ње, те могућности угрожавања и поменута заједница ће водити рачуна о очувању, али и заштити нематеријалног наслеђа.

Учествовањем на било који начин у било којој од пракси, боље речено појавних облика ове врсте културног наслеђа лице се потврђује и преузима и део идентитета заједнице. Контролисањем сопственог дефинисања, лице задржава способност да одреди сопствене планове, а тиме и сопствену крајњу судбину.³⁸ Практиканци свих домена нематеријалног наслеђа у сваком тренутку контролишу своју судбину, свој идентитет. Динамика модерног доба је таква да појединци добрим делом сами имају могућност избора да почну да уче више о овој врсти наслеђа, или пак да одустану од практиковања. Сваки појединац поседује ту врсту моћи да након престанка практиковања, настави да се поистовећује са усвојеним симболима, вредностима, итд. заједнице, или пак да прекине све везе. Преговори о културном идентитету су процес где лице вага шта добија, губи или размењује од своје способности да интерпретира сопствену реалност или поглед на свет.³⁹ Ови процеси се одвијају током дужег временског периода, уз веће или мање присуство свести појединца.

Иако делује да све ово говори о ситуацији када је лице рођено и одрасло у једној средини, те прихватило њене обичаје и вредности, а заузврат било прихваћено у групу, једнако се може применити и у модерном, глобализованом, мултикултуралном свету. Чак и у случајевима када појединац није мењао своју средину током читавог живота, због све веће присутности интеркултурализма, као добродошле врлине која се у савременим друштвима негује, може доћи до усвајања са његове стране одређених аспеката других култура. Почиње са адаптирањем понашања у складу са стандардима и оно што се сматра прихватљивим у другој култури. Ако настави даље да се развија у смеру етнорелативне комуникације⁴⁰, процес води ка интеграцији

³⁶ Ronald L. Jackson, *The Negotiation of Cultural Identity: Perceptions of European Americans and Americans and African Americans*, Westport: Praeger, 1999, 10

³⁷ *Ibid.*

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Етнорелативна комуникација подразумева постојање високог нивоа интеркултурне осетљивости. У ситуацији када долази до комуникације између припадника различитих култура, у првим фазама долази до негирања, јављања одбрамбених механизма, умањивања разлика, да би временом дошло до међусобног прихватања, развоја емпатије и на крају чак и изграђивање сопственог етнорелативног идентитета. Особе са оваквим идентитетом развијају комуникацију где пре, за време и након њих постоје позитивни емотивни одговори, висок степен задовољства и могућност разумевања осећања и понашања припадника друге културе. Види: Guo-Ming Chen, „The impact of intercultural sensitivity on ethnocentrism and intercultural communication apprehension”, *Intercultural Communication Studies* vol. 19 no. 1, 2010, 1-2

сопства и погледа на свет других култура, до мере где је идентитет конструисан на начин који препознаје маргиналности у преклапању више културних идентитета и груписања.⁴¹ Упитно је колико ово може бити од користи за очување самог нематеријалног културног наслеђа. Несумњиво је да овакав појединац може практиковати више форми наслеђа из различитих култура и међусобно их комбиновати, што пак погодује његовом развоју креативности. Међутим, временом би могло довести и до униформисања форми наслеђа и губљења њихових суштинских вредности, зарад површног познавања.

У глобализованом свету тежња држава јесте очување културних идентитета и омогућавање сваком појединцу право на поседовање истих и њихово изражавање, уз адекватну едукацију усмерену ка толеранцији. Идеално, интеркултурно компетентни појединац ће умети да цени сопствену групу, једнакост група, мултицентризам, преузимање ризика и утицај међукултурних интеракција на квалитет живота.⁴² С обзиром на све веће сусрете и мешања култура, овако нешто је и неопходно. У том смислу заштита нематеријалног културног наслеђа као једног од фактора грађења и испољавања идентитета, подразумева и његово очување, односно неговање вредности заједнице.

2. Извори међународног јавног права

Да би се могло уопште и говорити о еволуцији норми *lex culturalis*-а, те о садашњем правном оквиру нематеријалног културног наслеђа, а посебно његовој заштити, неопходно је осврнути се за тренутак и на само међународно јавно право. Истина је да *lex culturalis* представља тек мали део међународног права, његову нишу, нешто што би неки окарактерисали можда чак и да је у повоју у поређењу са другим тематикама, но баш из тог разлога битно је приказати изглед тог система коме припада.

Иако су нека од правила међународног јавног права стара колико и најстарије цивилизације, не може се рећи да је међународно право постојало као систем пре почетка 20. века.⁴³ Овом приликом се неће залазити у тврдње одређених аутора попут Харта (*Hart*)⁴⁴, који се упустио у преиспитивање може ли се међународно право звати системом, односно колики је степен обавезности његових норми. Просто, првобитна правила, онога што се данас може окарактерисати као међународно право, била су производ тренутне потребе и околности, закључивана обично због пређашње вођених ратова, трговине или пак генерално општења. Кроз дугу историју људског рода на њих наилазимо широм познатог света. Међутим, данас се често у литератури као критика (у неким аспектима и не без основа) наводи и евроцентрична оријентација ових норми. Но, не може се порећи да је међународно право какво данас знамо, са начелима, правима, слободама, принципима, итд. иницијално потекло са „старог“ континента, а капислом се може сматрати и Вестфалски мир. Тада утврђен принцип територијалног суверенитета држава, постаје кључан за међусобне односе држава.

Прва половина 20. века је ипак била одлучујућа за губљење већ помињане евроцентричне оријентације формирањем Друштва народа, чиме се ствара и систем међународног права. Испрва је Друштво народа било прихваћено као део међународне сцене, јер није имало превелике

⁴¹ Brian H. Spitzberg, Gabrielle Changnon, „Conceptualizing Intercultural Competence“ in *The SAGE Handbook of Intercultural Competence* (edited by Darla K. Deardorf), Thousand Oaks: SAGE, 2009, 22 – у фуснотама: B. H. Spitzberg, G. Changnon

⁴² B. H. Spitzberg, G. Changnon, 10

⁴³ Антонија Ж. Јутронић, „Фрагментација међународног јавног права са посебним освртом на Европску Унију и њен однос према Западном Балкану“, (непубликована докторска дисертација), Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, 2020, 17

⁴⁴ Види: Herbert L. A. Hart, *The Concept of Law*, Oxford: Clarendon Press, 1961, Chapter X

аспирације⁴⁵, но после се испоставило да управо оно представља критичну тачку раздвајања преинституционалне ере суверене коегзистенције и модерног доба сарадње, решавања конфликта и институционалне владавине.⁴⁶ Наслеђе и трагови Друштва народа видљиви су у организацији која га је наследила, Уједињеним нацијама⁴⁷, чији рад током дугог низа година је резултирао бројним изнедреним међународним конвенцијама.

Статут Међународног суда правде, као јединог судског органа Уједињених нација, таксативно набраја изворе међународног јавног права. Шта више, његов члан 38 каже да су то међународне конвенције, опште или посебне, којима се установљавају правила изричито призната од стране страна у спору; међународни обичај, као доказ опште праксе прихваћене као право; општа правна начела призната од стране цивилизованих народа; судске одлуке и учења признатих стручњака различитих народа, као додатно средство приликом утврђивања правних правила.⁴⁸ У наставку се додаје и да ово не спречава суд да спор реши *ex aequo et bono*, под условом да странке на ово пристану.⁴⁹ Поменути одредбу никако не треба тумачити у смеру да начело правичности припада изворима међународног права. Оно је ту просто да уколико се стране сагласе, суд има одрешене руке приликом решавања изнетог спора.

Свакако један од најмодернијих извора међународног права, јесте конвенција. *Бечка конвенција о уговорном праву* из 1969. године конкретизује шта се подразумева под уговором. Наиме, сматра се да је то међународни споразум закључен између држава у писаној форми и регулисан међународним правом, без обзира на то да ли се налази у једном инструменту, два или више њих, односно какав је назив истог.⁵⁰ Дакле, јасно је да је небитно да ли се конкретан акт назива споразум, повеља, уговор, конвенција, пакт, итд., односно колико има уговорница, те да ли се спрам тога говори о билатералном или мултилатералном акту, реч је о сличном аранжману. Иако приликом самог дефинисања термина стоји да се то чини за потребе конкретног акта, касније иста бива потврђена још једним међународним документом. Без обзира на то што сама *Конвенција о уговорном праву између држава и међународних организација или између међународних организација* из 1986. године никада није ступила на снагу представља вредан допринос. Према њој уговор је дефинисан као међународни споразум закључен у писаној форми по правилима међународног права између једне или више држава и једне или више међународних организација или између међународних организација, без обзира на то да ли је споразум отелотворен у једном инструменту или два или више повезаних, односно какав је конкретан назив истог.⁵¹ Готово идентична поставка се види и овде, баш као и у *Бечкој конвенцији из 1969. године*.

⁴⁵ Види: Zara Steiner, „The Lights that Failed: European International History 1919-1933“, Oxford: Oxford Academic (online edition), 2005, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198221142.001.0001>, приступљено: 15. јануара 2023. године, 354

⁴⁶ Richard Collins, „The League of Nations and the Emergence of International Administration: Finding The Origins of International Institutional Law“, *Revista Española de Derecho Internacional* vol. 71, no. 2, 2019, 285

⁴⁷ Nicholas Tsagourias, „The League of Nations and visions of world order“, *International Community Law Review* vol. 22 (3-4), 2020, 298

⁴⁸ Повеља Уједињених нација и Статут Међународног суда правде (*Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice*, у фуснотама: Повеља УН), San Francisco, October 1945, <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>, приступљено дана: 24. маја 2024. године, члан 38 параграф 1

⁴⁹ Повеља УН, члан 38 параграф 2

⁵⁰ Бечка конвенција о уговорном праву (*Vienna Convention on the Law of Treaties*, у фуснотама: Бечка конвенција), *United Nations - Treaty Series* vol. 1155, Vienna, 1969, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf, приступљено дана: 20. маја 2024. године, члан 2 параграф 1(a)

⁵¹ Бечка конвенција о уговорном праву између држава и међународних организација или између међународних организација (*Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between*

Изузетно је значајно (иако то можда доста аутора узима здраво за готово) што је овакво дефинисање међународних уговора општеприхваћено, поготово ако се има у виду појам (нематеријалног) културног наслеђа, где приликом примене сам термин бива изазов.

Требало би поменути још и да у зависности од (не)могућности приступања уговорница које нису учествовале у закључењу уговора они могу бити отворени и затворени. Посматрамо ли их са становишта правне функције, онда пак могу могу творити обавезе само за уговорнице, али бити и извор међународног права. Постоје и они чији је задатак да оснују неке међународне организације, и регулишу њихово деловање.

Да није ипак све тако једноставно, потврђује и околност постојања резерви. И оне су регулисане у *Бечкој конвенцији* из 1969. године, и то почев од њихове дефиниције, преко прихватања, приговора, процедура, ефеката, итд. Реч је наиме о могућности држава да се истовремено обавезу уговором уз ограду од одређених одредби, односно њихово модификовање.⁵² Помињани акт даље наводи да је ово наравно могуће уколико их уговор није у старту искључио, ограничио, или пак уколико саме резерве нису у супротности са сврхом акта.⁵³ Управо због ове могућности, државе често посегну за интерпретативном изјавом – једностраном изјавом уговорнице која жели тачно одредити или разјаснити значење и досег међународних уговора или неких његових одредби.⁵⁴ Разлика између ова два, пре свега је у сврси која се жели постићи – ограничавању примене неких норми или пак чисто њиховом тумачењу.

Међународно јавно право данас обилује низом уговора тако да се појавила тенденција фрагментације међународног права захваљујући чему и можемо говорити не само о сфери *lex culturalis-a*, него чак и о међународном праву културног наслеђа. У том, фрагментисаном систему је и нематеријално културно наслеђе нашло своје место, али на његово правно регулисање су директно применљива само два међународна уговора, али и низ других што се односе на његовог „материјалног парњака“, чија примена у том смислу би била искључиво посредна. Малопре помињане резерве и интерпретативне изјаве се и овде могу наћи без обзира што је предмет тих уговора наслеђе, у неким од њих дефинисано чак и као „заједничко добро човечанства“, а све ради фаворизовања сопствених циљева и унутрашњих (културних) политика уговорница.

Осврнемо ли се даље на изворе међународног права, следећи у низу би били међународни обичаји чији настанак је доста другачији од пређашње наведених уговора. Како и горе изложена норма *Статута* каже реч је о пракси - дуготрајно практикованом и општеприхваћеном понашању, усвојеном са становишта права. Међутим, оно што се дешава на међународноправној сцени јесте настајање и „инстант“ обичаја. Да би они настали потребан је кратак временски период, а обично имају корене у каквом акту међународних организација. На пракси је инсистирао и Међународни суд правде 1969. године приликом решавања једног од случајева када је истакао да: „...Не само да акти у питању морају да одговарају утврђеној пракси, него морају и да буду такви, односно да буду спроведени на такав начин, да представљају доказ уверења да се оваква пракса сматра обавезном од стране постојећих правних правила која њу захтевају... Државе којих се то тиче дакле морају да осећају да се усклађују са оним што одговара правној

International Organizations, у фуснотама: Бечка конвенција из 1986. године), *United Nations Publications* no.E.94.V.5, Vienna, 1986, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_2_1986.pdf, приступљено дана: 20. маја 2024. године, члан 2 параграф 1(a)

⁵² Види: Бечка конвенција, члан 2 параграф 1(d)

⁵³ Види: Бечка конвенција, члан 19

⁵⁴ Извештај међународне правне комисије са 63. сесије, *International Law Commission, Report of the Commission to the General Assembly on the work of its sixty-third session, Yearbook of the International Law Commission vol. 2 part II*, United Nations, 2011, 31

обавези. Учесталост или чак уобичајени карактер аката сам по себи није довољан...“.⁵⁵ Овде, како се може из приложеног видети, није било ни помена о каквом временском периоду неопходном за настанак обичаја. Битно је да се то практиковано понашање сматра правно обавезним. У супротном, говоримо о „простим“ обичајима, где не постоји препознавање са правне стране.

Попут резерви и интерпретативних изјава код међународних уговора и државе имају опцију да „дигну глас“ уколико им неки обичај не одговара. Оне ће то учинити изјављујући протест. Протест не може имати ефекат на већ формирана обичајна правила, као и на норме које спадају у императивне норме општег међународног права.⁵⁶ Дакле, неопходно је да он буде изјављен у поступку настанка обичајног правног правила, како би се тиме спречила његова кристализација. Уједно га мора пратити и одговарајуће понашање, супротно од захтеваног да би настао обичај. Уколико га једна држава изјављује, јасно је да ће се он односити само на њу, но уколико ти чини више њих, а у питању је већ формирано правило, онда можемо већ говорити и о укидању старог обичаја и креирању новог.

С тим у вези и међународно право културног наслеђа изнедрило је два обичаја: избегавање и превенирање намерног уништавања културног наслеђа, као и избегавање и сузбијање крађа и незаконито изношење културних добара са територије под војном окупацијом. Применљиви су у случајевима оружаних сукоба и војних окупација,⁵⁷ али и како се може видети превасходно на добра и објекте. Једино у случају да неки од тих добара или објеката су кључни за одређену праксу нематеријалног наслеђа, може се говорити о улози међународног обичаја у посредној заштити поменутог. Оно чему се можемо надати јесте настанак нових обичаја на међународној сцени у годинама што долазе, а које ће се тицати конкретно нематеријалног културног наслеђа.

Општа правна начела призната од стране просвећених народа у литератури су готово без изузетка окарактерисана као „један од најконтроверзнијих извора међународног права“. Разлог томе лежи можда управо и у њиховој природи, одвећ збуњујућој за правнике свикле крутим правилима, а баш због тога и идеалној за међународноправни поредак. Као и у било ком другом правном систему и у међународном праву се може десити ситуација да за случај изнет пред суд не постоји решење. Шта више, овакве ситуације су можда и чешће у међународном праву, због релативне неразвијености система у односу на потребе са којима се суочава.⁵⁸ Самим тим, суд долази у ситуацију да мора креирати ново правно правило путем испитивања норми других правних система, да би онда дедукцијом дошао до решења. Од тог момента, принцип ће бити обогаћен дубљим садржајем, у њега интегрисаним научним радом и анализом.⁵⁹ Овакав дубљи садржај практично представља образложење доскорашњег проблема, сада већ шире прихваћеним, чиме се оно уврежава као начин решавања проблема, а процес креације права бива заокружен. Све у свему главна предност начела је у томе што њихов правни садржај није узак као код типичних правила, а ни преширок, као код политичких концепта диктираних тренутком, па су зато и перципирана као златна средина између *lex lata* и *lex ferenda*.⁶⁰

Осврнемо ли се опет на културно наслеђе можемо приметити и да се одређена општа правна начела, раније већ прихваћена могу применити у овој сфери, а у питању су: забрана

⁵⁵ Пресуда Међународног суда правде у спору између Федеративне Републике Немачке и Данске „Епиконтинентални појас у Северном мору“, North Sea Continental Shelf Case (Federal Republic of Germany/Denmark; Federal Republic of Germany/Netherlands), Judgment, I.C.J. Reports 1969, p. 3, 45

⁵⁶ Бојан Милисављевић, *Међународно обичајно право*, Београд: Правни факултет, 2016, 125

⁵⁷ Francesco Francioni, „Custom and General Principles of International Cultural Heritage Law“ in *The Oxford Handbook of International Cultural Heritage Law* (Edited by Francesco Francioni, Ana Filipa Vrdoljak, Oxford: Oxford University Press, 2020, 540 – у фуснотама: F. Francioni, 2020

⁵⁸ Malcolm N. Shaw, *International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 98

⁵⁹ Robert Kolb, „Principles as Sources of International Law (with Special Reference to Good Faith)“, *Netherlands International Law Review* LIII, 2006, 7 – у фуснотама: R. Kolb

⁶⁰ Види: R. Kolb, 9

употребе силе, индивидуалне кривичне одговорности и право на самоодређење. Док се једно окреће учешћу људи у културном животу, друга два су опет изнедрена као последица ратних разарања. Уз то, постоје и два начела, окренута искључиво наслеђу, а то су принцип културног наслеђа човечанства, као и светског културног наслеђа,⁶¹ оба опет скројена превасходно за материјално културно наслеђе.

Попут општих правних начела, у литератури означених контроверзним извором права, судска пракса се сматра помоћним средством. *Повељом Уједињених нација* донетом 1945. године у Сан Франциску основан је Међународни суд правде, као и пет других њених главних органа. Имајући у виду да је *Статутом* пракса судова наведен као један од начина решавања њему поверених спорова, долази се до закључка да су аутори текста на уму имали праксу овог органа, као наследника Сталног суда међународне правде. Међутим, у задњих пар деценија долази до појаве пролиферације међународних судова и трибунала. Иста је толико узнатрковала да је неки аутори попут Алфорда (*Alford*) називају и експлозијом, с обзиром да данас постоји више од педесет међународних судова и трибунала. То је резултовало чак и забринутостју неких лидера држава који су указали на „исцрпљеност трибунала“.⁶² Све у свему, већи број судских органа, значи и веома широку лепену праксе (поготово ако имамо у виду чињеницу да неки од њих, попут Хашког трибунала, умеју да користе одлуке националних судова, приликом своје конструкције правила међународног права).

Иако међународно право културног наслеђа узима замаха из године у годину, не може се још увек говорити, а шта више није реално ни помислити на постојање трибунала или централизованог суда који би се бавио искључиво овом тематиком. Исто тако, у погледу постојећих одлука, примећује се да не постоји најчешће коришћен начин решавања спорова. Уз то, највећи део њих је окренут материјалном парњаку. Само у пар случајева, који ће бити приказани кроз рад, нематеријално културно наслеђе је играло улогу приликом доношења одлука судова, али ни тада оно није било предмет спора.

Позивајући се још једном на *Статут*, овом приликом треба истаћи и да је исти навео као последњи у низу извора и учења признатих стручњака различитих народа, једном речју доктрину. Једнако је приликом нормирања истакнуто и да се она сматра додатним средством приликом утврђивања правних правила. Свакако, ова учења бивају консултована остављајући (ин)директни траг на све друге изворе. На горе ближе елаборираном примеру допуне општих правних начела се може видети утицај доктрине. Она може служити у поступцима креирања нових правних правила, али и тумачењу и преиспитивању постојећих. Мана овог извора јесте могућа субјективност аутора, на коју су ретки имуни. Није немогуће и да је иста један од главних разлога што представља додатан извор. Занимљиво је чак и то да се сам Међународни суд правде ретко кад позива на учења познатих стручњака. Разлог томе је може бити и постојање Комисије Уједињених нација за међународно право, скупа истакнутих појединаца из области међународног права. Основана 1947. године, уткала је своје ставове у рад ове организације, па и самог суда, током готово целокупног њиховог постојања.

Овим се уједно завршава и званична енумеративна листа извора, но то не значи да су они једини постојећи. Једностранни акти држава, уз акте међународних организација и меко право су једнако вредни помена. Произведени правни ефекти, и овде варирају у зависности од извора до извора. У неким случајевима су готово сигурно мањи него они од званично признатих извора међународног права, док у другим имају једнак утицај. Какав год да је крајњи њихов резултат, битни су међународну заједницу, а посебно нематеријално културно наслеђе.

⁶¹ Види: F. Francioni, 2020, 541-544

⁶² Види: Roger P. Alford, „The Proliferation of International Courts and Tribunals: International Adjudication in Ascendance“, *The American Society of International Law Proceedings* Vol. 94, 2000, 160

Заслуга за препознавање једностранних аката, као извора права може се приписати баш Међународном суду правде. Наиме, у пресуди донетој 1974. године након спора између Аустралије и Француске потврђено је да једностранни акти, донети било у вези правних, било у вези фактичких ситуација, могу производити облигације, као и услове под којима то чине.⁶³ Данас се сматра да они подразумевају како акте држава, тако и изјаве њених званичника, са правно обавезујућим дејством на међународном плану. Јасно је да предмет и једних и других мора бити правно допуштен, резултат слободне воље, али и да буду праћени одговарајућим понашањем државе.

Акти међународних организација, се надовезују на горе приближене једностране акте држава. Наиме, како ће се даље видети и међународне организације су субјекти међународног права, тако да и њихови акти, односно изјаве представника носе са собом одређену (правну) тежину. Она зависи од тога коме је упућен акт, да ли се односи на само функционисање организације или су упућени шире, државама. Наравно, за државе не могу творити обавезе, сем ако се конкретно не односе опет на рад организације која их је донела. Слично међународним уговорима, могу носити различите називе, но то не утиче на њихово даље деловање. Не би било згорега поменути и да се иста правна правила међународног права, коришћена за интерпретацију било ког правног инструмента, се користе и за тумачења аката међународних организација.

Интересовање међународних организација за нематеријално културно наслеђе не само да постоји него и расте из године у годину. Ипак, ниједна од њих није окренута само његовом регулисању, унапређењу, управљању, па и заштити. Оно најчешће представља једну од споредних тема којима се организација бави. Међутим, како је регулисање нематеријалног наслеђа још увек у повоју, сваки од аката организација, представља корак напред за нематеријално наслеђе и његове носиоце. Унеско ту наравно предњачи и диктира смер кретања очувања, заштите, па чак и културне политике које треба практиковати.

Меко право подразумева „сиву зону“ између права и политике. Средство је за постизање циљева, до којих се не може доћи крутим, увреженим правилима. Управо зато уме бити и изазов правницима несвиклим на навигирање међу оваквим актима. Меко право се односи на недржавна правила, што осликавају тежњу или најбоље праксе, али нису још увек правно обавезујућа.⁶⁴ Како је циљ меког права, да се државе стимулишу на понашање у одређеном правцу, јасно је зашто га Унеско у великој мери користи. Када је у питању култура, а посебно нематеријално културно наслеђе, осетљив приступ је и иначе више него пожељан. Томе доприноси још и низ других околности и разлога из којих се не могу у овој сфери наметати крута правила. *Препорука о масовном учешћу људи у културном животу и њиховом доприносу томе* из 1976. године, *Препорука о заштити покретних културних добара* из 1978. године, *Препорука о очувању традиционалне културе и фолклора* из 1989. године, само су неке од донетих током дугог низа година активног деловања овог органа. Поред пружене флексибилности, меко право је значајно још и због могућности да посеје семе, тако да нека од његових „правила“ лако могу касније прећи у „тврдо“ право кодификовањем, боље речено усвајањем међународног уговора.

Имајући у виду изложене изворе међународног јавног права, на кратко би се требало осврнути и на хијерархију између њих. Пре свега, јасно је да већу тежину и значај носе они набројани *Статутом*, за разлику од оних додатних, касније изниклих у теорији. Исто тако, како је и сам овај акт навео несумњиво је да и међу ту набројаним изворима постоји градација – судска пракса и доктрина су помоћни извори. За даље рангирање извора поменути акт остаје слеп. Самим тим, логично је да се намеће питање какав је међусобни однос преосталих, „главних“ извора права!? За разлику од већине хијерархија установљене у унутрашњем праву, норма изведена из

⁶³ Види случај: Пресуда Међународног суда правде у спору између Аустралије и Француске „Нуклеарне пробе“, Nuclear Tests (Australia v. France), Judgment, I.C.J. Reports 1974, p. 253

⁶⁴ Steven L. Schwarcz, „Soft Law as Governing Law“, *Minnesota Law Review* vol. 104, 2020, 2472

једног извора међународног права нема *a priori* већу вредност од норме из другог извора.⁶⁵ Но, да није све тако једноставно доказује постојање, а и широка употреба принципа *lex posterior derogate legi priori*, али и *lex specialis derogat legi generali*. Свакако, *Бечка конвенција о уговорном праву* је назначила да апсолутни приоритет имају перемпторне норме међународног права.⁶⁶ Са друге стране, подсећања ради и Комисија Уједињених нација за међународно право 2001. године усваја текст о *Одговорности држава за противправне акте*, где подвлачи постојање *erga omnes* обавеза.⁶⁷

3. Субјекти међународног права

Из досадашњег излагања може се закључити да је међународно право као систем одвећ специфично, што ни не чуди с обзиром да је кројено спрам потреба једнако особене међународне заједнице. Са друге стране, генералне карактеристике субјекта права би требало да буду исте, без обзира на то у ком систему се обрео. Општа способност субјекта једног правног поретка, која подразумева да он као посебна јединка (особа – организам, биће, ентитет) активно суделује у правним односима и да се у тим односима јавља као носилац права и обавеза, одређује природу и обим његовог правног субјективитета.⁶⁸ Истина је да у литератури међународног права не постоји увек сагласје око самих субјеката, али општи је консензус да је ова врста способности увек присутна, код свих на тај начин окарактерисаних, без изузетка. Неки аутори сматрају да поред правне способности једног субјекта међународног права треба да постоји и пословна способност. Иста се огледа у способности субјекта да потпуно самостално остварује своја права, преузима обавезе и улази у различите правне односе. Фелдман (*Feldman*) примера ради, наводи да поред својства носиоца међународних права и дужности у односу према другим међународним субјектима, захтева и способност учествовања у међународноправним односима, тражећи притом и аутономну вољу учесника у тим односима.⁶⁹ Даље, постоје још две врсте способности релевантне за субјекте међународног права – процесна и деликтна. Процесна способност се огледа у могућности субјеката да покрећу поступке и заступају своје интересе пред међународним судовима, али и другим сличним органима. Деликтна способност би се у сфери међународног права огледала у кршењу међународних обавеза, али и позивању на одговорност по том питању.

У контексту међународно правног субјективитета можемо дефинисати право закључења међународних уговора – *ius contrahendi*, као и право међународног представљања - *ius representationis* као јединство правне и пословне способности, а које представљају основу међународно правног субјективитета.⁷⁰ У погледу осталих способности, доктрина није јединствена. Тачније речено, те остале способности, неки аутори сврставају под помињано јединство правне и пословне способности, а неки их пак називају додатним способностима субјеката међународног права, тако рећи карактеристикама. У питању су различите врсте имунитета, способност учествовања у раду међународних конференција, односно чланство у међународним организацијама, вођење рата, али и закључивања мира, права посланстава, а поврх

⁶⁵ Joost Pauwelyn, „Conflict of Norms in Public International Law: How WTO Law Relates to other Rules of International Law“, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 94

⁶⁶ Види: Бечка конвенција, члан 53

⁶⁷ Види: Нацрт чланова о одговорности државе за међународне противправне акте, International Law Commission, *Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, Yearbook of the International Law Commission vol. II, 2001, члан 48

⁶⁸ Весна Казазић, Матеј Савић, „Актуална питања међународноправног субјективитета“, *Зборник радова Правног факултета Свеучилишта у Мостару* бр. XXVI, 2018, 93 – у фуснотама: В. Казазић, М. Савић

⁶⁹ David Feldman, „International Personality“, *Collected Courses of the Hague Academy of International Law* vol. 191, 1985, 359

⁷⁰ В. Казазић, М. Савић, 106

свега стварање правила међународног права. На основу овог набрајања лако се може закључити да немају сви субјекти све ове способности (пр. постоје неутралне државе, међународне организације немају пуну слободу стварања међународних правних правила, итд.). Са друге стране, стоји да постојећа правила потичу од оних њених субјеката, који имају способност њиховог креирања и служе за регулисање међусобних односа. Иста та правила даље утичу на њихова права, обавезе и одговорности, али чак и оних који се не сматрају нужно субјектима међународног права.

Делује да се из наведеног може извући закључак да је појам субјективитета, последично и самих субјеката у међународном јавном праву доста комплексан. Но, и поред тога постоји одређени консензус око оних најзначајнијих. Пре свега треба истаћи државе, с обзиром да су биле, како то наводи Кривокапић „не само први, већ веома дуго и једини субјекти међународног права“.⁷¹ Њих одликују територија, становништво, власт, али и независност, боље речено сувереност, уз способност ступања у односе са другим државама. Потврда утемељења овога налази се и у пресуди Сталног суда међународне правде: „Међународно право регулише односе између независних држава. Правна правила што везују државе стога проистичу из њихове слободне воље изражене у конвенцијама или коришћењем општеприхваћених изражених принципа права, установљених у циљу да се регулишу односи између коегзистирајућих независних заједница или ради постизања заједничких циљева. Стога се не могу установити ограничења над независношћу држава.“⁷² Из наведеног се закључује да је та њихова независност и заслужна за регулисање њихових односа правом, чиме се не може ограничити њихов суверенитет, осим ако на то саме пристану потчињавајући се нормама међународног права. У односу на период од пре само сто година, данас има значајно већи број држава и све до једне се воде истим принципима.

Међутим, ситуација на међународној сцени је далеко сложенија па то рађа јединствену, може се слободно рећи и подкатегорију овог субјекта међународног права. Дакле, постоје и други ентитети са више или мање сличним својством субјективитета, стеченим током времена. Примера ради, реч о творевинама налик државама попут држава у настајању, протектората, несамосталних територија под старатељством, итд. Свима њима је у одређеној мери признат правни субјективитет. Исто тако, Света римска столица, баш као и Малтешки витешки ред, су своје статусе заслужили током историје, током које су били, али и остали важни актери међународних односа. Значај ових ентитета за нематеријално културно наслеђе и његову заштиту, прво зависи од обима стеченог субјективитета, а затим наравно и од степена њиховог интересовања.

Мењање слике света, резултовало је многим другим променама. Државе су се још увек сматрале (што се до данас није променило) најистакнутијим субјектима међународног права, но временом су овај статус стекле и међународне организације. Њихов статус се умногоме разликује од субјективитета држава, с обзиром да оне и постоје захваљујући државама. Немају ни све правностварајућу способност, а и оне које је имају, питање је њеног обима (за разлику од држава), а и њихово иступање пред судовима исто је суженог обима. Данас најзначајнија међународна организација, са најширим субјективитетом јесу Уједињене нације. Она је заправо била и прва која је „пробила лед“ и стекла такав статус.

Кључни моменат био је инцидент у коме је дошло до губитка неколико живота, што је пак и резултовало доношењем саветодавног мишљења Међународног суда правде о накнади штете претрпљене у служби Уједињених нација. Суд се у том тренутку нашао у ситуацији до тада непознатој у међународном праву. Он се пре свега запитао имају ли Уједињене нације, као организација, уопште капацитета (у смислу своје природе) да предузму међународну правну

⁷¹ Борис Кривокапић, „Перспективе међународног права“, *Изазови правном систему*, Источно Сарајево, 2021, 22

⁷² Пресуда „Лотус“, *The Case of the S.S. „Lotus“*, Publications of the Permanent Court of International Justice Series A No. 10, 1927, 18

акцију против *de jure* или *de facto* одговорне владе за накнаду узроковане штете. Приликом разматрања проблема и тражења решења суд је на крају потврдио статус организације УН-у, наводећи да је њена позиција, одвојена од позиције њених чланова, као и да има дужност да их подсети, уколико је то потребно, о њиховим обавезама.⁷³ Овакво становиште је у даљем образложењу и продубио: „...Организација створена са намером да извршава функције и ужива права, што и ради, може бити објашњено само на основи да има у великој мери међународну личност и капацитет да оперише на међународном плану. Тренутно има највиши облик међународне организације и не би могла да оствари намере својих оснивача, ако би била лишена међународне личности. Мора се признати да њени чланови, поверавајући јој одређене функције, са пратећим дужностима и одговорностима, су је снабделе и одређеним способностима, како би могла ефикасно да их извршава. У складу са тим, суд долази до закључка да је организација субјект међународног права.“⁷⁴ Треба додати само још и да Унеско, посебно битан за причу о нематеријалном културном наслеђу, представља специјализовану агенцију Уједињених нација.

Баш као и у случају држава, и код међународних организација је ситуација комплексна. Уједињене нације, најмоћнија од њих, утрла је пут другима. Временом се долази и до стварања регионалних међународних организација са међународним субјективитетом. У неким случајевима оне се стварају као последица удруживања држава из истог географског региона, пр. Асеан. У другим случајевима нит што их повезује може бити потпуно другачија, па на примеру Илеска можемо видети да је превасходно религија, а уз њу и језик и доминантна култура главне тачке уједињења. Наравно, немали број њих је последица и економских интереса. За нематеријално културно наслеђе значајне су јер није ретка ситуација да доносе акте којим га регулишу, односно неки други усвојени акти на регионалном нивоу умеју да се одражавају на носиоце и њихове праксе.

У овом веку имамо низ невладиних, веома значајних организација чији рад не само да може да утиче на остале субјекте, него и у неким случајевима има одјека и на стварање историје попут Међународног комитета Црвеног Крста. Разликују се у зависности од величине, транспарентности рада, утицаја, па и самог обима додељеног им субјективитета. Хетерогеност невладиних организација представља основну тешкоћу у изналажењу једне прецизне дефиниције која би могла објединити овај веома бројан корпус организација као субјекта међународног права.⁷⁵

Иако у овом тренутку немају значаја када је реч о нематеријалном културном наслеђу треба знати да је ново доба, одликовано глобализмом и капитализмом донело са собом још једног актера међународног права, одликованог правним субјективитетом. Наиме, реч је о међународним корпорацијама, транснационалним компанијама, инвеститорима, итд. Иако се њихови субјективитети разликују међусобно, чак и од компаније до компаније, за потребе овог истраживања ће сви ентитети ове врсте бити сврстани у једну групу. У државним уговорима, корпорација је директни учесник у креирању правних норми, са којима држава мора да се сложи, што значи да корпорација није само пуки посматрач него да поседује моћ да креира право на међународном плану, слично моћи држава да склапа уговоре.⁷⁶ Мултинационалне компаније

⁷³ Види: Саветодавно мишљење „Репарације због повреда претрпљених у служби УН“, *Reparation of Injuries Suffered in the Service of the United Nations*, Advisory opinion: I.C.J. Reports 1949, p. 174, 179

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ В. Казазић, М. Савић, 109

⁷⁶ Patrick Dumberry, Érik Labelle-Eastaugh, „Non-state actors in international investment law: To be or not to be? The legal personality of non-state actors in international investment law”, in *Participants in the International Legal System – Multiple Perspectives on non-state actors in International Law* (edited by Jean d’Aspremont), London: Routledge Research in International Law, 2011, 365

дакле, стичу ограничену међународну правну личност, изведену из међународног уговора, и одобрену од стране држава као јавни међународни договор.⁷⁷

Доста често, права или обавезе других ентитета мање су одређена хитним политичким потребама; локална заједница или покрет ослобођења, односно урођеничко становништво, могу закључити такве уговоре да би постигли дуготрајно настањење или да би били укључени у акције компатибилне са њиховим политичким статусом и позицијом.⁷⁸ На урођеничко становништво, као носиоце субјективитета у међународном праву, посебно треба обратити пажњу баш због њихове снажне повезаности са коренима и константног рекреирања нематеријалног културног наслеђа. Урођеничко становништво, с обзиром да њихов данашњи положај, као и третман у прошлости на који су наилазили, јасно је да данас улази често у борбе око земље, коју би (су) настањивали. Управо да би могли учествовати на међународној сцени, ради разрешења ових проблема, логично је да им је морао бити признат субјективитет у одређеној мери. Иста та земља, значајна је за само наслеђе, не само због емотивне вредности, коју носи, него и зато што су одређене и праксе и знања повезане директно са њом – флором, фауном, географским тереном, токовима на њој. Дакле, њиховим измештањем са ње, не само да могу бити повређена њихова осећања, него долази и до губитка вештина, које су градили и усавршавали вековима, јер на новим теренима оне можда неће више бити потребне. У најбољем случају, би тада дошло до њихове еволуције, у смислу прилагођавања истих новим околностима.

На крају, требало би поменути и саме појединце, физичка лица као субјекте међународног права. Више је него очигледно да појединац нема правностварајућу способност. Њему су призната одређена права (и то тек са развојем људских права) па у складу са тим и ужива заштиту неких од њих. Не треба заборавити и да појединци могу бити позвани на одговорност у случају кршења неких од одредби међународног кривичног права. Што се тиче њихове способности иступања пред судовима, она зависи искључиво од суда у питању и правних правила конкретног случаја. Ту се уједно и завршава прича о појединцу на међународној сцени. Наиме, он нема способност стварања права, попут неких од пређашње наведених субјеката, а чак врло често није ни у стању да сам заштити своја права и интересе, него држава мора да иступа уместо њега. Самим тим и када је у питању нематеријално културно наслеђе, појединац практикант, може делати искључиво преко државе (кључног актера у овој сфери) или пак као део заједнице, односно припадник неке од невладиних организација. Овакву поставку ствари прати, али и потврђује и сама *Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа*.

II ПРАВНО - ПОЛИТИЧКИ ПРИСТУПИ НЕМАТЕРИЈАЛНОМ КУЛТУРНОМ НАСЛЕЂУ КРОЗ ИСТОРИЈУ

1. Увод у поглед на историјски развој свести

Небројено реликата прошлости, у виду споменика културе, артефаката, вредних уметничких предмета, те других добара, сачувано је до данашњих дана. Још већи, практично немерљив број објеката, који би несумњиво данас остварили могућност да буду класификовани као културно наслеђе, се изгубио у вртлозима прошлих времена. Можемо само претпоставити, на основу откривених материјалних остатака, фрагмената прича што тек чекају да буду испричане, колико заправо не знамо о прошлим временима и колико тек имамо да откријемо.

⁷⁷ Peter Malanczuk, „Multinational Enterprises and Treaty-Making – A Contribution to the Discussion on Non-State Actors and the “Subjects” of International Law”, in *Multilateral Treaty-Making: The Current Status of Challenges to and Reforms Needed in the International Legislative Process* (edited by Vera Gowlland-Debbas), Nijhoff Law Specials Vol. 47, Springer Netherlands, 2000, 72

⁷⁸ Jan Klabbbers, *International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, 88

Говоримо ли о нематеријалном културном наслеђу, делује да је ситуација слична. Специфичност нематеријалног наслеђа, огледа се и у томе што често докази о његовом постојању могу бити поред предмета неопходних за његово практиковање и писана сведочанства, односно извори о самим праксама, а у неким ретким случајевима, када праксе довољно дуго постоје, и преносе се у оквиру једне заједнице, и усмена реч. Уколико дође, поред губитка неког од облика ове врсте наслеђа, и до уништења материјалних трагова, губици су онда одиста неповратни. На жалост, сведочанства о праксама, током историје нису била довољно обухватна да би дала доказе и о еволуцијама пракси. То пак тек можемо наслутити. Све у свему, на основу сачуваних историјских извора, као и материјалних остатака предмета и места повезаних са нематеријалним културним наслеђем може се стећи некакав увид у његов третман у претходним временима. Исти ће у наредним редовима у општим цртама бити приказан и то почев од основних начина сузбијања култура, са историјским примерима, преко еволуције правне регулативе, да би на крају укратко био приказан однос према нематеријалном наслеђу без правне, али и могућности заштите самих носилаца. Исти ће представљати основ за касније приказивање у раду конкретних проблематичних регионалних историјских приступа и аката и то пратећи утицаје што се простиру и на оне актуелне у овом добу.

2. Природни процеси и облици сузбијања током претходних времена

На основу сачуваних остатака прошлости се тек може наслутити колико много од културног наслеђа, и то како материјалног, тако и нематеријалног, кроз историју је изгубљено. Када је реч о оном опипљивом, утврђивање третмана у пређашњим временима је далеко лакше. Наиме, не само предмети, него и сачувани извори сведоче о односу према добрима. Примера ради, један од узрочника великих губитака наслеђа био је наравно рат. Кроз антику, преко средњег века, па све негде до XVIII века, заплена непријатељских добара, након оружаних сукоба сматрана је не само за оправдану, него је била и дубоко подстицана (са пар изузетака, углавном фокусираних на религијска здања и објекте). У ком случају нематеријално културно наслеђе је бивало угрожено у смислу немогућности практиковања као последица тих сукоба или пак уколико је неки од предмета неопходних за извођење био одузет. Тек у XVIII веку водећи правници тога времена почињу да отворено иступају истичући неопходност заштите уметничких споменика, да би се временом развила и конкретна правна правила у том домену.

Попут става већине народа о начину на који треба третирати непријатељска културна добра, ни онај о третману непријатељског културног наслеђа се није много разликовао. Шта више, можда је однос према нематеријалном наслеђу био и гори с обзиром да је његова материјална вредност била ниже цењена спрам предмета и објеката, посматраних првенствено као плен. Примери малтретмана припадника заједница и њихово спречавање да практикују своје нематеријално наслеђе, могу се наћи на свим континентима и у свим раздобљима. Дешавало се да су након сукоба покорени народи били брисани са лица земље, а њихове културе потиране или присилно модификоване да би се уклопиле у нове наративе. Забрањивањем плесова, ритуала, практиковањем вештина, итд. друштва су временом губила контакт са правом сврхом нематеријалног наслеђа. Последица тога је и губитак колективног идентитета, што је пак утицало и на индивидуални, чиме су се драстично смањивале шансе за било какву врсту непослушности, односно побуну.

Све у свему, правни, али и политички приступи кроз историју су били такви да се може слободно рећи да међународна заједница пре није марила за нематеријално културно наслеђе у мери и на начин као што мари за данас. Уколико су и постојали случајеви повреда велика је вероватноћа да се на њих није гледало на начин на који се данас гледа. Чак и у ситуацијама где су неки од њих били изнети у јавност, помињане су сматране оправданим, наложен је изговор за

исте, са тек спорадичним случајевима противљења, али се генерално међународна заједница не би мешала. Ипак, нематеријално културно наслеђе је старо колико и људска врста, а чињеница да се његова видљивост, повећала тек у овом веку, последица је страха за губитком истог.

Правна литература ни данас није довољно дозрела да би препознала и уважила све повреде у сфери културе (поготово нематеријалног културног наслеђа), а камоли да би потом и адекватно одреаговала. Просто, сам *lex culturalis* није на одговарајућем ступњу развоја. Додатна отежавајућа околност му је и чињеница да сама терминологија, а понекад и ставови у другим друштвеним наукама које се баве овом тематиком нису усаглашени. Самим тим и њихово транспоновање у правну науку је изазов по себи. Но, без обзира на то у наредним редовима ће бити приказане у пракси, али и доктрини шире препознате повреде. Неке од њих су постојале кроз историју, те су оставиле дубок траг на потомцима носилаца, док се друге у неком измењеном или смањеном облику дешавају и данас.

Пре свега из социологије, антропологије, психологије, итд. долазе асимилација, или боље речено акултурација, процеси често везивани за давна прошла времена, али и данас више него живи. Догађају се на свакодневном нивоу како појединцима, тако и групама, односно заједницама (пр. емигранти). Примера ради, процес акултурације сматра се апсолутно природним и ни не изазива правну реакцију, осим у случају неуспеха што за собом повлачи једну од културних апропријација. Са друге стране, ово је општи термин, новијег датума, преузет из студија о културним политикама, а користи се за разноврсне повреде које су се дешавале кроз историју, али и данас. Правна пракса полако креће да га препознаје и шта више, делује да ће тек заживети. Када је реч о признатим појмовима од стране правне науке, ваљало би се подсетити да правне норме међународног права тек крећу да бујају након II светског рата. У оваквом систему, са тек установљеним Уједињеним нацијама, где се развијају људска права долази и испрва до ковања термина културног геноцида. Од њега се међутим убрзо одустало, те он остаје да живи само у правној литератури. Ипак, тридесетак година касније признаје се постојање етноцида. Све у свему, у неким обично озбиљнијим случајевима, пракса је у стању да испрати неке од ових повреда, но у другим, оне су такве да је са постојећим правним оквиром немогуће утицати на њих.

Разумевање повреда и правних одговора на њих у сфери културе, захтева пре свега приближавање начина на који се може утицати на једну културу, односно природних реакција када више њих међусобно дођу у додир. Акултурација, се схвата као основа од кога све креће, а представља нормалан, уобичајен и чак нужан след догађаја, кога је немогуће избећи. У питању је процес када групе (али и појединци) са различитим културним позадинама долазе у константни блиски контакт, што мења оригиналне културне шаблоне једне или обе групе.⁷⁹ Самим тим његове последице не могу увек да се окарактеришу као негативне. Сусрети за исходе могу бити различити, али заправо су у питању само резултати једног те истог процеса.⁸⁰

Наиме, први од исхода би био прихватање, што за последицу има асимилацију. Она је пре свега психо-социјални процес. Уједно, захтева и позитивну оријентацију ка спољној групи, идентификацију са њом, од стране појединца или групе који се асимилију, уз обавезно прихватање истих од стране те спољне групе. Поред овог фактора, постоји и онај унутрашњи, психолошки, а подразумева промене у самим вредностима асимиловане групе, односно појединца.⁸¹ Логична последица тога је да се губи добар део оригиналног, најпре нематеријалног културног наслеђа.

Многи би одмах претпоставили да је најпознатији пример асимилације дошао управо са тла Европе посматрајући третман Старог Рима према покореним народима. Ово схватање је

⁷⁹ Robert Redfield, Ralph Linton, Melville J. Herskovits, „Memorandum on the study of acculturation”, *American Anthropologist* vol. 38 no. 1, 1936, 149 – у фуснотама: R. Redfield, R. Linton, M. J. Herskovits

⁸⁰ Види: R. Redfield, R. Linton, M. J. Herskovits, 152

⁸¹ Види: Raymond H. C. Teske Jr., Bardin H. Nelson, „Acculturation and Assimilation: A Clarification”, *American Ethnologist* vol. 1 no. 2, 1974, 361

толико било раширено да су за њега чак сковани и посебни термини – „романизација“⁸² или „латинизација“⁸³. Међутим, резултати најновијих истраживања доносе другачија схватања. Поменути одступају од оваквог уског поимања и сматрају да је третман Римљана према другим народима, зависио од више фактора попут тренутних прилика, степена развијености или боље речено „цивилизованости“ покореног, њиховог опирања, итд. За почетак, Рим је ту прво морао променити и до тада дубоко укорено виђење варварства. Римским ауторима није одговарала грчка класификација на Грке и варваре, јер су овом поделом и сами Римљани припадали другој скупини, без обзира на степен углађености и признавање политичке супремације.⁸⁴ Дакле, нов наратив где се подвлачи и римска културна надмоћ је морао бити креиран. Самим тим, ставови одређених аутора данас се крећу у смеру да се у овом случају не може искључиво говорити о асимилацији, као потенцијалном исходу сусрета двеју култура. Заправо резултати сусрета Римљана са другим народима и облици акултурације су једнако бројни колико и покорене провинције.

Но, уколико једна група, односно заједница покуша да асимилије другу, без да она сама томе инклинира, може доћи између осталог и до културне експлоатације, који се касније среће и код културне апропријације у нешто другачијем облику као једна од њених врста. Историја је бележи у изворима, но без правног одговора. Реч је о ситуацији када једна група покуша да асимилије или потчини другу, мада није у стању да потисне или уништи туђи идентитет, па је решење да апроприше симболичне праксе других, редефинишући сопствени идентитет на начин погодан инкорпорисању ове праксе.⁸⁵ Курдска прослава Нове године под називом Невроз је тако преузета од стране Турске и претворена у њихов фестивал Невруз. Како тренутно постоје паралелно две манифестације, остаје да се види у ком смеру ће се даље ова пракса развијати.

Други могући исход је и креолизација. Термин непрепознат у праву, али добро познат у лингвистици, историји, антропологији, археологији, итд. означава ситуацију када две културе долазе у додир, а једна се противи асимилацији што за последицу има својеврстан хибрид двеју култура, односно култура под притиском развија одређене адаптације, прилагођавања, реформулације. Делује слично експлоатацији, али узима у обзир обе заједнице и њихове културе између којих постоји равноправност, чак и током опирања.⁸⁶ Термин је скован ради објашњавања процеса који су се догодили након шпанског освајања Кариба, те мешања култура „белих освајача“, са оном што је припадала затеченим урођеницима, али и доведеним робовима из Африке. Међутим, како је временом у доктрини утврђено да се иста ситуација догађала на различитим местима широм света, термин поприма ширу примену и не везује се више искључиво за ово подручје.

Следећи могући исход акултурације јесте адаптација. Овде су оригиналне и стране црте комбиноване да произведу културну целину, која функционише без проблема, стварајући практично историјски мозаик.⁸⁷ Чини се да је главна разлика у односу на креолизацију - вољни моменат. Управо од њега зависи смер даље еволуције нематеријалног културног наслеђа, начини

⁸² Детаљније о термину „романизација“: Leyla Roksan Çağlar, „Romanization or no romanization, that is the question in search of socio-linguistic identity in the Roman provinces“, *Synergies Turquie* no. 4, 2011, 131-138

⁸³ Детаљније о термину, социјалним факторима и ширењу латинизације: *Social Factors in the Latinization of the Roman West* (edited by Alex Mullen), Oxford: Oxford University Press, 2023

⁸⁴ Владимир Д. Михајловић, „Гордијев интерпретативни чвор: римски писани извори, идеја социо-културне еволуције и концепт романизације“, *Етноантрополошки проблеми* н. с. год. 6 св. 3, 2011, 687

⁸⁵ Simon Harrison, „Identity as a scarce resource“, *Social Anthropology* vol. 7 no. 3, 1999, 247

⁸⁶ Види: Christian Ghasarian, „La Réunion : acculturation, créolisation et réinventions culturelles“, *Ethnologie française* vol. XXXII no. 4, 2002, 666

⁸⁷ Види: R. Redfield, R. Linton, M. J. Herskovits, 152

уклапања у поменути мозаик и то спрам вредности одређених за очување, а индиректно и будуће идентификовање појединаца и заједнице.

Последња у низу уочених последица акултурације је реакција у виду антагонистичког контра-акултуративног покрета, као компензација за наметнуту или претпостављену инфериорност или кроз престиж учесника у покрету повратка на старија, пре-акултуративна стања.⁸⁸ Да ли долази до неповратног губитка нематеријалног културног наслеђа, односно колики је тај део, или пак до еволуције неких од форми и смера кретања исте, зависи искључиво од момента у коме се покрет активира, као и форсираних елемената културе у покрету. Несумњиво је да у том случају долази до фаворизовања сопствене културе. Уколико посматрамо са становишта самих пракси, ово се може често срести на примеру хране, где се инсистира на укусима и начинима спремања својственим заједници, код које постоји опасност од губитка дистинктивних културних црта. Или пак, посматрајући са становишта административних региона, културна политика Африке, са својом борбом против наметнутих облика културе, идеалан је пример компензовања инфериорности са којом живе.

Доктрина са фокусом на културну политику је релативно недавно изнедрила појам културне апропријације, али то нимало не значи да су и повреде ове врсте новијег датума. Наиме, оне су одувек постојале, али тек недавно су уочене, што значи да је и њихово правно регулисање, још увек недорасло проблему. Званично усвојена правна дефиниција исто тако не постоји, но доктрина друштвених наука има своје ставове, који се више или мање преклапају. Најдецидније би било схватање апропријације као коришћење културних симбола, артефаката, стилова, ритуала или технологије од стране чланова друге културе, што се не може избећи кад год дођу културе у контакт.⁸⁹

Овако дефинисана културна апропријација се дели на културну размену, доминацију, експлоатацију и транскултуралност.⁹⁰ Размена је реципрочна, између култура исте снаге, а транскултуралност подразумева елементе креиране од стране више култура. Ове две врсте представљају производ социјалних кретања, сматрају се чак и позитивним исходом сусрета култура, тако да не повлаче за собом неопходност правне заштите.

Преостају као опасне, са потенцијално озбиљним повредама, доминација и експлоатација. Културна доминација би била употреба елемената доминантне културе од стране чланова инфериорне групе у контексту у коме би ти елементи били наметнути.⁹¹ Неретко се у процесима наметања дешавало, да се елементи културе „инфериорнијег“ народа измене у складу са стандардима „супериорне“ културе и такви поново наметну потчињеној заједници. Бенгали језик, развијен је у XIX веку од стране британских мисионара, који су желели да науче језик локалаца, па су у сарадњи са индијским учењацима створили јединствену граматику и слова, временом прихваћене као званичне верзије.⁹² Британски званичници су се упустили и у едуковање извесне локалне мањине, из чијих редова су регрутовали најбоље за даље школовање у Енглеској. Они су се након повратка са школовања издвајали од остатка локалне заједнице и чинили су слој локалне,

⁸⁸ Види: R. Redfield, R. Linton, M. J. Herskovits, 152

⁸⁹ Richard A. Rogers, „From Cultural Exchange to Transculturation: A Review and Reconceptualization of Cultural Appropriation“, *Communication Theory* 16, 2006, 474 – у фуснотама: R. A. Rogers

⁹⁰ Транскултуралност је теоријски концепт, методологија и историјски феномен. Подразумева превазилажење културних граница (уколико су и постојале), али и оних просторних и временских, уз помоћ комуникације, поглед на културу из више углова уз поштовање и узајамност. Заправо транскултурализам се може посматрати као проширење етничких, језичких и других идентитета до нових нивоа неодређености. Види: Will Baker, „From intercultural to transcultural communication“, *Language and Intercultural Communication*, vol. 22 no. 3, 2022, 280-293; Mikhail Epstein, „Transculture: A Broad Way between Globalism and Multiculturalism“, *The American Journal of Economics and Sociology* vol. 68, no. 1, 2009, 327-352

⁹¹ R. A. Rogers, 477

⁹² Richard Harvey Brown, „Cultural Representation and Ideological Domination“, *Social Forces* Vol. 71 No. 3, 1993, 6702

образоване, западњачки оријентисане урбане елите. Заузимају су места у локалним администрацијама, судовима, и другим органима, као преводиоци, чиновници, судије, асистенти, заменици инспектора, итд. помажући колонијалним званичницима. Културни поредак, наметнут заједно са језиком, контролисан је од стране едуковане елите - званичника, али и малопре поменутог више рангираног локалног слоја. Временом се десило да је управо овакав језик постао средство за ослобођење - израз јединствене индијске и антиколонијалне културе, што је пак изазвало изненађење код колонизатора.⁹³

Културна експлоатација, најопаснија је од свих облика и подразумева апропријацију елемената потчињене културе од стране доминантне без суштинског реципроцитета, дозволе и/или компензације.⁹⁴ Апроприсањем нематеријалног културног наслеђа утиче се на суштинске вредности једне заједнице, па и самог народа, што посредно пак доводи до нестанка културног идентитета. Губитак идентитета логична је последица креираних околности у којима једна заједница практично присваја симболе и дубока знања друге, остављајући прву лишене везе са прецима и начином живота који су до тад познавали. Ово се доста често среће чак и данас на територији Северне Америке, где неретко елементи културе Индијанаца, али и и Американаца афричког порекла бивају апроприсани од стране белих сународника, где чак том приликом остварују и економску добит. Судска пракса спорадично решава случајеве културне експлоатације, чиме јој полако стаје на пут. Међутим, и на тлу Европе, Сами народи су били опресирани од стране превасходно Норвешке, али и других земаља Скандинавије, чак и Русије,⁹⁵ а током периода сузбијања њихове културе са једне стране, су се неретко сретали примери експлоатисања елемената њихове културе, попут музичких инструмената - бубњева.

Велика потешкоћа је и то што доктрина није још увек дошла до консензуса када су у питању појмови културна апропријација, акултурација, па чак и асимилација, а посебно и међусобни односи акултурације и културних апропријација. Свакако делује да посматрано са становишта културне апропријације, културна размена и транскултуралност су случајеви, када долази до комбиновања и произвођења целовитог културног мозаика. Боље речено, чини се да се ова два облика апропријације могу подвести под адаптацију, као други по реду исход акултурације. С тим у вези, експлоатација као одговор на присилну асимилацију је већ била елаборирана.

У задње време, из кругова што се баве политичким наукама долази још једна кованица – културоцид. У питању је потпуно алтернативни концепт који лежи негде између културног чишћења и културног геноцида.⁹⁶ Схвата се као могућност „убијања културе“, без неопходности физичког уништења њених носилаца (иако физичко уништење може пратити културоцид, оно није само по себи циљ).⁹⁷ Као посве нов термин, остаје да се види хоће ли ухватити корена, те наћи своје место међу осталима, претходно поменути. Но, у овом тренутку делује да се може тврдити да као последњи у низу од наведених додаје више на забуну, него на решењу. Јасно

⁹³ Види: *Ibid.*

⁹⁴ R. A. Rogers, 477

⁹⁵ Детаљније о култури Сами народа, али и дискриминацији говоре: Trond Risto, „Between Norwegianisation and Revitalisation in the South Sami Society: A Memory Culture Analysis of Boarding School Life and Its Aftermath“, *History of Education* vol. 53 no. 1, 2024, 126–143; John Weinstock, „Assimilation of the Sámi: Its Unforeseen Effects on the Majority Populations of Scandinavia“, *Scandinavian Studies* vol. 85 no. 4, 2013, 411-430; Neil Kent, *The Sámi Peoples of the North A Social and Cultural History*, London: Hurst & Company, 2018

⁹⁶ James A. R. Nafziger, „The Responsibilities to Protect Cultural Heritage and Prevent Cultural Genocide“ in *The Oxford Handbook of International Cultural Heritage Law* (Edited by Francesco Francioni, Ana Filipa Vrdoljak, Oxford: Oxford University Press, 2020, 140

⁹⁷ Hanna Schreiber, „Cultural Genocide: Culturecide and An Unfinished or Rejected Project of International Law?“ in *Culture(s) in International Relations* (Edited by Grazyna Michalowska, Hanna Schreiber), Berlin: Peter Lang Edition, 2017, 334-335

дефинисање и постизање консензуса у другим наукама, неопходно је и за правне дискурсе, транспоноване, а касније и заштити.

Релевантни термини, пореклом из правне науке, нашироко дискутовани су културни геноцид и етноцид. Културни геноцид представља толико озбиљну повреду, да се не може чак ни поредити са неким од горе наведених акултурација, односно апропријација. Ипак, без обзира на тежину, он није предвиђен ниједним важећим актом међународног права. Постојали су покушаји правног регулисања након Другог светског рата, но остали су без плода. Први аутор код кога се могу наћи редови о културном геноциду, Лемкин (*Lemkin*), био је изузетно активан у том периоду, и он га је сматрао једном од техника самог геноцида (уз биолошке, финансијске, моралне, религиозне, итд.).⁹⁸ Но, из нашег угла гледања данас, делује да су правници тог времена имали изузетно много озбиљних повреда права да препознају, а затим и обраде. У складу са тим је и геноцид дефинисан каквим га данас знамо, без било каквог осврта на културне елементе. На Нирнбершким суђењима је додуше и било освртања на крађе, али и уништења бројних културних добара, архива, библиотека, споменика... заправо на све оно што се тад сматрало битним, када је у питању култура једног народа.⁹⁹ Међутим, нигде се не могу наћи редови посвећени нематеријалном културном наслеђу.

Модерна теорија се бави још увек овим питањем, али дефиниције још увек нису усаглашене, па неке бацају светло на средства чињења, а неке на резултат. Дондерс (*Donders*) под културним геноцидом сматра уништење од стране државе и државних органа културе заједница у најширем смислу, уз изузетне духовне, интелектуалне и емотивне црте друштва или друштвене групе, укључујући уметност и литературу, начине живота, суживота, систем вредности, традиција и уверења.¹⁰⁰ Како се може видети, ова доста широка дефиниција се више фокусира на циљне аспекте уништења, са последицом уклањања целе културе. Са друге стране, постоје и оне фокусиране на саму последицу. Меј (*May*) примећује да се чини да акти културног геноцида воде до уништења група, баш као и акти геноцида предвиђени статутом, који укључују убијање људи.¹⁰¹ Брањење људима да причају свој матерњи језик или практикују своју традиционалну религију ће уништити групу једнако учинковито, као и убијање неких њених чланова.¹⁰² Делује да се може закључити да су обе врсте дефиниција подједнако релевантне за разумевање културног геноцида. Наиме, забранама практиковања и уживања у уметности, одређеног начина живота, неговања вредности, причања језика, долази до брисања једне културе, једног народа. Потирањем свега онога што чини његов идентитет (између осталог и нематеријалног културног наслеђа), за последицу има и нестанак истог тог народа.

Све у свему, културни геноцид се не сусреће само са проблемом дефинисања. Он је тренутно разматран, али у тренутку доношења одлуке о његовом нормирању биће решен. Заправо, кључно је усаглашавање међународне заједнице о неопходности његовог прихватања у целини.

⁹⁸ Видети ближе: Raphaël Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1944, поглавље IX

⁹⁹ Види: Записник са суђења у Нирнбергу, други дан, среда 21. новембар 1945. године, јутарња сесија, <https://avalon.law.yale.edu/imt/11-21-45.asp>, приступљено дана: 4. јануара 2025. године; Записник са суђења у Нирнбергу, двадесет и други дан, уторак 18. децембар 1945. године, јутарња сесија, <https://avalon.law.yale.edu/imt/12-18-45.asp>, приступљено дана: 4. јануара 2025. године; Записник са суђења у Нирнбергу, шездесет и пети дан, петак 22. фебруар 1946. године, јутарња сесија, <https://avalon.law.yale.edu/imt/02-22-46.asp>, приступљено дана: 4. јануара 2025. године

¹⁰⁰ Yvonne Donders, „Old Cultures Never Die? Cultural Genocide in International Law“ in *Human Rights and Conflict-Essays in Honour of Bas de Gaay Fortman* (edited by Ineke Boerefijn, Laura Henderson, Ronald Janse, Robert Weaver), Cambridge: Intersentia, 2012, 280-281

¹⁰¹ Larry May, *Genocide: A Normative Account*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 104

¹⁰² *Ibid.*

Посматрајући тренутну ситуацију, чини се као да још увек није у потпуности прихваћен, али ни одбијен, што ствара простор у доктрини за његово дискутовање.

Попут културног геноцида и етноцид представља изузетно озбиљну повреду. Везује се углавном за урођеничке народе, а за разлику од културног геноцида, етноцид је препознат у правном оквиру међународног права. Наиме, *Унескова Декларација из Сан Хозеа* из 1981. године предвиђа следеће: „Етноцидом се сматра када је етничкој групи одбијено право да ужива, развија и преноси сопствену културу и сопствени језик, било колективно било индивидуално. Ово укључује екстремне форме масивних повреда људских права, посебно права етничких група за поштовањем њиховог културног идентитета, установљеним бројним декларацијама, повељама и договорима Уједињених нација и специјализованих агенција, као и различитих међувладних тела и бројних невладиних организација.“¹⁰³ У наставку текста је етноцид изједначен са културним геноцидом као повреда међународног права.¹⁰⁴ Спречавање преношења културе на потомство, оставља тренутне и дугорочне дубоке последице. Шире прихватање овог појма и даљег регулисања донело би користи и другим регионима у очувању културе, наслеђа, идентитета заједница, појединаца, па и самих народа.

Индијанци на просторима Северне и Јужне Америке, Аборицини, али и други урођеници у Аустралији, чак и народи на тлу Европе, попут Јенишиа, били су жртве културног геноцида, да би он касније прерастао у етноцид. Одвођење деце од родитеља и њихово школовање у резиденцијалним школама, где су били учени њима страним вредностима са једне стране, док им је са друге било строго забрањено да практикују своју културу - причају својим језиком, изводе ритуале, плешу и певају. Поред наметаних вредности, једнако су били и оспособљавани за физичке, слабо плаћене послове. Посебно велике размере је ово достигло на тлу Северне Америке, где су резиденцијалне школе опстале дуже од читавог века. Политика „цивилизовања“ Индијанаца била је алтернатива њиховом истребљењу (што је пак сматрано неопходним да би се дошло до њихових територија). Шта више, овакав став је сматран хуманим, а они који су га следили важили су за „пријатеље Индијанаца“. Прат (*Pratt*), Шурц (*Schurz*) и Пенкоаст (*Pancoast*) су се нарочито истакли крајем осамдесетих година деветнаестог века, како на речима, тако и на делима. Не само да су отворено тврдили да их треба истребити или цивилизовати, него су и активно радили на пропаганди и отварању школа.¹⁰⁵ Основни разлог за наведено, био је наравно економски. Телер (*Teller*), секретар унутрашњих послова, је направио доста прецизну рачуницу и дошао до закључка да је готово четири пута јефтиније спровести ову политику, него прећи у отворени рат против Индијанаца.¹⁰⁶ Рачуница се на крају више него исплатила, с обзиром да и од предвиђених средстава, школе нису добијале довољно. Овакво одвођење деце, њихово преваспитавање, за последицу је имало не само високу стопу смртности (процењује се једна трећина од укупног броја одведених преминула због лоших услова), него и дубоке последице на развој, културу, њено преношење, па и сам идентитет читавих народа. Шокантан је податак да се ова пракса наставила и до касних осамдесетих година двадесетог века, тачније била је укинута недуго након доношења малопре помињане *Декларације из Сан Хозеа*. Данас, међутим, како се могло видети, поменути народи умеју још увек бити жртве културне експлоатације. Готово као

¹⁰³ Декларација из Сан Хозеа „Унеско и борба против етноцида“ (Declaration of San Jose 'UNESCO and the Struggle Against Ethnocide', у фуснотама: Декларација из Сан Хозеа), Réunion d'experts sur l'ethno-développement et l'ethnocide en Amérique Latine, San José, SS.82/WS/32, 1981, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000049951>, приступљено дана: 24. маја 2024. године, преамбула

¹⁰⁴ Декларација из Сан Хозеа, члан 1

¹⁰⁵ Види: Урођеници и интернати: Компаративна студија, *Indigenous Peoples and Boarding Schools: A Comparative Study* (prepared by Andrea Smith), Permanent Forum on Indigenous Issues Eighth session, E/C.19/2009/CRP. 1, UN, New York, 2009, 5

¹⁰⁶ Види: Урођеници и интернати: Компаративна студија, 6

да она представља реликт прошлости, навику, али и тешко искорењив став који као да говори да још увек њихове културе нису довољно вредне, да би се са обзиром према њима поступало.

3. Осврт на извођачке уметности кроз призму процеса сузбијања

Осврнемо ли се на оно што данас сматрамо извођачким уметностима - доменом нематеријалног културног наслеђа, можемо приметити да се однос држава кроз историју није умногоме разликовао од односа према целокупној култури. Кретао се од толеранције и прећутног прихватања па до оштрог сузбијања, а с обзиром на некадашње ригидне поделе на „ниску“ и „високу“ културу тешко да је нематеријално културно наслеђе било фаворизовано на највишим нивоима. Заправо не може се говорити о било каквој конкретној правној заштити извођачких уметности, или пак политичком приступу који би их фаворизовао на адекватан начин. Са друге стране, у склопу малопре изнетих повреда и процеса сузбијања неретко се могу срести не тако светли примери поступања једне заједнице са извођачким уметностима друге. Политичке одлуке, пратили су и прописи, уз одговарајуће организоване акције, да би се осигурало да ће се диктирано спроводити. Деловање на извођачке уметности варирало је од суптилног до суровог, обесхрабрујући носиоце у истицању и потрази за сопственим идентитетом.

Надовезујући се на горе наведен третман Индијанаца занимљиво би било истаћи и чињеницу да је Америчка Влада 1880. године захтевала да сва упутства за њих буду на енглеском, а чак је и забранила традиционалне индијанске церемоније попут Сунчевог плеса преријских Индијанаца.¹⁰⁷ Заправо, ова традиционална, религиозна, света церемонија је била забрањена на добром делу северноамеричког континента, с обзиром да ју је и Канада својим прописима ограничила.¹⁰⁸ Хришћанска схватања тог доба, нису дозвољавала стања транса, у која су учесници упадали, баш као ни самовољне мутилације.¹⁰⁹ Без обзира на то неки од њих су наставили кришом да га практикују, тако да се одржао и до XXI века. Међутим, иако га и Чејени (али и неки други амерички урођеници) још увек практикују, ова забрана, као и генерални третман америчких Индијанаца, резултовали су губитком доброг дела знања о самом ритуалу, његовој суштини и значају.¹¹⁰ Четвородневна церемонија, практикована обично у летњим месецима, испуњена плесом и песмом, садржи прегршт додатних аспеката од којих сваки има своју симболику. Сваки од елемената понаособ попут хране, воде, церемонијалне ватре, луле, главе бизона, па чак и саме дрвене мотке, постављене у центру шатора у коме се све дешава, су ту да осликају део универзума. Само тло на коме се све изводи, сматра се светим. Оригинално, шатор је представљао микрокосмос, свету реплику земље или света.¹¹¹ У та четири дана, церемонија је место окупљања, а смењују се ратнички плесови, иницијације, па чак и елементи егзорцизма, да би на крају људи ипак одабрали добру, обнављајућу топлину Сунца.¹¹² Заправо је цела церемонија подређена

¹⁰⁷ John Reyhner, „Cultural Survival vs. Forced Assimilation: the renewed war on diversity”, *Cultural Survival Quarterly Magazine*, Issue: 25-2 Endangered Languages, Endangered Lives, 2001, <https://www.culturalsurvival.org/publications/cultural-survival-quarterly/cultural-survival-vs-forced-assimilation-renewed-war>, приступљено дана: 5. фебруара 2023. године

¹⁰⁸ Конкретно у питању је верзија Закона о Индијанцима из 1885. године (The Indian Act, 1885), [https://gladue.usask.ca/sites/gladue1.usask.ca/files/2023-01/Indian%20Act%20Amendment 1884.pdf](https://gladue.usask.ca/sites/gladue1.usask.ca/files/2023-01/Indian%20Act%20Amendment%201884.pdf), приступљено дана: 29. децембра 2024. године

¹⁰⁹ Видети више о фазама плеса и самоповређивањима у: Michael E. Melody, „The Lakota Sun Dance: A Composite View and Analysis”, *South Dakota History* vol. 6 no 4, 1976, 433-455 – у фуснотама: М. Е. Melody

¹¹⁰ Види: Fred Eggan, „Social anthropology and the method of controlled comparison”, *American Anthropologist* vol. 56 no.5, 1954, 757

¹¹¹ Åke Hultkrantz, „The Traditional Symbolism of the Sun Dance Lodge among the Wind River Shoshoni”, *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* vol. 10, 1979, 83 – у фуснотама: Å. Hultkrantz

¹¹² М. Е. Melody, 455

рекреирању света са јаким космичким симболизмом, присутног у свакој од варијанти овога плеса.¹¹³

Чејени, али и други потомци преријских Индијанаца се држе и данас овог свог наслеђа, интуитивно предосећајући, али не схватајући његову пуну сврху. Практикују га, у жељи да остваре везу са својим прецима и поврате део свог идентитета. Додатна отежавајућа околност за америчке Индијанце овог века који покушавају да се врате својим коренима је и чињеница да поред културног геноцида, данас често ово њихово наслеђе подлеже експлоатацији. Но, лагани развој норми, доводи и до уобличавања и јављања првих облика у смеру заштите. Иста је додуше на локалном нивоу, с обзиром на то да Сједињене Америчке Државе (САД), нису уговорница *Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа*.

Слично Сунчевом плесу на територији Северне Америке, САД-а и Канаде, забрана практиковања нематеријалног наслеђа, а посебно домена извођачких уметности дешавала се и на тлу Африке током колонијалног периода. Исти је иза себе оставио дубоке ране, последице се и данас осете. Огледају се не само у траумама на психолошким нивоу, попут збуњености и немогућности појединаца, па и заједнице да се повежу са сопственим идентитетом, него и у целокупној измени вредности, наметањем новог (хибридног) идентитета, па и у модификацији појавних облика културе.

Конкретно, област музике, изузетно је битна за Афричке народе, јер су се кроз њу изражавали, повезивали са прецима и божанствима, а трпела је на безброј начина. Мбира (*mbira*) инструмент је прошао доста трновит пут. Европљани су га прво преименовали, јер им је изговор био незгодан, да би временом називали и друге инструменте тим именом. Покушали су да га класификују у складу са својим инструментима, што је тешко било могуће с обзиром да у афричкој органологији, неки инструменти отелотворују божанства, а друге испуштају гласове. На крају је свирање било забрањено, а кршење ове забране повлачило је за собом затворску казну.¹¹⁴ Упркос свему (прво покушаја културне доминације, а након тога културоцида), он успева да опстане, те је захваљујући покретима обнове и данас у употреби. Малави и Зимбабве су чак поднели и заједничку пријаву, па је и 2020. године уписан на *Репрезентативну листу*.

Заправо, мбира није једина трпела. Мисионари су забранили скоро све афричке инструменте, сматрајући их паганским или да су повезани са паганским ритуалима, или јер свирање и стилови мелодије нису били у складу са хришћанском музиком.¹¹⁵ Процеси ревитализације сопственог изворног наслеђа су у току, но питање је колико ће се тиме постићи, односно у ком смеру ће оно (укључујући наравно и извођачке уметности) даље еволуирати. Не треба ипак заборавити да су хришћанство и европска култура доста присутни, а неки од старих начина повезаних са ранијим божанствима и начинима живљења заборављени. Стога се пре могу очекивати нови облици извођачких уметности, па и нематеријалног наслеђа уопште, као последица акултурације.

Малопре истакнута културна експлоатација бубњева Сами народа са тла северне Европе, није била једина проблематична. Штавише, они су трпели доста у процесу акултурације од стране више других већ формираних држава, и то Русије, Финске, а посебно Норвешке. Концепт „Правог Норвештва“ представљао је потрагу за норвешким идентитетом, а он је прерастао у гориво за

¹¹³ Види: Å. Hultkrantz, 93

¹¹⁴ Види: Bridget Chinouriri, Reggemore Marongedze, Tsitsi Roseline Bwetenga, „Otherisation of African Intangible Heritage: A Historical Trajectory of Cultural Genocide in Musical Arts of Zimbabwe“, *Dande Journal of Social Sciences and Communication* - Special Issue on Intangible Cultural Heritage vol. 4 no. 1, 2022, 84-85 – у фуснотама: B. Chinouriri, R. Marongedze, T. R. Bwetenga

¹¹⁵ B. Chinouriri, R. Marongedze, T. R. Bwetenga, 82

покрет политичке независности.¹¹⁶ Убрзо након оснивања државе, у другој половини XIX века долази и до присилне „норвежизације“ Сами народа. Иста је представљала званичну политику државе. Деца су била одвођена од родитеља у резиденцијалне школе, попут оних на северноамеричком континенту, где им је било брањено да се служе својим језиком. Истовремено, старији припадници племена, ако преузму норвешка имена и оставе свој идентитет иза себе (или га сакрију), би бивали прихваћени у друштво и стицали могућност да купе или изнајме земљу, док су њихови доскорашњи сународници бивали маргинализовани толико, да им је опстанак био угрожен.

Традиционално певање - јојкање, присутно је у култури Сами народа миленијумима. Јојкало се самостално, традиционално је служило да појединац ступи у свет одраслих, но било је део и шаманистичких исцељујућих ритуала, а повезивало је целу заједницу. Хришћански мисионари су га већ у XVII и XVIII веку окарактерисали као вештичарење и служење Ђаволу. Ипак, став Норвешке према њему је био заслужан да културне црте Самија суштински буду ослабљене и готово нестану у неким регионима.¹¹⁷

Двадесетак година уназад, Норвешка се званично извинила за своје поступке и исплатила накнаду штете Сами заједници. Јојкање, је постало кључно у процесу ревитализације њихове културе, иако није још увек уписано на *Репрезентативну листу*. Заправо, једини упис у коме се помиње умеће Сами народа јесте прављење бродова и поднет је од стране Норвешке, Шведске, Данске, Финске и Исланда. Остаје да се види на који начин ће бити у наредном периоду представљени на светској сцени, као и какву и колику улогу ће јојкање имати у друштву, односно начине на које ће оно еволуирати.

4. „Асимилационистички“ приступи држава у новијој историји

Двадесети век носи са собом раст свести на међународној сцени о неопходности бриге о културном наслеђу, а тек на његовом самом крају се помиње и очување нематеријалног наслеђа. Међутим, колико год да претходно наведени облици сузбијања делују превазиђени, шокантно је да правно – политички приступи држава у овом периоду нематеријалном наслеђу на њиховој територији често бивају далеко од светских тенденција. Понекад су се чак косили и са самим људским правима (како се и малопре видело на примеру односа норвешке власти према Сами народу). Доста аутора говори о постојању „асимилационистичких политика“ поготово на територијама где је раније постојала колонијална владавина. Израз је убрзо пустио корење и постао прихваћен и у пракси, од стране политичара, али и шире јавности. Шта се тачно под њиме подразумева остаје нерешено с обзиром да се чини да свако има своје тумачење спрам својих схватања, потреба и околности, а она се пак опет могу разликовати од оних усвојених у доктрини.

У сваком случају, да су опресије биле више него живе и у новијој историји говори и неколико примера из наредних редова. Француска је наима иако прва земља са правном регулативом у области културног наслеђа, уједно и небројено пута била оптуживана за наметање сопствене културе другим народима. Њен начин приступања на региону Африке управо је тај који је упитан. За почетак, Французи су се чак и на пољу правних, односно политичких наука суочили са размимоилажењима у погледу ширине употребе термина асимилација, па се некад под њим

¹¹⁶ Lucas Lixinski, „Selecting Heritage: The Interplay of Art, Politics and Identity“, *The European Journal of International Law* vol. 22 no. 1, 2011, 82 – у фуснотама: Lucas Lixinski, 2011

¹¹⁷ Види: Soile Hämmäläinen, Frauke Musiala, Anita Salomonsen, Ola Graffand, Torjer A. Olsen, „Sami yoik, Sami history, Sami health: a narrative review“, *International Journal of Circumpolar Health* vol. 77, 2018, <https://doi.org/10.1080/22423982.2018.1454784>, приступљено дана: 7. марта 2023. године, 4

подразумева само култура, а некад правни и административни аспекти.¹¹⁸ До забуне можда и долази јер су током свог колонијалног периода имали специфичан приступ спровођења власти. Фаворизујући своју културу, давали су могућност локалцима да им се економски и политички приближе, где су они јурећи богатство и економске интересе временом напуштали сопствене идентитете. Најбоље се то можда види и на примеру Сенегала од друге половине XIX, као и у првој половини XX века.¹¹⁹ У једном тренутку у литератури о француском колонијализму долази до напуштања термина „асимилација“, да би исти био замењен изразом „удруживање“, но убрзо је постало јасно да између њих не постоји разлика.¹²⁰ Француска данас као потписница *Конвенције из 2003. године* и држава заснована на принципима слободе, једнакости и братства се труди да без разлике посматра своје, као и наслеђе мањина на њеним (посебно прекоморским) територијама. Са друге стране, реликти овакве проживљене прошлости оставили су трага на афричком континенту и били директан узрок садашњег тамошњег приступа нематеријалном културном наслеђу.

Подједнако интересантан пример за проучавање долази и са Пацифика-тачније из Аустралије (укратко приказан у наредним редовима, да би касније током рада био детаљније елабориран). Наиме, МекГрегор (*McGregor*) наводи да је Хезлак (*Hasluck*), министар Комонвелта и главни за питања асимилације у Аустралији, у једном од својих говора навео да „асимилација значи да временом, како буду напредовали, сви Аборицини ће живети као ми“.¹²¹ У прилог томе говори и чињеница да је посебна пажња била окренута ка деци и њиховој едукацији у складу са вредностима државе ради лакшег каснијег уклапања у друштво. Несумњиво је да овакав живот, доводи временом до губитка пракси, а последично и идентитета, што је пак и сам МекГрегор потврдио када је рекао да асимилација није била само политика или пракса Владе, него дискурс читавог национализма.¹²² Шокантно је да је оваква политика, праћена одговарајућим асимилационистичким законима била актуелна све до седамдесетих година друге половине XX века. Данас Аустралија није потписница *Конвенције из 2003. године*, те је задржала апослутну аутономију када је реч о правном регулисању статуса аборицинског нематеријалног наслеђа, односно практикованих извођачких уметности.

Ликсински (*Lixinski*) исто тако бира да говори о „асимилационистичким политикама“ и „асимилационистичком моделу“ устава држава Латинске Америке, без прецизног појашњења дефиниција. Но, и поред тога скреће пажњу на прилике у Мексику, где у процесу креирања нације, заштита урођеника је просто била обрисана, да би се тек почело са исправљањем ове неправде почетком деведестих година XX века.¹²³ Да су се ствари кретале у добром смеру говори и чињеница да је Мексико 2005. године ратификовао *Конвенцију о очувању нематеријалног културног наслеђа*, као и да има неколико уписа на листе везане за урођеничке народе на својој територији. Један од упечатљивијих јесте свакако Центар за урођеничке уметности Тотонак народа. Уписан је 2012. године, а препознат као својеврсна институција за пренос знања,

¹¹⁸ Види: Martin D. Lewis, „One Hundred Million Frenchmen: The “Assimilation” Theory in French Colonial Policy“, *Comparative Studies in Society and History* vol. 4 issue 2, 1962, 131 – у фуснотама: M. D. Lewis

¹¹⁹ Mamadou Diouf, „The French Colonial Policy of Assimilation and the Civility of the Originaires of the Four Communes (Senegal): A Nineteenth Century Globalization Project“, *Development and Change* vol. 29 issue 4, 1998, 675-676

¹²⁰ Види: M. D. Lewis, 131

¹²¹ Russell McGregor, „Nation and Assimilation: Continuity and Discontinuity in Aboriginal Affairs in the 1950s“ in *Modern Frontier: Aspects of the 1950s in Australia's Northern Territory* (edited by Julie T. Wells, Mickey Dewar, Suzanne Parry), Darwin: Charles Darwin University Press, 2005, 17 – у фуснотама: R. McGregor

¹²² R. McGregor, 18

¹²³ Види: Lucas Lixinski, *Intangible Cultural Heritage in International Law*, Oxford: Oxford University Press, 2013, 111 - у фуснотама: L. Lixinski, 2013

уметности, културе, вредности, итд. што га је све чинило подобним да доспе на Регистар добрих пракси очувања.¹²⁴

Мексико ипак није једина држава у Јужној Америци на коју је оставило трага колонијално наслеђе Шпаније и Португалије. У Бразилу, након иницијалног гурања урођеника у запећак (где им је чак и након пунолетства, баш као и у Аустралији шездесетих година, бивала ускраћена пословна способност) долази до признавања њиховог статуса и вођења рачуна о правима и потребама. Ипак, тренутно важећи *Бразилски акт о урођеничким правима* из 1973. године, садржи и један пропуст. Наиме, урођеницима су дате две опције – интеграција у друштво или да остану у изолацији, без могућности да се изађе у сусрет онима који би желели да задрже своју културу и интегришу се у друштво.¹²⁵ Заправо, уколико изаберу ову средњу опцију, урођеници би вољно прихватили културу у коју се интегришу, што значи да би били асимиловани у оном позитивном смислу те речи (како га социологија схвата). Иако је било речи како о ревидирању *Устава Бразила*, тако и овог закона, до тога није још увек дошло. Ригидност прописа на снази их спутава, док они настављају своју борбу за идентитетом и земљом.

Када се све размотри долази се до закључка да доктрина правних и политичких наука задужена за разјашњење и усаглашавање дефиниција остаје нема. Међутим, за разлику од горе изложених схватања других друштвених наука стиче се утисак да ове две посматрају асимилацију као негативан феномен. Размислимо лажења ове врсте отежавају било какав даљи рад на пољу права у погледу креирања правила, али и њихове примене. Уобличавање конкретне правне заштите нематеријалног наслеђа од претњи ове врсте постаје само по себи изазов када се има у виду да наука о култури, човеку, друштву, итд. заступа друго гледиште од правне. Имајући наведено, приликом анализирања приступа држава у новијој историји треба са резервом узимати поменуте, одвећ олако употребљаване изразе, али водити рачуна о облицима претњи нематеријалном културном наслеђу. То ће бити и уједно бити и начин приступања разматрању могућности правне заштите нематеријалног културног наслеђа са аспекта међународног права кроз даље редове овог рада.

5. Правно регулисање заштите (нематеријалног) културног наслеђа кроз историју

Живот је изнедрио културу, оне га прате и заједно са њим еволуирају. Како је малопре било елаборирано, некад су уочене промене у сфери културе природна консеквенца сваког новог контакта, док проблеми настају када су ти утицаји на друге културе и њене појавне облике присилни. Свако насилно деловање неминовно ће имати негативне ефекте на њене појавне облике, па и нематеријално културно наслеђе, а неки су толико озбиљни да егзистенција читавих народа, односно заједница, постаје упитна. Кроз историју заштита културног наслеђа била је веома оскудна у односу на чињене повреде. Нематеријално културно наслеђе, у оквиру којих и извођачке уметности, је било још у горем положају, па све до недавно није имало готово никакву протекцију. Поимање неопходности очувања културног наслеђа, постепено се развијало, што су по природи ствари пратиле и правне норме.

Највише доказа има о третману материјалног културног наслеђа - оно је сматрано пленом, а његово одузимање је долазило природно. Шта више, ако данас јавност такав чин осуђује, тада

¹²⁴ Види: Центар за урођеничку уметност и доприносе очувању нематеријалног културног наслеђа Тотонак народа (Xtaxkgakget Makgkaxtlawana: the Centre for Indigenous Arts and its contribution to safeguarding the intangible cultural heritage of the Totonac people of Veracruz, Mexico), <https://ich.unesco.org/en/BSP/xtaxkgakget-makgkaxtlawana-the-centre-for-indigenous-arts-and-its-contribution-to-safeguarding-the-intangible-cultural-heritage-of-the-totonac-people-of-veracruz-mexico-00666>, приступљено дана: 16. јуна 2023. године

¹²⁵ L. Lixinski, 2013, 115

су такви акти били не само очекивани, него и навелико подстицани. Неретко су постојали одређени ритуали или прославе током којих би оно било приказивано и слављене победе. Тако је Стари Рим имао дубоко утврђену праксу тријумфа, чина слављења након победе у рату. Процесије су служиле између осталог и да се прикаже величина победника, а унизи побеђени и његова култура. Фокус је примарно био на ономе што доноси финансијску корист, дакле робовима и добрима.¹²⁶

Одузимање добара, настављено је и дуго након тога, кроз средњи век, па чак и касније, са релативно ретким изузецима када су у питању религијска места. Ипак, охрабрује чињеница да докази о овоме долазе са широког географског подручја, из разних култура и религија (хришћанства, ислама, па и хиндуизма и будизма). Промена става према уметности, односно схватање њеног значаја, долази отприлике у периоду хуманизма и ренесансе, док период просветитељства даље унапређује друштвени и културни положај уметности и уметника.¹²⁷ Као последица тога и правни писци почињу попут Волфа (Wolff) и Ватела (Vattel) лагано да обрађају више пажње на њу. Грађевине изванредне лепоте, уметничка дела, споменици, итд. су били обрађивани са правне стране, као нешто што је потребно заштитити.

Француска бива пионир у регулисању, где је и тај њен први уплив последица историјских прилика, пре свега вандализма приликом уништавања добара крајем XVIII века - за време буржоаске револуције. Декрети тог периода садрже одредбе чији је задатак био да обезбеде очување уметничких дела зарад народа. Нешто касније Наполеон бива става да ће Француска најбоље сачувати уметничка дела, па приликом својих ратова, упркос противљењима врши заплону истих. Током XIX века не само Француска, него и друге државе попут Велике Британије, Јапана, па чак и Србије, доносе акте у циљу заштите уметничких дела, споменика, грађевина, итд. на својој територији. Либеров кодекс представља први покушај модерне кодификације правила рата, а садржи и одредбе што апострофирају да уметничка дела, библиотеке, колекције, итд. морају бити по сваку цену обезбеђена од свих могућих оштећења.¹²⁸ У наредним годинама, ова област се развија па га прате и други прописи сличне тематике, у којима се исто тако могу наћи одредбе о правној заштити уметнина. Сам крај XIX и почетак XX века, обележавају мировне конференције у Хагу, чији производ је било усаглашавање правила ратовања, где су се између осталог осврнули и на зграде посвећене уметности, споменике, здања, у смислу неопходности предузимања свих потребних мера да би се поштедели.¹²⁹ Ово су уједно и једина конкретнија правила актуелна почетком XX века, с обзиром да и поред великих разарања током Првог светског рата, након њега једина успешна је било оснивање различитих војних јединица задужених за културна добра.

Рерихов пакт, бива усвојен тридесетих година прошлог века, а представља први међународни акт окренут искључиво заштити уметничких и научних институција, овде запосленог особља и историјских споменика и то како у време рата, тако и мира. Потписница има

¹²⁶ Види: Geoffrey S. Sumi, „The Triumphal Procession“ in *A Companion to the City of Rome* (edited by Claire Holleran, Amanda Claridge), Hoboken: Wiley-Blackwell, 2018, 581-597

¹²⁷ Wayne Sandholtz, *Prohibiting Plunder: How Norms Change*, New York: Oxford University Press, 2007, 36

¹²⁸ Упутство о поступању војске Сједињених држава на бојном пољу - Либеров кодекс (Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field - Lieber Code, у фуснотама: Либеров кодекс), 24 April 1863, <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/110-IHL-L-Code-EN.pdf>, приступљено дана: 20. маја 2024. године, члан 35

¹²⁹ Види: Хашка конвенција о бомбардовању од стране морских снага из 1907. године (Convention (IX) concerning Bombardment by Naval Forces in Time of War, у фуснотма: Хашка конвенција (IX) из 1907. године), The Hague, 18 October 1907, <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/220-IHL-24-EN.pdf>, приступљено дана: 20. маја 2024. године, члан 5; Хашка конвенција о законима и обичајима ратовања на земљи из 1907. године (Convention (IV) concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre et son Annexe: Règlement concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre, у фуснотама: Хашка конвенција (IV) из 1907. године), La Haye, 18 octobre 1907, <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/195-DIH-19-FR.pdf>, приступљено дана: 20. маја 2024. године, чланови 27, 56

двадесетак и у питању су државе Северне и Јужне Америке. Заштита ће бити обезбеђена без било какве дискриминације, али предмет протекције мора бити означен на одговарајући начин. Постоји и могућност да изгуби то своје својство уколико буде коришћен у војне сврхе.¹³⁰ Нематеријално културно наслеђе, наравно ниједном речју није поменуто. Међутим, може се претпоставити да уколико неки од предмета неопходних за практиковање наслеђа, односно узимање учешћа у извођачким уметностима нађе унутар институција да ће и он бити заштићен. Јасно је и да у том случају тај предмет није коришћен за практиковање у самој заједници, него је сачуван искључиво као музејски примерак, сведочанство о једном времену, култури, причи.

На примеру опипљивог културног наслеђа може се видети еволуција његове заштите. Почев од периода у коме је одузимање било подржавано, па све до прве половине XX века, када постоје тежње да се оно очува, чак и у случајевима опсаде и бомбардовања. Када је реч о нематеријалном културном наслеђу, не може се говорити о оваквом развоју системске заштите. Оно у складу са схватањима, није ни било помињано, чак и ако је знање, односно вештина већ вековима постојала и преносила се са генерације на генерацију. Дешавало се да је одређеним предметима бивала обезбеђивана нека заштита, но фокус је био на производима тих знања и вештина, а не као данас на нематеријалном делу и његовим носиоцима – првенствено заједници. Шта више, ту је и економија имала утицаја, па су правни акти (закони, декрети и сл.) доношени за изузетно значајне и скупocene производе, сматране луксузом. Прописи су се мењали у складу са схватањима, па су то првобитно били акти са циљем да заштите друштво од перципираних негативних утицаја. Повећањем потражње и ширењем тржишта и они су састављани у складу са тим потребама.

Сликовити пример ове ситуације, где је данас нематеријално наслеђе на листи утврђеној *Конвенцијом из 2003. године*, некада представљало искључиво ствар престижа, без осврта на дубљу вредност, јесте чипка. Италија, Француска, Белгија, Енглеска, Фландрија... све ове земље су били произвођачи чипке, и то већ крајем XV, почетком XVI века. Првобитно иста се израђивала ручно, у радионицама, да би се већ у деветнаестом веку могло слободно говорити о њеној индустријској производњи. Популарност чипке, била је узрок доношења бројних прописа. У једном тренутку, половином XVII века, постојао је чак и страх да ће чипка подрити друштво, па су прописи ишли у смеру забрањивања њеног ношења.¹³¹ Парламент Тулуза је издао декрет, којим је забрањивао свим грађанима, без обзира на ранг да носе чипку. Кроз целу Европу, један едикт је смењивао други, али никад нису достигли пуну снагу и шта више, успели су да буде пожељнија него икад.¹³² Потражња је довела до повећане производње, што је од поменутих земаља направило у том погледу луте такмаце. Свака земља се трудила да заштити своје тржиште и домаћу производњу, а то је довело временом до доношења друге врсте прописа. Многе земље су забраниле увоз чипке или одредиле високе тарифе на страну чипку.¹³³

Занимљив је случај и вештине прављења парфема. Оно је једино уписано као наслеђе Француске, где се практикује од XVI века наовамо, а на листу је уписано тек 2018. године. Употреба парфема, па самим тим и његова израда, чије су методе варијале, старе су готово миленијумима. Историјски извори сведоче о његовом коришћењу још у Месопотамији, Старом Риму, античкој Грчкој, а чак и ведски текстови упућују на дестиловање биљака и употребу мирисних нота у различите сврхе. Употреба мириса је била широко раширена не само у

¹³⁰ Види: Пакс Култура (Pax Cultura - Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments – Treaty between the United States of America and the Other American Republics, The Roerich Pact, у фуснотама: Перихов пакт), Washington, 15 april 1935, <https://www.roerich.org/roerich-pact.php>, приступљено дана: 24. маја 2024. године

¹³¹ *The Romance of Lace: Its Historical Background, Its Present Manufacture, Its Varieties and Uses*, Chicago: Zion Lace Industries, 1920, 8

¹³² *Ibid.*

¹³³ *Ibid.*, 12

Француској, него и на целом тлу Европе, а пренета је била и на друге континенте заједно са досељеницима. Попут случаја чипке, прописи који су га пратили нису се бавили очувањем умећа прављења, оно се просто подразумевало да постоји. Испрва су били фокусирани на сузбијање његовог коришћења из различитих разлога (друштвеног морала, претераног луксуза, религијски, итд.). Занимљив је случај забране употребе парфема током Комонвелта у Енглеској у периоду од 1653. године до 1660. године.¹³⁴ Пуританци су били става да је купање хришћанска врлина, па су га и пропагирали, а парфемисање је већ подразумевало претеривање. Њихов утицај се ширио па је чак и у енглеској колонији Њу Џерси, женама било забрањено коришћење парфема, у циљу спречавања завођења мушкараца, а уколико би и дошло до брака, он би био анулиран, а овај чин би се сматрао вештичарењем. У Француској је култура употребе парфема ушла дубоко у све поре друштва. Сматран је шта више неопходношћу. Стога је без обзира на овакве ставове својих суседа, на тлу Европе остала лидер у производњи и употреби.

Попут случаја са чипком и став друштва према парфему је постао уједначенији. Економски бенефити њега као производа су били уочени, па су и прописи касније доношени то испратили, односно пре свега су били скопчани са трговином. Наполеон III, нећак Наполеона, био је испред свог времена када је декретом одредио да произвођачи цветних вода, конзумираних орално или путем коже, морају на етикети флашице да означе њен састав.¹³⁵ Одиста револуционаран став, и данас широко прихваћен и ван козметичке индустрије. Парфемисани сапуни, су били сматрани луксузом и били озбиљно опорезовани у Енглеској, али и континенталној Европи, а тек када је Енглеска 1853. године укинула порез на сапуне код већине људи је порасло интересовање за личном хигијеном.¹³⁶

Оба ова примера, чипке и парфема, са специфичним начинима израде везаним за земље које су поднеле уписе, толико су дубоко укорени и раширени, да би за лаика представљало изненађење сазнање да се уопште сматрају нематеријалним наслеђем. Не може се рећи да су кроз историју били заштићени, а и ако су били предмет регулисања, њихова дубља вредност ту је била споредна. У односу на бројност уписа на *Репрезентативну листу* данас, у ретким случајевима се могу наћи трагови у правној историји о било каквом регулисању нематеријалног наслеђа, а камоли још о правној заштити.

III КОНВЕНЦИЈА О ОЧУВАЊУ НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА ИЗ 2003. ГОДИНЕ

1. Активности на међународном плану које доводе до Конвенције из 2003. године

Summa summarum посматрајући политичке приступе кроз историју долази се до закључка да државе генерално нису обраћале пажњу на нематеријално културно наслеђе, у тој мери да га чак нису ни препознавале као наслеђе. И то, како своје сопствено, тако и туђе. Но, постојали су случајеви када су бивале принуђене да га правним путем регулишу, без да су се трудиле да докуче његову суштину. Ти приступи су се између осталог сводили и на забрану практикованих облика, уколико су се косили са јавним моралом и општеусвојеним (пре свега хришћанским) вредностима. Обично су то били случајеви сусрета култура, којом приликом оне снажније су се трудиле да потру слабије. Правне норме тада доношене, уклапале су се у ширу слику сузбијања читавих култура, чији је (нематеријално) наслеђе био само део. Даље, како се могло видети, ако је пак за њим постојала довољно велика потражња, морало се правним путем регулисати

¹³⁴ Vivian A. Rich, *Cursing the Basil and other Folklore of the Garden*, Victoria: Horsdal & Schubart, 1998, 91 – у фуснотама: V. A. Rich

¹³⁵ V. A. Rich, 93

¹³⁶ Види: V. A. Rich, 95

економско искоришћавање нематеријалног наслеђа. У тим ситуацијама оно је засебно посматрано, попут неке вештине, уметности или ритуала, а не као целина са другим појавним облицима културе. Све у свему, правно-политички приступи кроз историју са данашње тачке гледишта умели су бити колико занимљиви, толико и сурови.

Двадесети век доноси озбиљне промене, захваљујући којима се отворено дискутује о начинима очувања нематеријалног наслеђа, па и саме правне заштите. Говоримо ли о правним инструментима новијег датума, доношењу *Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа* 2003. године претходио је читав низ аката предвођених *Хашком конвенцијом културних добара у оружаним сукобима* из 1954. године, преко *Конвенције о заштити светског културног и природног наслеђа* из 1972. године и *Универзалне декларације о културној разноликости* из 2001. године. Иако је и у другој половини XX века било дебатована и истицања питања и нематеријалног наслеђа, не би била грешка када би се рекло да се ипак више нагињало очувању оног „опипљивог“. Управо у овом периоду, током дугог низа деценија, брушењем правних средстава усмерених пре свега на заштиту опипљивог наслеђа, постало је јасно да ниједан од њих није одговарајући за заштиту оног нематеријалног.

1.1 Правни и организациони начини управљања нематеријалним наслеђем у другој половини XX века

Регулисање онога што данас називамо „нематеријалним културним наслеђем“ било је предмет дугих дебата, али и низа покушаја. Унеско, али и Светска организација за интелектуалну својину (Випо) улагали су напоре једнако засебно, колико и заједнички. Они су се одликовали у покретању прво одговарајућих програма, а након тога и актима различите правне снаге и степена обавезности. *Компаративни програм о нематеријалном (нефизичком) културном наслеђу* био је покренут 1976. године да би промовисао уважавање и поштовање културног идентитета, укључујући различите традиције, начине живота, језике и културне вредности.¹³⁷ Унеско је 1982. године успоставио Комитет експерата за очување фолклора, као и посебну Секцију за нефизичко наслеђе. Састанак у Рио де Женеиру 1984. године, био је место где је први пут покушана заштита заната, но без опипљивог успеха у виду неког документа. Комитет експерата за очување фолклора се састаје наредне године у Паризу да би спровео интердисциплинарни студију о опсегу и домаћају општих одредби за очување фолклора, где је одлучено да се развију међународни стандарди у облику препоруке.¹³⁸ И током наведеног периода друге гране права пружале су донекле посредну заштиту, баш као што то чине и данас, но она не само да је и тада, као и сада, била далеко од задовољавајуће, него је и њена индиректна примена била веома ограничена и у ретким случајевима практикована.

Сама *Препорука о очувању традиционалне културе и фолклора* из 1989. године, могла би се сматрати првим донекле конкретним кораком ка било каквом непосредном регулисању онога што данас сагледавамо као нематеријално културно наслеђе. Резултат је успешне сарадње Унеска и Випа, односно седмогодишњег рада Комитета владиних експерата за заштиту фолклора и један је од значајних примера меког права у области културе.

¹³⁷ Janet Blake, *Developing a New Standard-setting Instrument for Safeguarding Intangible Cultural Heritage—Elements for Consideration*, Paris: UNESCO, 2001, 32 – у фуснотама: J. Blake, 2001

¹³⁸ *Ibid.*

На самом почетку акта јасно је стављено до знања да фолклор представља универзално наслеђе човечанства и да је моћно средство за зближавање различитих људи, социјалних група и потврђивање њиховог културног идентитета.¹³⁹ Дефинише фолклор (или традиционалну и популарну културу) као свеобухватну креацију културних заједница, базирану на традицији, изражену од стране групе или појединца и препознату у смислу да рефлектује очекивања заједнице толико да осликава њен културни и социјални идентитет; њене стандарде и вредности усмено преношене, имитирањем или на други начин. Његове форме су између осталог језик, књижевност, музика, плес, игре, митологија, ритуали, обичаји, занати, архитектура и друге уметности.¹⁴⁰ Ослања се на заједнице у погледу очувања фолклора, уз помоћ држава, а сугерише и развитак националних инвентара, као и начина бележења његових форми. Очување је пре свега повезано са заштитом од опасности индустријализоване културе исфорсиране од стране масовних медија, али је присутно и одступање први пут у смислу у основи ширег и холистичког интердисциплинарног приступа.¹⁴¹ Када је конкретна заштита у питању делује да је ту утицаја имао првенствено Випо јер предност дају оној потеклој из права интелектуалне својине. Поред међународне сарадње, занимљиво је и да је на овом нивоу правног акта направљен осврт и на дисеминацију, нешто што је иначе својствено организационој сфери културне политике. Овако састављена *Препорука*, касније бива инспирација за готово универзално прихваћени међународни уговор – *Конвенцију о очувању нематеријалног културног наслеђа*.

Програми, као организациони аспект, развијани су паралелно са актима на међународном нивоу са циљем очувања, заштите, преношења елемената нематеријалног културног наслеђа, али и њиховог приближавања широј публици. Надовезивали су се један на други, где би онај потоњи био напреднији у односу на претходни. Директна су последица не само потребе, него и растућег интересовања самих држава, потакнутог *Препоруком из 1989. године*.

Први у низу имплементираних програма је *Унескова колекција традиционалне музике*. Покренут је у сарадњи са Међународним музичким саветом, да би се касније укључио и Међународни савет за традиционалну музику. Покренут је почетком шездесетих година прошлог века са трајањем од преко невероватних 40 година, односно окончан је 2005. године. Током овог периода издато је више од 100 албума традиционалне музике из различитих делова света, тачније снимака традиционалне музике од око седамдесет нација.¹⁴² Помиње се као успешан, но нигде се не могу наћи тачни подаци о дисеминацији и утицају на широке масе, да би се могао извести закључак у којој мери је тачно допринео очувању традиционалне музике, начина извођења, те заједнице којој припада (ако се изузме чињеница постојања аудио снимка).

Наредна три програма су покренута деведесетих година XX века у размаку од пар година. Реч је о *Програму Жива људска блага*, *Црвена књига језика у опасности од нестајања* и *Прокламације о ремек-делима усменог и нематеријалног наслеђа човечанства*. *Жива људска*

¹³⁹ Препорука о очувању традиционалне културе и фолклора (*Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*, у фуснотама: Препорука о очувању традиционалне културе и фолклора), *Records of the General Conference - Resolutions* vol. 1, UNESCO General Conference 25th, Paris, 1989, <https://www.univieur.org/cuebc/downloads/PDF%20carte/80.%201989%20UNESCO%20Recommendation.PDF>, приступљено дана: 28. маја 2024. године, преамбула

¹⁴⁰ Препорука о очувању традиционалне културе и фолклора, члан А

¹⁴¹ Janet Blake, *International Cultural heritage Law*, Oxford: Oxford University Press, 2005, 160 – у фуснотама: J. Blake, 2005

¹⁴² Види опште информације о програму „Унескова колекција традиционалне музике света“ (UNESCO Collection of Traditional Music of the World), <https://ich.unesco.org/en/collection-of-traditional-music-00123>, приступљено дана: 28. децембра 2024. године

блага,¹⁴³ трајао је тек неких десет година – стартовао је 1993. године, да би био укинут са доношењем *Конвенције* 2003. године. Овде су у фокусу били носиоци самог знања, практиканти, истакнути појединци, званично препознати, у које је улагано да би успели да очувају и пренесу своја умећа и вештине. Убрзо након покретања овог програма, улажу се ресурси у још један фокусиран на угрожене језике. Циљеви су углавном били препараторни за касније конкретније акције усмерене на очување језика, а захваљујући њему формиран је и Међународни центар за угрожене језике у Токију 1995. године. Ова установа успела је да сакупи, истражи и прошири сазнања о најугроженијим језицима, што је послужило као основа за Унескову монографију „Атлас светских језика у опасности од изумирања“.¹⁴⁴ Имајући у виду да је чак преко 3000 језика под претњом изумирањем, Унеско се за разлику од претходног програма, у овом случају одлучио да настави са спровођењем и поред доношења *Конвенције о очувању нематеријалног наслеђа*. Шта више, прогласио је и период од 2022. године до 2032. године *Међународном деценијом урођеничких језика*.

Генерална скупштина 1997. године усваја идеју да се на међународном нивоу препознају облици нематеријалног културног наслеђа и са њим повезани културни простори. Дакле, ово је година када нематеријално културно наслеђе постаје један од приоритета Унеска. Наредне године, долази до усвајања онога што постаје познато као *Прокламација о ремек-делима усменог и нематеријалног наслеђа човечанства*.¹⁴⁵ Циљеви су се огледали у препознавању ремек-дела, уз подстицање држава, невладиних организација, локалних заједница, па и појединаца институција, итд. да се укључе. Занимљиво је и да су термини 'усмено и нематеријално наслеђе' били регулисани у складу са схватањем фолклора датог раније усвојеном *Препоруком*. Подвлачен је и значај културних простора повезаних са овим ремек-делима, у смислу њихове заштите, очувања и ревитализације. Прва ремек-дела, тачније њих 19, било је препознато, коју годину касније, 2001. године, да би у тренутку укидања било око њих 90 на листи.¹⁴⁶ Наиме, радом на *Конвенцији* постаје јасно да паралелно постојање *Прокламације*, као програма и листе њиме утврђене, уз ону *Репрезентативну* креирану *Конвенцијом* бива излишно. Стога, постојећа листа се инкорпорира на *Репрезентативну*, те након 2005. године више није било ниједног уписа.

Међутим, без обзира на сав труд, млаки успеси програма уз мањкавости *Препоруке из 1989. године*, праћене отвореним критикама, подвукли су неопходност доношења новог акта на глобалном нивоу. Наиме, за *Препоруку* се сматрало да постоји наклоност ка интересима истраживача и експерата, у односу на носиоце традиције, као и да је избор терминологије „фолклора“ за предмет ствари виђен од стране многих заједница као понижавајући.¹⁴⁷ Штавише, носиоци традиције су били скрајнути и нису имали никакву контролу, боље речено нису били овлашћени у погледу коришћења свог наслеђа.¹⁴⁸ Додатно, њена примена је била разочаравајућа, с обзиром да представља меко право што значи да је од воље држава зависила примена одредби.

¹⁴³ Види: Смернице за имплементацију програма „Жива људска блага“ (Guidelines for the Establishment of National “Living Human Treasures” Systems), <https://ich.unesco.org/doc/src/00031-EN.pdf>, приступљено дана: 28. децембра 2024. године

¹⁴⁴ Атлас светских језика у опасности од нестајања, Atlas of the World’s Languages in Danger of Disappearing (edited by Stephen A. Wurm), Paris: UNESCO Publishing, 2021

¹⁴⁵ Прокламација о ремек-делима усменог и нематеријалног наслеђа човечанства (Report by the Director-General on the precise criteria for the selection of cultural spaces or forms of cultural expression that deserve to be proclaimed by UNESCO to be masterpieces of the oral and intangible heritage of humanity (155 EX/15 and Add. and Corr. and 155 EX/56) with Annex-Regulations relating to the proclamation by UNESCO of masterpieces of the oral and intangible heritage of humanity)

¹⁴⁶ Види опште информације о Прокламацији о ремек-делима усменог и нематеријалног наслеђа човечанства, <https://ich.unesco.org/en/proclamation-of-masterpieces-00103>, приступљено дана: 28. децембра 2024. године

¹⁴⁷ J. Blake, 2005, 160

¹⁴⁸ J. Blake, 2001, 37

У склопу тога, видљив је и мањак органа на међународном нивоу, као и одговарајући систем чији би задатак био да спроводе прописано. Самим тим, неопходност постојања обавезујућег правног акта наметнула се као једини могући одговор на постојећу проблематику. Постојала је неопходност постојања стуба ослонаца формама раније називаним „фолклор“, да би временом био усвојен израз „нематеријално културно наслеђе“.

Паралелно са овим програмима, Унеско је установио Светску комисију за културу и развој са задатком да припреми светски извештај о култури и развоју и предлоге за ургентну и дугорочну акцију како би се испуниле културне потребе у контексту развоја.¹⁴⁹ Резултат је био извештај назван *Наша креативна различитост*, објављен 1996. године. Извештај се осврнуо и на културно наслеђе у његовој целини, са нагласком да материјално може бити интерпретирано само кроз нематеријално.¹⁵⁰ Указано је на изазове, односно области којима је потребно побољшање попут неопходности да се развију нове методе за идентификовање и интерпретирање наслеђа или проширења улоге музеја као актера. Иако није изричито апострофирано и на нематеријално наслеђе би било применљиво инсистирање Комисије да наслеђе треба да буде у узајамно задовољавајућој вези са туризмом, а не да му служи.

И поред свих претходних програма, аката, извештаја, итд. као претходница и својеврсна база, рад на регулисању нематеријалног културног наслеђа био је мукотрпан посао и дуготрајан посао за низ експерата. Почетком двехиљадитих, тачније 2001. године на Округлом столу одржаном у Италији, бива усвојен *Акциони план за очување нематеријалног културног наслеђа* у коме не само да се истиче потреба за новом конвенцијом у овој области, него се препоручује Унеску неопходност регулисања кроз успостављање нових стандарда правних инструмената, ради његове заштите.¹⁵¹ Исто ће бити потврђено и годину дана касније *Истанбулском декларацијом*.

2. Анализа циљева постављених *Конвенцијом из 2003. године*

Након низа састанака, размене мишљења и уједначавања ставова, акт посвећен нематеријалном наслеђу бива завршен. Коначно, *Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа* бива усвојена 17. октобра 2003. године на Генералној скупштини Унеска, у Паризу. Њено ступање на снагу долази недуго потом, тачније 2006. године, заједно са ратификацијом тридесете по реду државе, како је и предвиђено у самом тексту акта. Текст конвенције на самом почетку предвиђа њене циљеве и даје дефиницију онога што се за потребе акта има сматрати нематеријалним културним наслеђем, да би даље регулисао органе, али и фонд предвиђен за очување, те начине очувања на националном и међународном нивоу, али и међународну сарадњу.

Пре свега, на самом почетку текста *Конвенције из 2003. године*, се примећује раскорак не само у односу на *Конвенцију из 1972. године*, него и на *Препоруку из 1989. године*, чија би требало да буде надградња. Реч је наравно о чињеници да оба ова документа сматрају своје предмете регулисања универзално значајним за човечанство у целини, док у овом акту такво категорисање изостаје. Уочава се да преамбула овде једино наводи да постоји универзална воља и заједнички

¹⁴⁹ Наша креативна различитост-Извештај Светске комисије за културу и развој (*Our Creative Diversity - Report of the World Commission on Culture and Development*, у фуснотама: Извештај: Наша креативна различитост), UNESCO, Paris, 1996, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000101651>, приступљено дана: 28. маја 2024. године, 8-9

¹⁵⁰ Извештај: Наша креативна различитост, 1996, 34

¹⁵¹ Акциони план за очување нематеријалног културног наслеђа, Action plan for the safeguarding of the intangible cultural heritage, Piedmont, March 2001, <https://ich.unesco.org/doc/src/05220-EN.pdf>, приступљено дана: 29. децембра 2023. године, Препоруке 1, 2

интерес за очувањем нематеријалног културног наслеђа човечанства¹⁵². Формулација овог типа, као да нематеријално наслеђе у старту ставља у други ред у односу на његовог материјалног парњака, иако чак и сама преамбула подвлачи међузависност ове две врсте наслеђа.

Након почетног разочарења у виду изостанка јасно дефинисаног значаја нематеријалног културног наслеђа, ваљало би се осврнути и на саму сврху. Изричито је наведена у *Конвенцији из 2003. године*, те представља уједно и тачку разликовања структуре овог акта и неких његових претходника, који се једнако баве културним наслеђем. Конкретно, у том погледу се разликује од *Конвенције о заштити светског културног и природног наслеђа* из 1972. године, који са својих чак 195 уговорница¹⁵³ представља убедљиво најшире и најбоље прихваћен акт *lex culturalis*-а у међународној заједници. Уједно је и акт током чијег стварања је чак било и разматрано да његов предмет буде између осталог и регулисање нематеријалног културног наслеђа. Иако се од тога одустало, делује да је приликом састављања акта о нематеријалном наслеђу, структура његовог претходника била водиља, уз наравно одређене измене, дораде и прилагођавања. Шта више, поред самог нормирања, научене лекције и домети претходника, су такође били узимани у обзир приликом састављања *Конвенције из 2003. године*. Управо због тога их неки аутори посматрају као две стране једног новчића.

Све у свему, у наставку акта који се бави очувањем нематеријалног наслеђа се наводи да је сврха документа његово чување, обезбеђивање поштовања према нематеријалном културном наслеђу заједница, група и појединаца, дизање свести о значају ове врсте наслеђа на локалном, националном и међународном нивоу, а самим тим и обезбеђивање међусобног поштовања, као и међународне сарадње и помоћи.¹⁵⁴ Занимљиво је и то да је за потребе акта искоришћена формулација „сврха“, а не примера ради „циљ“, „приоритет“, „задатак“ или пак „намера“. Сваки од наведених термина би донекле могао представљати синоним, но ипак „сврха“ подразумева и неку вишу вредност. Делује да је баш тим изразом приписан припадајући значај нематеријалном наслеђу. У сваком случају, овако постављена, одаје утисак путоказа за даље регулисање нематеријалног културног наслеђа на глобалном нивоу, трасирајући пут и уговорницама у креирању културних политика унутар сопствених граница. Стога, иако улога држава уговорница, заједница, па и појединаца у испуњавању поменутог није децидно наведена, односно додељена, може се наслутити.

У складу са самим називом акта, делује да је очување нематеријалног наслеђа истакнуто као примарно. Шта оно дословце значи је касније елаборирано у делу текста *Конвенције из 2003. године* који се осврнуо на дефинисање појмова. Дакле, под очувањем се сматрају мере усмерене на обезбеђивање одрживости нематеријалног културног наслеђа, укључујући идентификацију, документацију, истраживање, конзервирање, заштиту, промоцију, побољшање, преношење, посебно кроз формално и неформално образовање, као и ревитализацију различитих аспекта таквог наслеђа.¹⁵⁵ Ово приписује смисао „очувању“ да је заправо његов ултимативни циљ „обезбеђивање одрживости“ нематеријалног културног наслеђа.¹⁵⁶ Заштита је поменута искључиво као једна од мера очувања, дакле пратећи Форестов (*Forrest*) смер тумачења то би значило да је посвећена обезбеђивању помињане одрживости.

¹⁵² Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа (*Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, у фуснотама: Конвенција из 2003. године), Treaty no. 42671, *United Nations Treaty Series* vol. 2368, 3-94, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%202368/v2368.pdf>, приступљено: 16. априла 2023. године, преамбула

¹⁵³ Уговорнице Конвенције из 1972. године, World Heritage Convention – State Parties, <https://whc.unesco.org/en/statesparties/>, приступљено дана: 8. октобра 2023. године

¹⁵⁴ Конвенција из 2003. године, члан 1

¹⁵⁵ Конвенција из 2003. године, члан 2 параграф 3

¹⁵⁶ C. Forrest, 369

Уколико се осврнемо на друга решења из тзв. *lex culturalis*-а, занимљив је и раскорак овде направљен у односу на *Хашку конвенцију о заштити културних добара у оружаним сукобима* из 1954. године. Наиме, иако *Хашка конвенција* нема таксативно наведену сврху, или пак циљеве, и она се на једном месту осврнула на однос заштите и очувања. Читањем овог акта долази се до закључка да је примат дат самој заштити културних добара, те се она састоји од очувања и обезбеђивања поштовања таквих добара.¹⁵⁷ Но, у складу са самим актом, очување у овом случају је припрема држава уговорница за време мира, против могућих ефеката оружаних сукоба на културна добра.¹⁵⁸ Са друге стране, поштовање културних добара се огледа у уздржавању од коришћења културних добара, односно блиског му окружења у сврхе које га могу довести до уништења или оштећења у случају оружаних сукоба, или било ког чина непријатељства усмереног против таквог акта.¹⁵⁹ Уговорнице би требало и да забране, спрече и прекину било који облик крађе, плачкања или погрешне апропријације, односно било који други облик вандализма усмереног против културног добра. Исто тако требало би и да се уздрже од заплене покретних културних добара са територије друге уговорнице, односно било ког акта одмазде против културног добра.¹⁶⁰ Из приложеног се може видети да су решења *Хашке конвенције* иако раније сачињена далеко конкретнија од оних који се могу наћи у *Конвенцији из 2003. године*. Шта више, захваљујући њима, могуће је обезбедити и адекватну судску заштиту на међународном нивоу. Оваква решења транспонована у унутрашње право једне земље су водила и обезбеђивању каснијег формалнијег политичког, па самим тим и правног приступа.

Подсећања ради, друга по реду сврха *Конвенције из 2003. године* јесте обезбеђивање поштовања према нематеријалном наслеђу. За разлику од помињања *Хашке конвенције из 1954. године*, додатног објашњења у виду начина на који се обезбеђује то поштовање нема. Кроз текст се на више места помиње да поштовање треба обезбедити заједницама, праксама, културном диверзитету, итд. али обједињеног решења нема. Практично, то би значило да некадашњи приступ где се заштита културних добара састоји из два аспекта - очувања и поштовања, за потребе нематеријалног наслеђа бива промењен.

Свакако се слободно може рећи да је трећа сврха предвиђена *Конвенцијом из 2003. године*, окренута подизању свести о значају нематеријалног наслеђа на локалном, националном и међународном нивоу и последично обезбеђивању узајамног поштовања, тесно везана са претходне две. Више је него очигледно да је за обезбеђивање одрживости неопходан виши ниво свести од постојећег, и то не само на свим нивоима власти, него и код самих појединаца, заједница, па чак и самих практиканата. Слично као што је и поштовање потребно не само самим праксама, изразима, древном знању и вештинама, него и практикантима, њиховим носиоцима. Морају бити цењене како праксе и припадници сопствене заједнице, којима су својствене, тако и чланови других заједница, и њихово наслеђе. Занимљиво би било поменути овом приликом и случај Нангуан опере, која није била толико цењена у сопственој земљи, нити је био схватан њен значај, док није била организована турнеја у иностранству. Тек након међународног успеха и сензације коју је постигла у Европи, је била препозната и у родном Тајвану.¹⁶¹ Практично,

¹⁵⁷ Види: *Хашка конвенција о заштити културних добара у оружаним сукобима* (Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, у фуснотама: *Хашка конвенција из 1954. године*), The Hague, 14 May 1954, https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf, приступљено: 23. априла 2023. године, члан 2

¹⁵⁸ *Хашка конвенција из 1954. године*, члан 3

¹⁵⁹ *Хашка конвенција из 1954. године*, члан 4 параграф 1

¹⁶⁰ *Хашка конвенција из 1954. године*, члан 4 параграфи 3 и 4

¹⁶¹ Види: Ying-fen Wang, „Lessons from the Past: Nanguan/Nanyin and the Preservation of Intangible Cultural Heritage in Taiwan” in *Music as Intangible Cultural Heritage-Policy, Ideology, and Practice in the Preservation of East Asian Traditions* (edited by Keith Howard), Ashgate: Farnham, 2012, 161-180

међународни значај и признање су били неопходни да би се исто стекло у родној држави, што је пак даље отворило врата и агилнијим акцијама усмереним ка очувању ове опере. Све у свему, међусобно уважавање и дизање свести о значају нематеријалног наслеђа посредно доприноси и његовој заштити, где раст вредности у очима других повлачи за собом и пад шанси да дође до његовог занемаривања, скрнављења, односно истискивања.

Последња у низу сврха овог акта јесте да обезбеди међународну сарадњу и помоћ. Подршка у очувању нематеријалног наслеђа више је него потребна посебно у фази где је било испрва потребно имплементирати *Конвенцију из 2003. године*, а након тога и креирати унутрашње политике усаглашене са новим трендовима на глобалном нивоу. Међутим, даља разрада у документу иде у смеру и њеног континуитета све време док је *Конвенција из 2003. године* на снази. Сходно томе, предвиђено је и да међународна помоћ може бити одобрена у сврху хитног очувања угроженог наслеђа са листе, припреме инвентара, подршке програмима, пројектима и активностима изведеним на националним, подрегионалним и регионалним нивоима усмереним на очување нематеријалног наслеђа, као и друге.¹⁶² Формулисана наравно, у складу са основним принципом обезбеђивања одрживости нематеријалног наслеђа.

Поменуте четири ставке представљају засебне сврхе. Очување је постављено на прво место, а колико год се преостале три могу сматрати равноправнима, ипак су ту да употпуне прву и помогну њеном испуњењу. Сигурно је да су свакако међусобно испреплетане и допуњују се, омогућавајући изразито неформални политички приступ како на глобалном, тако и касније на националним нивоима. Заштита има споредну улогу, овде конкретно готово невидљиву. Баш како је и представљена касније кроз цео текст самог акта.

3. Дефинисање појма нематеријалног културног наслеђа уведеног *Конвенцијом из 2003. године*

Прецизирање појма нематеријалног културног наслеђа изузетно је захтеван задатак, а неки аутори попут Фореста чак дебатују и да је готово немогуће.¹⁶³ Настојања да се приближи, окупира доктрину још пре тренутка ступања на снагу *Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа*, а поготово након њеног ступања на снагу и све у циљу сврсисходније примене. Исто тако, ради остваривања правне заштите нематеријалног наслеђа, било као једне од мера очувања из поменутог акта, било кроз посредну примену правних норми из других извора, више је него пожељно конкретизовање појма. Главни „кривац“ за забуну можда управо и лежи у нормама међународног карактера, али и немогућности доктрине да је приближи или пак укаже на неко боље решење.

Поменута конвенција је пак на самом почетку истакла оно што се има сматрати дефиницијом нематеријалног културног наслеђа. Под истим подразумева „праксе, приказе, изразе, знање, вештине-као и инструменте, објекте, артефакте и културне просторе повезане са њима-које заједнице, групе, и у неким случајевима појединци препознају као део њиховог културног наслеђа. Ово нематеријално културно наслеђе, преношено са генерације на генерацију, се стално поново ствара, од стране заједнице или група, као одговор на њихово окружење, интеракцију са природом и историјом, и пружа им осећај идентитета и континуитета, тим путем промовишући културну различитост и људску креативност.“¹⁶⁴ У наставку је подвучено да ће у разматрање ући само наслеђе које је у складу са нормама међународних људских права¹⁶⁵, а набројани су и домени: 1) усмене традиције и изрази, укључујући и језик као носилац

¹⁶² Види: Конвенција из 2003. године, члан 20

¹⁶³ C. Forrest, 362

¹⁶⁴ Конвенција из 2003. године, члан 2 параграф 1

¹⁶⁵ *Ibid.*

нематеријалног културног наслеђа; 2) извођачке уметности; 3) друштвене праксе, ритуали и празнични догађаји; 4) знање и праксе које се тичу природе и универзума; 5) традиционални занати.¹⁶⁶ Читајући даље текст наведеног правног акта, ни на једном месту не може се наћи ближе утврђивање термина било ког од домена, па и извођачких уметности за потребе ове конвенције. У том погледу, чини се да су се творци акта ослонили на већ опште усвојена схватања.

Даље, у истом члану се може наћи и појашњење „очувања“, које како је горе ближе било наведено подразумева таксативно набројане мере усмерене на обезбеђивање одрживости нематеријалног културног наслеђа. Дефиниција је таква да оставља простора пре свега државама, као кључним актерима, да спроводе готово све набројане мере истовремено, или пак у интервалима, односно само неке од њих. Све како њима самима највише одговара, а ради испуњења сврхе очувања. Такође, поред спровођења одређених мера попут идентификације, документације, истраживања, конзервирања, итд. саме могу осмислити и имплементирати неке нове. Наравно, све оне морају пратити главну мисао, односно бити посвећене очувању наслеђа и делати у том духу.

Оперативне директиве су даље истакле као један од услова да уопште неки елемент наслеђа буде уписан, јесте да уговорница приликом подношења пријава и наведе која тачно мера, односно више њих, ће бити коришћене приликом заштите и промовисања.¹⁶⁷ Занимљиво је напоменути и да су конкретно приликом регулисања ове две врсте мера апострофиране, од целог дијапазона наведеног актом да представљају очување. Остаје нејасно да ли су их аутори сматрали значајнијим или пак да представљају „збирне“ појмове под које се просто остале могу подвести. Како су заједнице консултоване све време приликом подношења пријава, јасно је да оне морају бити благовремено упознате са њима и дати сагласност. У наставку је и наведено да би заједнице, консултоване приликом подношења пријава, било на међународном, било на националном нивоу, требало и да дају свој пристанак на поменуте мере уколико након уписа долази до њихових промена.¹⁶⁸ Наиме, носиоци наслеђа су ти на чије ће животе и ове мере непосредно утицати, те није безразложно инсистирање на њиховом слободном и јасном пристанку.

Не би требало заборавити и да је прописано да се за потребе ове конвенције државама уговорницама сматрају оне везане њоме и где је она на снази, као и да се примењује на оне позване од стране Унеска да јој приступе чак иако нису његове чланице.¹⁶⁹ Подвучено је и да је ова конвенција отворена за приступ територијама што уживају пуну самоуправу и препознате су као такве од стране Уједињених нација, али нису још увек стекле пуну независност, но компетентне су да управљају стварима предвиђене овим актом, укључујући закључивање уговора.¹⁷⁰ Делује да је сврха ове одредбе пропратна, да је ту да додатно појасни, односно приближи виђења њених аутора. Ипак, може се слободно рећи и да отвара врата што широј примени овог акта. Како је касније *Конвенција из 2003. године* постала готово универзално прихваћена, овакво нормирање је помогло да се обезбеди што шири круг уговорница. Тиме намера да се што више њих укључи бива испуњена, али од других фактора зависи хоће ли касније бити испуњена горе наведена сврха целог акта.

¹⁶⁶ Конвенција из 2003. године, члан 2 параграф 2

¹⁶⁷ Оперативне директиве за имплементацију Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа (*Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, у фуснотама: Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године), *Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, 2022 edition, Paris: UNESCO, 2022, https://ich.unesco.org/doc/src/2003_Convention_Basic_Texts-2022_version-EN_.pdf, приступљено дана: 28. маја 2024. године, параграф 2

¹⁶⁸ Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, параграфи 16.3-16.4

¹⁶⁹ Види: Конвенција из 2003. године, члан 2 параграфи 4 и 5; члан 33

¹⁷⁰ Конвенција из 2003. године, члан 33

Аутори у литератури су дебатовали, критиковали, износили своја мишљења, но напори да се дефиниција поједностави, односно другачије уобличи су углавном остали без ефекта. Као доказ томе, сам Протт (*Prott*) је без успрезања истакао да је ближе наведено у члану 2 Конвенције пре опис и једва да је правна дефиниција.¹⁷¹ Форест, са друге стране, нешто је блажи у својој критици. Он сматра да није попут иједне друге конвенционалне дефиниције.¹⁷² Лензерини (*Lenzerini*) им се прикључио, те након темељног „сецирања“ дефиниције, долази до закључка да оваква динамична карактеризација нематеријалног културног наслеђа може да доведе до проблема у терминима правне теорије.¹⁷³ Праву је потребна прецизна дефиниција ентитета на које се примењује, и таква мора бити карактерисана конститутивним елементима дозвољавајући да се прецизно дефинише објекат правног правила у сваком тренутку.¹⁷⁴ Сама Џенет Блејк (*Janet Blake*) је свесна била проблема у првим фазама рада на датој конвенцији. Сматрала је великом потешкоћом идентификовање тачног садржаја и природе нематеријалног културног наслеђа које треба заштитити, као и да је ово питање којим се требало позабавити раније, везано за културно наслеђе у целини.¹⁷⁵ Притом мислећи на *Конвенцију о заштити светске културне и природне баштине* из 1972. године.

Несумњиво је да дефиниција дата *Конвенцијом из 2003. године* одаје утисак нужно потребне флексибилности, а опет је критикована у доктрини без изузетка. Чак је и један од аутора задужен за њено састављање сам указао на изазове и пропусте. Оваква дескриптивна дефиниција, са једне стране је преобимна, док са друге не обухвата све постојеће облике наслеђа. Наиме, како ће касније бити детаљније приказано, ради остваривања сврхе помињаног акта, у наставку дефиниције се нематеријално наслеђе повезује са људским правима. Фаворизује се оно у складу са њима, а прећутно дозвољава потискивање оног неприхватљивог. Дефиниција гради и чвршћу везу између нематеријалног културног наслеђа и одрживог развоја - једном већ изнетог у преамбули, где је истакнуто да нематеријално наслеђе представља његову гаранцију.¹⁷⁶

Специфичност дефиниције се пак огледа и у уској везаности за социјални аспект. Окретање ка заједницама, те захтевање узајмног поштовања носилаца¹⁷⁷ директан је производ примедби и уочених мањкавости *Препоруке из 1989. године*. За разлику од већ постојећег меког права, по коме су заједнице биле скрајнуте, а њихове праксе једино битно, *Конвенција из 2003. године* представља званично први акт међународног права који отворено признаје да су оне кључ за опстанак наслеђа. Обезбеђивање одрживости је ипак поверено државама, а како је заштита апсорбована очувањем могло би се претпоставити да се и у том случају треба ослонити на уговорнице.

Све у свему, без обзира на све критике и тумачења правне доктрине дефиниција нематеријалног наслеђа остаје таква каква јесте, а на онима који се њима баве је да се труде да је адекватно тумаче да не би угрозили практиканте, односно нанели штету самом наслеђу. Не може се рачунати на неки нови рад на њој, нити има и речи о томе. Може се десити и да самим носиоцима она буде нејасна, али с обзиром на њихову објективну улогу у очувању, те заштити,

¹⁷¹ Lyndel V. Prott, „Hunting as Intangible Heritage: Some Notes on Its Manifestations“, *International Journal of Cultural Property*, vol. 14 issue 3, 2007, 385

¹⁷² C. Forrest, 372

¹⁷³ Federico Lenzerini, „Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples“, *The European Journal of International Law*, vol. 22 no. 1, 2011, 109

¹⁷⁴ *Ibid.*

¹⁷⁵ Janet Blake, „On Defining the Cultural Heritage“, *International and Comparative Law Quarterly*, vol. 49 issue 1, 2000, 64 – у фуснотама: J. Blake, 2000

¹⁷⁶ Види: Конвенција из 2003. године, преамбула

¹⁷⁷ Види: Конвенција из 2003. године, члан 2 параграф 1

битније је да она буде блиска бирократама. Стога, њено прихватање у садашњем облику, кључ је за даље диктирање политика, односно правно регулисање.

4. Очување из угла *Конвенције из 2003. године*

Очување или и обезбеђивање одрживости, подељено је на два нивоа - националном и међународном, а главна улога у остварењу наведеног додељена је државама. У складу са природом носиоца очувања нематеријалног наслеђа, делује и да је приступ (без обзира о ком нивоу је реч) одређен као претежно бирократски, са примесама едукативног.

Говоримо ли о националном нивоу, на државама је пре свега да предузму неопходне мере за очување наслеђа присутног на њеној територији, али и поред мера наведених дефиницијом ће идентификовати и дефинисати различите елементе нематеријалног културног наслеђа присутног на својој територији уз учешће заједница, група и релевантних невладиних организација.¹⁷⁸ Инвентари су наравно примарни када је реч о очувању, али сугерисане су и друге мере попут усвајања опште политике усмерене на промовисање улоге нематеријалног наслеђа у друштву, установљавање компетентних тела која би се бавила очувањем, улагање у студије различитих профила окренуте опет очувању, али и усвајање одговарајућих правно-финансијских и административно-техничких мера.¹⁷⁹ Како се може видети све од поменутог зависи активног учешћа државе и њених органа, а од њених интереса и ефикасности њеног бирократског режима ће зависити и успех изреченог. Исти се дакле може разликовати од земље до земље, а тек услед великог раскорака у смеру супротном од оног трасираног *Конвенцијом из 2003. године* и начина рада других држава може доћи до интервенција ради међусобног усаглашавања. Едукативни приступ је пак повезан са раније помињаном сврхом *Конвенције из 2003. године*, у смислу дужности државе да обезбеде препознавање, поштовање и унапређења нематеријалног културног наслеђа у друштву, путем едукативних и информативних програма, дизања свести, тренинга, рада на капацитетима, неформалног образовања. Занимљиво је и да је предвиђено одредбом постојање обавезе да јавност буде информисана о опасностима што прете наслеђу и предузетим активностима,¹⁸⁰ но ни овде нема даљих појашњења, односно упућивања на могуће предузимање мера заштите у овим случајевима и начине њеног остваривања. Готово као да се сам намеће закључак да је намерно изостављена, па и искоришћена друга терминологија да би се умањиле обавезе држава уговорница. Тиме су им одрешене руке да се носе са опасностима, како њима највише одговара без превеликог преузимања одговорности, али и ношења са могућим каснијим последицама.

Осврнемо ли се на очување на међународном нивоу можемо приметити да слично оном на националном, првенствено се своди на креирање листа – *Репрезентативне* и оне што садржи нематеријално културно наслеђе виђено за хитно очување. *Репрезентативна листа* је како предвиђа текст акта, установљена да би се обезбедила видљивост нематеријалног наслеђа, свест о значају, али и охрабрио дијалог уз поштовање културног диверзитета. Дакле, обезбеђивање одрживости које гарантује међународна заједница се своди на подизање нивоа свести шире јавности (или барем прво оног њеног дела који је заинтересован за ову тематику, а временом и друге врсте публике) првенствено о постојању ове врсте наслеђа, његовим тековинама, уз грађење међусобног уважавања и разумевања. Са друге стране, за угрожено наслеђе, стоји само да поред уговорница и сам Комитет може да предложи Генералној скупштини упис на листу. У конкретне опасности, ризике, односно могућу неопходност правне заштите није детаљније уложено. Но, *Оперативне директиве* су те што пак садрже услове за уписе на помињане листе, где су они за

¹⁷⁸ Конвенција из 2003. године, члан 11

¹⁷⁹ Види: Конвенција из 2003. године, члан 13

¹⁸⁰ Види: Конвенција из 2003. године, члан 14

упис наслеђа коме је неопходно хитно очување у овом случају ипак детаљније разрађени, од оних постављених као услов за упис на Репрезентативну листу. Један од критеријума за упис на листу за очување нематеријалног наслеђа подвлачи ризик по обезбеђивање одрживости упркос напорима заједница, група, појединаца, државе, али и да се елемент суочава са озбиљним претњама због којих се не може очекивати његов опстанак без хитног очувања.¹⁸¹ Конкретне опасности, што вребају сваком од елемената бивају наведене приликом подношења пријаве, а касније и након уписа елабориране уз опис самог елемента. Напредак ових листа у односу на оне из *Прокламације* јесте што је превазиђена пређашња одредба где је услов за упис био и правилна географска заступљеност. Да је усвојена иста би кочила очување нематеријалног наслеђа, поготово оног угроженог.

Комитету је додељено и да периодично одабере и промовише националне, регионалне и подрегионалне програме, пројекте и активности за очување наслеђа, које сматра да најбоље рефлектују принципе и циљеве *Конвенције из 2003. године*.¹⁸² *Оперативне директиве уз Етичке принципе* представљају смернице државама за навиговање кроз систем установљен *Конвенцијом*. *Директиве* су након прве своје верзије неколико пута преправљане и дорађиване прилагођавајући се све време константним променама, али и уоченим потребама, трудећи се да превазиђу констатоване мањкавости. Оне поред услова за уписе на листе, садрже и оне неопходне да за програме, пројекте и активности. Исти након тога бивају истакнути, као добри примери, чијем подражавању и имплементирању остале уговорнице треба да теже. Занимљиво је и то да је за разлику од листа, што *Оперативне директиве* овде усвајају принцип правилне географске заступљености, који се касније понавља и када је реч о захтевима за међународну асистенцију.

Међутим, након почетне верзије *Директива* касније увршћују одређене услове да би државе могле да упишу своје наслеђе на Репрезентативну, односно *Листу наслеђа ком је неопходно хитно очување*, те добре примере пројеката, програма и активности. Прва у низу проблематичних ствари како код листа, тако и код програма, пројеката и активности јесте формулација *Оперативних директива* тако да су пре свега практичне дајући могућност свим уговорницама да региструју своје наслеђе. Но, из техничких и организационих разлога су постављена и одређена ограничења која никако не одговарају самом наслеђу, боље речено његовим практикантима. Посебно бива угрожено оно иначе предвиђено да буде уписано на *Листу за хитно очување* и неопходно га је по кратком поступку пријавити.

Наиме, прва верзија *Директива из 2008. године* поред тога што је прописала критеријуме за уписе на листе, али и програме и пројекте, чак је давала и смернице за коришћење ресурса Фонда, а дефинисала је и изглед самих формулара. Уједно, овде се могу наћи ограничења у новчаном износу од 25.000,00 долара искључиво када је реч о захтевима за међународном асистенцијом. Наиме, они са буџетом већим од наведеног износа ће бити одобрени од стране самог Комитета, а они са мањим од стране Бироа Комитета.¹⁸³ Међутим, упркос првобитном налету ентузијазма и уписа на листе, уочене су потребе, али и техничке, организационе и финансијске могућности. Наредне две измене и допуне *Директива* (тачније оне из 2010. године и 2012. године) садрже једну те исту формулацију када је реч о пријављивању нематеријалног наслеђа на *Листу за хитно очување*, али и истицање добрих примера програма, пројеката и активности, односно захтева за међународном асистенцијом. У питању је измена иницијалне *Оперативне директиве*, где је сада предвиђено Консултативно тело чији је задатак да прегледа захтеве са буџетом изнад 25.000,00 долара.¹⁸⁴ Следеће измене и допуне из 2014. године су

¹⁸¹ Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, I.1 U.2, 30

¹⁸² Конвенција из 2003. године, члан 18

¹⁸³ Види: Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2008. године, 18-20

¹⁸⁴ Види: Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2010. године, I.7;

Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2012. године, I.7

уврстиле као задатак овом телу да поред ових прегледа и пријаве на *Репрезентативну листу* исте вредности.¹⁸⁵ Први пут је сада уведено и то да Комитет две године унапред одређује број пријава које ће бити обрађене у наредна два циклуса у складу са ресурсима и капацитетима. Но, тачна бројка није прецизирана. Занимљиво је и то да како је наведено Комитет ће се трудити да обради бар једну пријаву по држави, па самим тим предност се даје оним мултинационалним, пријавама држава које немају уписане елементе или пак, мали број њих.¹⁸⁶ Наведени износи су повећани изменама и допунама *Директива* из 2016. године, на 100.000,00 долара, а исти је био задржан и у оним каснијим из 2018. и 2020. године. Последње измене и допуне из 2022. године нам доносе са једне стране укидање поменутих износа, а са друге обавезу Комитета да утврди две године унапред у складу са ресурсима и капацитетима максималан број номинација које ће бити прегледане и то њих шездесет.¹⁸⁷ Исто тако, поред раније наведених приоритетних случајева увршћује се још један по коме Комитет треба да да предност фајловима држава чије номинације нису биле разматране у претходном циклусу. Државе су и потакнуте да уколико поднесу неколико предлога направе саме своју листу приоритета као смерница за даље њихово разматрање, уз предлог да предност увек имају номинације за *Листу за хитно очување*.¹⁸⁸

Иако је задатак *Оперативних директива* да омогуће државама што лакше уписе на листе, међусобну сарадњу, као и сарадњу са телима установљеним *Конвенцијом из 2003. године*, овде долази до првог кочења очувања нематеријалног наслеђа. Јасно је да су поменута ограничења наведена искључиво из организационих и техничких разлога, ради ефикаснијег рада тела и спрам постојећих ресурса. Ипак, не може се порећи да државе тиме бивају и обесхрабрене када је у питању пријављивање њиховог постојећег наслеђа на листу. Не делује немогућ сценарио да крену саме себе да коче, разматрајући и пријављујући поред наслеђа коме је неопходно хитно очување, па и заштита, и оно које ће саму државу представити у што бољем светлу на светској сцени и бити прихватљиво другим уговорницама. Новчани лимити не представљају наравно ограничења, али јесу нека врста бране за подносиоце, а посредно и само наслеђе. Евалуационим телима што прегледају пријаве од скоро је дата и могућност да званично просто повуку границу на помињаних шездесет и ни не узму остале у разматрање. Помињана ограничења јесу практична за административни део илити почетни корак очувања, али не делује вероватно да постављање новчаних лимита и повлачење границе код одређеног броја пријава може допринети одрживости и заштити наслеђа.

Етички принципи као смерница уговорницама у понашању су готово једнако посвећени очувању наслеђа, као и сама *Конвенција из 2003. године*. Алудирајући све време на сврху самог акта примарну улогу дају заједницама признајући им право да наставе практиковање и изражавање како би се обезбедила одрживост наслеђа. Међусобно поштовање, транспарентна сарадња тако да пристанак носиоца буде претходни, слободан, базиран на информацијама, итд. уз приступ заједницама оном неопходном за практиковање све чине део овог етичког кода. Културни диверзитет и идентитет се такође истичу као вредни поштовања, зарад обезбеђивања даље одрживости што пак представља општи интерес човечанства. *Принципи* све у свему представљају потпору не само међународном акту, него и пратећим *Директивама*, али и водиља за све заинтересоване стране па чак и оне које то нису.

Заштита се у *Принципима* помиње нешто детаљније него у *Конвенцији* и *Директивама*. Наиме, занимљиво је да се помиње конкретно да заједнице, групе, појединци - креатори нематеријалног културног наслеђа треба да уживају заштиту моралних и материјалних интереса проистеклих из наслеђа, а посебно од његовог коришћења истраживања, документовања,

¹⁸⁵ Види: Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2014. године, I.8

¹⁸⁶ Види: Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2014. године, I.10

¹⁸⁷ Види: Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, I.10

¹⁸⁸ *Ibid.*

промоције или адаптације од стране чланова заједнице или других. Са друге стране, носиоцима наслеђа је стављено у задатак и да процене утицаје које било какве акције могу имати на одрживост наслеђа и практиканте. Битно је и одредити шта представља претње наслеђу укључујући деконтекстуализацију, комодификацију, погрешно представљање и доношење одлука како да се спрече и избегну те претње.¹⁸⁹

За *Принципе* се може рећи да у смислу окренутости заштити нематеријалног наслеђа прате *Конвенцију из 2003. године*, и то у складу са својом природом. Носиоци знања, вештина, умећа... су опет стављени у први план, што са собом носи и одређен ниво одговорности. Са друге стране, из формулације се да закључити да они треба да уоче претње и утицаје на нематеријално наслеђе, док даља недореченост води до закључка да велики део моћи за предузимање мера предострожности и заштите у рукама других актера – пре свега држава. Као да опстанак наслеђа и његова заштита не зависи директно од њих, њиховог опстанка, начина живота, преношења те културе на будуће нараштаје. Делује да су дате им могућности, када је реч о формалном очувању по основу аката, сведене на то да буду консултовани приликом подношења пријава. У овој констелацији где су неретко практиканти из нижих друштвених слојева, или пак руралних подручја недовољно образовани, чини се да веће шансе за остваривањем њихове правне заштите имају чак и невладине организације (као правна лица са одговарајућим кадром и искуством) од њих самих. Практиканти су ти чији начин живота, веровања, идентитет, итд. је потребно очувати, јер су уско испреплетани са наслеђем и предуслов су његовог опстанка. Ово је практично немогуће постићи само са једним правним актом.

Помињање материјалних и моралних интереса у *Конвенцији из 2003. године* је прескочено, вероватно под претпоставком да ће се исти на други начин остварити, уз помоћ других грана (међународног) права. *Принципи*, пак подсећају на ове интересе што у ери креирања *lex culturalis*-а значи неопходност изградње довољно чврсте правне основе која ће омогућити носиоцима слободу да практикују своје наслеђе. Скретање пажње да првенствено носиоци имају право на ове интересе, подвлачи њихову везу са сопственим наслеђем како би се предупредила ситуација у којој ће их неко други остварити, односно експлоатисати.

4.1 Државе као кључни актери у очувању

Државе уговорнице су, како је малопре било елаборирано, преузеле одређене обавезе *Конвенцијом из 2003. године*, где им је улога у очувању изричито на пар места наведена. Самим тим од њих се и очекују одговарајуће акције на међународном и националном нивоу како би могле испунити преузете обавезе. Без обзира да ли говоримо о том испуњавању на једном или другом нивоу, овде је реч пре свега о остваривању захтева постављених самом себи. Наиме, управо заједнице, групе, односно појединци, главни носиоци нематеријалног културног наслеђа чине становништво једне државе, са праксама, знањима, вештинама, итд. уско везаним за територију са које су потекли. Дакле, може се слободно рећи да се поштовањем овог акта свака власт посредно стара о сопственој добробити, а како је ова конвенција универзално прихваћена, потписнице су се на то обавезале једне пред другима.

Уз наведено на уму, а након пажљивог читања *Конвенције из 2003. године*, несумњиво је занимљиво то што се стиче дојам да иста подсећа помало на неки акт меког права. На прву лопту делује да таквом утиску доприноси стил формулисања. Наиме, приликом нормирања националних инвентара је уговорницама дата могућност да „у складу са својом ситуацијом“

¹⁸⁹ Види: Етички принципи за очување нематеријалног културног наслеђа (*Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage*, у фуснотама: Етички принципи за очување нематеријалног културног наслеђа), Intergovernmental Committee for the Safeguarding Intangible Cultural Heritage ITH/15/10.COM/Decisions, Windhoek, 2015, 10

установе један или више инвентара за наслеђе присутно на њиховој територији.¹⁹⁰ Слична конструкција је искоришћена и касније када акт наводи да ће свака уговорница у оквиру својих активности очувања нематеријалног културног наслеђа обезбедити најшире могуће учешће заједница, група и где је применљиво појединаца, који креирају, одржавају и преносе наслеђе и активно их укључе у управљање њиме.¹⁹¹ Како се може видети у обе ситуације уговорницама као да су одрешене руке да делају спрам сопственог нахођења и могућности без било каквих последица у случају неиспуњавања прописаног. Практично кључни су актери, испуњавају само оне обавезе које саме себи наметну и то опет без било какве одговорности по основу акта, ако у томе оману. У наставку, чак и када је реч о приходовањима Фонду, Конвенција дозвољава уговорницама да се изузму од финансијске подршке.¹⁹²

Садржај одредби баш као и стил формулисања доприноси мало пре поменутом свеопштем утиску о овој конвенцији и њеном нагињању меком праву. Наметнуте обавезе се могу слободно окарактерисати минимумом за стране уговорнице да би се уопште и могло говорити о очувању наслеђа, што је сигурно и један од разлога за њену тако широку прихваћеност. Заправо, што се тиче саме *Конвенције из 2003. године* као да најбитнија од преузетих обавеза подразумева формирање националних инвентара, као и уписе на одговарајуће утврђене листе међународног нивоа. С обзиром на флексибилну и меку формулацију целог акта, ни не чуди што изостају било какве конкретне одредбе о правној заштити нематеријалног наслеђа, или бар последицама непоштовања утврђеног.

Делује да је државама је додељена сва моћ приликом доношења било какве коначне одлуке о нематеријалном наслеђу на њеној територији. Додуше, акт предвиђа и могућност Комитета да сам иницира упис наслеђа на листу за хитно очување, заобилазећи уобичајену процедуру, консултујући уговорницу у питању. Ово је наравно искључиво у случају нематеријалног наслеђа коме је неопходна посебно хитна заштита.¹⁹³ Заправо, *Оперативне директиве* наводе да у случајевима посебно неопходности хитне заштите Комитет може позвати уговорницу да поднесе номинацију по убрзаној процедури. Комитет може сам доћи до сазнања о хитности, или пак бити информисан од стране саме државе чије је наслеђе у питању, односно заједнице која је носилац, неке друге уговорнице, тј. саветодавне организације.¹⁹⁴ Дакле, и у ситуацијама где је наслеђе посебно угрожено и прети му нестанак у тој мери да то примете и трећа лица, уговорнице бивају кључни актери и без њих заједнице не би могле да рачунају на подршку, те представљање на глобалном нивоу.

Без обзира да ли је наслеђе уписано на националну листу или је пак касније доспело на неку од међународних, даље очување, па и заштита зависи најпре од држава и практикованих културних политика. Свака уговорница је обавезана на усвајање опште политике усмерене на промовисање функционисања наслеђа у друштву и интегрисање очувања у програме планирања.¹⁹⁵ Оне су пак последица нивоа свести, интереса и могућности власти уговорница, но како немају све земље (једнако) развијене културне политике било је преко потребно дати одређене смернице за њихово формирање у овој сфери. Поменуто би дакле требало да се састоји у подстрекивању креирања или јачање институција за тренинг менаџмента нематеријалног културног наслеђа и преношење таквог наслеђа кроз форуме и просторе намењене за извођење и изражавање; обезбеђивање приступа нематеријалном културном наслеђу уз поштовање

¹⁹⁰ Конвенција из 2003. године, члан 12 параграф 1

¹⁹¹ Конвенција из 2003. године, члан 15

¹⁹² Види: Конвенција из 2003. године, члан 26 параграф 2

¹⁹³ Конвенција из 2003. године, члан 17 параграф 3

¹⁹⁴ Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, I.9

¹⁹⁵ Конвенција из 2003. године, члан 13 параграф 1(1)

обичајних пракси управљања посебним аспектима таквог наслеђа; успостављање институција за документовање нематеријалног културног наслеђа и олакшавање приступа до њих.¹⁹⁶

Уговорнице приликом кројења културних политика треба да имају на уму да опстанак наслеђа зависи највише од самих носилаца, потреба и интересовања која испољавају. Дакако, одговарајући политички приступ би могао утицати донекле на опстанак наслеђа и преношење на наредне генерације и то вештим усмеравањем, те мењањем начина слике у широј јавности, што за последицу има и промену начина размишљања. Почетна тачка, одакле се креће, би било освешћивање тренутног стања и акције ка мењању истог. Политике не смеју бити такве да теже да номинацији и уписима на листе, искључиво ради подизања свести о својој земљи у међународним круговима. Након тога, уколико се практиканти препусте сами себи, са тек повременим едукативним програмима за ширу јавност или пројектима, где већи део новца одлази на бирократију, тешко да се може постићи очување у правом смислу речи. Постиге се заправо само привидно испуњавање прописаног од стране *Конвенције*, али такве интервенције не дају задовољавајуће резултате и постоји велика шанса да ће се „тренд“ нестанка наслеђа и смањивања броја практиканата наставити.

Евалуације невладиних организација су утврдиле да често постоји раскорак између буџета програма и изражених намера. У много случајева, већина новца је ишла бирократама и научницима, ретко су постојали фондови за уметнике и носиоце традиције за ствари које су им биле потребне или њихово учешће у пројекту (у неким случајевима то је износило једва 10%); нпр. чак и када су сви чланови групе за планирање били обавезни да присуствују састанцима научници и бирократе би добијали дневнице, а од локалних уметника се очекивало да учествују без надокнаде.¹⁹⁷ Наведено, уз чињеницу да су многе номинације биле под утицајем национализма (околност где у највећем броју случајева номинације потичу од доминантних група) што је за собом повукло и културно чишћење и смањен културни диверзитет (пр. у многим деловима Европе, Роми су изостављени са формулара номинација, иако су у пракси битни део ритуала, а замењени са полу-професионалним трупaма играча и музичара),¹⁹⁸ скупа говори о недопустивим пропустима политика, зрелим за ревидирање.

С тим у вези, ревизија културних политика усмерених ка искоришћавању нематеријалног наслеђа као туристичке атракције¹⁹⁹ је исто тако преко потребна. Наиме, овим путем, државе у најбољој намери, несвесно умеју да „подгреју“ проблем комерцијализације са којим се наслеђе суочава. Један од разлога за планирање политика ове врсте и стављање пракси на „културне мапе“, између осталог је и жеља да се обезбеди носиоцима извор прихода. Но, уколико се ту не негује културно осетљив приступ што за исход има позитивне резултате,²⁰⁰ може доћи до измена облика условљених комерцијализацијом. Наиме, ту се долази до ситуације где практиканти након одређеног периода времена извођења пред публиком, успевају да јој „опипају пулс“, те прилагођавају облике тражњи, иако су и сами свесни да она не гаји дубље везе са праксама. Међутим, управо финансијски аспект их гура ка таквом поступању, што утиче директно и на

¹⁹⁶ Конвенција из 2003. године, члан 13 параграф 1(4)

¹⁹⁷ Види: Anthony Seeger, „Lessons learned from the ICTM (NGO) evaluation of nominations for the UNESCO Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity, 2001–5“ in *Intangible heritage-Key issues in Cultural Heritage* (edited by Laurajane Smith, Natsuko Akagawa), Routledge, 2009, 123

¹⁹⁸ Види: *Ibid*, 121-122

¹⁹⁹ Види: Krešimir Starčević, Željko Vojinović, Jerko Glavaš, „Intangible cultural heritage and their influence on financial results in rural tourism“, *Economics of Agriculture Year* 69 No. 2, 2022, 483-496; Марко Стојановић, „Нематеријално културно наслеђе и туризам – цртице о идентитету“, *Етноантрополошки проблеми* н. с. год. 19 св. 1, 2024, 217-236

²⁰⁰ Као што је на случајевима регија Баварске у Немачкој и Марке у Италији. Види: Martina Shakya, Gianluca Vagnarelli, „Creating value from intangible cultural heritage—the role of innovation for sustainable tourism and regional rural development“, *European Journal of Cultural Management and Policy* vol. 14, 2024, <https://doi.org/10.3389/ejcmp.2024.12057>, приступљено дана: 15. јануара 2025. године

облике наслеђа, где се могу удаљити од своје суштине или пак „замрзнути“, другим речима условити репетитивна извођења само једног облика праксе, ограничавајући даљу еволуцију.²⁰¹

Трозби, пак, препознаје проблем, те сугерише да би у случају нематеријалног културног наслеђа била мање примерена употреба регулативе, као и да би много корисније било усвојити неформалнији и свеобухватнији политички приступ.²⁰² Износи уједно и идеју да би обезбеђивање очувања и преношења традиционалних знања захтевало политичку потпору, док се са друге стране нематеријално наслеђе може посматрати као културни капитал, као главница, која може да ствара проток услуга.²⁰³ Тиме је на леп начин потврдио, али и објединио већ прописано *Конвенцијом из 2003. године*, чиме донекле и решава проблем незадовољства носилаца досадашњом праксом где највећи део новца одлази на бирократију и стручњаке, односно где се носиоци не форсирају на извођења искључиво ради задовољења потреба публике.

Доказ у прилог датих тврдњи да постоје политике, а и прописи развијени у довољној мери да се носиоцима пружа адекватна потпора, а све да би наслеђе пренели на наредне генерације се налази у Јапану - месту на малом острву на југозападној обали у префектури Кагошима. У питању је Тошидон, ритуал где маскирани ликови, иду од куће до куће плашећи децу, обично на Новогодишње вече, или неки други рани датум у новој години.²⁰⁴ Испрва, ритуал је био резервисан искључиво за породице, пре свега децу чија је храброст ту била тестирана. Временом, препознавањем значаја, као и растом жеље за очувањем се дебатовало о потенцијалним решењима. За почетак је ритуал отворен и за јавност, тако да су посматрачи у одређеном броју добро дошли, док год поштују установљена правила, а чланови друштва за очување пажљиво оркестрирају њихова искуства.²⁰⁵ Ипак и посматрачи са ликовима улазе у домове породица тако да је предострожност више него потребна. Са друге стране, држава је нашла начин да подржи опстанак заједнице, а да не захтева од њих никакав активизам који би се косио са уверењима житеља. Она је више окупирана обезбеђивањем инфраструктуре острва, а грађевински пројекти што креирају послове се могу видети као стварање „прилика“ за острвљане да остану и живе животе какве желе.²⁰⁶

Очување компензује настале промене у друштвеним и економским околностима које су и створиле ситуацију названу нематеријално наслеђе.²⁰⁷ Знања из одвећ функционално осмишљеног и небројено пута у пракси потврђеног система културне политике, требало би комбиновати и на више нивоа применити на изузетно специфичну област. У том смислу, политике би требало да теже да изнедре таква решења да носиоцима нематеријалног културног наслеђа омогуће практиковање уз интеграцију у глобализовани свет. Несумњиво да ће и до најзабаченијих кутова света допрети глобализована култура, но циљ је да носиоци и поред тог уплива имају интерес, жељу, тежњу, али и креиране прилике да на својим огњиштима, изводе своје ритуале,

²⁰¹ Конкретни примери су описани у наредним редовима, тачније у потпоглављу 4.1.2 под називом „Положај наслеђа након регистрације“.

²⁰² Види: Дејвид Трозби, *Економика културне политике*, Београд: Clio, 2012, 124

²⁰³ Ibid.

²⁰⁴ Michael D. Foster, „Imagined UNESCOs: Interpreting Intangible Cultural Heritage on a Japanese Island“ in *UNESCO on the Ground-Local Perspectives on Intangible Cultural Heritage*, (edited by Michael Dylan Foster, Lisa Gilman), Indiana University Press, 2015, 79

²⁰⁵ Ibid, 86

²⁰⁶ Dorothy Noyes, „From Cultural Forms to Policy Objects: Comparison in Scholarship and Policy“ in *UNESCO on the Ground-Local Perspectives on Intangible Cultural Heritage*, (edited by Michael Dylan Foster, Lisa Gilman), Indiana University Press, 2015, 168

²⁰⁷ Valdimar Tr. Hafstein, „Learning to Live with IHC: Diagnosis and Treatment“ in *UNESCO on the Ground-Local Perspectives on Intangible Cultural Heritage*, (edited by Michael Dylan Foster, Lisa Gilman), Indiana University Press, 2015, 152

плесове, односно преносе знања на наредне генерације. Све то, без директног мешања у начин живота.

4.1.1 Идентитет и други покретачи приликом регистрација на листе

Подсећања ради, члан 11 *Конвенције из 2003. године* наводи да ће свака држава чланица предузети одговарајуће мере да обезбеди очување нематеријалног културног наслеђа присутног на својој територији.²⁰⁸ Тумачењем ове две одредбе долази се до закључка да су и сами аутори били свесни везаности наслеђа за носиоце, али и невезаности за границе једне земље. Уговорнице су слободне да региструју нематеријално наслеђе које практикује већина становништва на њеној територији, али и оно које припада другим заједницама, мањинама. Но, без обзира на овако широко постављену одредбу и слободу дату државама, те претпоставку да ће се акт тумачити у смеру најбољем како за носиоце, тако и за наслеђе, не може се рећи да ће до тога и доћи. Наиме, не би било први пут да државе искористе предност своје позиције зарад неких других интереса.

Пре свега, треба се суочити са истином. Неке форме наслеђа су међусобно сличне, друге занимљиве и могао би им се чак приписати епитет „егзотичних“, постоје и оне приземне, можда чак и досадне, има контраверзних по више нивоа, али чак и оних, у супротности са људским правима. Како су једине које могу да номинују манифестације наслеђа за листу, лако је видети да државе преферирају оне манифестације наслеђа које нису политички контроверзне.²⁰⁹ Наравно да је с обзиром на постојеће нормирање у *Конвенцији из 2003. године* ван сваког помена било каква заштита или очување наслеђа у супротности са људским правима. Уговорнице се због тога труде да га препознају и раде на његовом искорењивању, а неретко улажу и напоре да га сакрију од очију јавности. Исто тако постоје и оне форме, са становишта држава „неподобне“ за очување, јер иако директно нису супротне људским правима, ипак се везују за одређене шаманистичке ритуале на које се не гледа благонаклоно. Оне бивају подједнако скрајнуте, баш као као и помињани директно забрањени облици. На терену, ови облици наслеђа, без обзира на прописано и политике држава се још увек живо практикују и биће потребан дуг период времена да се искорене (попут мутилација и канибализма у Африци). Питање је и да ли ће се то чак једног дана у потпуности остварити. Због тога, неки аутори попут Курука (*Kuruk*) су изнели становиште да је приликом дефинисања нематеријалног културног наслеђа требало одредити тачно шта су обичајне праксе без референце на људска права, а онда у другој одредби заштити само она која нису са њима у супротности.²¹⁰ Негирањем наслеђу тог назива, не значи да ће оно бити мање практиковано, односно да оно не представља један од дубоко уврежених културних образаца и понашања. Шта више, можда би у искорењивању нежељених елемената и облика понашања баш и помогло називање ствари правим именом. Ипак, готово сигурно је да би и тада постојали одређени, политички и социјално контроверзни елементи, што би пак значило и да би државе и према њима онда заузимале гард.

Уговорнице се труде да у први план стављају наслеђе, довољно занимљиво да привуче пажњу приликом презентовања на међународној сцени, за које су сигурне да ће бити општеприхваћено, а опет дистинктивно да одмах асоцира на земљу порекла. Делује да се опредељују за сигурне изборе, политички, социјално и поврх свега културолошки неутралне. Бирају нематеријално наслеђе за упис на светске листе које им може донети предност у односу на

²⁰⁸ Конвенција из 2003. године, члан 11 параграф 1

²⁰⁹ L. Lixinski, 2011, 82

²¹⁰ Paul Kuruk, „Cultural Heritage, Traditional Knowledge and Indigenous Rights: An Analysis of the Convention For the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage“, *Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law* vol 5, 2004, <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/MqJlICEnvLaw/2004/5.html#fn96>, приступљено дана: 5. јула 2023. године

друге уговорнице, боље речено неку врсту престижа на међународној сцени. Примера ради, Француска фаворизује као један од својих адута парфем. Инсистира на величању ове древне вештине у унутрашњој и међународној политици и вешто га користи чак и за генерисање прихода. Са друге стране, неке друге вештине попут обраде дрвета, без обзира на велики број носилаца, ће бити посматрани са висине и добити далеко мање пажње и подршке. Уговорнице као да сметну с ума да је за нематеријално културно наслеђе карактеристичан концепт да ниједна форма није легитимнија од друге, док год су обе подједнако аутентичне.²¹¹

Ипак, генерално говорећи политичка употреба културе у ширем смислу има три циља: истраживање могућности мировне сарадње, потврђивање препознатљивости идентитета и, нарочито, жеља за испољавањем утицаја.²¹² У том смислу, државе су приметиле и да нематеријално културно наслеђе може испунити сва три циља - кроз потврђивање идентитета, испољити утицај, а истовремено и истражити могућности мировне сарадње, и то обилато користе. Последица тога је да чак иако се одређени елементи нађу на националним листама то не значи да ће бити на некој од међународних. Уговорнице ограничавају саме себе, зарад опште прихваћености. У неку руку се можда чак може рећи и да се цензуришу. Шта више, такав приступ наслеђу се на жалост касније прелива и на ниже нивое, све до заједница, где није несвакидашње да уметници приликом извођења умеју да прикажу поједностављену верзију неког елемента. Повинују се сугестијама организатора, временским и просторним ограничењима, али и жељи да се свиде публици, те остваре финансијску добит, иако ће касније у сопственим круговима, сами за себе изводити своје праксе у свој њиховој пуноћи.

Несумњиво је постало јасно до сада да и наслеђе у неким случајевима превазилази оквире државе која га је номинувала. Непостојање верске и етничке конотираности, указује на оне аспекте идентитета који су заједнички, деетнификовани и деконфесирани, и самим тим, основа за грађење суживота.²¹³ Адекватно очување и заштита наслеђа подразумева заједничко подношење номинација од стране држава и касније спровођење програма за очување. С тим у вези, њихова међусобна сарадња бива и ближа, а с обзиром на сталну упућеност није немогуће да се временом створе и јаче везе између држава и у другим областима. *Конвенција из 2003. године* ово здушно и потиче, но нереално би било очекивати да баш сваки елемент нематеријалног наслеђа буде регистрован путем заједничке пријаве од свих уговорница где се практикује. Ипак, требало би бити свестан и ситуација где се уговорнице утркују да засебно региструју наслеђе практиковано од стране заједница на територији више држава. У тим случајевима, носиоци уговорнице – губитника трке, остају оштећени, а они су управо и ти који највише испаштају. *Конвенција из 2003. године* не само као једини, него и као акт највећег ауторитета у овој области, остаје без решења за овај проблем. Иако фаворизује мулти-националне уписе на листе, они су опција, а не и обавеза.

Јављају се и другачије ситуације где су уговорнице више окренуте креирању унутрашње политике и одговарајуће медијске слике. Користећи нематеријално културно наслеђе у политичке сврхе стварају у главама људи слику о повезаности са идентитетом нације. Поступање држава на овакав начин практично представља „опробан рецепт“ с обзиром да је још у XIX веку наслеђе било нашироко коришћено у процесу грађења нација. Глобализам овога доба, изнова захтева јачу повезаност, те логично да државе прибегавају изнова политикама ове врсте.

Подсећања ради, дефиниција нематеријалног наслеђа каже да се оно изнова рекреира, од стране заједнице или група, као одговор на њихово окружење, интеракцију са природом и

²¹¹ Georgina Lloyd, „The Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Law and Policy – A case study of Angkor“, (doctoral dissertation), University of Sidney, Sidney, 2009, 131 – G. Lloyd, 2009

²¹² Ibid.

²¹³ Љиљана Гавриловић, Иван Ђорђевић, „Сјенички сир као нематеријално културно наслеђе: Антрополошки приступ проблему“, *Етноантрополошки проблеми*, год. 11, св. 4, 2016, 1000

историјом, и пружа им осећај идентитета и континуитета. Самим тим, уговорницама није тешко да доведу нематеријално културно наслеђе на својој територији у везу са идентитетом читаве нације. Довољно је само да државе уговорнице приликом уношења у инвентаре даје превагу наслеђу практикованом од стране заједнице (народа) преовлађујућег у њеним границама. Фаворизујући своје, а игноришући наслеђе припадника других заједница (мањина) за резултат има продубљивање јаза између различитих група унутар једне државе и доприношење овом проблему. Пример за ово може се наћи на тлу Европе, на територији Швајцарске. Наиме, држава је уређена по систему кантона, што за нематеријално наслеђе значи да је сваки од њих имао слободу да сам осмисли методологију за креирање сопственог инвентара.²¹⁴ У пракси то је значило да су кантони где се претежно говори француски језик заузели радикалнији и бирократски приступ, док су они где преовлађује немачки језик свој базирали на партиципативној демократији.²¹⁵ Поменути инвентари су касније били база за формирање регионалне, националне листе, а потом и уписа на оне међународне. Битно је поменути и да веома мали број кантона је поменуо наслеђе миграната, које такође доприноси Швајцарској,²¹⁶ шта више неке су биле очигледно одсутне – стигматизовано је и непрепознато наслеђе са простора бивше Југославије и Афричких заједница.²¹⁷ Разлози Швајцарске остају до данашњег дана без изјашњења. Исто је додуше нити било тражено, нити је понуђено. Ипак, једно се са сигурношћу може тврдити, а то је да је пропуштена прилика да се кроз заједничке уписе наслеђа остваре дуготрајније и снажније везе са другим земљама.

Не треба заборавити ни не тако ретке случајеве где су одређене групе искључене из номинација, а чак су и други музичари, припадници већинског становништва, истренирани да наступају јавно уместо њих. Наравно, јасно је да се у том случају истренирани музичари према поменутом наслеђу, односно као према послу, не додељујући му неку већу вредност и не идентификујући се са њим. Изводе научено у оној мери у којој су плаћени за то, без неке дубље жеље и мотива да то знање пренесу на наредне генерације. На случају Северне Македоније се чак може видети да су Роми на жалост често били неправедно запостављени, у смислу да им је приликом аплицирања на листе улога била смањена колико год је то било могуће. Као последица вековне дискриминације, они теже да буду практични и схватају да иако су незаменљиви као музичари у нережираним прославама, игнорисани су у подухвату националног брендирања.²¹⁸ Оно што је у пракси ипак полако кренуло да се дешава јесте да Роми почињу да бивају замењивани у њиховим традиционалним музичким професионалним улогама.²¹⁹ Делује да ће их управо овај економски аспект временом погурати да се изборе за своје место, односно право да практикују своје наслеђе и буду признати као његови носиоци. Без одговарајуће регулативе на глобалном, односно националном нивоу, те установљених система заштите у чему је оманула и *Конвенција из 2003. године*, није могуће много тога учинити за носиоце као жртве овог облика културне експлоатације.

Није занемарљив ни случај Тибетанске опере, номиноване од стране Кине. Без обзира на турбулентну историју и садашње друштвене и политичке прилике на том подручју, Тибет ипак

²¹⁴ Florence Graezer Bideau, „Identifying “Living Traditions” in Switzerland: Re-enacting Federalism through the UNESCO Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage” in *Heritage Regimes and the State* (edited by Regina F. Bendix, Aditya Eggert, Arnika Peselmann), Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2012, 306 – у фуснотама: F. G. Bideau

²¹⁵ F. G. Bideau, 308

²¹⁶ F. G. Bideau, 309

²¹⁷ *Ibid.*

²¹⁸ Carol Silverman, “Macedonia, UNESCO and Intangible Cultural Heritage: The Challenging Fate of Teškoto” in *UNESCO on the Ground-Local Perspectives on Intangible Cultural Heritage*, (edited by Michael Dylan Foster, Lisa Gilman), Indiana University Press, 2015, 107 – у фуснотама: C. Silverman

²¹⁹ *Ibid.*

још увек представља део Народне Републике Кине. Самим тим, у складу са нормама *Конвенције из 2003. године*, Кини су била широм отворена врата и она је искористила прилику те 2009. године уврстила ово наслеђе на *Репрезентативну листу*. Да није реч о наслеђу етничке мањине које је често у сукобу са централном власти, можда би Кина и била слављена као леп пример посвећености очувању и заштити свог нематеријалног наслеђа на својој територији. Но, маневром ове врсте је борце за ослобођење у неку руку „матирала“, одузевши им битан део њихове културе са којим су се идентификовали. Стога, овде је пре реч о ситуацији где доминантна култура покушава да потчини ону мањинску, а између њих несумњиво не постоји равноправност, те је из тог разлога приморана да апроприше најупечатљивије праксе. Носиоци тих апроприраних елемената културе су у неку руку и изиграни, а једног дана чак и да дође до стварања нове државе, готово сигурно ће морати да воде борбу око дефинисања своје историје и културе, свог наратива.

Све ово скупа води питању, колико се заправо може веровати нематеријалном културном наслеђу као националном бренду?! Делује да исто бива „исфабриковано“ спрам потребе... Шта више чини се да државе у процесу очувања културних идентитета праве избор којим групама, али и појединцима ће дозволити да их поседују и несметано изражавају, а који ће суптилно бити скрајнути. Дискретни приступи ове врсте довољно су штетни да на дуже стазе утичу на целе заједнице и њихово наслеђе, а опет недовољно да би аутоматски били подложни правним последицама у садашњем, одвећ штуром режиму. Ревидирајући до сада речено, као да се сам намеће закључак да је нематеријално наслеђе једино истински везано за оне који су га наследили, практикују га и из сопствених побуда желе да га пренесу даље. Човека, припадника заједнице, који везује своје ја за њега и налази у њему дубљу сврху.

4.1.2 Положај наслеђа након регистрације

Богатство Унескових листа је запањујуће, а несумњиво је да ће у наредним годинама додатно расти. Са одређеним изузецима, највећи део регистрованог нематеријалног културног наслеђа са међународних листа представља за уговорнице оно што сматрају да је најзначајније што имају да понуде. Међутим, не треба заборавити и да се неупоредиво већи број елемената налази на националним листама земаља уговорница. Шта више, имајући у виду флексибилност и састав одредби *Конвенције*, те чињеницу да су уговорнице одговорне за обезбеђивање одрживости нематеријалног културног наслеђа, национални ниво је незаобилазан. Заправо, чини се да се регистровање на листе (националне, али и оне утврђене *Конвенцијом из 2003. године*) схвата као најбитнији корак у очувању нематеријалног културног наслеђа. Међутим, оно би требало да се схвата само као први корак у очувању, а не да само себи буде циљ.

Кључно је инсистирање на заштити, одговарајућим политикама, мерама, програма и пројектима. Некада делује да је наслеђе са Унескових листа углавном и предмет највећег броја организационих подухвата, програма и пројеката. Но, имплементиран је и читав низ мера од стране уговорница фокусиран само на елементе са националних листа. Све у свему, на овај начин ствара се предуслов за наслеђе да наставља да живи и даље. Наравно, треба водити рачуна и о последицама програма и пројеката и колики је заправо њихов допринос. Унеско се труди да истакне добре примере очувања наслеђа пореклом из различитих делова света. Они би требало да служе као водилја осталим државама да спрам сопствених могућности покрену и имплементирају сличне политике и програме, односно да се удруже и заједнички аплицирају пружајући тако елементима наслеђа, али и носиоцима основ за свеобухватно обезбеђивање одрживости, а касније и заштиту. Комитет је до сада истакао укупно 38 добрих примера, а последњи су апострофисани 2018. године, долазе из 4 региона и 30 земаља, од чега је укупно само 4 мулти-национална уписа

на листу.²²⁰ Међутим, ово представља веома мали број у односу на укупан, регистрован на међународне листе, а камоли на националне. Највећи број уписа тек треба да достигне овакав ниво одрживости, а питање је и да ли ће икад и доћи до тога.

Носиоци су битни за даљи опстанак наслеђа, те је спрам тога кључан и њихов положај и то како приликом регистрација, тако и касније. Они сазнање да је баш њихово наслеђе уписано на листе различито доживљавају. Пре свега, има оних прескочених од стране уговорнице приликом консултација пре подношења регистрација. Наиме, дешавају се ситуације да одређену врсту плеса, праксе, вештине, итд. поседује више група, са одређеним суптилним међусобним нијансама, неупадљивим за несвикло, односно неедуковано или нетренирано око. Чиновнички апарат државе у овим случајевима може оманути, те приликом уписа на листе консултовати само једну од заједница. Поменута може бити одабрана због своје бројности, социјалног утицаја, медијске заступљености, организационе или техничке доступности, или пак неког десетог разлога.²²¹ Ту и настаје корен проблема, где поменута група са поносом истиче поменути упис и својата га, негирајући другима право на исти. Запостављена заједница се пак осећа оштећено, а неке чак и покрадено, поготово што неретко прекасно схвате шта се догодило.

Неки носиоци наслеђа не придају пак превелики значај регистрацији при Унеску, остају индиферентни настављајући да га практикују као и пре. Овакав став је можда и најповољнији за само наслеђе, јер одражава већу везаност за оно преношено између генерација и његову истинску сврху, него спољне околности. У овим случајевима адекватна подршка државе би представљала само бонус и гарантовала одрживост. Но, има и практиканата поносних на то што је баш њихово наслеђе уписано на Унескову листу и то им даје додатни елан.²²² Исти се огледа у активном учешћу у опстанку наслеђа и то не само у смислу практиковања, него и организовања догађаја усмерених на едукацију широких маса. На крају, неки носиоци чак не могу ни да појме о чему је ту заправо реч, просто нису довољно ни едуковани, ни информисани.

Посматрано са становишта уговорница чини се да оне своје уписе знају да подједнако користе на различите начине. Неке се према уписаном нематеријалном наслеђу односе исто као и пре, не посвећујући му превише пажње и водећи више рачуна о следећем елементу који би се могао наћи на некој од листа. Неке без раније развијеног (адекватног) правног оквира се окрећу овом сегменту. Друге које су спремније дочекале ратификацију инструмента се више посвећују својим политикама, активно их креирајући, стварајући и имплементирајући програме и пројекте. Резултати поменутих варирају од малопре помињаних истакнутих примера Унеска па до оних не толико успешних. Иако створени из најбоље намере, како за носиоце, регион порекла, али и целу земљу могу понекад кренути потпуно другим неочекиваним смером.

Конкретно, нису усамљени случајеви да државе препознају важност наслеђа и у економском смислу и то не само као средство издржавања самих носилаца, него и битну спрегу у њиховим културним економијама. Наиме, доста њих је далеко раније препознало шта све културно наслеђе може донети туризму. Користи за баштину од културног туризма су вишеструке: од превладавања проблема недовољних јавних финансијских средстава за њену заштиту, веће видљивости баштине у ширем међународном подручју, могућности приходавања и у осталим секторима, до локалног/националног поноса који изазива излагање те исте баштине

²²⁰ Види: Листа нематеријалног културног наслеђа и регистар очувања добрих пракси (Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices), UNESCO, <https://ich.unesco.org/en/lists?text=&multinational=3&exemplary=1#tabs>, приступљено: 5. јула 2023. године

²²¹ Видети пример Звоничара, нематеријалног наслеђа Републике Хрватске: Лидија Никочевић, „Расправа: Култура или баштина? Проблем нематеријалности“, *Етнолошка трибина* vol. 42 no. 35, Хрватско етнолошко друштво, 2012, 12-18

²²² *Ibid.*

туристима.²²³ С тим на уму, временом, како је дошло до пребацивања фокуса на нематеријално наслеђе и оно бива инкорпорисано у већ постојеће планове за промоције туризма једне земље. Проблем се у неким случајевима јавља што поменути планови нису били довољно културно осетљиви, односно креирани кроз призму очувања и заштите нематеријалног наслеђа. Чак и у случајевима где су адекватно творени, неретко долази до злоупотреба у већој или мањој мери, углавном са циљем стицања профита и последицама по истинску сврху наслеђа. Кмерско луткарско позориште међу сенкама, Сбек Том (*Sbek Thom*), оригинално је извођено три-четири пута годишње у циљу призивања кише, а ради добробити заједнице. Након регистровања долази до његове популаризације где га све више тупа изводи и то без претходне обуке или тренинга и то по неколико пута недељно у туристичке сврхе занемарујући оригинални контекст и функцију.²²⁴ Нешто слично се догодило и са Кмерским фолклорним плесом, извођеним од стране увежбаних плесача под снажним утицајем Краљевског универзитета лепих уметности, заслужног за кореографије. Растуће потребе туристичке индустрије, резултирале су бројним плесним трупима која су опонашале ове плесове по ресторанима и хотелима без икаквог правог тренинга. Плес је због тога изгубио многе суптилне нијансе ове традиционалне форме и извештан ниво интегритета. На крају је у решавање проблема морало да се укључи и Министарство културе и лепих уметности Камбоџе.²²⁵

Попут културног туризма са нематеријалним наслеђем у фокусу и други облици очувања носе са собом одређене предности и мане, ризике, али и последице. Дигитализовање нематеријалног културног наслеђа је доста раширено с обзиром на информационе технологије овог доба. Но, бива само донекле битно за очување, јер не доприноси његовом живљењу. Овакво овековечено наслеђе ће допрети до само одређеног процента заинтересоване публике. У најбољем случају, посетиоци ће једног дана бити изложени тако „очуваном“ наслеђу, учествујући на интерактивној изложби где ће ово наслеђе бити посматрано кроз форму музејског артефакта. Још мањи проценат изложене публике ће пожелети да научи неку од пракси или вештина нематеријалног наслеђа, а питање је да ли у том тренутку ће постојати неки живи носилац способан и спреман да то знање пренесе, те да ли постоје друге организационе, техничке, просторне, временске, итд. могућности. Уколико се таква прилика не створи, поменути посетилац заинтересован да стекне знање ће бити „осуђен“ на дигитализовано знање и оно из књига. Није тешко закључити да постоји велика шанса да знање које стекне не буде ни принети ономе, које би му могао пренети живи носилац. Оно може мањкати у дубини у смислу стварне сврхе практиковања, одређених нијанси извођења, симболике покрета и ритмова, али и флексибилности приступа. Та слобода извођења увек мора постојати. Управо је то оно што и одликује нематеријално наслеђе, јер без ње, поменути музејски посматрач, сада самоуки практикант ће изводити круту форму наслеђа, практично замрзнуту. Наш самоуки практикант може мислити да оно што је научио са снимка је једини начин да изводи то наслеђе и да не сме бити одступања, односно може правити уступке у смеровима који се косе са духом и сврхом самог наслеђа. То би био пут ка губитку лепоте нематеријалног наслеђа.

У том смислу, не би било згорега поменути и пример баш из једне од технолошки најнапреднијих земаља. Јапан, као држава са изузетно развијеном културном политиком, практично лидер у овој области, изузетно је посвећена очувању свог нематеријалног културног наслеђа. Ракуго, представља традиционално комично причање прича, у задње време изузетно популаризовано захваљујући правилном приступу његовом одржању и масовним медијима. Приликом преношења на наредне генерације овог елемента, примећено је пре свега од стране самих ханашика (*hanashika*), односно шегрта, да је живи контакт са шишом (*shisho*), боље речено

²²³ Коментар Даниеле Ангелине Јелинчић код Л. Никочевић, 31

²²⁴ Види: G. Lloyd, 2009, 143

²²⁵ Види: G. Lloyd, 2009, 144

мајстором, најбољи за стицање знања. Теоретски могу купити компакт диск и научити причу на тај начин, или путем сокибона (*sokkibon*), писменог записа приче са краја XIX века.²²⁶ Ако користе траку да меморишу причу веће су шансе да покупе шишин маниризам, а од студента се очекује да креира своју верзију, различиту од његове (где управо из тог разлога шишо приликом подучавања сваки пут мења суптилно своје рецитације).²²⁷ Шегрти заједно са мајсторима су посвећени очувању ракуга, као вишевековне традиције што у себи носи дух прошлих времена, јапански начин размишљања, осећања и сећања. Баш из тог разлога и воде рачуна о нијансама и инсистирају на традиционалном начину учења.

Све у свему, мере обезбеђивања одрживости нематеријалног наслеђа након његове регистрације су бројне готово колико сами уписани елементи. Могу бити више или мање захтевне у смислу потребних финансијских средстава, људства, организационих и техничких могућности. Државе преферирају оне са што бољим резултатима, а са што мање уложених ресурса. Но, приликом постизања тог баланса дешавају се омашке и пропусти, што у одређеној мери и на нематеријално наслеђе оставља трага. С обзиром на то да свака од уговорница спрам сопствених прилика и могућности, те специфичности елемената се труди да оформи политику и усвоји правне норме не треба ни престрого судити. Једино је битно да се константно врши евалуација постигнутог и будући приступи прилагођавају поправљајући уочене пропусте и последице по носиоце и наслеђе. Попут Министарства културе Камбоџе, чија реакција представља позитиван пример проактивног приступа.

Има и специфичних ситуација, где се елементи нису нашли на националним листама, а камоли Унесковим, а ипак су постигли далеко већи успех од оних званично позиционираних. Занимљив такав пример елемента нематеријалног културног наслеђа, одбијеног од стране Унеска је македонски плес – коло под називом Тешкото. Северна Македонија је иако полаже много на баш ово своје наслеђе, чврсто га чак повезујући са националним идентитетом, направила низ погрешних корака приликом његовог регистровања и кројења унутрашњих политика. Један од свакако тежих јесте и пређашње помињан случај културне експлоатације где су Роми приликом номинација били апсолутно изостављени, да би касније током представљања овог плеса широј јавности бивали замењени истренираним уметницима. За експлоатацију су заслужни ни мање ни више него државни органи, а узрок је грађење што боље слике о себи на глобалном плану, омогућено пак непостојањем прикладне регулативе на глобалном и локалном нивоу.²²⁸ Шта више, делује као да је малтретман мањина у овом случају „прошао испод радара“, а да је током административне процедуре већи значај био придаван родној равноправности. Наиме, Тешкото се уздигао као национално благо упркос томе што је Унеско одбио да га упише на листу, с обзиром да је брендиран као традиционални и легендарно мушки плес.²²⁹ Рађа се претпоставка да је проблематично приликом подношења пријава вероватно било инсистирање на чињеници да мушкарци искључиво могу да га практикују. Но, не може се спорити и да у традиционалним друштвима постоји велики број елемената које претежно практикује један или други пол. Кад се све размотри, једино је неспорна чињеница да је ово наслеђе данас и више него живо, популарно и међу млађим генерацијама, практиковано на бројним прославама, те је у том смислу самоодрживо. Акције Унеска, оне на националном нивоу, одређени велики пројекти за његов опстанак нису потребни. Тешкоту је, с обзиром на досадашње исказане ставове актера, пре потребна заштита.

²²⁶ Lorie Brau, *Rakugo - Performing Comedy and Cultural Heritage in Contemporary Tokyo*, Plymouth: Lexington Books, 2008, 120

²²⁷ Види: *Ibid.*

²²⁸ Миљана Јаковљевић, „Културна апропријација упркос гарантованом праву на културно наслеђе“, *Архив за правне и друштвене науке* год. 117 бр. 2, 2022, 79

²²⁹ C. Silverman, 107

Иако су у првим годинама након ступања на снагу *Конвенције из 2003. године* државе узеле замајца приликом креирања својих инвентара, али и регистровања на оне међународне, то не значи да се исцрпле све што њихове културе имају да понуде. Постоји још велики број елемената који само чека свој ред. Политике које ће бити практиковане, те (правни) положај у коме ће се наћи наслеђе зависе од способности и воља државе да уоче последице постојећег третмана и упусте се у активне измене. Како се потребе и могућности разликују од једне уговорнице до друге, као и од једног домена до другог, па чак и између самих елемената, не може се говорити о универзалном приступу. Заправо идеално би било прилагођавање сваком појединачном облику, што би требало да представља идеал коме се тежи. Или бар усвајање различитих приступа у складу са доменима и врстом проблема (уколико наслеђе није само по себи широко раширено, те самим тим одрживо, а чак и тада би требало предузети одређене мере из предострожности). Ако ћемо право, да би се то постигло или било какав конкретнији напредак, у складу са тренутним нормама неопходно је ослонити се на саму државу као кључног актера.

4.2 Степен укључивања и стварни положај заједница као носилаца нематеријалног културног наслеђа

Конвенција о нематеријалном културном наслеђу побрала је глобално велике похвале због давања прилика заједницама да имају право гласа када је реч о одлучивању о судбини наслеђа које практикују. Шта више, у самој преамбули је наглашено да је препознато да заједнице, а поготово урођеничке заједнице, групе, и у неким случајевима појединци играју битну улогу у продукцији, очувању, одржавању, рекреирању нематеријалног културног наслеђа, тако помажући обогаћивање културног диверзитета и људске креативности.²³⁰ Међутим, наведено набрајање може служити као смерница приликом тумачења акта. Просто се не може се заобићи чињеница да је приликом састављања *Конвенције из 2003. године* изостала конкретна дефиниција заједница чак и за потребе акта. *Оперативне директиве* самим тим, нису ни могле да узму на себе да дају неко ближе појашњење у том смеру.

Међународно право у погледу схватања „заједница“ није од превелике помоћи. Иако је термин неретко коришћен нема праве дефиниције. Неки аутори тврде, шта више, да централни термин „заједница“ индикује опрез држава да направи суштинске уступке у погледу суверенитета и аутономија ових група.²³¹ У међународним инструментима реч „заједница“ је коришћена да означи: људе у целини, жене, младе, урођеничке народе, локалне заједнице или локално становништво, насељенике, цивилно друштво, мањине, јавност, фармере, менаџере културних налазишта, јавне или приватне агенције, приватан сектор и невладине организације.²³² Израз је коришћен у зависности од акта и за потребе конкретног документа, тако да једно представља за *Нагоја протокол*, друго у *Конвенцији о биодиверзитету*, треће пак у *Конвенцији о културном диверзитету*, итд. Судска пракса исто тако није до сада заузела конкретан став. Наиме, познат је доста широк став Сталног суда међународне правде дат у саветодавном мишљењу о Грчко-Бугарским заједницама. Он је готово пре читавог века навео да је „постојање заједнице питање

²³⁰ Конвенција из 2003. године, преамбула

²³¹ Stefan Groth, „Between Society and Culture: Recognition in Cultural Heritage Contexts“ in *Between Imagined Communities of Practice - Participation, Territory and the Making of Heritage* (edited by Nicolas Adell, Regina F. Bendix, Chiara Bortolotto, Markus Tauschek), Göttingen University Press, 2015, 63

²³² Sabrina Urbinati, „The Community Participation in International Law“ in *Between Imagined Communities of Practice - Participation, Territory and the Making of Heritage* (edited by Nicolas Adell, Regina F. Bendix, Chiara Bortolotto, Markus Tauschek), Göttingen University Press, 2015, 126

чињенице, а не питање права“.²³³ Имајући у виду наведену неодлучност држава, а последично и судских органа долази се до закључка да за потребе сваког конкретног случаја приликом тумачења треба узети у обзир не само схватања преамбуле *Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа*, него и другог акта непосредно применљивог у датом случају.

Сходно томе, делује да је када је реч о очувању наслеђа термин „заједница“ и тумачен спрам схватања државе. У складу са тим, оне су биле, односно јесу консултоване, приликом регистровања на листе, или пак креирања инвентара различитих нивоа. У пракси, неретко је степен укључивања заједница зависио од бирократског апарата – њихових акумулираних способности, знања, умешности, али и схватања значаја самих носилаца у целој причи. Проблематичан може бити контакт заједница са бирократским апаратом. За почетак, међусобно споразумевање може бити изазов уколико заједнице говоре језиком другачијим од званичног јавља се неопходност употребе превода и преводиоца који нису увек доступни, могући или пак задовољавајући. Узајамно разумевање подједнако је кључно постићи и то у смислу схватања носилаца шта се тачно од њих очекује, али и поимања администрације онога што су практиканти покушавали да им пренесу.

Сликовит пример разочарења у погледу неиспуњених очекивања носилаца и њиховог олаког схватања од стране државне машинерије су и хрватски Звоничари, носиоци локалног ритуала. Наиме, на сајту Унеска стоји да је реч о годишњем карневалу у области Кастав, где учесници обучени у овчије коже играју, скачу и звоне звонима док их мештани не понуде храном. Апострофирано је и да постоје разлике у изведби између различитих села овог региона.²³⁴ Међутим, приликом регистровања овог наслеђа само једна од група што практикују ово нематеријално наслеђе је била укључена у процес. Код неких група практиканата је изазвало револт, или пак ставове да је само приказани начин практиковања једини могући, односно да измене ту више нису дозвољене. Резултат овога је довео до тога, да су међусобне нијансе на добром путу да се изгубе, а раније релевантне разлике стопе. Све ради лакшег и бржег презентовања на међународном нивоу. Промене у питању, односно овакво униформисање наслеђа су последица грешке, а не природне еволуције.

Да се не може Република Хрватска једина кривити за овакво понашање говори нам и пример Компањона у Француској. Реч је о јединственом начину преноса знања у погледу трговине и рада са каменом, дрветом, металом, кожом, текстилом и храном у трајању од готово пет година и практикованом од стране готово 45 000 људи.²³⁵ Проблем се јавио као и у претходном случају приликом регистрације. Наиме, чињеницу да су носиоци присуствовали састанцима је Министарство културе тумачило као „учешиће“, акт пристанка, али и доказ пред Унеском да је форма испуњена. Компањони су се понадали да ће састанци некако бити прилика да се позабаве својим идентитетом, међусобним сличностима, али и разликама.²³⁶ Јасно је да су обе стране имале различита очекивања и циљеве, па није ни необично што су имали потешкоћа приликом сарадње. Компањони су веома брзо разумели, да њихове међусобне разлике, често толико велике да су водиле до раскола, су морале бити умањене да би се сви нашли на истој пријави.²³⁷ Како

²³³ Саветодавно мишљење „Грчко-бугарске заједнице“, The Greco-Bulgarian “Communities”, Publications of the Permanent Court of International Justice Series B No. 17: Collection of Advisory Opinions, 1930, 22

²³⁴ Види: Годишњи карневал Звоничара из области Кастав: <https://ich.unesco.org/en/RL/annual-carnival-bell-ringers-pageant-from-the-kastav-area-00243>, приступљено дана: 13. јула 2023. године

²³⁵ Види: Компањони, мрежа преноса знања и идентитета: <https://ich.unesco.org/en/RL/compagnonnage-network-for-on-the-job-transmission-of-knowledge-and-identities-00441>, приступљено: 13. јула 2023. године

²³⁶ Nicolas Adell, „Polyphony vs. Monograph: The Problem of Participation in a French ICH Dossier“ in *Between Imagined Communities of Practice - Participation, Territory and the Making of Heritage* (edited by Nicolas Adell, Regina F. Bendix, Chiara Bortolotto, Markus Tauschek), Göttingen University Press, 2015, 241 – у фуснотама: N. Adell

²³⁷ N. Adell, 242

Министарство ни овога пута није одступало од свог виђења ствари, до уписа је дошло на начин што трасира пут једнообразности. Да ли ће до ње заиста доћи и у којој мери зависи првенствено од ситуације на терену. Уколико ове вештине буду живе као и данас, а приликом преноса акценат буде стављен на вештину, уз адекватну едукацију будућих генерација могуће је очекивати очување међусобних разлика.

Са друге стране, нису ретке ни ситуације где се администрација умеша и даје отворене сугестије носиоцима како да измене своје наслеђе, или га бар представе да би се уклопили у родно равноправна схватања овог доба. Подсећања ради, упркос културној експлоатацији и директном нарушавању права носилаца Тешкота – нематеријалног наслеђа Северне Македоније, приликом регистрације проблематичним се сматрао моменат истицања да је у питању традиционално мушки плес. Сличне потешкоће су се појавиле и приликом уписа на листе белгијског Карневала у Биншу. Наиме, реч је о тродневној светковини, која своје порекло вуче још из Средњег века. Процесија се састоји од маскираних плесача, што изводе традиционални плес уз звуке флауте и бубњева. Привлачи велики број чак и страних посетилаца, а сами мештани се поносе традицијом у изради костима, аксесоара, итд.²³⁸ Ситуација овде приликом регистровања је била нешто другачија. Наиме, администрација, али и сами носиоци су пре упуштања у процес прокламовања добили упозорење од стране самог тадашњег шефа Унесковог Сектора за нематеријално културно наслеђе Норико Аикаве (*Noriko Aikawa*). Она је указала на маргинализацију жена и сугерисала да би то требало исправити да би прокламација била могућа.²³⁹ Занимљиво је да се њена примедба односила дословце на формални део процеса регистрације, а не и на само учешће жена. Може се само претпоставити да је схватила значај елемента и сматрала да треба да се нађе на Унесковој листи, али исто тако је била и свесна своје позиције, односно немоћи да утиче на саме практиканте и вековима стару традицију. Све у свему, локални опис карневала морао је бити модификован или форматиран да би се уклопио у глобалне концепте културног наслеђа.²⁴⁰ У процесу конверзије, не само да је досије морао бити прерађен, него чак и филм локалног аматерског режисера, где је део у првој верзији у коме је један од учесника карневала подвукао да жене не играју битну улогу морао бити уклоњен.²⁴¹

Наведене ситуације као да имплицирају да када је реч о подношењу пријава учешће заједница је минимизирано, а администрација је та што води главну реч и доноси коначну одлуку. Они су ту колико да се испуни форма и елементи правилно опишу. Наравно, у мери у којој то чиновници сматрају довољним и правилним, трудећи се да уклопе оно што је испред њих у већ одређен концепт. Специфичан концепт заједнице популаризован од стране Унеска, базиран на људским правима, може да се опише као нормативан и идеализујући.²⁴² Већ након првих регистрација су се могле видети његове мане - административни поступци ретко кад да су благодоклони и гаје довољно осетљиви приступ ка нечему тако тананом и склоном променама, као што је нематеријално наслеђе. Но, док не буде усвојен нов приступ, практикантима остаје да искористе Унескову подршку онако како сматрају да ће им највише помоћи (уз занемаривање успутних наметнутих образаца, за које приметите да им више штете него што доносе користи).

²³⁸ Види: Карневал у Биншу: <https://ich.unesco.org/en/RL/carnival-of-binche-00033>, приступљено: 13. јула 2023. године

²³⁹ Види: Markus Tauschek, „Imaginations, Constructions and Constraints: Some Concluding Remarks on Heritage, Community and Participation“ in *Between Imagined Communities of Practice - Participation, Territory and the Making of Heritage* (edited by Nicolas Adell, Regina F. Bendix, Chiara Bortolotto, Markus Tauschek), Göttingen University Press, 2015, 300 – у фуснотама: М. Tauschek

²⁴⁰ М. Tauschek, 301

²⁴¹ *Ibid.*

²⁴² *Ibid.*

Но, без обзира на све, не би требало тотално песимистички посматрати ситуацију. Наиме, концепт укључивања заједница је на глобалном нивоу нов и постоји колико и *Конвенција из 2003. године*. Самим тим, логично је да је неопходно да прође одређени период навикавања, а и едуковања свих учесника, па и самих носилаца ради њихове активније улоге. Временом ће и њихова позиција бити сигурнија, а већ сада се могу видети и први кораци у том смеру. Пробијање идеје о потреби што већег укључења појединаца, група и заједница у активности очувања културног наслеђа које они доживљавају као своје и желе да га сачувају и пренесу будућим покољењима, до кога је дошло са суштинским укључењем у међународно право заштите културног наслеђа бриге за очување нематеријалног културног наслеђа и за очување културне разноврсности, бива праћено и одређеном мером укључивања заинтересованих заједница и у систем примене неких од аката из ранијих времена, када је настојање да се очува културно наслеђе, и то оно материјалне природе, било мотивисано вредношћу тог наслеђа као таквог.²⁴³ Тако, примера ради, у *Стратешким циљевима из 2007. године Конвенције о заштити светске културне и природне баштине* из 1972. године можемо видети и да је више од 30 година након њеног доношења укључена и заједница, као један од њих.

4.3 Други релевантни актери за очување нематеријалног културног наслеђа

Неспорно је да су заједнице апострофиране као примарни носиоци и чувари нематеријалног културног наслеђа на које се много полаже. Но, јасно је исто тако и да се њихова улога приликом формалног, правног очувања схвата претежно консултативно. Државама је поверена носећа улога у очувању нематеријалног културног наслеђа, међутим и други актери су више него заинтересовани да му обезбеде одрживост. Њихова улога је проистекла из унутрашњих културних политика уговорница, али и наравно самосталних акција. Државни, али и недржавни актери попут невладиних организација, музеја, установа културе, итд. учествују у спровођењу програма и пројеката или су пак њихови носиоци. Помажу заједницама на различите начине почев од остваривања њихових права, заштите, ангажовања, али и промовисања знања носилаца, али и о њима самима, широј јавности.

Обратимо ли пажњу пре свега на невладине организације, може се приметити да њихова улога у очувању, бива попут оне додељене уговорницама, подељена *Конвенцијом из 2003. године* на два нивоа – међународном и националном.

Што се тиче међународног нивоа, *Конвенција из 2003. године* предвиђа опцију у једном од својих чланова, да Међувладин комитет за очување нематеријалног културног наслеђа предложи Генералној скупштини акредитацију компетентних невладиних организација, препознатих на пољу нематеријалног културног наслеђа, које ће имати саветодавну улогу Комитета.²⁴⁴ Помињана саветодавна улога организација се огледа у процесу учешћа у евалуацији номинација елемената наслеђа како на *Репрезентативну*, тако и на *Листу елемената којима је неопходно хитно очување*, али исто тако и евалуацији програма, пројеката и активности, баш као и захтева за међународну помоћ. Да би нека од организација била у могућности да учествује на овај начин у очувању наслеђа, неопходно је да испуни детаљно прописане услове од стране *Оперативних директива*. Наиме, оне морају да докажу компетентност, експертизу и искуство у очувању нематеријалног културног наслеђа што припада, једном или више домена; да су локалне, националне, регионалне и или међународне природе; да имају циљеве сагласне са духом *Конвенције*, по могућству и статуте и друге акте у складу са тим циљевима; да сарађују у духу узајамног поштовања са заједницама, групама и где је могуће појединцима што креирају,

²⁴³ Бранко М. Ракић, „Културно наслеђе – право, идентитет и достојанство“, *Социолошки преглед*, vol. LIV no. 4, 2020, 1221 – у фуснотама: Б. М. Ракић

²⁴⁴ Конвенција из 2003. године, члан 9 параграф 1

практикују и преносе нематеријално културно наслеђе; да поседују оперативне капацитете укључујући активно чланство скопчано са жељом да испуне установљене циљеве, седиште и правну способност, дужина трајања и рада од бар четири године.²⁴⁵ Како наводи Ликсински, неке од најпознатијих организација, светски признатих, а акредитованих од Комитета су пак Међународни савет Музеја (Иком), Фондација за медитеранску исхрану, НВО за сутрашње традиције, Светска унија борилачких вештина, Светски савет за традиционалну музику, Федеративно удружење традиционалне музике и плеса, Конзерваториј за Мексичко кулинарско наслеђе, Енциклопедија нематеријалног културног наслеђа, итд.²⁴⁶ Радом на обезбеђивању одрживости наслеђа, може се очекивати и развита невладиног сектора заинтересованог за ову област, па ће готово сигурно ова листа временом бити проширена.

Осврнемо ли се на национални ниво, *Конвенција из 2003. године* у тренутку предвиђања улоге уговорница сматра да је главни задатак релевантних невладиних организација да им помогну приликом очувања. *Оперативне директиве* ово даље појашњавају, па кажу да уговорнице треба да укључе релевантне невладине организације у имплементирање *Конвенције*, идентификовање и дефинисање нематеријалног културног наслеђа, и одговарајуће мере очувања у сарадњи и координисано са другим актерима укљученим у имплементацију *Конвенције*.²⁴⁷ Уз актом предвиђене мере, односно смерове кретања очувања, може се само закључити да то значи да ће невладин сектор на националном нивоу играти битну улогу приликом кројења политика, акционих планова, стратегија, односно имплементирања пројеката и програма. Исто тако, делује и да се полаже на рад на терену, те њихов контакт са самим носиоцима. Уосталом, ефикасан и ефективан рад на нижим нивоима, националном или шта више локалном, организације касније препоручује за оне наредне, регионалне или чак глобалне. Није немогућ сценарио да имајући у виду, предвиђену улогу заједница, те њихову правну способност, оне саме реше да се организују и на тај начин иступе пред државу, али и на међународној сцени. Како најбоље знају шта им је потребно, из прве руке могу да увиде мане правних инструмената, али и политичких акција, а уколико још успут и стекну довољно знања да остваре своје циљеве, тим путем би можда чак и била обезбеђена најбоља могућа заштита, као један од предуслова за очување.

Национални ниво посве је занимљив, јер за разлику од међународног крије и низ других више или мање релевантних актера за опстанак и одрживост нематеријалног наслеђа. Поред горе поменутих невладиних организација, ту су пак и музеји, установе културе, галерије, итд. Посматрамо ли овај појам и шире у њих можемо слободно укључити и експерте, спонзоре, а у зависности од неговоног приступа можда и неке припаднике туристичке индустрије. Све у свему, не може се спорити да се од горе ближе наведених музеји истичу као најспремнији да пруже одговарајућу подршку наслеђу, али и носиоцима.

Свесрдна ангажованост музеја говори у прилог томе да невладине организације нису једини актери (про)активно укључени у одрживост нематеријалног културног наслеђа. Музеји какве данас познајемо, вуку своје корене из XIX века и жеље да у процесу грађења националних идентитета се прикажу богатства, моћ и престиж једне нације, али и очување успомене према прошлости и старим начинима живота. Романтизована верзија прошлости је била изражавана као маркер националног идентитета да би снабдела будуће генерације осећањем корена и континуитета.²⁴⁸ Самим тим, без обзира што је званично нематеријално културно наслеђе релативно скорашњи концепт, не може се спорити посвећеност ових институција очувању онога што представља његову суштину и то од самих почетака. Неки аутори, чак иду толико далеко да

²⁴⁵ Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, параграф 91

²⁴⁶ L. Lixinski, 2013, 39-40

²⁴⁷ Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, параграф 90

²⁴⁸ Marilena Alivizatou, *Intangible Heritage and the Museum - New Perspectives on Cultural Preservation*, Walnut Creek: Left Coast Press, 2012, 19

истичу како су музеји једини способни, опремљени искуством, знањем и техничко-оперативним могућностима актери да се посвете очувању.

Међутим, посвећеност очувању културног наслеђа током дугог периода времена изнедрила је то да је приступ музеја углавном био кројен за оне „опипљиве компоненте“. Одвећ испробан и доказан као функционалан, коришћен је и у случајевима када је начин живота пређашњих времена био приказиван. У оквиру оваквих поставки су неретко били смештани и предмети коришћени за сврхе практиковања нематеријалног наслеђа.

Постепено, као резултат бриге прво о фолклору, а потом и очувању нематеријалног наслеђа долази и до креирања нових приступа. Пре свега, и сам Ловентал (*Lowenthal*) је лепо приметио да очувањем материјалних објеката није једини начин да се очува културно наслеђе.²⁴⁹ Ове нове музеолошке струје, прво изникле у теорији, полако временом освајају и „терен“. У том смислу, постоје два главна становишта на пољу музеологије. Једна сматра да постојећи приступ очувању нематеријалног културног наслеђа је сасвим задовољавајући и да не би требало излазити из постављених оквира. Музеји, чији су кустоси поборници овог схватања, чине већину, а нематеријално наслеђе, представљају на већ традиционални и устаљени начин, понекад и уз помоћ информативних технологија. Међутим, постоји и други музеолошки приступ. Он подразумева, да поред стандардног чувања артефаката, им се и посвети дужна пажња у складу са њиховом сврхом. Углавном преовладава на територији Аустралије и Океаније, а међу антрополозима изазива доста несугласица. Наиме, урођеничким народима овог поднебља је дозвољено да узму учешћа у изложбама, изводећи своје ритуале, кадећи свете реликвије, молећи се статуама изложених божанстава, активно их користећи за сврхе својих изведби, итд. Некада се у поменуте изведбе укључи чак и музејско особље, употпуњујући на тај начин песму, односно плес. Нису више толико ни ретки случајеви да музеји враћају урођеничким заједницама чак и саме артефакте – људске остатке, свете предмете, реликвије неопходне за спровођење процеса сахрањивања, итд. Иако делује да је овакав третман нематеријалног културног наслеђа од стране музеја и више прилагођен очувању нематеријалног наслеђа, те указивања поштовања носиоцима, на исти још увек подозриво гледа не само део доктрине, него и шире јавности. Какав приступ ће коначно бити усвојен остаје да се види. Промене су свакако неопходне, јер тренутни музеолошки методи очувања ове врсте наслеђа, воде управо томе – музејском чувању.

Не би требало овом приликом заборавити и екомузеје. У питању су надасве специфичне културне институције, а могу се данас срести широм планете. Овакав приступ очувања појавио се први пут седамдесетих година прошлог века у Француској, да би се убрзо проширио и на оближње европске земље попут Шведске, где је након Скансена (*Skansen*) никло још њих осам. Попут сваке промене испрва није био дочекан са превеликим ентузијазмом. Међутим, данас је одвећ прихваћен у музејској пракси. Реч је о музејском концепту, где цео пејзаж, са својим оригиналним природним ресурсима, селима, зградама, индустријама, путевима и железницама може да се посматра као музејска колекција и део музејске изложбе.²⁵⁰ Одиста упечатљив начин за очување не само нематеријалног културног наслеђа, него и окружења у коме је створено и изнова се рекреира. Носиоци, овде живе и привређују, а имају прилике и да несметано изводе своје праксе.

Кина је наведени постојећи концепт екомузеја, у овом XXI веку дигла на још виши ниво. Прва експериментална еко-културна заштићена зона је установљена 2007. године, на подручју јужног Фуџијана, чији становници су познати по јединственим извођачким уметностима, попут малог инструменталног и вокалног ансамбла Нанјин (*nanyin*) и неколико дистинктивних локалних

²⁴⁹ David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, 384

²⁵⁰ Ewa Bergdahl, „Conversation Piece: Intangible Cultural Heritage in Sweden“ in *Safeguarding Intangible Cultural Heritage* (edited by Michelle L. Stefano, Peter Davis and Gerard Corsane), Woodbridge: The Boydell Press, 2012, 48

оперета и луткарских традиција.²⁵¹ Циљ оснивања ове заштитне зоне био је да се за носиоце створи потпуно заштићена и контролисана средина, с обзиром да они и стварају, односно рекреирају своје наслеђе у контакту са околином. Наведени приступ подсећа пак, на већ дуго практиковану културну политику њихових суседа, Јапана, који сматрају да је најбоље за одрживост наслеђа, обезбедити адекватне услове носиоцима, да могу да остану на својим огњиштима и рекреирају своје праксе.

Учешће музеја на међународној сцени умногоме је везано за културне политике, односно културне дипломатије уговорница, али и њихове сопствене активности, боље речено чланства у организацијама. Разменом искустава, знања, па и самог људства, отварају се нове могућности за њихов даљи развој, а посредно и очување нематеријалног наслеђа. Приступи наслеђу се самим тим могу и кориговати и допуњавати у складу са уоченим успешним тенденцијама других музеја, али и нових еволутивних облика елемената.

5. Недостатак заштите предвиђене *Конвенцијом из 2003. године*

Ради утврђивања степена заштите предвиђеног *Конвенцијом* неопходно је подсетити се и почетних чланова где је извршено формулисање. Уочава се да је заштита поменута у оквиру дефинисања „очувања“ искључиво као једна од мера и у рангу је са другима попут промоција, преношења, унапређења, итд. Није било залажено у потенцијалне начине које би ова конвенција могла обезбедити. Аутори су очигледно сматрали да се друге мере, попут нпр. промоције и заштите могу изједначити и да ће једнако допринети очувању нематеријалног наслеђа. Помињање заштите се може наћи у преамбули, а и касније у делу текста што се осврће на однос са другим међународним правним актима. Тамо је подвучено да се ниједан део овог акта не може тумачити тако да измени статус или умањи ниво заштите пружене *Конвенцијом из 1972. године*.²⁵² Када је реч о заштити као мери што доприноси очувању, она је предвиђена само на једном месту. Наиме, државама се налаже да свим средствима настоје да промовишу образовање и заштиту природних простора и места сећања чије постојање је неопходно за изражавање нематеријалног културног наслеђа.²⁵³ У складу са наведеним више је него очигледно да постоји осетан недостатак заштите нематеријалног наслеђа од стране *Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа*. Она је пре предвиђена за оне опипљиве аспекте нематеријалног наслеђа, али чак ни ту није конкретизована.

Из свега до сада наведеног да се закључити да како су уговорнице, кључни актери у очувању, тако треба тумачити и да је њихова улога круцијална и када је реч о заштити. Оне саме ће одредити које облике ће та заштита попримити и спрема тога ће и приликом уписа на листе предложити одговарајуће мере у складу са потребама елемената. Исто тако, и сами програми и акције могу бити у смеру пружања заштите одређеном елементу ради његовог очувања. Све у свему, заштити као мери је дата ширина, али без прецизирања, а управо та слобода може водити њеној недовољности.

Уочени је и недостатак правне заштите обезбеђене *Конвенцијом, Директивама*, а последично и *Етичким принципима*. Резултат је става аутора овог правног акта да заштита треба да буде само једна од мера у служби очувања. Ово тумачење може чак за последицу имати одаљавање од конкретног правног регулисања заштите, што може оставити дубоке последице на наслеђе и његове носиоце.

²⁵¹ Helen Rees, „Intangible Cultural Heritage in China Today: Policy and Practice in the Early Twenty-First Century” in *Music as Intangible Cultural Heritage Policy, Ideology, and Practice in the Preservation of East Asian Traditions* (edited by Keith Howard), Farnham: Ashgate, 2012, 30

²⁵² Конвенција из 2003. године, члан 3

²⁵³ Конвенција из 2003. године, члан 14 параграф 1 (с)

Посве је занимљива и чињеница да тек *Принципи* подсећају да носиоци треба да поседују материјалне и моралне интересе, а препуштају им и одвећ одговоран и озбиљан задатак у виду процене спољних утицаја и претњи. Шта се даље догађа након те процене остаје недоречено, баш као и случају ако им поменути интереси буду нарушени. Може се само претпоставити да остаје на државама да се позабаве овим утицајима и претњама и отклоне их, уколико их наравно сматрају озбиљним. Уколико пак и дође до отклањања питање је да ли ће уговорнице то учинити правним путем или неким другим инструментом, окарактерисаним као заштита. Наравно, све под претпоставком да управо уговорнице нису заправо одговорне за нарушавање интереса, као и да оне саме нису извор утицаја. Уколико су пак носиоци остављени сами себи, да би се правно заштитили неопходно је да буду довољно самосвесни да се прво организују као правно лице, а тек потом да предузму одговарајуће кораке. Чак и у том случају питање је колико би могли да постигну.

Несумњиво је до сада постало јасно да постојећи усвојени правни режим нематеријалног културног наслеђа на међународном нивоу је формиран у складу са оним већ скројеним за материјално наслеђе. Одвећ опробани системи су били донекле искоришћени и уподобљени његовом апстрактном парњаку. Међутим, и за развој правне заштите материјалног наслеђа се може рећи да је још увек у току. Креће се од оних првобитних схватања да државе имају монопол над сопственим културним наслеђем, па до оног савременијег да оно превазилази својом вредношћу оквира државе, припада човечанству у целини, те да она више није ултимативна дистанца у доношењу одлука. Самим тим и не чуди да акт који би требало да буде извор правне заштите нематеријалног културног наслеђа и извор обавеза и одговорности држава је далеко од задовољавајућег. Последишно, за њим каска и цео међународни режим *erga omnes* норми везаних за правну заштиту нематеријалног наслеђа.

IV КОМПАТИБИЛНОСТ НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА СА ИНСТРУМЕНТИМА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА ЉУДСКИХ ПРАВА ПО КОНВЕНЦИЈИ ИЗ 2003. ГОДИНЕ

1. Правни инструменти из сфере људских права усвојени пре *Конвенције из 2003. године*

Када говоримо о правној заштити нематеријалног културног наслеђа неминовно је осврнути се и укратко размотрити постојеће правне инструменте из сфере међународног права људских права. Наиме, *Конвенција из 2003. године*, као најзначајнији акт за очување и заштиту нематеријалног културног наслеђа, се на самом почетку, у преамбули, позива и на поменуте, као једне од базичних за сферу коју регулише. Овим је пре свега отклоњена свака сумња, утврђена већ постојећа веза и обелодањена поменута испреплетаност нематеријалног културног наслеђа са људским правима.

Међународни акти из области заштите људских права заштитом културног наслеђа и заштитом права појединаца и група везаним специфично за културно наслеђе не баве се на експлицитан начин, већ имплицитно, штитећи одређени број људских права из категорије културних права.²⁵⁴ У питању су поред права на културно наслеђе као кључног и право на културни идентитет, право на образовање, право на учешће у културном животу, али поред њих и слобода вероисповести, право народа на самоопредељење (поготово када говоримо о

²⁵⁴ Б. М. Ракић, 1213

урођеничким заједницама), итд. У поређењу са осталим, културна права дуго нису побуђивала велико интересовање међународне заједнице па су се дуго сматрала чак и недовољно развијеним. Те су неки аутори износили чак и подсмешљива поређења називајући их „Пепељугом у лексикону међународног права људских права-лепим на папиру, али се неће појавити на балу“.²⁵⁵ Но, упркос наведеном и сличним ставовима у задњих неколико година долази до њиховог цветања. Ипак, културним правима признаје се нераскидива повезаност са људским развојем, а културни идентитет посматра се као конститутивни елемент самог људског достојанства.²⁵⁶

Конвенција из 2003. године конкретно наводи као најзначајније *Универзалну декларацију о људским правима* из 1948. године, *Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима* из 1966. године и *Међународни пакт о грађанским и политичким правима* из исте године. Међутим, поред тога ту је и низ других аката попут *Међународне конвенције о укидању свих облика расне дискриминације* из 1965. године, *Конвенције о елиминацији свих форми дискриминације против жена* из 1979. године, *Декларације о правима особа које припадају националним или етничким, верским или језичким мањинама* из 1992. године, *Декларације о правима урођеничких народа* из 2007. године, *Декларације из Фрајбурга о културним правима*, такође из 2007. године, итд. Уз наведене акте, постоје и регионални системи заштите, где су организације спрам сопствених потреба доносиле акте, па тако имамо и *Европску конвенцију о људским правима* из 1953. године, *Повељу о основним правима у Европској Унији* из 2000. године, *Америчку декларацију о правима и дужностима човека* из 1948. године, као и *Протокол из Сан Салвадора* из 1988. године, те *Афричку повељу о људским правима и правима народа (Банџулска повеља)* из 1981. године.

Универзална декларација о људским правима слободно се може назвати утемељивачем и актом који представља полазну основу за све друге донете након њега. Доста општа и донета као одговор потребама времена и прилика у датом тренутку у свом члану 22 каже да „свако, као члан друштва, има право на социјалну безбедност и да остварује кроз државне напоре, међународну сарадњу, у складу са начинима организовања и ресурсима сваке државе економска, социјална и културна права неопходна за своје достојанство и слободан развој своје личности“.²⁵⁷ Нешто дубље се упушта у културни живот појединаца у даљем тексту тиме што наводи да свако има право да слободно учествује у културном животу заједнице, ужива у уметности и учествује у научном напретку и у добробити која отуда проистиче.²⁵⁸

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима ово допуњује па утврђује да државе чланице овог пакта признају сваком права да учествује у културном животу, да се користи достигнућима науке и њиховом применом....²⁵⁹ „Учешће у културном животу“, што

²⁵⁵ Dominic McGoldrick, „Culture, Cultures, and Cultural Rights“ in *Economic, Social and Cultural Rights in Action* (edited by Mashood Baderin, Robert McCorquodale), Oxford: Oxford University Press, 2007, 447

²⁵⁶ Милан Пауновић, Борис Кривокапић, Ивана Крстић, *Међународна људска права*, Београд: Универзитет у Београду-Правни факултет, 2018, 235

²⁵⁷ Универзална декларација о људским правима (Universal Declaration of Human Rights, у фуснотама: Универзална декларација о људским правима), Paris, December 1948, <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2021/03/udhr.pdf>, приступљено дана: 24. априла 2024. године, члан 22

²⁵⁸ Универзална декларација о људским правима, члан 27 параграф 1

²⁵⁹ Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, у фуснотама: Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима), New York,

се помиње у оба акта, дакако је далеко шире, но управо због тога и применљиво на носиоце нематеријалног наслеђа и све друге заинтересоване актере. У смислу заштите нематеријалног наслеђа значајни су и делови текста везани за науку и не би их никако требало губити из вида у наредним годинама имајући у виду тенденције коришћења дигиталних технологија у циљу његовог очувања.

На ово се надовезује и *Међународни пакт о грађанским и политичким правима*, где његова окренутост мањинама има посебан значај за опстанак њиховог нематеријалног културног наслеђа. Наиме, он предвиђа да у оним државама где постоје етничке, религијске или језичке мањине, припадницима неће бити ускраћено право да у заједници са другим члановима групе уживају сопствену културу, исповедају и практикују сопствену религију или да користе сопствени језик.²⁶⁰ Како је Франчиони (*Francioni*) сумирао није потребно посебно наглашавати да ове одредбе креирају не само негативне обавезе у смислу немешања у културне слободе, него и позитивну обавезу да предузме одређене кораке да заштити културне групе и заједнице у њиховом практиковању таквих слобода и посебно, да заштити културну и религијску имовину, јер пружају незаменљива места за практиковање таквих слобода.²⁶¹

Не би требало заборавити ни *Међународну конвенцију о укидању свих облика расне дискриминације*, усвојену 1965. године, а ступила на снагу 1969. године, с обзиром да она наводи да потписнице треба да елиминишу и забране све форме расне дискриминације и гарантују свима, без обзира на расу, боју, национално и етничко порекло једнакост права пред законом.²⁶² Носиоци нематеријалног наслеђа неретко умеју бити стигматизовани и у држави коју настављају, те стављањем лица у равноправан положај упркос разликама, даје подстицај носиоцима да наставе са својим начином живљења, праксама.

Тумачење *Конвенције о елиминацији свих форми дискриминације против жена* би морало бити веома опрезно и у духу заштите и еволуције нематеријалног културног наслеђа. Наиме, она прописује да државе треба да предузму све мере да елиминишу дискриминацију против жена у свим пољима економског и друштвеног живота и да обезбеде на бази једнакости мушкараца и жена иста права, а посебно право да се учествује у свим аспектима културног живота.²⁶³ Управо у томе и јесте зачкољица. Несумњиво је да *Конвенција из 2003. године* не би смела да дозволи упис дискриминишућих пракси на листе. Но, постоје одређене форме изричито предвиђене за

December 1966, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>, приступљено дана: 24. априла 2024. године, члан 15 параграф 1

²⁶⁰ Међународни пакт о грађанским и политичким правима (*International Covenant on Civil and Political Rights*), у фуснотама: Међународни пакт о грађанским и политичким правима), New York, December 1966, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>, приступљено дана: 24. априла 2024. године, члан 27

²⁶¹ Francesco Francioni, „Beyond State Sovereignty: The Protection of Cultural Heritage as a Shared Interest of Humanity“, *Michigan Journal of International Law* Vol. 25 Issue 4, 2004, 1213 – у фуснотама: F. Francioni, 2004

²⁶² Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације (*International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*), New York, December 1965, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/cerd.pdf>, приступљено дана: 24. априла 2024. године, члан 5

²⁶³ Конвенција о елиминацији свих форми дискриминације против жена (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*), New York, December 1979, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>, приступљено дана: 24. априла 2024. године, члан 13 (c)

одређени пол и осим уколико сами носиоци не дозволе пренос древних знања на припаднике другог пола било какво форсирање од стране државе или пак заинтересованих лица може бити изразито контрапродуктивно. У неким случајевима, дух времена је довео до полаганог отварања, јер су носиоци схватили да ће праксе нестати, али у другим су они још увек изразито затворени и грчевито се држе својих традиција где женама (још увек) није место. Јасно, је да овде не постоји дискриминација у строгом смислу те речи, него је више реч о природи саме праксе и друштва коју је изнедрило. Поврх тога, постоји и низ пракси, поготово када је реч о извођачким уметностима са Арапског подручја, где је уврежено схватање да их мушкарци практикују јавно, а жене тајно. Пример за то био би мевлеви (*mevlevi*), плес дервиша у Турској, где мушкарци наступају неретко чак и као туристичка атракција, а жене доприносе култури иза затворених врата, са свега пар удружења на нивоу целе државе.²⁶⁴ Има и оних пракси, где се поштује строга подела пола и пратећих атрибута, попут Ал-Ајале, извођачке уметности са простора Омана и Уједињених Арапских Емирата. Овде је циљ да мушкарци покажу своју снагу, храброст и витештво, а жене су са стране, играјући и бацајући косама и улога им је да буду „заштићене“.²⁶⁵ Било каква замена улога, сматрала би се неприкладном и била одбачена. Све у свему, иако жене дају велики допринос преносу нематеријалног културног наслеђа, увек би требало гајити културно осетљив приступ приликом остваривања заштите, јер некада носиоци не желе да буду заштићени на начин на који модерно друштво то пласира.

Следећи у низу аката вредна пажње када је у питању креирање наредне генерације носилаца била би *Конвенција о правима детета* из 1989. године. По њој, деца имају право да науче о сопственом културном идентитету, језицима и вредностима, а уз то потписнице се обавезују да поштују и промовишу права детета да учествују у потпуности у културном и уметничком животу.²⁶⁶ Учествовање у културном животу претпоставља и учење о сопственом наслеђу, а њихово чак и пасивно присуство током практиковања, те стицање знања „на лицу места“ превазилази било каква посебна предавања у склопу званичног образовања. Наведено су негде наслутили и они што су се трудили да на различите начине утичу на туђе културе, те није ни чудо што историја бележи малопре приказане случајеве одвођења деце у резиденцијалне школе.

Политика Јапана нашег доба, усмерена на пренос културног наслеђа младима, једна је од најбоље разрађених у свету. Јапанска Влада поставља јасне захтеве за дневни културни живот, популарну културу, школско образовање (у учионицама и ван њих), заједнице, итд., све да би обезбедила да деца имају централну улогу у заштити и преносу културе.²⁶⁷ Шта више, Како је то Онвума (*Onwumah*) сумирао, ниједан значајан развој не може да се деси без културне платформе,

²⁶⁴ Види: Sheenagh Pietrobruno, „Social media and whirling dervishes: Countering UNESCO’s intangible cultural heritage“, *Performing Islam* Volume 4 Number 1, 2015, 11-33

²⁶⁵ Види: Vanessa Whittington, „Gender and Human Rights Within UNESCO’s International Heritage Discourse: An Analysis of the World Heritage and Intangible Heritage Conventions“, *Heritage & Society* vol. 14 no. 2-3, 2021, 258

²⁶⁶ Види: Конвенција о правима детета (Convention on the Rights of the Child), New York, September 1990, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>, приступљено дана: 26.

априла 2024. године, члан 29 параграф 1(с); члан 31 параграф 2

²⁶⁷ Zhiying Jiang, „Protection and Inheritance of Intangible Cultural Heritage Based on Children’s Perspective Taking Daoqing Art as an Example“, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* vol. 507, 2020, 357

јер будућност поверена у руке младих који су културно несвесни или можда збуњени, је угрожена и пре свог доласка.²⁶⁸

Иако спада у тзв. „меко право“ не би требало изоставити приликом разматрања заштите нематеријалног наслеђа са аспекта међународног права људских права ни *Декларацију о правима особа које припадају националним или етничким, верским или језичким мањинама* из 1992. године. Њоме је утврђено овим особама право да уживају сопствену културу, религију, језик, јавно или приватно, без мешања и дискриминације.²⁶⁹ Државе зато би требало да предузму мере и створе услове мањинама да развијају своју културу, језик, религију, традиције и обичаје, осим ако су у супротности са домаћим законима и међународним стандардима.²⁷⁰ Уз то, охрабрене су и да уведу мере (уколико је то могуће) у свој систем образовања, са циљем да омогуће мањинама да уче о својим коренима. Колико је ово реално, зависи од прилика у свакој држави. Доста њих још увек покушава да едукује младе о сопственој, односно оној највише заступљеној култури и наслеђу у земљи, тако да је логично да у таквој средини, традиције мањина долазе на друго место.

Осврнемо ли се на тренутак и на Унескова административна подручја примећује се и да у неким случајевима и да се одређени регионални правни инструменти осврћу на културна права. Ефикасност те заштите, поготово у смислу нематеријалног наслеђа може бити упитна с обзиром да су неретко одредбе доста широко формулисане. Негде чак нису ни предвиђени даљи механизми заштите, а тамо где јесу, дешава се да судска пракса бива доста оскудна.

Америчка декларација о правима и дужностима човека из 1948. године први је у низу регионалних аката. Прати *Универзалну декларацију* из исте године у смислу гаранције уживања права у културном животу заједнице, а доста широко одређује и да свака особа има право на користи од културе.²⁷¹ Поред тога, Америчке државе су одабрале да Америчка декларација не буде обавезујућа за њене потписнице, нити су креирале машинерију да промовише, а камоли заштити прокламована права.²⁷² Иако су ту још два, касније усвојена правна инструмента окренута културним правима - *Америчка конвенција о људским правима* из 1969. године и *Протокол из Сан Салвадора* из 1988. године. *Америчка конвенција* не обраћа толико пажње на културна права, што се *Протокол* трудио колико је могуће да исправи. Уз сада већ стандардно гарантовање „уживања у културном животу“, потписнице се обавезују да поштују неопходну слободу за „креативну активност“.²⁷³

²⁶⁸ Tony Onwumah, „The Youth and National Rebirth: The Cultural Imperatives“ in *Youth and Nigeria's Intangible Cultural Heritage* (edited by Bolaji Owasanoye, Olayinka Akanle with the assistance of Jesudunsin Olusanya), Onike-Yaba: Human Development Initiatives, 2011, 65

²⁶⁹ Декларација о правима особа које припадају националним или етничким, верским или језичким мањинама (Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, у фуснотама: Декларација из 1992. године), New York, December 1992, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-persons-belonging-national-or-ethnic>, приступљено дана: 26. априла 2024. године, члан 2 параграф 1

²⁷⁰ Декларација из 1992. године, члан 4 параграф 2

²⁷¹ Види: Америчка декларација о правима и дужностима човека (American Declaration of the Rights and Duties of Man), Bogotá, April 1948, <https://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/american-declaration-rights-duties-of-man.pdf>, приступљено дана: 27. априла 2024. године, члан XIII

²⁷² Robert K. Goldman, „History and Action: The Inter-American Human Rights System and the Role of the Inter-American Commission on Human Rights“, 860

²⁷³ Протокол из Сан Салвадора (Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social, and Cultural Rights: „Protocol of San Salvador“), San Salvador, November 1988,

Широке формулације ове врсте тешко да су биле од користи суду приликом заштите култура, традиција, наслеђа и начина живота заједница. Заправо, најчешћи су случајеви где су мањине биле погођене, али међу њима су и најбројнији они, где су културни аспекти били узимани у обзир приликом решавања спорова друге врсте, а не били заштићени сами по себи.

Један од познатијих свакако је случај масакра у План де Санчезу (*Plan de Sanchez*) изведеног од стране војних и паравојних сила Гватемале 1982. године. Иако се заправо суд бавио другим питањима попут права на имовину, права на једнаку заштиту пред судом, права на хумани третман, итд. (за шта је на крају и констатована одговорност државе), дат је у једном тренутку и осврт на културу заједнице када је речено да је право на етнички и културни идентитет народа Маја нарушен, као и њихово право да изразе и шире своју културу.²⁷⁴

Ту је такође и случај Моивана (*Moiwana*) за који се у доктрини неретко наводи да представља моменат „хуманизације“ доношења судских одлука. Судски метод којим је пришао чињеницама и правним питањима у Моивана случају представља нове висине судске праксе: процена урођеничких и племенских заједница у сопственој културном миљеу.²⁷⁵ Наиме, 1986. године извршена је војна операција на село ове заједнице у Суринаму, којом приликом је побијено неколико десетина цивила, укључујући жене, децу и старе, добар део њих рањено, село спаљено, док су преживели припадници побегли. Иако суд бавио питањима попут слободе кретања и настањивања, права на имовину, права на судску заштиту, итд. он је приликом утврђивања чињеница уочио свету везу ове заједнице са земљом, неопходност сахрањивања мртвих уз одговарајуће ритуале, што су преживели припадници заједнице били онемогућени, чега су резултат били „гневни духови предака“ који су изазивали духовне болести, које су се касније манифестовале као физичке, код припадника племена који су посетили згариште, а потенцијално се могло пренети и на њихове потомке.²⁷⁶ Све ово уз међугенерациски прекид у преношењу традиција. Одлука се огледала у репарацији штете, омогућавања повратка на огњишта припадницима заједнице који су изразили жељу, враћање земних остатака масакрираних, установљавање фонда, јавно извињење, подизање меморијала, итд.²⁷⁷

Јужна Америка, као подручје још увек има проблема са незаконитим активностима ове врсте, протеривања са земље урођеника и припадника мањина, уколико то одговара интересима државе, што аутоматски утиче и на прекиде у преношењу културе, традиције и нематеријалног наслеђа на наредне генерације. Охрабрујући су моменти где приликом судске заштите других нарушених људских права носилаца и њихов начин живота бива узет у обзир. Но, свако измештање из пребивалишта неминовно носи са собом измене у праксама, што ниједна репарација, односно меморијални центар неће моћи да надомести.

<https://www.oas.org/en/sare/social-inclusion/protocol-ssv/docs/protocol-san-salvador-en.pdf>, приступљено дана: 27. априла 2024. године, члан 14

²⁷⁴ Одвојено мишљење судије Кансадо-Тринидаде у случају масакра План де Санчез, *Separate Opinion of Judge A.A. Cancado-Trinidad, Case of Plan de Sánchez Massacre v. Guatemala*, Inter-American Court of Human Rights Series C No 105, Judgment of April 29, 2004, 2

²⁷⁵ Thomas Antkowiak, „Moiwana Village v. Suriname: A Portal into Recent Jurisprudential Developments of the Inter-American Court of Human Rights“, *Berkeley Journal of International Law* Vol. 25 issue 2, 2007, 271

²⁷⁶ Види: Пресуда Међуамеричког суда за људска права између заједнице Моивана и Суринама (*Case of the Moiwana Community v. Suriname*, у фуснотама: Пресуда заједнице Моивана против Суринама), Inter-American Court of Human Rights (ser. C) No. 124, Judgment of June 15, 2005, VIII

²⁷⁷ Пресуда заједнице Моивана против Суринама, 87-88, 1-11

Афричку повељу о људским правима и правима народа, неретко познатија и као *Банџулска повеља* из 1981. године, најзначајнији је акт овог типа на афричком тлу. Поред прокламовања слободе религије, и овде се налази на пропагирање слободе учествовања у културном животу заједнице. Занимљиво је и што је одмах након тога прописано да је дужност државе промоција и заштита традиционалних вредности заједнице.²⁷⁸ У поређењу са заштитом људских права пореклом са осталих региона, ово није свакидашње, но знајући историјске, геополитичке, културне и економске прилике и не чуди. Африка, ипак још увек трага за својим идентитетом, а у том циљу се креће и њена регионална заштита културних права, а посредно и нематеријалног културног наслеђа.

На „старом“ континенту ситуација је нешто другачија. Испрва је била донета од стране Савета Европе 1953. године *Европска конвенција о људским правима*. Но, када је реч о аспекту заштите културе, а поготово нематеријалног културног наслеђа, уз стандард ХХИ века, далеко је од прихватљивог. Једино члан 14 говори о забрани дискриминације по било ком основу (пр. раса, боја коже, језик, вероисповест, веза са националном мањином, итд.), али у вези са другим правима и слободама предвиђеним актом.²⁷⁹ Како Конвенција гарантује углавном грађанска и политичка права, изван њене заштите остају многобројна права и повластице које се односе на културна права, што је потврђено и у пракси Европског суда.²⁸⁰

Дуги низ година након тога Европска Унија, 2000. године, коначно усваја и свој документ посвећен људским правима - *Повељу о основним правима у Европској Унији*. Надовезујући се на претходни акт, подједнако прописује и забрану дискриминације. Но, на једном месту подвлачи и да ће Унија поштовати културни, религиозни и језички диверзитет.²⁸¹ Иако Повеља кристалише и појашњава права развијена у јуриспруденцији Европског суда, садржи и бројне иновације.²⁸² Ипак, ниједна од њих није у сегменту права на културно наслеђе. Агенда Уније скопчана у том смеру пре се остварује кроз њене друге акте регионалног карактера, а понајпре кроз програме.

2. Осврт Конвенције из 2003. године и пратећих аката на људска права

База попут ове послужила је и *Конвенцији из 2003. године*, те је она у свом духу окренутости и поштовања људских права је и касније, приликом дефинисања, навела да ће бити разматрани само елементи компатибилни са постојећим инструментима међународног права људских права, уз захтев међусобног поштовања заједница, група и појединаца.²⁸³ Као предуслов

²⁷⁸ Афричка повеља о људским правима и правима народа-Банџулска повеља (African Charter on Human and Peoples' Rights - Banjul Charter), Nairobi, June 1981, https://www.oas.org/en/sla/dil/docs/African_Charter_Human_Peoples_Rights.pdf, приступљено дана: 28. априла 2024. године, члан 17

²⁷⁹ Европска конвенција о људским правима (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms), Rome, November 1950, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG, приступљено дана: 27. априла 2024. године, члан 14

²⁸⁰ Ivana Krstić, Tanasije Marinković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, Beograd: Makart d.o.o., 2022, 108

²⁸¹ Повеља о основним правима у Европској Унији (Charter of Fundamental Rights of the European Union), Nice, December 2000, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>, приступљено дана: 27. априла 2024. године, члан 22

²⁸² Elizabeth F. Defeis, „Human Rights, the European Union, and the Treaty Route: From Maastricht to Lisbon“, *Fordham International Law Journal* Volume 35 Issue 5, 2017, 1229

²⁸³ Конвенција из 2003. године, члан 2

живљења у складу са људским правима и практиковања нематеријалног наслеђа неопходно је постојање одређене толеранције и међусобног уважавања па је исти услов поновљен и у *Етичким принципима*. Сматра се да узајамни респект, као и нематеријалног наслеђа треба да превагне у интеракцијама, не заборављајући ни државе као актере.²⁸⁴ Заправо, културни диверзитет, идентитет заједница, вредности група и појединаца би требало да буде у потпуности поштован, уз незаобилазан културно осетљив приступ.²⁸⁵ Тим путем за почетак врши разграничење између прихватљивих и неприхватљивих облика понашања, да би касније то било дигнуто на ранг људских права па тако посматрани и елементи, односно облици нематеријалног наслеђа. Уз то, штите се носиоци, заједнице, појединци, али и само друштво, те и они чланови што не узимају учешћа у праксама. Упада у очи и чињеница да је поменута формулација горе наведеног члана окренута потребама *Конвенције из 2003. године*. На прву лопту онда делује да је реч само о међународном нивоу, те листама утврђеним актом, а да су на оним националним државе слободне да праве изборе спрам сопственог нахођења.

Приликом разраде поменуте норме *Конвенције из 2003. године*, *Оперативне директиве* на првом месту се ипак окрећу државама потписницама. Оне, не само да су главни актери приликом очувања и заштите, него и када је реч о генералном дизању свести о значају нематеријалног наслеђа, као једној од сврха акта се позивају на делање. Наиме, истичу да би државе требало да воде рачуна приликом преузимања акција у том смеру о нематеријалном наслеђу да не допринесу или оправдају било који облик политичке, друштвене, етничке, религиозне, језичке или дискриминације по основу рода.²⁸⁶

Директиве, даље у тексту, доводе наслеђе у везу са одрживим развојем, а повезују и његову компатибилност са људским правима. Подсећају на поменуту норму *Конвенције из 2003. године* и њено поштовање у смислу очувања наслеђа искључиво у складу са људским правима, а све то приликом подстицаја потписницама да узму у обзир динамичну природу нематеријалног културног наслеђа у урбаном и руралном контексту.²⁸⁷ Шта више, од њих се очекује да се постарају да планови и програми очувања буду потпуно инклузивни, укључујући све слојеве друштва, урођенике, мигранте и избеглице, људе различитих година и пола, особе са инвалидитетом и припаднике рањивих група.²⁸⁸ И не само то. У оквиру исте главе истакнуто је да потписнице би требало да препознају и промовишу допринос нематеријалног наслеђа друштвеној кохезији, превазилазећи све облике дискриминације и јачања друштвеног ткива заједница и група на инклузиван начин. Стога, су државе охрабрене да посебно обрате пажњу на праксе, изразе и знања што помажу заједницама, групама и појединцима да превазиђу и разреше разлике у погледу пола, боје коже, етницитета, порекла, класе, итд. као и оне што укључују све раније поменуте слојеве и сегменте друштва.²⁸⁹ Разлог томе је што се сматра да што је већи степен јединства у заједници, то је већа шанса за постизањем адекватног степена одрживог развоја. С тим у вези, иако то није гарант успеха, државе би требало да буду у стању да препознају,

²⁸⁴ Етички принципи за очување нематеријалног културног наслеђа, 3

²⁸⁵ Етички принципи за очување нематеријалног културног наслеђа, 11

²⁸⁶ Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, IV.1.1, 102

²⁸⁷ Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, VI, 170

²⁸⁸ Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, VI, 174

²⁸⁹ Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, VI.4.1, 194

промовишу и дају допринос очувању нематеријалног културног наслеђа заједница, група и појединаца као допринос трајном миру, са опет посебним нагласком на разлике међу људима, мигранте, избеглице, рањиве групе, итд.²⁹⁰

Како се из норми могло видети заштита у питању, може бити самих носилаца, њихових права и практикованог наслеђа од напада са стране, трећих лица, актера, па и самих држава. Исто тако, може се посматрати и са тачке гледишта пракси у супротности са људским правима, још увек живим и практикованим у неким деловима света, што пак штете осталом становништву. Намерно изостављање оваквог наслеђа у неким случајевима можда може представљати и камен спотицања за очување неких других пракси повезаних са таквом врстом наслеђа. Отворене забране могу некад бити чак и без сврхе, јер како ће бити приказано, постоје примери где се носиоци тешко одричу свог наслеђа и настављају кришом са њиховим спровођењем или пак га замене неким другим облицима. Дакле, обесхрабривање пракси у супротности са људским правима може посредно утицати и на читаву микроклиму у култури једне заједнице-измену вредности, елемената идентитета, итд. С тим на уму, власти би увек требало да извагају и донесу одлуку о начинима сузбијања који ће најмање штетити микроклими културе у заједници, тако да се минимизује утицај на ланац других елемената уско повезаних са забрањеном праксом (пр. неке врсте плесова, песама, ритуала, итд.), да не би дошло и до њиховог губитка или значајне промене облика.

3. Правни инструменти из домена људских права усвојени након ступања на снагу Конвенције из 2003. године

Седамдесетих година прошлог века Уједињене Нације су спровеле студију на тему дискриминације урођеничких народа-могуће је да су државе мислиле да су оставиле колонијализам далеко иза себе да би се сматрале одговорним, али и да су урођенички народи релативно мала претња доминацији државе, јер су били или асимиловани, уништени или просто потчињени и слаби.²⁹¹ Деведесетих се радна група упустила у израду нацрта, да би коначно *Декларација о правима урођеничких народа* била усвојена 2007. године. Иако акт меког права, *Декларација* представља универзалну потврду права урођеничких народа у систему међународног права и указује на издизање урођеничких народа на ранг актера у том систему.²⁹² Поред тога, акт покрива широк круг права ових народа, попут права на земљу, духовне потребе, репарације, па и право на културу, а једини је акт од горе поменутих из сфере људских права да се директно осврће на проблем асимилације. Поврх свега тога, *Декларација* је моћан алат јер сугерише Владама држава да заједно са урођеничким народима дођу до решења за специфичне потребе ових популација.²⁹³ Што би могло да значи у некој будућности установљивање чак и

²⁹⁰ Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, VI.4.4, 197(a)

²⁹¹ Elsa Stamatopoulou, „Indigenous Peoples and the United Nations: Human Rights as a Developing Dynamic“, *Human Rights Quarterly* Vol. 16 No. 1, 1994, 60

²⁹² Jérémie Gilbert, „Indigenous Rights in the Making: The United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples“, *International Journal on Minority and Group Rights* Vol. 14, 2007, 230

²⁹³ Viniyanka Prasad, „The UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: A Flexible Approach to Addressing the Unique Needs of Varying Populations“, *Chicago Journal of International Law* Vol. 9 No. 1, 298

међународних обичаја, те ће бити одиста занимљиво пратити развој ситуације, поготово када је у питању културни живот урођеничких народа и њихово нематеријално наслеђе.

Управо из тог разлога ваљало би истаћи да већ преамбула помиње и допринос њихових култура заједничком наслеђу човечанства, али и ургентну потребу за поштовањем и промовисањем урођених права ових заједница проистеклих између осталог и из њихових социјалних структура, културе, духовних традиција, историје, итд.²⁹⁴ У наставку, део преамбуле говори и о вредности урођеничких знања, култура и традиционалних пракси у смислу доприноса одрживом развоју, те се у том смислу може повезати и са већ истакнутом нормом тог типа из *Конвенције из 2003. године*. Но, разочарава сам њен крај који ипак допушта државама да се оградe, узимајући у обзир међусобно различите историјске, културне, националне, регионалне прилике, допуштајући им упркос карактеру акта, велику слободу тумачења.

Акт налази и да урођенички народи и појединци имају право да не буду субјекти присилне асимилације или уништења њихових култура, а да државе треба да обезбеде ефективне механизме за превенцију или обештећење против било које акције која их лишава интегритета, културних и етничких идентитета, територије, било које форме присилне асимилација или интеграције, али и пропаганде окренуте дискриминисању урођеничких народа.²⁹⁵ Колико се ово остварује у пракси још увек је упитно, с обзиром на карактер акта и немогућност конкретне заштите пропагираног. Ипак, у литератури се често велича, а разлог томе може бити моменат у изради нацрта акта где је постојао покушај увођења на „велика врата“ културног геноцида и етноцида.²⁹⁶ Исти је на крају пропао (попут оних што су му претходили у другој половини XX века), тако да је цитирана одредба једина, што донекле пружа заштиту културама и нематеријалном наслеђу ових заједница.

Урођеничким народима је признато и право да практикују, преносе, развијају, подучавају, манифестују своје културне, религиозне традиције, обичаје, церемоније, а на државама је да предузму оно што је до њих да то омогуће и заштите их.²⁹⁷ Исто тако, имају право да ревитализују, користе, развијају и преносе на будуће генерације сопствене приче, језике, усмене традиције, филозофска схватања, писма, литературу, али и да задрже сопствена, али и имена заједница и места.²⁹⁸ Одредбе носи огроман значај поготово ако се има у виду чињеница да су кроз историју неретко присилне асимилације биле започињане забраном језика, коришћења сопственог имена, обичаја, начина живота, итд., те у том смислу се може слободно рећи да се надовезује на малопре цитирани члан директно окренут асимилацији.

²⁹⁴ Декларација о правима урођеничких народа (Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, у фуснотама: Декларација о правима урођеничких народа), New York, September 2007, https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf, приступљено дана: 30. априла 2024. године, преамбула

²⁹⁵ Декларација о правима урођеничких народа, члан 8

²⁹⁶ Види: Elisa Novic, *The Concept of Cultural Genocide - An International Law Perspective*, Oxford: Oxford University Press, 2016, 106-111; Sandra Pruijm, „Ethnocide and Indigenous Peoples: Article 8 of the Declaration on the Rights of Indigenous Peoples”, *Adelaide Law Review* vol. 35, 2014, 269-308; Shamiran Mako, „Cultural Genocide and Key International Instruments: Framing the Indigenous Experience”, *International Journal on Minority and Group Rights* vol. 19, 2012, 175–194

²⁹⁷ Види: Декларација о правима урођеничких народа, чл. 11, 12

²⁹⁸ Декларација о правима урођеничких народа, члан 13

Осврт је направљен и на диверзитет култура и традиција урођеничких заједница, у смислу признавања права, али и неопходности уношења у образовање и информисања јавности. Међутим, можда једна од најзначајнијих одредби јесте онда која каже да: „Урођенички народи имају право да одржавају, контролишу, штите и развијају сопствено културно наслеђе и традиционалне културне изразе... знања о својствима фауне и флоре, усмених традиција, традиционалних игара, визуелних и извођачких уметности.“²⁹⁹ Како нису непознати случајеви да државе апропришу нематеријално наслеђе мањина и урођеничких заједница са простора својих граница, оваква норма ипак служи као подсетник и смер исправног приступања управљању наслеђем.

Вагајући предности и мане акта не може се спорити његов значај, како за урођеничке народе у целини, а поготово у смислу њих као носилаца елемената нематеријалног наслеђа. Како неретко живе своје праксе, чак и оне одредбе везано за настањивање, рад, свеукупну дискриминацију носе тежину у смислу посредне заштите. Све у свему, са нестрпљењем се може ишчекивати рађање међународног правног обичаја.

Декларације из Фрајбурга о културним правима донета исте године, несумњиво носи одређену тежину, иако се њен значај не може мерити са малопре анализираним *soft law* инструментом. Наиме, иако нема правну вредност, посебно је битна, јер се сматра заслужном за појашњавање садржаја културних права утврђених међународним стандардима.³⁰⁰ Представља пројекат Унеска, а окренута је свим типовима актера, тако да је још један у низу аката чије одредбе су далеко шире и неприлагођене за нематеријално културно наслеђе, али опет применљиве.

Како је и раније било истакнуто идентитет је уско скопчан са нематеријалним културним наслеђем, а овај акт подвлачи да свако има право да одабере свој и да он буде поштован. Управо то знање и поштовање култура, у њиховој разноврсности чини заједничко наслеђе човечанства, док се конкретно културно наслеђе посматра као израз култура и ресурс садашњих и будућих генерација.³⁰¹ Представљено је као „временски мост“ између садашњих и генерација што долазе и управо зато се може дефинисати као „културни капитал“, који означава скуп комплементарних знања и ресурса.³⁰²

Да би уопште и дошло до преношења поменутих знања са генерације на генерацију, неопходно је између осталог и учешће у културном животу. А по *Декларацији из Фрајбурга* свако има на то право, сам или у заједници са другима и то кроз активности по сопственом избору (под тиме се сматра изражавање на сопственом језику, уживање у сопственим културним праксама и у начину живота повезаног са културним ресурсима, слобода да се подели знање о културним изразима).³⁰³ Члан 8 је ово „зацементирао“ наводећи да свако, сам или у заједници са другима,

²⁹⁹ Декларација о правима урођеничких народа, члан 31

³⁰⁰ Paolo Galdenzi, „Cultural Relations Among States: Is a Legal Adaptation Required?“, *McGill GLSA Research Series* Vol. 2 No. 1, 2022, 10

³⁰¹ Декларација из Фрајбурга о културним правима (Fribourg Declaration, у фуснотама: Декларација из Фрајбурга), Fribourg, May 2007, <https://www.unifr.ch/ethique/en/assets/public/Files/declaration-eng4.pdf>, приступљено дана: 1. маја 2024. године, члан 3

³⁰² Patrice Meyer-Bisch, Mylène Bidault, Déclarer les droits culturels, *Commentaire de la Déclaration de Fribourg*, Brussels: Bruylant, 2010, 54

³⁰³ Декларација из Фрајбурга, члан 5

има право да учествује, у складу са демократским процедурама, у културном развоју заједница чији је члан. Критика „западњачког приступа“ нематеријалном наслеђу и овде може да изникне па да се подвуче чињеница да бројни носиоци немају довољно знања о демократским системима или начинима остваривања сопствених права, те да им је у том смислу потребан „посредник“ или бивају препуштени државама и њиховим усвојеним културним политикама и бирократији.

Све у свему, *Декларација из Фрајбурга* носи одређену вредност, али више за теоретичаре права и културне политике, него за практичаре, раднике на терену и саме носиоце нематеријалног наслеђа. Шта више, чак и да је правно обавезујући акт, не може се рећи да је отишао корак напред у односу на неке из званичног система међународног права. Но, посматра ли се са становишта пројекта, што у суштини и јесте био, може се рећи да је дао задовољавајуће резултате.

4. Примери званичних покушаја укидања пракси нематеријалног културног наслеђа у супротности са људским правима

Наведени правни акти, без обзира да ли припадају *hard law* или *soft law* групи инструмената (или чак немају уопште правну снагу), степена њихове глобалне прихваћености, па и појединачне, скупа творе слику о праксама прихватљивим за опстанак и даљу еволуцију у XXI веку. Међутим, исто тако се не може спорити ни да још увек постоје изузетно штетне праксе попут канибализма (још увек прихваћеног у неким заједницама настањеним у одређеним деловима Африке), сакаћење женских полних органа, шаманистичких ритуала са приношењем жртава, итд. Државе, у већој или мањој мери успешно воде борбе са припадницима заједница чији је ово део културе, носиоцима, с обзиром да њихово практиковање бива опасно и штети и припадницима других заједница (пр. канибали у Уганди не само да ископавају релативно скоро сахрањене мртве, него и нападају пролазнике током ноћи па се дешава да припадници других заједница зарад своје безбедности ни не излазе из кућа након мрака).

Генитално сакаћење жена још једна је у низу изузетно упитних традиционалних пракси. Пореклом је из Африке, но данас захваљујући миграцијама раширена широм света. Подразумева све процедуре којима се делимично или тотално уклањају спољни женски полни органи или друге повреде њима нанете из културних или нетерапеутских разлога.³⁰⁴ Извођење ових обреда-процедура у неким случајевима су чак довеле и до смрти подвргнутих девојчица, девојака, па и жена, услед неадекватних услова, али се и поред тога неометано наставља са њиховим извођењем. Шта више, за заједнице у којима је прихваћен обичај гениталног сакаћења карактеристичан је јак притисак средине која се односи на поштовање културног наслеђа, што доприноси томе да се права природа смрти сакрива, негира или не препознаје као последица гениталног сакаћења жена.³⁰⁵ Поред овога, подвргнуте припаднице женског пола умеју да оболе одмах након процедура од различитих врста инфекција или пак касније током живота да буду склоније оним уринарним. Међутим, ништа од овога не одвраћа носиоце да наставе са праксама. Шта више, ово је врста обреда којом се жена уводи у зрелост, чува њена невиност за брак, те „диже цена“ приликом куповине младе и ступања у брак. Поврх тога, на неким местима где је популарно

³⁰⁴ Извештај Светске здравствене организације о мутилацијама гениталних органа жена, World Health Organization, *Female genital mutilation*, Geneva, 1997, <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/41903/9241561866.pdf>, приступљено дана: 2. маја 2024. године, 3

³⁰⁵ Јелена Ракић, „Генитално сакаћење жена-од традиције до фемцида“, Темида вол. 20 бр. 2, 2017, 256

генитално сакаћење жена попут Сомалије и Судана, широко се верује да ове гениталне модификације улепшавају жене, чине их женственијим, цивилизованијим, и поштованијим-дакле постоји и одређена културна естетика међу овим етничким групама.³⁰⁶ Није ни спорно да ови елементи нематеријалног наслеђа бивају у супротности не само са оним предвиђеним *Конвенцијом из 2003. године*, него и *Конвенцијом о правима детета* (где је Сомалија потписница, али не и Судан), али и *Конвенцијом о елиминацији свих форми дискриминације против жена*. Покушаји да јој се стане на пут су изузетно активни и предузимају се не само од стране Уједињених Нација, тј. Унеска, него и Светске здравствене организације, Уницефа.

Са афричког тла долази још један, у неким сегментима више него упитан елемент нематеријалног културног наслеђа. У питању су доктори-„вешци“ и њихове традиционалне праксе лечења. Колико год Унеско фаворизовао традиционалне методе лечења у циљу спровођења политике одрживог развоја, неки приступи ових исцелитеља су под „лупом“ међународних организација. Наиме, постоје забележени случајеви где ови практиканти врше ритуална убиства особа са албинизмом из религиозних и сујеверних разлога. Влада Танзаније у својим покушајима да сузбије ове праксе је почела да спроводи такву политику где посматра све традиционалне исцелитеље као да врше ову врсту насиља.³⁰⁷ Увела је мере попут обавезе регистравања, формирања удружења, контроле рада, итд. што је у неким случајевима чак резултирало и отварањем посебних клиника у чијој понуди се налазе начини лечења иначе практиковани од стране ових носилаца. Заправо, у великој мери традиционално лечење ових доктора није проблематично, осим поменутих ритуалних убиства, те је систем и осмишљен да би се сачувала пракса у прихватљивом, измењеном облику. Не може се још увек са сигурношћу тврдити да је дошло до потпуног њеног искорењивања, упркос усвојеним прописима, напорима државе, те међународних организација, но несумњиво је дошло до веће контроле носилаца, те заштите становништва угроженог поменутим ритуалом.

Афричко подручје дом је још једној озбиљно штетној пракси, овога пута пореклом из Гане. У питању је трокоси (*trokosi*) систем у оквиру истоимене религије који подразумева поробљавање девојчица, натераних на тежак рад минимум неколико година, а у неким случајевима и до краја живота, уз обавезне сексуалне односе са свештеницима храма. Трокоси робиње доспевају у овај положај тако што их сами родитељи предају храмовима као искупљење за грехе неког од чланова породице.³⁰⁸ Уколико умру током овог периода, породица је у обавези да храму подари другу девојчицу-обавезно девицу, а уколико роди дете, оно ће припадати храму. Трокоси робиње немају права на образовање, а све што им је потребно почев од одеће, обуће, хране, итд. је породица у обавези да снабде. Како породице неретко бивају сиромашне или не желе више ништа да имају са трокоси робињама, нису ретки случајеви да оне умиру од неухрањености или болести. Следбеници афричке традиционалне религије тврде да трокоси пракса не крши никаква људска

³⁰⁶ Richard A. Shweder, „What about "Female Genital Mutilation"? And Why Understanding Culture Matters in the First Place“, *Daedalus* Vol. 129, No. 4, 2000, 218

³⁰⁷ Amy Nichols-Belo, „"Witchdoctors" in White Coats: Politics and Healing Knowledge in Tanzania“, *Medical Anthropology* vol. 37 no. 8, 2018, 723

³⁰⁸ Види: Rhonda Martinez, „The Trokosi Tradition In Ghana: The Silencing of a Religion“, *History in the Making* Vol. 4, 2011, 22

права, уједно називајући критике нападима на слободу религије.³⁰⁹ Чак и припадници Ју (*Ewe*) заједнице су поборници ове традиционалне религијске праксе. Они су обично изузетно традиционално и патријархално настројени и иступају у одбрану уз аргументе да им се намећу „западњачке вредности“, а наводе да пракса чини део културног наслеђа Гане. Иако Устав Гане званично омогућава становницима ове државе да уживају слободу у практиковању било које религије, као и манифестације истих, исто тако и брани ропство, али и све обичајне праксе штетне за физичко и ментално здравље у њих укључених.³¹⁰ Покушаји искорењивања постоје, али званични резултати нису познати. Подаци се крећу од потпуног сузбијања праксе, па до потпуно несмањених активности ових носилаца. Међународне активности у смислу сузбијања ове праксе нису толико живе, колико је то случај на претходно приказаним, а иако је Гана потписница и *Конвенције о правима детета*, као и *Конвенције о елиминацији свих форми дискриминације против жена*, уз наравно *Афричку повељу* и одредбе Устава још увек традиција опстаје.

Следећа пракса, вредна помена у циљу искорењивања био би један од облика приношења жртава. Оно се и дан данас практикује широм света, у различитим религијама, а готово најчешће су у питању биљке и животиње. Ипак, не може се спорити да у одређеним деловима света приношење људских жртава није непознаница. Кроз историју на ове ритуале се наилазило широм света, у Африци, Јужној Америци, на Блиском Истоку, па чак и у Европи. Жртвовање има варијанти колико и култура које су га практиковале са веома мало заједничких тачака, али са одређеним степеном сигурности се може тврдити да постоји једна универзална, а то је да оно никада није без сврхе за оне који га изводе.³¹¹ Уколико се са сигурношћу може рећи да је згроженост Шпанаца овом врстом ритуала код јужноамеричких заједница утицала на њено искорењивање, исто тако се може тврдити да ни дан данас у Индији она није превазиђена. Приношење људских жртава богињи Кали током ритуала, широко је раније било раширено. Промене су биле невољно направљене током колонијалне владавине, али се ова богиња и дан данас представља са ниском људских глава око врата.³¹² На државном нивоу не постоји ниједан закон који би стао на пут једном за свагда овим праксама, заправо све је препуштено федералним републикама и њиховим начинима регулисања. У неким од њих постоје закони што бране вештичарење, у другим се реагује са аспекта кривичног права, али без обзира на то у руралним заједницама Индије није превазиђено. Спорадично се могу чути и вести о хапшењу лица која су учествовала у овим обредима, а жртве су како млади, тако и стари, припадници оба пола, чак у неким случајевима чланови најуже породице. Чини се да најзагриженијим верницима, ни међународно, а ни национално законодавство не представљају препреку да изведу обред, а утеху представља чињеница да се закон ипак спроводи, те да они бивају све ређи. Искорењивањем наведеног ритуалног приношења људских жртава сигурно ће за резултат имати и касније другачије представљање богиње, те промену микрокултурне климе заједнице.

³⁰⁹ Види: Joseph Yaw Asomah, „Cultural rights versus human rights: A critical analysis of the trokosi practice in Ghana and the role of civil society“, *African Human Rights Law Journal* vol. 15, 2015, 139-140

³¹⁰ Види: Устав Гане (The Constitution of the Republic of Ghana 1992 Rev. 1996, у фуснотама: Устав Гане), https://www.constituteproject.org/constitution/Ghana_1996, пристуљено дана: 3. маја 2024. године, чл. 16, 21 и 26

³¹¹ Laerke Recht, *Human Sacrifice - Archaeological Perspectives from Around the World*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, 1

³¹² Види: Nigel Davis, *Human Sacrifice in History and Today*, New York: William Morrow and Company, inc., 1981, 93

Након фокуса на азијски регион ваљало би обратити пажњу и на Карибе. Обија (*obeah*) представља врсту религије, односно спиритуалне праксе, чији саставни део обухвата између осталог и традиционално лечење, уз помоћ ритуала, костију, трава, итд. За разлику од пређашње приказаних израза, њена судбина је нешто другачија. Наиме, током британске колонијалне владавине је први пут била забрањена, као облик вештичарења, и то између осталог и као начин контролисања локалаца и заједнице робова на подручју Британских Кариба. Упркос томе, обија је заузимала значајно место у много политичких питања, па је коришћена у конфликтима због трговине робљем, укидања ропства, повлачења Британаца, формирања независних држава у другој половини XX века, а истовремено њена нелегалност је имала дубоког утицаја на практиковање, али и само место у свакодневном животу.³¹³ Први покушаји њеног легализовања били су седамдесетих година прошлог века, а предводио их је премијер Гвајане Бурнхам (*Burnham*).³¹⁴ Но, тек се измене и допуне јамајчанског *Закона о Обији* из 2012. године (актуелног још од краја XIX века), којим је укинута бичевање као казна, сматра помаком. Иако још увек представља кривично дело, а јавне дебате око декриминализовања не јењавају, казна за практиковање је затворска у трајању до дванаест месеци.³¹⁵ У ком смеру ће даље ићи правна регулатива окренута Обији остаје да се види. Свакако стоји чињеница да се сама пракса, као и начини лечења не сматрају штетним, иако је упитно некада колико заправо могу да помогну. За законодавца може бити проблематична и чињеница да неретко практиканти користе ову религију као „параван“ за много озбиљније повреде закона попут трговине људима, те то може бити и један од разлога за оклевање у погледу њене декриминализације. Наведено за последицу има управо ограничење у виду практиковања лечења над припадницима заједнице, што им уноси немир и умањује квалитет живота.

Поменути примери, више су него упитни за међународну заједницу, али сам њихов опстанак значи постојање одређене вредности за носиоце. Део њиховог идентитета, културе и веровања се огледа у овим праксама, те управо то бива разлог борбе држава да се ставе ван закона, а и ако је то већ учињено да коначно буду искорењене. Не може се са сигурношћу рећи степен успеха, готово је сигурно да он варира од заједнице до заједнице, као и да поред усвајања и примене норми је неопходна и едукација, те усађивање других вредности да би евентуално дошло до успеха. Добар почетак би било и ратификовање међународних конвенција, те њихова примена на нивоу државе, што би готово сигурно резултовало и уношењем нових идеја, ставова, начина живота и приступања стварима, као и повећаним утицајем међународних организација.

³¹³ Види: Diana Paton, *The Cultural Politics of Obeah Religion, Colonialism and Modernity in the Caribbean World*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015, 3

³¹⁴ Види: Danielle N. Boaz, „Obeah, Vagrancy, and the Boundaries of Religious Freedom: Analyzing the Proscription of „Pretending to Possess Supernatural Powers“ in the Anglophone Caribbean“, *Journal of Law and Religion* Volume 32 Issue 3, 2017, 436

³¹⁵ Закон о Обији (The Obeah Act Cap. 266 Act 3 of 2013), <https://laws.moj.gov.jm/library/statute/the-obeah-act>, приступљено дана: 3. маја 2024. године, члан 3

V НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ КРОЗ ДРУГЕ ИНСТРУМЕНТЕ *LEX CULTURALIS*-a

1. Hard Law инструменти

Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа из 2003. године, колико год важила за значајан документ садржи бројне пропусте, те је резултат тога да није у стању да одговори одређеним конкретним потребама носилаца наслеђа, што се пресликава и на само наслеђе. Исто тако и инструменти из сфере људских права применљиви на домен нематеријалног културног наслеђа имају својих домета, па последично и изазова. Самим тим, сврсисходно би било обазрети се и на друге релевантне инструменте међународног јавног права. Иако неретко нису били кројени са идејом заштите нематеријалног културног наслеђа на уму, не може се порећи њихов (не)посредни утицај на ову сферу.

Када говоримо о самим актима међународног права, треба поменути и да актери, делајући *ex ante* користе уговоре различитих карактеристика да би продубили посебне циљеве.³¹⁶ У складу са тим, временом се у међународном праву појавила и тзв. подела на „тврдо“ и „меко“ право. Иако, нема уврежених, опште прихваћених дефиниција, пратећи ову поделу, под тврдим правом се подразумевају правнообавезујуће прецизне облигације (или оне које се могу таквим направити путем судске праксе или издавања детаљних правних регулатива) и које делегирају ауторитет за тумачење и примену закона.³¹⁷ Другим речима, ови акти се сматрају „тврдим“ и у погледу форме обавезивања, али и суштине. Наравно, ово не значи да баш свака од одредби установљава правне обавезе, неке од њих имају и више „мек“ карактер. Обично су овакве одредбе укључене као део „пакета“, као компромисни резултат преговора, да задовоље оне који захтевају препознавање одређеног питања у тексту, истовремено опуштајући ону другу струју, забринуту у погледу испуњавања права и обавеза од стране држава.³¹⁸

Уколико је доктрина већ и навикла на *lex culturalis*, не би требало да буде изненађење чињеница да савремено међународно право као да је окарактерисано још једном фрагментацијом, и то баш у оквиру овог поља. Реч је ни мање ни више него о појави низа инструмената, али овога пута са посебним фокусом на културно наслеђе. Комплексност и софистицираност ових норми је неспорива. Међутим, када је реч о нематеријалном културном наслеђу поставља се питање који степен заштите заправо могу пружити носиоцима, али и самим облицима. Колико заправо значи то што је неки инструмент „тврд“ по форми, односно суштини или пак садржи и одредбе „меког“ карактера?! Да би одговорили на ова питања морали би да се осврнемо на сваки од тих инструмената применљивих и на нематеријално наслеђе понаособ.

1.1 Хашка конвенција о заштити културних добара у оружаним сукобима из 1954. године

У новијем добу, први у низу аката међународног права „тврдог“ карактера, донет у времену када су већински носиоци препознавали вредност нематеријалног културног наслеђа представља *Хашка конвенција о заштити културних добара у оружаним сукобима*. Окидач за њено доношење 1954. године била су велика разарања, крађе, уништавања... не само тековина

³¹⁶ Gregory C. Shaffer, Mark A. Pollack, „Hard Vs. Soft Law: Alternatives, Complements, and Antagonists in International Governance“, *Minnesota Law Review* vol. 94, 2010, 714

³¹⁷ Kenneth W. Abbott, Duncan Snidal, „Hard and Soft Law in International Governance“, *International Organization* Vol. 54 Issue 03, 2000, 421 – у фуснотама: K. W. Abbott, D. Snidal

³¹⁸ Arnold N. Pronto, „Understanding the Hard/Soft Distinction in International Law“, *Vanderbilt Law Review* vol. 48 issue 4, 2015, 952-953 – у фуснотама: A. N. Pronto

културног наслеђа, него и покушаја уништења читавих култура током Другог светског рата. Данас, заједно са своја два протокола донета уз њу, ова конвенција представља једини акт који се директно и непосредно бави заштитом културних добара у било ком од могућих облика оружаног сукоба. Но, без обзира на то, као и на значај њеног предмета, далеко је мање прихваћена од раније помињаног акта посвећеног очувању нематеријалног наслеђа. Наиме, у случају *Хашке конвенције* из 1954. године званични подаци бележе „свега“ 134 уговорнице у месецу августу 2023. године.

Пре свега ваља истаћи да преамбула овог акта након уважавања чињенице да су културна добра претрпела штету приликом недавног оружаног сукоба (Другог светског рата) наглашава даље везу између културних добара и културног наслеђа. Наиме, истакнуто је да штета нанета културним добрима било ког народа, значи штету нанету културном наслеђу читавог човечанства, јер сви народи доприносе култури света; али и да је очување културног наслеђа од великог значаја за све људе света и да је битно да ово наслеђе буде предмет међународне заштите.³¹⁹ За потребе ове конвенције није прецизирано шта се тачно сматра културним наслеђем (те се у том погледу може само претпоставити да се мора ослонити на Унескова схватања изнета на почетку), али јесте културно добро. Дакле, овај термин је одиста широк па покрива независно од порекла или својине (не)покретна добра од великог значаја за културно наслеђе свих људи, попут споменика архитектуре, уметности или историје, итд., зграде чија су главна и ефективна сврха да очувају и изложе покретна културна добра попут: музеја, библиотека, архива, склоништа предвиђена да се склоне покретна културна добра, али и центре који садрже велику количину претходно дефинисаних културних добара, боље познате као центре који садрже споменике.³²⁰ На основу наведеног се закључује да једино одређени објекти коришћени у сврху практиковања неке од форми нематеријалног наслеђа, под претпоставком да се нађу у некој од горе дефинисаних зграда се могу сматрати културним добром, те у том смислу и бити подобни за заштиту коју овај акт пружа.

У вези са тим ваљало би се подсетити на пређашње направљену паралелу у погледу пружене заштите између овог акта и *Конвенције из 2003. године*. Наиме, *Хашка конвенција из 1954. године* подједнако барата терминима „очување“ и „заштита“, али им другачије приступа. Свесно фаворизује заштиту, у мери где друге појмове подводи под њу, баш као што је *Конвенција из 2003. године* урадила са очувањем. Можда баш због тога и посвећује више одредби начинима заштите у смислу превентиве, али и током сукоба. Шта више предлаже и гарантовање посебне заштите одређеним културним добрима, потом се бави и имунитетом таквих добара, а потом и транспортом. Даље, *Другим протоколом* је чак уведена и категорија унапређене заштите, занимљиве из разлога што су овде културна добра окарактерисана као „културно наслеђе од највећег значаја за човечанство“.³²¹ Готово сигурно ауторима је приликом формулисања оваквих одредби помогла дуга правна историја нормирања како непокретних, тако и покретних добара и ствари. Делује ипак да апстрактност нематеријалног наслеђа представља препреку и својеврстан изазов, без обзира на то што цитирана одредба *Другог протокола* ипак пружа својеврсну, барем језичку ширину.

Када је реч о самој заштити предвиђеној овом конвенцијом не би било згорега на овом месту осврнути се и на принцип војне потребе, изричито апострофиран на пар места у акту. Дакле, без обзира на утврђен начин уздржавања од коришћења културних добара, исто се може

³¹⁹ Хашка конвенција из 1954. године, преамбула

³²⁰ Види: Хашка конвенција из 1954. године, члан 1

³²¹ Други протокол Хашке конвенције о заштити културних добара у оружаном сукобима (Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, у фуснотама: Други протокол Хашке конвенције из 1954. године), The Hague, 26 March 1999, <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/second-protocol-hague-convention-1954-protection-cultural-property-event>, приступљено дана: 25. септембра 2023. године, члан 10

пренебрегнути уколико то војна потреба захтева.³²² Треба имати на уму да ипак није остало на оваквом решењу. *Други протокол*, донет 1999. године, даје нешто детаљнија упутства - до поменутог може доћи само ако не постоји алтернатива са једнаким војним предностима културном добру одређеном за циљ, а то ће трајати колико год је потребно док се не нађе други начин за постизање војне предности, односно алтернатива добру, одлука ће бити донета од стране лица које руководи најмање батаљоном (или мањом јединицом, ако то околности захтевају), а у случају напада мора бити унапред издато упозорење, опет ако то околности дозвољавају.³²³ Међутим, колико год да ове одредбе биле намењене разјашњењу онога утврђеном у акту, делује да ипак остављају доста простора за делање, које може нашкодити добрима, односно у нашем случају, евентуално похрањеним предметима за извођење пракси нематеријалног наслеђа. Исто тако, поменути принцип носи превагу и наспрам имунитета. Конкретно, имунитет културних добара под посебном заштитом биће стављен ван снаге уколико то војна потреба захтева и колико захтева, а она може бити установљена од стране лица које командује дивизијом или већом јединицом.³²⁴ Управо због неодређености концепта војне потребе у погледу везе са заштитом културних добара, дошло је до тога да је повезан са конкретнијим концептом - војног циља. Наиме, бројни војни приручници су на овај начин дошли до неког компромисног решења када је у питању поштовање заштите утврђене *Хашком конвенцијом* и додатним протоколима.

Занимљив и специфичан јесте и осврт овог акта на особље задужено за заштиту културних добара. Захтева се да им се треба указати дужно поштовање, а и ако падну у руке непријатеља биће им дозвољено да наставе да обављају своју дужност кад год је културно добро за које су одговорни такође пало у руке супротне стране.³²⁵ Овим као да се обезбеђује континуирано старање над добрима у сваком тренутку, под претпоставком да је неко од заробљеника компетентан да се стара о културном добру. Бенефити за нематеријално наслеђе се још једном могу само огледати у заштити објеката за употребу, ако им буде додељена посебна заштита, односно уколико се „коцкице поклопе“ па се задеси неко од особља да се стара о њиховој заштити. Посебан бенефит за предмет коришћен за практиковање нематеријалног наслеђа, окарактерисан као добро по овој конвенцији, би постојао ако се задеси да је неко од поменутог особља уједно и носилац. Међутим, иако не немогућ, овакав сценарио ипак не може да се сретне у највећем броју случајева.

Оно што јесте слично су начини обележавања културног наслеђа. *Хашка конвенција из 1954. године* предвиђа изглед амблема и начине на које се користи. Стога, ако је употребљен три пута означава културна добра под посебном заштитом, транспорт таквих добара, као и импровизована склоништа док са друге стране, једанпут се користи да означи она добра што нису под таквом заштитом, особље одговорно да се спроводи ова конвенција, особље задужено за заштиту културних добара.³²⁶ Наравно, забрањено је користити амблем за друге сврхе, али и ако није добијено посебно одобрење.³²⁷ Сврха амблема би била да се јасно стави до знања свима који дођу у контакт са културним добром (односно објектом који се уобичајено користио за практиковање нематеријалног наслеђа, а у међувремену је похрањен на неком од места које акт предвиђа па потпада под његову заштиту) да се оно сматра заштићеним. Колико је пак он ефикасан остаје да се види након анализе његове употребе „на терену“. Може зависити од тога да ли је истакнут на видном и одговарајућем месту, обавештености трећих лица, ако је у питању оружани сукоб да ли је друга страна уопште потписница акта, колико је вољна да се њиме у датом

³²² Хашка конвенција из 1954. године, члан 4 параграф 2

³²³ Други протокол Хашке конвенције из 1954. године, члан 6

³²⁴ Хашка конвенција из 1954. године, члан 11 параграф 2

³²⁵ Хашка конвенција из 1954. године, члан 15

³²⁶ Хашка конвенција из 1954. године, члан 17 параграфи 1, 2

³²⁷ Хашка конвенција из 1954. године, члан 17 параграфи 3, 4

тренутку води, итд. У сваком случају, амблем представља упозорење, шаље поруку, односно средство је превенције било каквих чињења на штету културних добара њиме обележених.

Са друге стране, занимљиво је да делује да *Конвенција из 2003. године* полаже далеко мање на означавање од свог малопре поменутог парњака. Наиме, у самом акту се не могу наћи одредбе о било каквој врсти означавања. Чак ни прва верзија *Оперативних директива* из 2008. године не помиње ништа слично томе. Тек наредна верзија *Директива* из 2010. године је заслужна за његово увођење, а занимљиво је да уопште није било измена и допуна ових одредби у оним доношеним у годинама које следе, па чак ни у оној последњој из 2022. године. Разматрање одредби наводи на помисао да се не може рећи да амблем у овом случају носи исту тежину као онај *Хашке конвенције*. Наиме, сличност ова два акта је што за коришћење амблема је потребно добити одређено одобрење. Но, ту она и престаје. Овде је предвиђен изузетак везан за статутарне органе ове конвенције – они га могу користити и без одобрења.³²⁸ Све у свему, да би се оно добило, одлука ће бити базирана на критеријуму релевантности веза са сврхом и циљевима *Конвенције* и слагања са њеним принципима.³²⁹ У случају да је захтев за коришћење поднет у сврху покровитељства, критеријуми су утицај на очување и повећање видљивости *Конвенције*, али и адекватна уверавања везано за оне задужене (професионално искуство, препоруке, репутација, правна и финансијска поткованост, итд.).³³⁰ Како се може видети, за разлику од *Хашке конвенције* која је превасходно далеко „тврђе природе“, *Конвенција из 2003. године*, практично као да оставља слободно подносиоцима да оптирају облик очувања и меру његовог практиковања (спрам могућности), а ако се то оцени довољним, уследиће и одлука. Оно што је овде битно јесте да су заједнице, групе, појединци охрабрени да користе амблем у вези са њиховим активностима, догађајима намењеним очувању и промовисању наслеђа.³³¹ У том смислу, *Директиве* прате акт и његову позитивну оријентисаност ка носиоцима. Занимљиво је и да је могуће амблем користити и у сврхе генерисања прихода, али се онда очекује и да одговарајући део буде уплаћен у Фонд основан актом.³³² Аутори одредби су препознали моменат где у немалом броју случајева практиканци живе од своје уметности, те да им амблем даје потврду у очима света и знак је препознавања (обично код оних који су слабије упознати са тим праксама пр. туристи) што доприноси њиховом бољем положају, па и заради. Међутим, не постоји тачан податак колико су вољни да се користе том опцијом, односно бенефити које убирају (финансијски као посебна категорија, након одбитка за Фонд).

Коришћење оба амблема истовремено није немогуће, но јасно је да ће у случају оружаног сукоба превагу однети онај предвиђен *Хашком конвенцијом*, као и добра обележена њиме. Пре свега, употреба оба амблема може бити збуњујућа за стране у сукобу. У тим случајевима, државе би требало да оптирају да ли ће истицати амблеме или не, и у којој мери. Наравно, забрањено је намерно злоупотребити у оружаном сукобу међународно – признате амблеме, знакове, итд. укључујући и заштитни амблем културних добара.³³³ Селективна употреба може довести до делимичних или пак резултата супротних жељених. Исто тако, практиканци имају у таквој ситуацији већу шансу да буду заштићени међународним правом људских права, хуманитарним, кривичним, итд. него што би могли себи обезбедити неку правну заштиту по основу тога што су

³²⁸ Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, параграф 129

³²⁹ Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, параграф 134

³³⁰ Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, параграф 138 (а)

³³¹ Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, параграф 139

³³² Види: Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, параграфи 142-143

³³³ Милош В. Јончић, „Међународноправна заштита цивилног становништва у оружаним сукобима“ (непубликована докторска дисертација), Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, 2017, 114

носиоци вредног знања. Наравно, јасно је да за разлику од материјалног, за нематеријално културно наслеђе ова обележја могу представљати само врсту упозорења за могуће штетнике, што га аутоматски чини и мање заштићеним. Штавише, можда управо због тога могу и бити мета напада, уколико друга страна има намере и у погледу утицаја на културу народа.

Без обзира на то, практиковање нематеријалног културног наслеђа током оружаног сукоба не само да није немогуће, него и не би било новина. Шта више, не би погрешили када би рекли да у турбулентним времена између осталог и оно људима одржава дух. Самим тим, неретко и преко потребни објекти за конкретну праксу су чувани од стране носилаца, односно у датим околностима се користе оним што имају тренутно на располагању. Примера ради, није непозната чињеница да су славу српски војници обележавали током Првог светског рата.³³⁴ Баш као што постоје и документовани записи где су се српски војници током опоравка на острву Крф опуштали уз песму и игру, позориште, па су и играли различите врсте кола.³³⁵ Оба ова елемента данас су поносно уписана у *Репрезентативну листу* као нематеријално наслеђе Републике Србије и још увек се нашироко практикују.

Какве год промене да су се догодиле на пољу оружаних сукоба у претходних сто година стоји чињеница да је њиховим учесницима и у овом добу готово сигурно неопходна утеха, дистракција, регенерација... Из истих разлога се и сам народ, односно цивили неретко више окрећу и постају свеснији својих пракси. Пример за то долази нам тренутно из ратом захваћене Украјине. Наиме, традиционално јело Боршч је по хитном поступку 2022. године уписано на *Листу наслеђа ком је неопходно хитно очување*, управо из страха да ће доћи до губитка знања његовог спремања.³³⁶ Штавише, покренут је и низ других поступака за очување по хитном поступку и других, ратом директно угрожених елемената. Објекти неопходни за практиковање ових елемената сем ако се до сада из неког разлога нису нашли у некој од грађевина, односно установа обухваћених *Хашком конвенцијом*, ће бити заштићени спрам могућности носилаца у датом тренутку, односно предузетих мера и спроведених програма. Но, нематеријално наслеђе је овде специфично, па баш као што је за извођење неке праксе у неким случајевима некад потребно специфично окружење, односно предмет. У другим случајевима те ствари могу лако бити замењене неким другим, односно касније бити одбачене, без икаквих последица по сам облик наслеђа. Самим тим, носиоци ће сами и одредити значај поменутих предмета, те у складу са тим и поступати са њима.

За разлику од акта који се бави очувањем нематеријалног културног наслеђа, *Хашка конвенција* у једном свом члану предвиђа и санкције. Оне се огледају у наметању обавеза уговорницама да у оквиру сопствене кривичне надлежности, предузму све неопходне кораке да гоне и изрекну кривичне или дисциплинске казне учиниоцима, било које националности, који учине или нареду да се учини повреда *Конвенције*.³³⁷ Мана овог решења управо је у његовој неодређеној природи. Нема конкретних утврђених кривичних дела, односно прекршаја, па ни казни за њих. Остављено је државама на слободну оцену, а касније и примену њиховог права. Поменуто може довести до различитих пракси, односно непостојања њихове униформности на глобалном нивоу. *Други протокол* ово донекле расветљава па наводи неке конкретније случајеве (попут крађе, погрешне апропријације, одређивањем за циљ напада, итд. и то како добара под

³³⁴ Види: Маријана Дујовић, „Записи о српској музици и музичарима у првом светском рату из дневника, мемоара и писама ратних сведока“, *Mons Aureus – Часопис за књижевност, уметност и друштвена питања* бр. 60, 2018, 130-131

³³⁵ *Ibid.*

³³⁶ Види: Одлука Међувладиног Комитета о Упису праксе украјинског Боршча на Листу наслеђа ком је неопходно хитно очување (Decision of the Intergovernmental Committee: 5.EXT.COM, online session, July, 1st, 2022), <https://ich.unesco.org/en/decisions/5.EXT.COM/5>, приступљено дана: 15. децембра 2024. године

³³⁷ Хашка конвенција из 1954. године, члан 28

генералном, тако и оних под унапређеном заштитом) за које сматра да су државе обавезне да одреагују и имплементирају их у своје унутрашње правне оквири као кривична дела.³³⁸ Ипак, без обзира на то, чак и овакво санкционисање даје какву такву сигурност, уз отворену могућност када је у питању заштита наслеђа. Јасно је да мек карактер *Конвенције из 2003. године* није могао да овакву норму подржи, међутим њен изостанак је ипак осетан.

Све у свему, *Хашка конвенција* представља пионира *lex culturalis*-а међународног јавног права нашег доба. Иако у тренуцима састављања, нематеријално наслеђе какво знамо данас није ни било у видокругу ауторима, не може се спорити да у одређеним случајевима, може послужити између осталог и за посредну му заштиту. Тачније, за заштиту предмета, боље речено објеката, похрањених на одговарајућим местима, тако да се у тим случајевима, на њих овај акт може применити. Исти могу носити различиту вредност за носиоце и општу јавност, но у сваком случају њихов опстанак бива обезбеђен за наредна поколења овим путем. Подједнако су значајни као и само знање које носиоци поседују, с обзиром да у случају да оно једног дана буде изгубљено предмети могу послужити да будућа поколења покушају да га рекреирају, односно оживе.

1.2 Конвенција о средствима забране и спречавања недозвољеног увоза, извоза и преноса власништва над културним добрима из 1970. године

У непуних двадесет година након ступања на снагу *Хашке конвенције*, Унеско је уочио потребу за доношењем још једног правног акта, данас значајног члана породице међународног *lex culturalis*-а. Преговори о усвајању *Конвенције из 1970. године* врше се у време процеса деколонизације крајем 60-их година.³³⁹ У таквом контексту дошло је до поларизације ставова и поделе на државе порекла и државе тржишта уметнина и антиквитета, што је у ствари осликавало поделу између новонасталих држава и развијених западних држава.³⁴⁰ *Конвенција о средствима забране и спречавања недозвољеног увоза, извоза и преноса власништва над културним добрима* из 1970. године представља први акт који се бави овом тематиком. „Тврдог“ је карактера (колико је то могуће за акт из сфере *lex culturalis*-а), а ступила је на снагу две године након доношења, тачније 1972. године. Колики је њен значај не само у том тренутку него и данас, више од педесет година након усвајања говори чак и груба статистика о овој недозвољеној трговини на глобалном нивоу. Наиме, имајући у виду да се њен велики део спроводи тајно не може се са прецизношћу рећи колика је тачно њена вредност, али се процењује да је годишње између 150 милиона долара и 2 билиона долара.³⁴¹

Приликом преговора око доношења овог акта, почев од 1964. године, па до његовог усвајања шест година касније, нематеријално наслеђе није било део слике. Попут ситуације са *Хашком конвенцијом из 1954. године* и овога пута било је превише рано за његово поимање. Међутим, то не значи да овај акт нема посредну улогу у заштити, конкретно предмета и објеката неопходних за њихову употребу. Наиме и поред активног деловања држава у складу са одредбама овог акта, од његовог усвајања је приметан раст недозвољене трговине етнографским материјалима.³⁴² Колики је њихов удео у односу на малопре поменућу целокупну недозвољену трговину није могуће рећи. Још теже је одредити колики би удео представљали предмети

³³⁸ Други проткол Хашке конвенције из 1954. године, члан 15

³³⁹ Жељко Ј. Лежаја, „Заштита културног наслеђа у међународном праву“ (непубликована докторска дисертација), Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2016, 348

³⁴⁰ *Ibid.*

³⁴¹ Neil Brodie, Jenny Doole, Peter Watson, Report: *Stealing history: The Illicit Trade in Cultural Material*, Cambridge: The McDonald Institute for Archeological Research, 2000, 23 – у фуснотама: N. Brodie, J. Doole, P. Watson

³⁴² N. Brodie, J. Doole, P. Watson, 9

неопходни за практиковање неког од елемената нематеријалног наслеђа, или пак извођачких уметности.

Значај сваког појединачног предмета је немерљив, а опасност што вреба од пропадања је већа, у односу на оно што карактеришемо као материјално наслеђе. Наиме, предмети од којих су ови објекти израђени су обично природног порекла попут дрвета, вуне, коже, биљног порекла, перја, итд. уз коришћење уља, крви, боја... што их чини далеко осетљивијим и захтевнијим за руковање. Самим тим, постају упитни и услови у којима се они чувају приликом недозвољене трговине. Етнографски материјали пружају видљив и приступачан подсетник људских традиција и достигнућа, а њихово уклањање одузима људима део њиховог идентитета, део колективне психе.³⁴³

Да би се изборио са овим али и другим проблемима, акт прво дефинише шта се за његове потребе сматра „културним добром“. Наиме, категорисана су као добра, религиозног или световног карактера, које свака држава означи као значајна за археологију, праисторију, историју, књижевност, уметност или науку.³⁴⁴ Делује да су поменуте категорије највише фокусиране на оно опипљиво наслеђе, па се ту могу већ и наћи „ретке збирке и примерци фауне, флоре, минералогije и анатомије, и предмети палеонтолошког значаја“, односно „делови растављених уметничких или историјских споменика и археолошких налазишта“, као и „стари вредни предмети, старији од сто година, као натписи, ковани новац и печати“. Међутим, предвиђене су и категорије за које је јасно да су значајне и за нематеријално наслеђе, попут „објеката од етнолошког интереса“, као и „добра од уметничког интереса“, где се посебно издвајају две подкатегорије „архиви, укључујући и фонографске, фотографске и кинематографске“ и „стари музички инструменти“.³⁴⁵ Свака од наведених категорија или подкатегорија може бити подобна да се у њу сврста објекат подобан за употребу носиоца знања нематеријалног наслеђа, односно снимљен материјал неке од пракси, а који представљају предмете недозвољене трговине.

У наставку, *Конвенција из 1970. године* препознаје да културно наслеђе не представља непресушан, односно обновљив извор. Да га је неопходно заштити, али и да национални ниво, представља предуслов заштите и на међународном нивоу. Како је већ било поменуто, приликом првобитних преговора, а касније и састављања ове конвенције, постојале су првенствено две супротстављене стране, чије интересе је требало помирити. Проблем земаља извозница, био је тај што су сиромашне и у развоју, неретко попрште грађанских немира или ратова,³⁴⁶ док земље увознице обично представљају потпуну супротност. Шта више, међународно тржиште уметнина је лоцирано у индустријализованим светским земљама, а све светске највеће аукцијске куће се налазе у шацици богатих земаља, где су такође и највећи светски археолошки и етнографски музеји.³⁴⁷

У том смислу, не би требало ни да чуди следећа одредба: „Државе чланице ове конвенције признају да, у смислу ове конвенције, културна добра која припадају ниже наведеним категоријама представљају културно наслеђе сваке државе:

³⁴³ N. Brodie, J. Doole, P. Watson, 12

³⁴⁴ Конвенција о средствима забране и спречавања недозвољеног увоза, извоза и преноса власништва над културним добрима (Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, у фуснотама: Конвенција из 1970. године), Paris, 14 November 1970, <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and> , приступљено: 30. септембра 2023. године, члан 1

³⁴⁵ Види: *Ibid.*

³⁴⁶ Pernille Askerud, Etienne Clément, *Preventing the Illicit Traffic in Cultural Property - a resource handbook for the implementation of the 1970 UNESCO CONVENTION*, Paris: UNESCO Division of Cultural Heritage, 1997, 10 – у фуснотама: P. Askerud, E. Clément

³⁴⁷ P. Askerud, E. Clément, 11

(а) културна добра, која су производ индивидуалног или колективног духа држављана државе у питању и значајна културна добра за ту државу, која су на њеној територији створили страни држављани или лица без држављанства која бораве на тој територији;

(б) културна добра нађена на националној територији;

(в) културна добра која су прибавиле археолошке, етнолошке или природњачке мисије уз сагласност надлежних власти земље порекла ових добара;

(г) културна добра која су била предмет добровољне размене;

(д) културна добра добијена бесплатно или прописно купљена уз сагласност надлежних власти земље порекла ових добара.“³⁴⁸

Поменути члан, иако не представља дефиницију, као да је на неки начин допуњава. Наиме, несумњиво је јасан труд да се одређена добра представе као национална, без обзира на њихово стварно порекло.

Даљим читањем Унескове *Конвенције из 1970. године*, наилази се на начине предвиђене за борбу против недозвољене трговине. За само враћање добара у државу порекла коришћено је истовремено више различитих израза. Ту срећемо реституцију добара, али и њихов поврат, у зависности од тога како су стечена.³⁴⁹ Наиме, када је реч о реституцији, под њом се пре свега подразумева враћање добара стечених нелегалним путем (пр. крађа), док када говоримо о поврату, говоримо заправо о враћању добара стечених на начин који се у датом тренутку сматрао легалним (било зато што у датом тренутку још није било развијених правила, било јер је једна страна наметнула своја, те на тај начин оправдала изношење добара из државе, као у случајевима колонијалне владавине). Поред тога, неретко се са њима може срести и термин „стицање натраг у својину“ који последично проистиче из претходна два. Након тога, предвиђене су и превентивне мере, да би све употпунила међународна сарадња. Не би погрешили када би рекли да су поменути методи међусобно повезани и комплементарни.

Превентивне мере се провлаче кроз цео акт, а формулисане су у склопу позивања на заштиту добара, те се за почетак од уговорница захтева, уз развој тела која би се овим бавила и адекватно нормирање на националном нивоу, развијање инвентара, промовисање и развој одговарајућих научних и техничких установа, уз наравно надзор над археолошким истраживањима, едукативне мере и обавезно медијско праћење нестанка сваког добра.³⁵⁰ Поред наведених једнако су битне и оне што прописују правила у погледу извоза добара, као и њиховог сертификаковања, али и оне мере што се баве регулисањем њиховог увоза, те утицаја на институције у земљи да се њима воде. Можда се ипак за њих може рећи да су за нијансу битније с обзиром да су чак државе и обавезне да изрекну казне или административне санкције појединцима који их се не држе.³⁵¹ Овом приликом можемо само изнети претпоставку да ће државе то учинити пратећи сопствена утврђена правила, као и тежину дела. Даље, пренос својине над добрима исто тако би требало строго да буде под контролисаним уловима, како би се спречила било каква недозвољена трговина или пак злоупотреба околности када је држава окупирана.

Поврат се први помиње и то након малопре поменутих превентивних мера везаних за услове у погледу увоза добара. Конкретно, у случају да је увезено добро украдено из музеја или неке сличне јавне институције, односно религиозног или секуларног јавног споменика друге државе, на њен захтев дипломатским путем, уз комплетну документацију и покривене трошкове поврата, а без царињења, биће предузете одговарајуће мере од стране државе где се добро нашло, да дође до враћања и добијања натраг својине. Наравно, уз компензацију савесног купца, уз

³⁴⁸ Конвенција из 1970. године, члан 4

³⁴⁹ Види: Конвенција из 1970. године, чл. 7, 13, 15

³⁵⁰ Види: Конвенција из 1970. године, члан 5

³⁵¹ Конвенција из 1970. године, члан 8

поштовање одредаба о неретроактивности овог акта.³⁵² Проблематично овде је што се захтева да држава порекла не само предузме иницијативу, него и сноси све трошкове (а питање је само шта се подразумева под „компензацијом“ – да ли набавна, тржишна или пак правична цена). Чини се да не само да држава порекла практично мора да „одради највећи део посла“, него као и да је већа заштита у овом погледу пружена државама где се добро нашло. Исто тако, као и да су унапред изричито одређена места са којих се може стећи добро, што би значило да ако је исто било одузето директно носиоцу нематеријалног наслеђа, губи се право на поврат. Практично, то би значило посредно културни губитак и за државу порекла, али и саму заједницу одакле потиче предмет значајан за практиковање нематеријалног наслеђа. Премда, управо тај предмет може бити кључан за даљи пренос наслеђа на будуће носиоце или пак ревитализацију изгубљеног знања.

Реституција, како је малопре било истакнуто, се везује за нелегално стицање добара, те у складу са тим и она у акту упућује на враћање културних добара „законитим власницима“. Наиме, уколико превентивна мера у виду преноса својине у смислу недозвољене трговине над добром омане, следеће што се захтева од уговорница је да међусобно сарађују да би што пре дошло до реституције законитим власницима, те уважавања акција за враћање у својину истима.³⁵³ Оно што овде није прецизирано јесте да ли се законитим власником може сматрати држава порекла, односно нека од институција, пређашње у акту наведених или је отворена опција и за физичка лица, у нашем случају носиоце наслеђа да истакну свој захтев. У сваком случају, делује да би кључну улогу приликом реституције имала сама уговорница, како би до ње уопште и дошло.

Међународна сарадња се све време преплиће са горе поменутих методама спречавања недозвољене трговине, али и повратом, односно реституцијом културних добара уз поновно успостављање својине од стране законских власника. Огледа се у подстицању међусобне сарадње, координације активности, закључивања међусобних билатералних, односно мултилатералних уговора ради извршења одредби овог акта и пружања подршке у складу са изниклим ситуацијама, као и извршења оних већ закључених чији је циљ реституција добара. Поред тога, очекиван је и одређени ниво препознавања права сваке државе да класификује одређена добра као неотуђива, те се од других уговорница тражи да олакшају њихово враћање у случају да је дошло до недозвољеног извоза из земље.³⁵⁴ Узајамно разумевање и сарадња практично представља предуслов за било какву акцију по основу овог акта. На крају, не треба заборавити ни укљученост самог Унеска, као кровне организације, задужене да пружа техничку подршку, и то поготово у виду едукације, консултација и експертизе, али и координација активности.³⁵⁵

Конвенција из 1970. године данас је нашироко прихваћен акт, ратификован од стране укупно 143 државе света.³⁵⁶ Но, како то уме да бива, посвећеност држава испуњавању преузетих обавеза, а касније и креирању унутрашњих правних норми, уме да варира. Сопствени интереси држава, али и тржиште уметнинама могу бити неки од разлога. Тако, контроле у државама где се налазе неке од највећих аукцијских кућа света, могу бити строже. Са друге стране, у случају Јапана и Кореје постоји асиметрија у погледу извоза и увоза културних објеката, у смислу да

³⁵² Конвенција из 1970. године, члан 7

³⁵³ Конвенција из 1970. године, члан 13

³⁵⁴ Конвенција из 1970. године, члан 13

³⁵⁵ Конвенција из 1970. године, члан 17

³⁵⁶ Опште информације о Конвенцији из 1970. године, About 1970 Convention, <https://en.unesco.org/fighttrafficking/1970#:~:text=To%20date%2C%20the%201970%20Convention%20has%20been%20ratified%20by%20143%20states.&text=Ratification%20of%20the%20Convention%20by,UNESCO%20and%20the%201970%20Convention.>, приступљено дана: 2. октобра 2023. године

тешко да постоји било каква рестрикција у погледу увоза културних објеката, док су изузетно стриктне контроле када је у питању њихов извоз.³⁵⁷

Када је у питању заштита нематеријалног наслеђа, ретко кад је ова конвенција конкретно довођена у везу са њим, иако се термин „културно наслеђе“ провлачи кроз цео акт без његовог ближег појашњења. Међутим, оскудност извора изискује неопходност налажења упоришта у свим нормама које пружају за то и најмању прилику. Чак и посредни облици заштите предмета коришћених од стране носилаца приликом практиковања, односно снимци пракси могу бити пресудни у очувању одвећ угрожених или чак изумрлих елемената.

1.3 Конвенција о украденим и незаконито извезеним културним добрима из 1995. године

За *Конвенцију о украденим и незаконито извезеним културним добрима* из 1995. године се неретко код аутора у литератури може наћи схватање да представља надоградњу на *Конвенцију из 1970. године*. Донета са идејом да реши проблеме уочене након усвајања поменутог акта, ступила је на снагу 1998. године. Међутим, поставља се и овде питање какав је на крају и њен успех, да ли је ограниченог дмета с обзиром да је ратификована тек од стране 54 државе?!³⁵⁸ Разлог томе могу бити и бурне реакције тренутка када је донета, чак и пре самог ступања на снагу. Приговори су ишли од тога да је некомпатибилна са западним правним принципима (*Common law*), да ће судови бити затрпани тужбама, да ће довести до уништења постојећих колекција, да ће бити препрека за организовање међународних изложби због страха од подношења захтева, итд.³⁵⁹ Иако је на све ове бојазни одговорено, до шире прихваћености акта није дошло. У једном моменту је постојала чак и опција да Европска Унија као целина ратификује и *Конвенцију из 1970. године* и *UNIDROIT Конвенцију*, или барем уобличи свој приступ тако да све чланице приступе *UNIDROIT Конвенцији*, но од овога се одустало због неизводљивости.³⁶⁰ Све у свему, оба ова акта се међусобно допуњују у погледу заштите од недозвољене трговине културних добара, а неретко и посматрају и примењују заједно.

Пратећи идеју неопходности унапређења правне заштите нематеријалног културног наслеђа, те оскудности постојећих правних решења углавном фокусираних на материјалног парњака, и *Конвенција из 1995. године* ће у наредним редовима бити анализирана. Из наведених разлога потребно је ослонити се на све изворе који могу пружити макар и посредну заштиту елементима и носиоцима тог знања, па макар то било и преко објеката којима се служе. Исти нису ближе заштићени ни *Конвенцијом из 2003. године*, а ни *Директивама* што је прате. Самим тим, уколико је за њихову заштиту потребно категорисати их као културна добра и применити друге *hard law* акте, онда је коначан, позитиван резултат, тога вредан.

Пре свега ваљало би поменути да је *Конвенција из 1995. године* формулисана тако да је непосредно примењива по основу самог текста, не остављајући простор за фрагментисаност националних имплементација, а уз то државе нису више у обавези да врше избор културних

³⁵⁷ Keun-Gwan Lee, „Asia“ in *The Oxford Handbook of International Cultural Heritage Law* (Edited by Francesco Francioni and Ana Filipa Vrdoljak, Oxford: Oxford University Press, 2020, 841

³⁵⁸ Уговорнице Конвенције из 1995. године, UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects - States Parties, <https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention/status/>, приступљено дана: 3. октобра 2023. године

³⁵⁹ Види: Lyndel Prott, „UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects – Ten Years On“, *Uniform Law Review* 14/1-2, 2009, 217–219

³⁶⁰ Marina Schneider, „The 1995 UNIDROIT Convention: An Indispensable Complement to the 1970 UNESCO Convention and an Inspiration for the 2014/60/EU Directive“, *Santander Art and Culture Law Review* 2/2016 (2), 2016, 160 – у фуснотама: M. Schneider

објеката на које ће се ова конвенција примењивати.³⁶¹ Попут *Конвенције из 1970. године*, а и у складу са самим називом, није тешко наслутити да су јој реституција и поврат културних објеката у фокусу. Схватање културних објеката је слично оном у акту из 1970. године, али донекле проширено. Под њима се сматрају објекти који су по религиозној или секуларној основи од значаја за археологију, праисторију, историју, књижевност, уметност или науку.³⁶² Апострофиране категорије, од могућег значаја за нематеријално наслеђе, би биле „продукт археолошког ископавања или археолошка открића“, „објекти од етнолошког интереса“, „имовина од уметничког интереса попут: ...статуа и скулптура од било ког материјала... и ...оригинални уметнички асамблажи или монтаже од било ког материјала“, „архиви-звучни, фото и видео“ и „стари музички инструменти“.³⁶³

Реституција се готово може окарактерисати као један од два стуба на којима ова конвенција почива. Не би било згорега истаћи да се овде примарно говори о украденим објектима, односно њиховој реституцији. У наставку, занимљиво је и поменути да је у акту избегнуто означавање конкретном терминологијом, него се користе изрази што дају већу слободу тумачења попут „ималац културног добра“ и „подносилац захтева“. По овоме, то могу бити не само уговорнице, него и правна лица, попут музеја и установа културе, али и физичка лица. Самим тим, за заједнице – носиоце нематеријалног наслеђа, није неопходно да се организују у, примера ради, неко удружење или други облик невладиних организација да би били у стању да заштите своје интересе. На крају, ималац украденог културног добра је дужан да га врати.³⁶⁴

Новина у односу на акт из 1970. године јесте што су сада предвиђена временска ограничења, и то субјективни (3 године од сазнања) и објективни рокови (50-75 година), зависно од ситуације, у којима се може поднети захтев за реституцију. За нематеријално културно наслеђе је битна одредба што препознаје значај објеката што традиционално припадају племенским и урођеничким заједницама. Може се само претпоставити да је развој свести о значају традиционалне културе, фолклора, културе урођеничких заједница, па и самог нематеријалног наслеђа допринео овоме. Наиме, предвиђа се да захтев за реституцијом светог или културног објекта битног за заједницу, што јој припада и коришћен је од стране племенске и урођеничке заједнице у држави потписници, као део традиције заједнице или њеног ритуала, може да се поднесе у року од 3 године од сазнања за локацију и имаоца, односно 75 година или дуже ако је тако предвиђено у закону уговорнице.³⁶⁵ Комплементарност термина „заједница“ са *Конвенцијом из 2003. године* постоји. Поготово ако се узме у обзир и формулација преамбуле „да би недозвољена трговина објектима могла нанети непоправљиву штету културном наслеђу националних, племенских, урођеничких и других заједница“.³⁶⁶ Самим тим, страх од строгог и уског тумачења права које би могло довести до лишавања права на реституцију објекта релевантног за нематеријалну праксу, заједничку за већински део становништва неке уговорнице, остаје без основа. Но, опреза ради, додатна пажња, као и осетљивост на потребе носилаца и самог нематеријалног наслеђа биле би неопходне приликом тумачења.

Како ималац не би био оштећен, постоји право на фер и праведну компензацију уколико наравно није знао или није могао знати да је објекат украден и може да докаже да је делао са

³⁶¹ M. Schneider, 154

³⁶² UNIDROIT Конвенција о украденим и незаконито извезеним културним добрима (UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects, у фуснотама: Конвенција из 1995. године), Rome, 24 June 1995, <https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention/>, приступљено дана: 4. октобра 2023.

године, члан 2

³⁶³ Конвенција из 1995. године, анекс

³⁶⁴ Конвенција из 1995. године, члан 3 параграф 1

³⁶⁵ Види: Конвенција из 1995. године, члан 3

³⁶⁶ Конвенција из 1995. године, преамбула

дужном пажњом приликом стицања.³⁶⁷ Колико се дужној пажњи поклања више позорности сведочи и околност да је у једном од наредних ставова истог члана утврђено да треба водити рачуна о свим околностима стицања, укључујући карактер странака, плаћену цену, понашање имаоца приликом стицања.³⁶⁸ Суду је чак остављено и отворено да сам оцени да ли је његово понашање било у складу са поступцима „било које разумне особе у датим околностима“. Овакво нормирање је додатно подвучено ставом да имацац неће бити у повољнијој позицији од особе од које је стекао културни објекат наслеђем или на други бестеретан начин.³⁶⁹ Овако, културни објекат не може бити „опран“ бесплатним давањем другом, што се обично дешава када се колекције културне имовине дарују музејима.³⁷⁰

У духу пређашњег схватања, ако *Конвенција из 1995. године* почива на два стуба, а реституција бива први, поврат би онда представљао други. Првенствено, ваљало би истаћи да је у односу на нематеријално наслеђе ситуација овде „мало заоштрена“ у односу на ону која се тиче реституције. Наиме, уколико је тамо подносилац захтева могло бити и само физичко лице, када је поврат незаконито извезених културних објеката у питању захтев могу поднети само уговорнице.³⁷¹ Ово донекле отежава позицију носилаца и то не само тиме што долази до усложњавања и бирократизације целог процеса, него и од чињенице што од интереса и тренутне културне политике државе зависи хоће ли захтев бити поднет.

Приликом подношења захтева не би било згорега да уговорнице истакну да ли уклањање објекта утиче на: 1) његово очување или очување контекста из кога је потекао; 2) интегритет комплексног објекта; 3) очување информације, научног или историјског карактера; 4) традиционално или ритуално коришћење од стране племенских и урођеничких заједница; или је пак објекат од велике културне важности за државу што подноси захтев.³⁷² Приликом поврата примећује се још једно размимоилажење у односу на реституцију. Наиме, субјективни рок остаје и овде исти као и код реституције, но објективни је краћи, те износи 50 година, без обзира да ли објекат има значаја за племенске и урођеничке заједнице или не. Занимљиво је и да је овде отворена опција да имацац или прими „фер и правичну компензацију“ или у договору са државом – подносиоцем захтева, задржи својину над објектом или је пренесе за накнаду, односно бестеретно на особу од његовог избора са пребивалиштем у држави што је поднела захтев.³⁷³ У нашем случају, то директно може бити и неки практикант, односно припадник заједнице од које је објекат био отуђен. У наставку, предвиђено је ипак да се одредбе о поврату неће примењивати ако у тренутку подношења захтева извоз није више нелегалан.³⁷⁴ За нематеријално наслеђе је значајно правило да се одредба неће примењивати ако је објекат био извезен за живота његовог творца, те 50 година по смрти, уколико је исти био направљен од стране члана или чланова племенске или урођеничке заједнице ради традиционалног или ритуалног коришћења.³⁷⁵

Сама чињеница да се текст акта осврће и на заједнице и производе њихове културе представља корак напред у односу на *Конвенцију из 1970. године*. Конкретно, термин „културно наслеђе“ се провлачи кроз акт и то почев од преамбуле где се говори о „фундаменталном значају заштите културног наслеђа“, као и нешто касније „очување и заштите културног наслеђа“. Исто тако и приликом регулисања поврата истакнуто је да се ради о објектима уклоњеним са територије

³⁶⁷ Конвенција из 1995. године, члан 4 параграф 1

³⁶⁸ Конвенција из 1995. године, члан 4 параграф 4

³⁶⁹ Конвенција из 1995. године, члан 4 параграф 5

³⁷⁰ C. Forrest, 203

³⁷¹ Конвенција из 1995. године, члан 5 параграф 1

³⁷² Конвенција из 1995. године, члан 5 параграф 3

³⁷³ Конвенција из 1995. године, члан 6 параграфи 1 и 3

³⁷⁴ Конвенција из 1995. године, члан 7 параграф 1 потпараграф (а)

³⁷⁵ Конвенција из 1995. године, члан 7 параграф 1 потпараграф (b) и параграф 2

уговорнице супротно њеним прописима „који регулишу заштиту културног наслеђа“. Све у свему, и тематика и формулација *Конвенције из 1995. године* су такве да пружају непосредну заштиту објектима неопходним за практиковање нематеријалног наслеђа, а посредну и самим елементима, њиховом опстанку и дуговечности, те на крају и оштећеним носиоцима.

Ипак, без обзира на намеру аутора и саму конструкцију акта његова слаба прихваћеност на међународном плану може бити једна од препрека за заштиту наслеђа. Наиме, случај Сингапура то можда најбоље и осликава. Контроле над тржиштем уметнинама и предметима који би се могли сврстати у културно наслеђе у овој држави су толико слабе да се неретко дешава да се на аукцијама великих кућа нађу дела украдена из националних музеја околних држава. Управо због тога је и зарадио репутацију транзитног и дистрибутивног центра за украдена културна добра азијских држава попут Кине, Индонезије, Камбоџе, Мијанмара.³⁷⁶ Овакви примери проблематични су не само за државу чија добра су украдена, него представљају изазов и у заштити наслеђа на глобалном нивоу, где је активан рад на широј ратификацији *Конвенције из 1995. године* први корак у том смеру.

1.4 Конвенција о заштити и промовисању разноликости културних израза из 2005. године

Последњи у низу инструмената „тврдог права“ тренутно важећих на глобалном нивоу, а релевантних за нематеријално културно наслеђе јесте *Конвенција о заштити и промовисању разноликости културних израза*. Аутори у литератури доста критикују њену природу, па чак сматрају да толико има мек карактер да тешко може да се сврста у *hard law*. Ипак, препознају и њен значај не само везано за културно наслеђе, већ и саму трговину у овој области. Донета 2005. године, са једним од најбржих процеса ратификације у историји Унеска ступила је на снагу 2007. године,³⁷⁷ а данас броји укупно 153 уговорнице.³⁷⁸ Поред *Универзалне декларације о културној разноврсности*, најзначајнији је Унесков инструмент који се бави очувањем културне разноврсности, у чему и лежи њен значај за нематеријално наслеђе и његове носиоце.

Наиме, за потребе ове конвенције културни израз се схвата као резултат креативности појединаца, група и друштава и има културни садржај (тј. симболичка значења, уметничке димензије и културне вредности пореклом од културних идентитета или који их изражавају).³⁷⁹ Културни диверзитет, или боље речено разноликост, бројни су начини на које културе група или друштава налазе свој израз, а они се пак преносе у оквиру група или друштава и између њених чланова. Манифестује се не само кроз вишеструке начине на које се културно наслеђе човечанства изражава, увећава и преноси кроз варијетет културних израза.³⁸⁰ Један од принципа овог акта окренут је поштовању људских права и фундаменталних слобода, те у том погледу прати и *Конвенцију из 2003. године*, па праксе ван ових оквира неће ни бити узимане у разматрање.

³⁷⁶ Jack Tsen-Ta Lee, „Treaties, Time Limits and Treasure Trove: The Legal Protection of Cultural Objects in Singapore“, *Art, Antiquity and Law* vol. 9 issue 3, 2004, 244

³⁷⁷ Mira Burri, „The UNESCO Convention on Cultural Diversity: An Appraisal Five Years after Its Entry into Force“, *International Journal of Cultural Property* vol. 20, 2013, 357

³⁷⁸ Уговорнице Конвенције из 2005. године, Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions – State Parties, <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-and-promotion-diversity-cultural-expressions?hub=66535#item-1>, приступљено дана: 12. октобра 2023. године

³⁷⁹ Конвенција о заштити и промовисању разноликости културних израза (Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, у фуснотама: Конвенција из 2005. године), Paris, 20 October 2005, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246264?posInSet=1&queryId=85dde93e-9ef6-402b-bc9f-452e6a399382>, приступљено дана: 13. октобра 2023. године, члан 4

³⁸⁰ Конвенција из 2005. године, члан 4

Баш као и *Конвенција из 1995. године*, постављена на два стуба, неки аутори попут Грабера (*Graber*) налазе да *Конвенција из 2005. године* почива на три стуба. Први даје уговорницама суверено право да предузму мере у погледу културних политика, други подстиче уговорнице да се укључе у промоцију културних израза на својој територији, док се трећи односи на сарадњу уговорница да створе повољне предуслове за промоцију културних диверзитета.³⁸¹

Први стуб је ту да гарантује уговорницама њихово суверено право да формулишу и имплементирају сопствене културне политике, а у складу са њима и мере у погледу заштите и промовисања разноликости културних израза (регулаторне; финансијске; подршке невладиним организацијама, јавним и приватним институцијама, уметницима и другима укљученим у стварање културних израза, итд.).³⁸² За оне уговорнице обавезане овим актом, али и *Конвенцијом из 2003. године* то би значило самосталност у формирању сопствених културних политика са нематеријалним културним наслеђем на уму.³⁸³ Дакле, опште политике, као и њихови правни, организациони и финансијски инструменти би требало да буду формулисани, али и редовно ажурирани уз инкорпорацију посебног сегмента нематеријалног културног наслеђа. У супротном постоји опасност да унутрашње правне норме одређене државе не буду довољне да пружи адекватну заштиту нематеријалном наслеђу и његовим носиоцима. Исто тако, буџетска средства, уколико нису на време планирана, могу бити у дефициту и без могућности алоцирања са других програма и пројеката да би подржала активности, што би могло негативно утицати на опстанак инфраструктуре намењене нематеријалном наслеђу. Да некад долази до пропуста у креирању културних политика уговорница, те њихова неадекватност онда и не води заштити наслеђа, приказано је већ на пређашње поменутих примерима лоше утврђених буџета, пропуста приликом подношења номинација, слабог третмана носилаца, итд.³⁸⁴

Имајући у виду изузетно мек карактер овог акта, други стуб *Конвенције из 2005. године* садржи пре свега подстицаје за уговорнице. Тиме је вешто заобиђен захтев за било каквим крутим обавезивањем (иако је сам назив поглавља акта „Права и обавезе уговорница“), али и дата могућност уговорницама да обзирно приступе културним изразима, што креативност неретко и захтева. Наиме, поред настојања да се створи средина за појединце и групе где могу да стварају уз уважавање њиховог доприноса, уговорнице би требало и да промовишу разумевање значаја заштите и промовисања диверзитета културних израза.³⁸⁵ *Конвенција из 2005. године* експлицитно спаја културно наслеђе и уметничко стваралаштво чиме је истакнуто препознавање начина на које наслеђе настаје, било као дела настала коришћењем елемената који су већ препознати као културно наслеђе, било да је реч о сасвим новим (изванредним) делима разноврсног уметничког стваралаштва.³⁸⁶³⁸⁷ Самим тим, овај акт управо и служи као својеврстан пример уговорницама

³⁸¹ Christoph Beat Graber, „Substantive Rights and Obligations under the UNESCO Convention on Cultural Diversity“ in *Protection of Cultural Diversity from a European and International Perspective* (edited by Hildegard Schneider and Peter van den Bossche), Antwerpen: Intersentia, 2008, 147

³⁸² Види: Конвенција из 2005. године, чл. 5, 6

³⁸³ Наравно, слободу у формирању културних политика, са инкорпорираним сегментом о нематеријалном културном наслеђу има свака држава која налази интерес у његовом очувању, без обзира да ли је потписник Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа и Конвенције о заштити и промовисању разноликости културних израза или не.

³⁸⁴ Подсећања ради, наведено је детаљније елаборирано у поглављу III ове дисертације под називом „Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа из 2003. године“, тачније у одељку 4. под називом „Очување из угла Конвенције из 2003. године“.

³⁸⁵ Види: Конвенција из 2005. године, чл. 7, 10

³⁸⁶ Маша Т. Вукановић, „Културна политика у Србији-антрополошка перспектива“ (непубликована докторска дисертација), Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, 2013, 50

³⁸⁷ Како је и раније било предочено, да би та новонастали изрази прерасли у нематеријално културно наслеђе, потребно је да елементи буду практиковани дуги низ година, у барем две генерације.

приликом стварања плодносних средине за креативне носиоце наслеђа, односно њихових културних политика. Предвиђена подршка уговорница, уз активну улогу цивилног друштва у заштити и промовисању разноликости културних израза, као и невладиног сектора, једнако подразумева живље и безбедније окружење за носиоце и њихове изразе.

Ипак, без обзира на све, постоји само једна, нешто конкретнија одредба која се бави заштитом културних израза. Она утврђује да уговорница може да одреди постојање посебних ситуација на својој територији у којима су културни изрази под ризиком од изумирања, у озбиљној опасности, односно неопходна им је хитна заштита, а онда може предузети све одговарајуће мере за заштиту и очување културних израза у поменутим ситуацијама.³⁸⁸ Како је ова конвенција састављана у духу солидарности и међусобне сарадње, са посебним нагласком на пружање помоћи земљама у развоју, чини се да се може извести закључак да заштита културних израза, односно нематеријалног наслеђа осликаног у њима, постаје на неки начин и међународна обавеза.

Како је већ горе било поменуто трећи стуб је посвећен активној сарадњи уговорница у циљу промоције разноликости културних израза. И ове одредбе, баш као и претходне тешко да могу да се назову „обавезама“, с обзиром да су пре употребљени изрази попут „настојати“, „охрабрити“, „наглашавати“, „добра воља“, итд. Државама потписницама је сугерисано да оснаже своје билатералне, регионалне и међународне везе ради лакшег дијалога о културним политикама, професионалних размена (али и оних у погледу технологија, информација, знања, експертизе...), партнерстава, подршке одрживом развоју у сектору културе.³⁸⁹ Несумњиво је да ће оне потписнице са већ добро развијеним међународним културним односима бити у далеко бољој позицији од земаља које пак морају да потраже помоћ ради заштите својих културних израза. Ипак, у томе је и лепота овог акта - међусобно пружање подршке представља и прилику за учење не само како развијена културна политика треба да изгледа, него и културна дипломатија. Множе се начини на које се нематеријално културно наслеђе, као културни израз у овом случају, могу заштитити унутар граница једне државе, али исто тако и употребити као „кец из рукава“ спољних политика држава уговорница. Но, ту увек ваља водити рачуна и о особеностима културе унутар држава где се спроводи акција. Конкретно, говоримо ли о извођачким уметностима, неке од њих могу бити идеалне за промовисање сопствене културе у једној држави, али и апсолутно незанимљиве у другој. Све су то нијансе о којима треба водити рачуна, уз наравно њихов равноправан третман унутар граница државе из које потичу.

Конвенција о заштити и промовисању разноликости културних израза има двојак утицај-правни и политички. Јасно је током преговора било да будуће уговорнице нису биле вољне да предузму било какве озбиљније обавезе. Ефекти се ипак огледају у попуњавању празнине у међународном праву у погледу културних вредности, где приступањем овом акту уговорнице стављају раме уз раме економске и културне интересе на међународној сцени.³⁹⁰ Делује да су потписнице довољно зреле да уоче да дубље вредности, исте оне што су корен рађања идентитета, па и самог нематеријалног наслеђа, бивају угрожене, али су други интереси однели превагу што је за последицу имало слаб нормативни ефекат *Конвенције*. Ипак, акти ове врсте представљају почетне кораке, те не треба искључивати ни могућност да се на међународној сцени једног дана појави *hard law* инструмент *lex culturalis-a* чије су норме заправо „тврдог“ карактера.

³⁸⁸ Конвенција из 2005. године, члан 8

³⁸⁹ Види: Конвенција из 2005. године, чл. 12 - 19

³⁹⁰ Види: Christoph Beat Graber, „The New UNESCO Convention on Cultural Diversity: A Counterbalance to the WTO?“, *Journal of International Economic Law* vol. 9 issue 3, 2006, 563-567

2. Soft Law инструменти

Једна од одлика међународног права културног наслеђа јесте, да чак и када су у питању инструменти „тврдог“ права, и они како се могло видети на претходним примерима, неретко у неким сегментима попримају „мек“ карактер. Поред тога карактеристично је за ово поље и попуњеност „редова“ самим „меким“ правом, чији су акти чак и далеко бројнији.

Како је на почетку било појашњено, меко право представља прихватљиво правно-политичко решење укључених заинтересованих страна за постизање одређених, свима заједничких циљева. Краљевство меког права почиње тренутка када правни договори буду ослабљени у једној или више димензија: облигација, прецизности и делегирања.³⁹¹ Попут „тврдог“ права, и меко право има своје варијације. Примера ради, традиционални концепт „меког права“ подразумева да су та правила „мека“ у смислу да су усвојена у необавезујућој форми, и по самом смислу, да нису исто тако обавезујућа по суштини.³⁹² Поред тога, овде се јавља и једна од најинтересантнијих конфигурација, а то је да је могуће да се „тврда“ правила налазе у необавезујућим инструментама.³⁹³ Која од опција је одабрана у тренутку сачињавања акта зависи од тренутних потреба, могућности, генералних прилика, али и става на који начин је најбоље решити дати изазов. Све у свему, иако је меко право нашироко критиковано и чак одбачено као фактор у међународним односима,³⁹⁴ не може се спорити да је када је реч о осетљивим питањима културе тренутно начин за решавање изниклих питања и проблема.

2.1 Декларација о принципима међународне културне сарадње из 1966. године као окосница и даљи развој културних политика држава и међународних културних односа

Уколико *Хашка конвенција о заштити културних добара у оружаним сукобима* представља први корак међународног права у сфери културе, онда би *Декларација о принципима међународне културне сарадње* била први акт у сфери међународних културних односа. Наиме, ако су дешавања током Другог светског рата скренула пажњу на неопходност заштите културних добара, утолико су и послератна дешавања потакла неопходност развоја културних политика земаља, праћеног и добрим међукултурним односима. Донета је 1966. године, а чак и за акт од кога се и иначе очекује да је меког карактера, се сматра доста широком и флексибилном.

Наиме, један од главних циљева ове декларације, у складу са духом времена када је била донета, јесте едукација уз развој мировних и пријатељских односа. Поред тога, препознато је и да сваки народ има право и дужност да развија своју културу, а да пак свака култура има достојанство и вредност које треба поштовати и очувати. Уједно, све културе представљају и заједничко наслеђе човечанства.³⁹⁵

За нематеријално наслеђе данас је релевантан превасходно поменути историјски моменат у коме су државе први пут признале неопходност сарадње, размене и осмишљавања планова и на пољу културе, те користи које могу из тога изнићи. Исто тако, разматрајући текст ове декларације, делује и да је у неку руку и нематеријално наслеђе обухваћено прокламованим. Теоретски је

³⁹¹ K. W. Abbott, D. Snidal, 422

³⁹² A. N. Pronto, 951

³⁹³ A. N. Pronto, 953

³⁹⁴ K. W. Abbott, D. Snidal, 422

³⁹⁵ Види: Декларација о принципима међународне културне сарадње (Declaration of Principles of International Cultural Co-operation, у фуснотама: Декларација из 1966. године), Paris, November 1966,

<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/declaration-principles-international-cultural-co-operation> , приступљено дана: 19. октобра 2023. године, члан I

добило одређене гаранције, иако у то време није постојала свест о његовој вредности као данас. Ипак, његова заштита ових шездесетих година унеколико је зависила од културних политика држава, односно генералних приступа држава сопственим културама.

Како није у то време у свим земљама „културна политика“ била препозната као концепт, ова декларација је заслужна управо за поимање потреба за њом поготово у оним земљама чије су политике до тад биле окренуте више другим ресорима, а култура је била само спорадично подржавана. Наиме, државе су у том тренутку схватиле да је неопходно постојање стратегије управљања културом, да би уопште и могла да се касније организује адекватна размена и сарадња. Стога је 1967. године на састанку експерата у Монаку дато прво поимање културне политике (с обзиром да је изведен закључак да културну политику и није могуће дефинисати), али и утврђено да није могуће да постоји једна културна политика која ће свим земљама одговарати, него да свака држава утврђује сопствену културну политику спрам сопствених културних вредности, циљева и избора.³⁹⁶

Не може се рећи ипак да су све земље благонаклоно гледале на нов концепт „културне политике“ и од старта га подржавале, а камоли посвећивале пажње својој традиционалној култури. Примера ради, на Исланду је постојао снажан отпор против трошења државног буџета на културу, тако да културна политика овде није била имплементирана пре деведесетих година XX века.³⁹⁷ Самим тим, и међународна сарадња је унеколико зависила, као и цела културна сцена, од удружења и организација.

Са друге стране, у самој горе ближе наведеној експертској студији је и препозната чињеница да су већ у том тренутку одређене земље попут Јапана, Гвинеје, Туниса, Колумбије... више полагале на своју традиционалну културу и већ у то време налазиле начина да је подрже. Како је она била фаворизована унутар граница, тако су и одређене њене (неретко и уподобљене) елементе ове земље представљале и ван својих граница, приликом промоција и размена.

Седамдесете године XX века генерално представљају период када рад на инструментима у сфери културе узима замајца. Активно се кроје, а потом и усвајају акти и тврдог и меког права. Паралелно са тим Унеско глобално шири свој концепт културне политике као владиних структура. Управо у циљу популаризације овог конструкта се и одржава се низ експертских састанака, али и међународних конференција са тематиком културне политике, а на неким од њих се могу видети и ставови изражени на тему наслеђа. Тако је на конференцији у Венецији 1970. године закључено да „културне политике треба да допринесу оснаживању различитости и традиционалних националних култура“³⁹⁸. Коју годину касније, 1973. године, је на Међувладиној конференцији на тему културних политика у Јогјакрти констатовано да „културни развој и очување националних специфичности треба да се сматрају једнако битним“, али и да „културно наслеђе треба заштити од штетних утицаја с обзиром на велики значај који у култури има“.³⁹⁹ Кад се све размотри, трасирање културних политика баш ка очувању посебности и заштити наслеђа и то у раним фазама развоја самог начина оваквог управљања, говори пре свега о препознавању истинских вредности.

Лагани развитаку културних политика држава, па и њихових међусобних културних односа, временом је довео до још једног акта меког права оријентисаног на међународну сарадњу -

³⁹⁶ Прелиминарна студија о културној политици (Cultural Policy - A Preliminary Study), *Studies and documents on cultural policies* 1, Paris: UNESCO, 1969, 7

³⁹⁷ Geir Vestheim, „UNESCO Cultural Policies 1966–1972 – the Founding Years of ‘New Cultural Policy’“, *The Nordic Journal of Cultural Policy* vol. 22 no. 1, 2019, 192

³⁹⁸ Pierre Moulinier, „Programme de l'UNESCO en matière de développement culturel : Présentation des travaux réalisés depuis 1960“, *Rapports et études sur la dimension culturelle du développement et sur les politiques culturelles* CLT/DEC/CD/94/10, Paris: UNESCO- Section de la Dimension culturelle du développement, 1994, 13

³⁹⁹ P. Moulinier, 17

Унескове препоруке о међународној размени културне имовине из 1976. године. Реч је о акту који препознајући обавезе држава и према међународној заједници препоручује да предузму одговарајуће правне и друге мере ради увоза, извоза, транзита културних добара, као и преноса својине над њима. Културне институције су још поред држава апострофирани као битни актери када је посреди циркулација културних добара између њих. Само схватање културних добара *Унескове препоруке из 1976. године* делује да се доста ослања на *Конвенцију из 1970. године*, па ту између осталог и спадају „објекти и документација од етнолошког интереса“.⁴⁰⁰

Унескова Препорука из 1976. године далеко од тога да може да се повеже са заштитом нематеријалног културног наслеђа. Њена једина улога може бити у смислу олакшавања поменуте циркулације добара (односно објеката за употребу приликом практиковања елемената нематеријалног наслеђа, што представљају делове збирки културних институција) и то као саставни део већ унапред планираних мера популаризације и едукације шире јавности у другим државама. Осећања носиоца по питањима оваквих размена могу варирати од одбојности до поноса. Ти њихови ставови могу носити одређену тежину по питањима организације будућих кретања ових добара ван граница државе у чијим институцијама се налазе похрањени.

Међутим, за (нематеријално) културно наслеђе би била интересантнија ипак *Унескова Препорука о већинском учешћу људи у културном животу и њиховом доприносу истом*, усвојена исте године у Најробију. За ову препоруку је занимљиво да је конкретно сугерисала државама чланицама да усвоје адекватне правне акте који ће гарантовати једнакост и промовисање свих култура без дискриминације (чак и мањинских) с обзиром да представљају заједничко наслеђе човечанства; заштитити све везано за културно наслеђе, традиције и прошлост, али тако да се дозволе и садашње тежње, односно модерни изрази истог; заштитити наслеђе прошлости, посебно традиција што представљају равнотежу друштвима у процесима индустријализације и урбанизације.⁴⁰¹ Исто тако је државама сугерисано да би требало да пробуде интерес младих за своје, али и културно наслеђе човечанства.⁴⁰²

Иако је у старту било јасно да је дејство овог акта зависно искључиво од добре воље и могућности држава чланица, и поред тога је био окарактерисан као превише амбициозан и тежак за примену. Као проблеми (поготово када је реч о горе истакнутим одредбама везаним за наслеђе) су стандардно били истицани финансијски, техничко-административни, мањак установа које би се тиме бавиле (иако су само две државе проследили даље ову препоруку невладином сектору, а једна је само путем медија учинила доступном широј јавности), недовољно развијене културне политике, итд. Шта више, без обзира што је само нематеријално наслеђе поменуто да је посебно на удару због индустријализације и урбанизације, ни у том погледу није учињен адекватан корак из управо горе ближе наведених разлога. На крају, имајући у виду слаб одзив држава приликом примене ове препоруке, закључено је да постоји неопходност за доношењем нових аката.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Препорука о међународној размени културне имовине (Recommendation concerning the International Exchange of Cultural Property, у фуснотама: Препорука о међународној размени културне имовине), Nairobi, November 1976, <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/recommendation-concerning-international-exchange-cultural-property>, приступљено дана: 21. октобра 2023. године, члан I

⁴⁰¹ Препорука о већинском учешћу људи у културном животу и њиховом доприносу истом (Recommendation on Participation by the People at Large in Cultural Life and their Contribution to It, у фуснотама: Препорука о већинском учешћу људи у културном животу), Nairobi, November 1976, <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/recommendation-participation-people-large-cultural-life-and-their>, приступљено дана: 24. децембра 2023. године, члан 4 параграфи (f), (p), (q), (i)

⁴⁰² Препорука о већинском учешћу људи у културном животу, члан 16

⁴⁰³ Види: Pierre Moulinier, „The Nairobi Recommendation on Participation by the People at Large in Cultural Life and their Contribution to it (1976) - The situation ten years later“, Report CC/CSP/CP/14, Paris: UNESCO - Division des Etudes et des Politiques culturelles, 1986

2.2 Декларација о културним политикама из 1982. године

Уложени труд у протеклом периоду, уз скупљено знање и искуства, али и горуће проблеме спремне за решавање, резултирали су усвојеним актом, по први пут окренутог искључиво културним политикама - *Декларацији о културним политикама*, и то након двонедељне Унескове Конференције у Мексико Ситију. Иако меког карактера, носи велики значај на глобалном нивоу као утемељивач концепта управљања културом у држави и од стране државе. *Декларација* уједно сугерише и поставке на пољу међународне културне политике. У питању је скуп, у оквиру међународног система и заједнице, свих државних спољних политика чији је резултат одређена општа културна политика.⁴⁰⁴

Да би се схватио прави допринос *Декларације из 1982. године*, требало би нагласити да је њено прокламовање подстакло многе државе да направе преокрет у својим унутрашњим културним политикама - од имплицитног приступа ка експлицитном. Имплицитне културне политике су сви они поступци државе који ненамерно, без специфичних културних циљева у виду, на позитиван или негативан начин утичу на област културе.⁴⁰⁵ Експлицитни приступи су пак намерне, систематске интервенције државе, односно њених органа у поље културе, са намером да се оно целина или поједини сегменти усмере у одређеном правцу.⁴⁰⁶ Овакве експлицитне културне политике можемо даље поделити на више различитих модела, у зависности од историјских, друштвених, привредних, политичких прилика, могућности, али наравно и особености саме културе конкретне државе. У доктрини су тренутно препознати и дефинисани следећи основни модели културних политика: либерални, парадржавни, државни бирократско-просветитељски, државни престижно-просветитељски, национално-еманципаторски и регионално-етничко-језички (децентрализовани). Но, то не значи да су они строго постављени и да не постоје одступања, односно међусобна преклапања или пак трансформације из једног модела управљања културом у држави у други.⁴⁰⁷

За нематеријално културно наслеђе, као једног од сегмената културе, би то требало да значи лагано окретање и усмеравање фокуса, од пређашње фазе где су носиоци били препуштени сами себи, ка јаснијим акцијама усмереним на очување и заштиту. Међутим, квалитет, квантитет и врсте програма и мера су опет директна последица практикованог модела политике у држави. Дакле, у зависности од врсте културне политике, нематеријално наслеђе може бити фаворизовано, или чак занемарено. Примера ради, без обзира на *Декларацију из 1982. године* у Француској је став према нематеријалном наслеђу је кренуо лагано да се мења тек 2006. године и то након ратификације *Конвенције из 2003. године*. Наиме, разлог томе је што је за њу карактеристичан државни престижно-просветитељски модел. Нематеријалном наслеђу је теже да парира очуваним материјалним културним добрима, па се дешава да буде посматрано са висине.

Пратећи основну идеју акта, *Декларација из 1982. године* се у свом тексту осврнула на бројна, уопштено за културу битна питања. Поред односа културе и демократије, те улоге културе у развоју, међународних културних односа, едукација, итд. и управљање културним наслеђем, као једно од битних сегмената, нашло је своје место у овом документу. Тиме, државе практично као да су понукане да у своје систематске акције уврсте и планове везане за наслеђе. Шта више, његово дефинисање као да је дало тон будућим регулативама и поступању у овој области. Наиме, овде се по први пут наилази на формулисање наслеђа као материјалног и нематеријалног

⁴⁰⁴ Игор Јанев, *Односи Југославије са Унеском*, Београд: Институт за политичке студије, 2009, 13

⁴⁰⁵ Милена Драгићевић Шешић, Бранимир Стојковић, *Култура-менаџмент, анимација, маркетинг*, Београд: Clío, 2007, 31 – у фуснотама: М. Драгићевић Шешић, Б. Стојковић

⁴⁰⁶ *Ibid.*

⁴⁰⁷ Види ближе: М. Драгићевић Шешић, Б. Стојковић, 34-39

стваралаштва кроз које креативност људи налази свој израз.⁴⁰⁸ Исто је значајно и због пређашње помињане дебате о природи наслеђа, односно његове поделе на материјално и нематеријално. Не залазећи дубље у корелацију та два, *Декларација из 1982. године* је тренутно једини (Унесков) акт где је у тексту препознато да се обе ове „врсте“ наслеђа паралелно и истовремено ослањају на друге нематеријалне компоненте попут потребе људи да се изразе, али и дубоко усађених вредности.

Цењење сопствене креативности препознавањем вредности отелотворених у њој, а оличених кроз (нематеријално) културно наслеђе долази као предуслов за уважавање и туђег. Стога се свима признаје право и дужност да бране и очувају своје културно наслеђе, чиме посредно бране свој суверенитет и независност, афирмишући и промовишући свој културни идентитет.⁴⁰⁹ Управо ово предвиђање *Декларацијом из 1982. године* потребе „одбране“ наслеђа, показатељ је ранијег става неопходности његовог разграничења од очувања, а опет и њиховог изједначавања у погледу важности. Очигледно је сматрано да очување ипак није у свим случајевима довољно, те да је нужно послужити се и додатним начинима и средствима. На жалост, смернице за одбрану даље у овом акту нису биле развијене.

Допуштањем и охрабривањем креативног изражавања, а у случају потребе и заштитом, долази до слободног рекреирања елемената нематеријалног наслеђа. То узимање учешћа у праксама - учењем, извођењем, преношењем... изнова се одређује и потврђује сопствени (културни) идентитет. *Декларација из 1982. године* је и ту истакла везу између традиције и форме израза сваког народа као најефективнијих средстава демонстрирања њиховог присуства на свету и културног идентитета - јединственог и незаменљивог скупа вредности.⁴¹⁰ Поврх свега, поимањем равноправности између израза нематеријалног наслеђа различитих заједница би требало да последично подразумева и уважавање и прихватање различитих вредности. Затварањем овог „круга“ би требало да од носилаца, али и свих других заинтересованих, активно ствара заправо интеркултурне компетентне појединце. Креација оваквих индивидуа за резултат има боље односе заједница унутар самих држава, међународна културна сарадња бива олакшана, али свакако и друге врсте међународних односа и сарадње.

Ипак, без обзира на прокламовано, на крају треба имати у виду да је *Декларација из 1982. године* ипак била само подстрек државама да направе преокрет од имплицитног ка експлицитном приступу култури, односно (нематеријалном) наслеђу, или пак унапреде своје постојеће методе управљања. Меког карактера по природи, није ни могла обавезати државе на нешто што нису сматрале приоритетом у том тренутку. Међутим, само њено доношење је трасирало пут глобалној културној политици, која је временом утицала чак и на оне земље попут Исланда, које су се дуго „опирале“.

Потпун, експлицитан, систематски приступ нематеријалном наслеђу, изазов је и за усвајање државама чак и након ратификације *Конвенције из 2003. године*. Како се може видети и на горе ближе поменутом примеру Француске, упркос општој културној политици, у немалом броју случајева унутрашње прилике држава односе превагу. Поред тога, проблематично је и то што још увек у доктрини, а и самим културним политикама, постоје размимоилажења ставова у погледу најпогоднијег приступа нематеријалном наслеђу, од изузетно лабавог до оног са бољим нормативним оквиром и пратећим програмима и акцијама. Самим тим, степен заштите нематеријалног наслеђа, па и носилаца, не само да може варирати од државе до државе, него се чак разликовати између елемената у оквиру једне земље, спрам тренутног става њене културне политике.

⁴⁰⁸ Декларација из Мексико Ситија, члан 23

⁴⁰⁹ Види: Декларација из Мексико Ситија, чл. 24, 25

⁴¹⁰ Декларација из Мексико Ситија, члан 1

2.3 Нара документ о аутентичности из 1994. године

Формирајући унутрашње политике, спрам сопствених потреба, жеља, могућности, државе су временом схватиле да постоје сегменти што вапе за (додатним) регулисањем. Наиме, након ратификације *Конвенције о заштити светске културне и природне баштине* Јапан је иницирао низ састанака експерата пореклом из различитих земаља, са идејом да се постојећа заштита баштине боље уобличи и прилагоди. Период уобличавања акта, данас познатог као *Нара документ о аутентичности*, обележен је сукобима, чудним савезима, истицањем и покушајима утицаја на креирање норми представника Норвешке и Канаде. Оно што је занимљиво за период састављања и редиговања јесте свест експерата о европоцентричној оријентацији заштите наслеђа (која и данас постоји), али и чињеница да нису дозволили да она и овог пута буде пресудна. Поврх свега, након усаглашавања идеја и предлога садржине текста, сплет околности је резултовао тиме да се завршне верзије документа на енглеском и француском језику нису поклапале, али су на крају прихваћене јер њихове разлике нису биле суштинске.

Нара документ препознајући диверзитет културног наслеђа му и посвећује читав један сегмент, и то како оном материјалном, тако и нематеријалном, налазећи и да би његова заштита требало да буде суштински аспект људског развоја. Шта више налази да су све културе и сва друштва укорењена у одређене облике, односно концепте материјалних и нематеријалних израза које чине њихово наслеђе, те их треба поштовати.⁴¹¹ За нематеријално наслеђе посебно је битан моменат где указује да одговорност за наслеђе и управљање њиме лежи пре свега на заједници чије је, а тек након тога на онима који брину за њега.⁴¹² Ипак, и поред тога што је ово пре свега акт меког карактера, и овде су се аутори оградиле подсећајући пре свега и на неопходност испуњавања пре свега преузетих међународних обавеза. Налазе и да је најбоље постићи баланс између тих захтева и оних упућених од стране заједница, те да он онда неће подрити фундаменталне културне вредности.⁴¹³

Интересантна је тежња аутора да предност дају заједницама, као носиоцима наслеђа, у односу на државу, да управљају њиме, уз једини захтев да поштују правна правила. Оваква формулација, би се могла окарактерисати као и да предвиђа постојање опције да се дају одрешене руке носиоцима, везане за њихове праксе, у оквиру већ установљених културних политика држава. Нешто попут својеврсног, намерно скројеног, имплицитног приступа нематеријалном наслеђу, унутар културне сцене једне земље. У овом смислу делује да одредбе овог документа представљају чак и корак даље у односу на *Конвенцију из 2003. године*, где је ипак била предност дата држави уз предвиђена „учешћа“ носилаца. Могуће да је баш предност *Нара документа* у односу на *Конвенцију из 2003. године* њена природа, која је и дозволила овакву формулацију. Додуше, на државу онда треба рачунати да неће предузети обавезе које ће се косити са вредностима заједнице, зарад можда испуњавања неких њених других интереса. Не би било згорега и консултовање заједница пре преузимања обавеза, како би се предупредило могуће негодовање или други облици револта уколико се и деси да на неки непредвиђени начин

⁴¹¹ Нара документ о аутентичности (The Nara Document On Authenticity, у фуснотама: Нара документ), Nara, November 1994, <https://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/386-the-nara-document-on-authenticity-1994>, приступљено дана: 2. децембра 2023. године, члан 7

⁴¹² Нара документ, члан 8

⁴¹³ *Ibid.*

ратификовани међународни уговори имају негативне последице по нематеријално наслеђе носилаца.

Занимљиве су и одредбе овог документа посвећене односу вредности и аутентичности. Шта више, сам рад на *Нара документу о аутентичности* подвукао је потребу да се превазиђу ставови западњачких експерата и препозна вредност културне имовине у очима заједнице.⁴¹⁴ Тако препозната вредност би требало да буде универзално уважена, у смислу гајења поштовања према свим (другим) културама без обзира на контекст који их окружује. Аутентичност се дакле посматра као суштински одређујући фактор у погледу вредности, па се суд о аутентичности условљава са различитим факторима попут функције, технике, традиције, духа, осећања, и других унутрашњих и спољашњих фактора.⁴¹⁵ Након утврђивања аутентичности, на ред долази и вредност. Судови о вредности се могу разликовати од културе до културе, па чак и у оквиру једне културе, тако да их није могуће засновати на фиксним критеријумима.⁴¹⁶

Међутим, критика одредби овог документа би била управо њихова окренутост доктрини, експертима, па чак и онима радно ангажованим у сфери културе на локалном, националном и међународном нивоу. Наиме, носиоци наслеђа су углавном и свесни његове вредности с обзиром да је њихов индивидуални, али и колективни идентитет везан за њега. Неретко од сврхе пракси (могу ићи од забављачких па до оних посвећених божанству) и зависи њихово место у заједници, или боље речено социјалној хијерархији исте, углед, финансијски приливи, начин живота.

Питање је исто тако, како би и саму аутентичност носиоци наслеђа могли схватити. Према истраживању спроведеном у неколико провинција Кине, практиканти нематеријалног наслеђа ни не користе термин „аутентичност“ у свакодневном животу, с обзиром да нису ни фамилијарни са њим, али су способни да артикулишу њихову перцепцију различитих аспеката аутентичности колоквијалним језиком.⁴¹⁷ Не треба овом приликом заборавити и на околност да носиоци неретко на један начин приказују то своје наслеђе туристима, а на други га практикују „за себе“. Самим тим, и не чуди што долази до сукоба и тензија између припадника заједница, када се користе одређене речи везане за аутентичност, не само приликом прављења паралеле између изворних пракси и оних уподобљених туристима, него чак и између искључиво тих уподобљених.⁴¹⁸

Не може се спорити конференцији у Нари да је било одато признање због увођења мултикултуралног приступа наслеђу. Међутим, бројни аутори исто тако тврде и да је она отворила „Пандорину кутију“, због низа нових тврдњи и тражења статуса наслеђа базираних на далеко шире дефинисаним критеријумима.⁴¹⁹ Уочени проблеми и питања без одговора, изникли након дужег присуства овог документа на међународној сцени, као и других до тад донетих правних актова, утицали су и на ауторе *Конвенције из 2003. године*. Конкретно, довели су их до закључка да појам „аутентичности“ ипак није могуће у датом тренутку у њега инкорпорирати. Ипак, фокус

⁴¹⁴ Harriet Deacon et al., *The Subtle Power of Intangible Heritage: Legal and Financial Instruments for Safeguarding Intangible Heritage*, Cape Town: Human Sciences Research Council Publishers, 2004, 16

⁴¹⁵ Нара документ, члан 10, 13

⁴¹⁶ Нара документ, члан 11

⁴¹⁷ Junjie Su, "A Difficult Integration of Authenticity and Intangible Cultural Heritage? The Case of Yunnan, China", *China Perspectives* (Special Feature) no. 3, 2021, 33-34 – у фуснотама: J. Su

⁴¹⁸ Види: J. Su, 35

⁴¹⁹ Jordan Sand, "Japan's Monument Problem: Ise Shrine as Metaphor," *Past and Present* vol. 226 issue suppl. 10, 2015, 126–152, 145

на заједнице је остао у нешто измењеном облику. На крају крајева, иако су превасходно потребе материјалног културног наслеђа, изискивале доношење овог документа, данас није упитан и његов значај за оно нематеријално.

2.4 Универзална декларација о културној разноврсности из 2001. године

Да ништа није препуштено случају сведочи и Унескова *Декларација о одговорности садашњих генерација према будућим генерацијама*, усвојена 1997. године. Одвећ је специфична, меког карактера, неутрално формулисана, а опет толико релевантна. Између осталог, утврђује и да би садашње генерације требало да очувају културну разноврсност човечанства, али и њихову одговорност да идентификују, заштите и очувају материјално и нематеријално културно наслеђе и пренесу ово заједничко наслеђе будућим генерацијама.⁴²⁰ Чини се да је заправо ово први акт окренут међугенерациском преносу разноврсног нематеријалног културног наслеђа и његовој заштити и очувању - идеја уведена на мала врата, а касније и потврђена у актима посвећеним културној разноврсности, а највише *Конвенцијом из 2003. године*.

Декларација из 1997. године, са својом идејом међугенерациског очувања културне разноврсности као да је била претходница Унескове *Универзалне декларација о културној разноврсности*. Након тога је *Универзална декларација* дефинитивно прокрчила пут касније донетој конвенцији сличне тематике из 2005. године. Међутим, овај акт меког карактера одиграо је битну улогу и када је реч о састављању и усвајању чак и саме *Конвенције из 2003. године*. Наиме, једногласно усвајање (*Универзалне*) *Декларације* обезбедило је позитиван утицај признавањем значаја очувања свих форми наслеђа под једнаким условима ради заштите културног диверзитета.⁴²¹ Дакле, без обзира што ова декларација није обавезујућа, ипак је поставила одређени стандард који се очекује од држава чланица.

Културна разноврсност је дефинисана на самом почетку као „заједничко наслеђе човечанства“, ⁴²² фактор је за раст и развој у сваком погледу и гаранција за суживот припадника различитих култура, но прети јој опасност од глобализације. Како би се предупредио њен губитак акт се у својим редовима дотиче чак и људских права, културних политика као катализатора креативности, али и међународне солидарности и сарадње.

Уколико се подсетимо да је још средином седамдесетих година прошлог века препозната опасност од губитка нематеријалног наслеђа услед промена које модерно доба носи са собом и не чуди што и овај акт у једном свом члану указује на везу разноврсности и наслеђа: „Стварање вуче корене из културних традиција, али и цвета у додиру са другим културама. Из овог разлога, наслеђе у свим својим формама мора бити сачувано, унапређено и предато будућим генерацијама,

⁴²⁰ Декларација о одговорности садашњих генерација према будућим генерацијама (Declaration on the Responsibilities of the Present Generations Towards Future Generations, у фуснотама: Декларација из 1997. године), Paris, November 1997, <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/declaration-responsibilities-present-generations-towards-future-generations>, приступљено дана: 27. децембра 2023. године, члан 7

⁴²¹ Noriko Aikawa, „An Historical Overview of the Preparation of the UNESCO International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage”, *Museum International* no. 221-222 vol. 56 no. 1-2, 2004, 143

⁴²² Универзална декларација о културној разноврсности (UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity, у фуснотама: Универзална декларација из 2001. године), Paris, November 2001, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/universal-declaration-cultural-diversity>, приступљено дана: 25. децембра 2023. године, члан

као запис људског искуства и тежњи, како би се унапредила креативност у свој својој разноликости и подстакла истински дијалог међу културама“.⁴²³ Како је одбрана културне разноврсности схваћена као етички императив, неодвојив од уважавања људског достојанства,⁴²⁴ јасно је да је избор пао на људска, а поготово културна и права припадника мањина и урођеника, као адекватна да пружи одговарајућу заштиту. За потпуно и слободно кретање идеја, радова, људи, у нашем случају за то погодних елемената нематеријалног наслеђа, пре било какве међународне акције, неопходно је установљивање таквих културних политика које ће створити услове за продукцију и дисеминацију, било путем оперативне подршке или правних норми.⁴²⁵

Одговарајући Акциони план прати *Универзалну декларацију* са задатком да помогне државама чланицама у њеној имплементацији. Исти се на једном месту посебно и осврће на нематеријално наслеђе када каже да би чланицама требало да буде и један од циљева формулисање политика и стратегија ради његовог очувања и унапређења. Наредни циљ се одмах надовезује на постојећи па предвиђа следеће: „Поштовање и заштита традиционалног знања, посебно урођеничких народа; препознавање доприноса традиционалног знања посебно у погледу заштите животне средине и управљање природних ресурсима и унапређење синергија између модерне науке и локалног знања.“⁴²⁶ Посредно, остварењу ових циљева могу помоћи и они посвећени мобилности креативаца, истраживача, интелектуалаца, итд., заштити ауторских и сродних права, подстицања лингвистичког диверзитета на интернету, али и укључивања свих сектора цивилног друштва приликом формулисања јавних политика усмерених на очување и промоцију културне разноврсности. Практично се стиче утисак да су неки од уочених проблема приликом имплементације пређашње усвајаних меких аката, попут *Препоруке о већинском учешћу људи у културном животу* где невладин сектор није ни био консултован, коначно превазиђене.

Више од двадесет година након усвајања *Универзална декларација* још увек бива ретко критикована. Један од разлога је можда баш и страх да се не уздрма њен статус акта донетог да служи као потврда мира између држава и спремности и воље за (интеркултурним) дијалогом. Потписнице су је прихватиле и као својеврсни гарант да ће у будућности уложити труд да избегну међусобне сукобе (култура). Неутралног је карактера, што је управо и осигурало поменути статус. Но, са ове тачке гледишта јасно је да је ипак неопходно ослонити се на механизме других међународних конвенција, па и оне из 2003. године, ако се жели постићи неки озбиљнији ниво очувања, односно заштите разноврсности нематеријалног наслеђа.

Исто тако, за опстанак и практиковање одређених елемената круцијалан је и положај жена, а управо то и брине неке истраживаче. Конкретно, наводе да лако може доћи до манипулације

⁴²³ Универзална декларација из 2001. године, члан 7

⁴²⁴ Универзална декларација из 2001. године, члан 4

⁴²⁵ Универзална декларација из 2001. године, члан 9

⁴²⁶ Акциони план за имплементацију Универзалне декларације о културној разноврсности (Main Lines of an Action Plan for the Implementation of the UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity), A document for the World Summit on Sustainable Development: „UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity, a vision, a conceptual platform, a pool of ideas for implementation, a new paradigm“, *Cultural Diversity Series* No. 1, Johannesburg: UNESCO, 2002, циљеви 13, 14

њиховим правима, односно занемаривања, а све ради стављања разноврсности у први план.⁴²⁷ Поготово ако се има у виду низ студија које наводе да већа културна разноврсност доприноси бољем економском развоју, те је баш из тог разлога неретко инкорпорирана у развојне политике. Све у свему, државе су свесне бенефита културне разноврсности, као и значаја родне равноправности у свим сферама друштва, па и култури, те је на њима онда да извагају сопствене интересе, могућности и ресурсе, па са тим на уму усвоје најбољу могућу стратегију.

2.5 Истанбулска декларација из 2002. године

Последњи акт, како меког, тако и тврдог карактера, усвојен пред доношење *Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа*, јесте *Истанбулска декларација*. Резултат је одржаног скупа посвећеног вези нематеријалног културног наслеђа и културног диверзитета, што сведочи како о одјеку *Универзалне декларације*, тако и о све јачој свести о потреби опстанка нематеријалног наслеђа. Штавише, неки аутори наглашавају да управо *Истанбулска декларација* наговештава да нематеријално наслеђе бива битан конструктивни елемент националних обележја широм света.⁴²⁸ Можда управо и због тога је овај акт усвојен баш на самиту где је присуствовало чак седамдесет министара културе од укупно сто десет представника држава.

Текст акта препознаје вредност нематеријалног наслеђа, али још увек нема конкретну дефиницију шта би се под њим подразумевало. Налази да су то живе и стално рекреиране праксе, знање и представе што омогућавају појединцима и заједницама, на свим нивоима, да изразе сопствено схватање света кроз системе вредности и етичке стандарде⁴²⁹, те спрам тога даље заузима и становиште о другим повезаним питањима.

Између осталог и елегантно указује на везе не само са малопре помињаном културном разноврсношћу, него и културним идентитетом. Наиме, истакнуто је да бројни изрази нематеријалног културног наслеђа конституишу неке од фундаменталних основа културног идентитета људи и заједница као заједничко богатство целог човечанства.⁴³⁰ Такође, нематеријално културно наслеђе ствара међу заједницама осећај припадности и континуитета, те је стога један од главних извора креативности и културног стварања.⁴³¹ Појединци у „преговорима“ о културним идентитетима, заправо неретко паралелно преговарају и о индивидуалним идентитетима, уз усвајање једног или више елемената нематеријалног културног наслеђа. Током овог процеса није немогуће и да оставе и свој печат на елементу, што може пак утицати и на будући живот конкретне форме наслеђа у смислу стварања варијетета на тему или промене начина практиковања, а то за директну последицу има и повећану разноврсност. Но, на ове процесе утичу и друге спољашње околности.

⁴²⁷ Види: Valentine Moghadam, Manilee Bagheritari, „Cultures, Conventions, and the Human Rights of Women: Examining the Convention for Safeguarding Intangible Cultural Heritage, and the Declaration on Cultural Diversity“, *Museum International* No. 236 Vol. 59 No. 4, 2007, 9-18

⁴²⁸ Chao Gejin, „UNESCO’s Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Interpretative Reading and Commentary Review“, *Bulletin of the Kalmyk Institute for Humanities of the Russian Academy of Sciences* Vol. 34 Issue 6, 2017, 127

⁴²⁹ Истанбулска декларација (Istanbul Declaration, у фуснотама: Истанбулска декларација), Istanbul, September 2002, <https://ich.unesco.org/doc/src/00072-EN.pdf>, приступљено дана: 28. децембра 2023. године, члан 2

⁴³⁰ Истанбулска декларација, члан 1

⁴³¹ Истанбулска декларација, члан 2

Препозната је и рањивост нематеријалног наслеђа услед глобализације, конфликта, нетолеранције, итд. те је истакнуто да је неопходно да сви интересенти буду укључени и предузму одговарајуће мере. Оно је посматрано као гарант мира и одрживог развоја. У том смислу државе су се и обавезале на предузимање одређених акција попут међународне сарадње, промоције солидарности, усвајања конвенције посвећене нематеријалном наслеђу, укључивања свих заинтересованих страна, али и унапређење и уколико је неопходно модификовање сопствених културних политика. Међутим, делује да су ипак државе биле склоније да сачекају ступање на снагу *Конвенције из 2003. године*, односно да саме ратификују тај акт, да би предузеле било какве озбиљније акције по питању прекрајања својих дотадашњих културних политика.

Подстицање истраживања и документовање уз развијање инвентара и регистара, установљивање закона и одговарајућих механизма заштите, дисеминација кроз едукацију и дизање свести о вредности и значају нематеријалног наслеђа, би скупа требало да оснаже препознавање и заштиту носилаца заједно са преносом знања.⁴³² Помињање неопходности развијања одговарајућих механизма заштите наслеђа, као и заштита чувара наслеђа, без обзира што нису спецификовани начини (за шта је можда у датом тренутку и било прерано) битно је управо због препознавања потребе. Све у свему, чини се као да је ова декларација ипак више придала значаја заштити у односу на очување, за разлику од касније усвојене *Конвенције из 2003. године*.

2.6 Јамато декларација о интегрисаним приступима очувању материјалног и нематеријалног културног наслеђа из 2004. године

Тачно десет година након усвајања *Нара документа о аутентичности* група експерата се поново окупила у истом граду, а резултат њиховог рада јесте *Јамато декларација о интегрисаним приступима очувању материјалног и нематеријалног културног наслеђа*. *Јамато декларација* је донета да би интегрисала *Конвенцију из 2003. године* са постојећим правилима што уређују културно наслеђе да би се обезбедиле мере холистичке заштите.⁴³³ У документу се дакле види труд да, упркос већ навелико прихваћеној подели на материјално и нематеријално наслеђе, њих што више приближи, усвајањем обједињеног приступа. Уколико је до тог тренутка и било каквих недоумица, од усвајања ове декларације оне бивају развејане, а материјално, нематеријално и природно наслеђе су стављени сада раме уз раме и подвучена је њихова међузависност.

Имајући на уму специфично схватање аутентичности *Нара документа* базирано на изузетно широко дефинисаним критеријумима, зависним у одређеној мери и од самих заједница, што је резултирало и критикама овог меког акта⁴³⁴ и не чуди што су експерти решили поново да се позабаве овим питањем. Међутим, не може се овом приликом говорити о неком другачијем схватању аутентичности нематеријалног наслеђа. Просто, више је реч о прецизирању смера

⁴³² Истанбулска декларација, члан 7 параграф с)

⁴³³ Georgina Lloyd, „Legislating to Safeguard Asia’s Intangible Cultural Heritage“ in *Routledge Handbook of Heritage in Asia* (edited by Patrick Daly and Tim Winter), London: Routledge, 2011, 147 – у фуснотама: G. Lloyd, 2011

⁴³⁴ Поред критика изнетих у одељку 2.3 под називом „Нара документ о аутентичности из 1994. године“, видети и: Jean-Louis Luxen, „The Nara document: its achievement and its limits“, *Conversaciones con... Herb Stovel vol. 8*, 194-206; Giovanni Boccardi, „Authenticity in the Heritage Context: A Reflection beyond the Nara Document“, *The Historic Environment: Policy & Practice vol. 10 no. 1*, 2018, 4-18

његовог тумачења. Наиме, како је нематеријално културно наслеђе константно рекреирано, термин „аутентичност“ се не може применити приликом његовог идентификовања и очувања, онако како се примењује на материјално.⁴³⁵ Још једном, баш као и у случају *Нара документа*, и ова поставка делује да је више смерница за експерте, администрацију, те раднике у области културе него за саме носиоце. Они сами врло добро знају шта од практикованог је за публику, односно туристе, а шта за њих саме, колико генерација је укључено, да ли су знања и технике адекватни, итд.

Но, оваква поставка *Јамато декларације* као да наговештава и нешто шире, што се донекле до тада претпостављало, без неке званичне потврде. Реч је о неопходности посебно обазриве и пажљиве примене и тумачења норми посвећених материјалном културном наслеђу приликом регулисања нематеријалног, што његова осетљивост и специфичност захтева.

Иако делује да је *Јамато декларација* пропустила да се на почетку у преамбули позове и на *Декларацију о културним политикама*, то не значи да их је у потпуности заобишла. У складу са идејом приближавања две „врсте“ наслеђа као базе за даље сугерисање начина регулисања културних политика је постављено признање да су елементи материјалног и нематеријалног наслеђа заједница и група обично међузависни.⁴³⁶ Са том чињеницом на уму, уз разлике између материјалног и нематеријалног културног наслеђа, као и приступа за њихово очување, сматра се да где год да је могуће, интегрисани приступи треба да буду довољно разрађени да је очување материјалног и нематеријалног наслеђа заједница и група конзистентно, корисно и узајамно оснажујуће.⁴³⁷ Валоризовање локалног и оног што припада заједници, како се овде може видети, говори о жељи да се истакне оно што је до сада било невидљиво, тј. ендемог, приступа материјалном и нематеријалном културном наслеђу базираном на традицији.⁴³⁸ Стога, за разлику од *Нара документа* по коме би носиоци требало да управљају наслеђем, по овој декларацији идеално би било да се државе не одричу своје моћи, те да у своје експлицитне приступе уведу малопре поменуте ендемне. Може се слободно овом приликом претпоставити и да је промена у смеру сугерисања унутрашњих културних политика држава дошла услед усвајања *Конвенције из 2003. године* у међувремену, која је пак поставила нове стандарде.

У наставку у *Јамато декларацији* се наилази на апел за националне власти, међународне, владине, невладине организације, појединце, па чак и Унеско да имплементирају инклузивну слику и начине (ендемог) очувања наслеђа. Кључна је и сугестија да би заинтересоване стране требало да воде рачуна да не дође до компромитовања интегритета заједница и одрживости наслеђа приликом промовисања лукративних активности везаних за наслеђе.⁴³⁹ Иако то декларација не прецизира, неки аутори одлазе и корак даље па предлажу поделу интегритета заједница на културни, еколошки и биолошки, ради ефикасније заштите, уз тврдњу да су

⁴³⁵ Јамато декларација о интегрисаним приступима очувању материјалног и нематеријалног културног наслеђа (Yamato Declaration on Integrated Approaches for Safeguarding Tangible and Intangible Cultural Heritage, у фуснотама: Јамато декларација), Nara, October 2004, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000137634>, приступљено дана:

1. јануара 2024. године, члан 8

⁴³⁶ Јамато декларација, члан 9

⁴³⁷ Јамато декларација, члан 11

⁴³⁸ Tim Winter, „Beyond Eurocentrism? Heritage conservation and the politics of difference“, *International Journal of Heritage Studies* vol. 20, 2014, 128

⁴³⁹ Јамато декларација, члан 16

међусобно веома уско повезани и зависни. Не губећи из вида значај природног окружења за заједнице и њихов опстанак, еколошки интегритет мора бити по сваку цену очуван као база за потоња два. Разлог томе је што је често средина заслужна у одређеној мери за постојање одређеног елемента нематеријалног наслеђа. Након тога се може говорити и о опстанку заједница у друга два облика. Идеално би било, да не би биле асимиловане у веће друштво којим су окружене, њихов биолошки и културни интегритет мора бити цењен, и то потоњи не као роба, него као жива традиција велике вредности, неопходни гарант њиховог опстанка.⁴⁴⁰ Међутим, у свету где и само практиковање нематеријалног наслеђа може бити извор прихода и опстанка заједнице, или бар неких њених чланова, треба водити рачуна о балансу економских интереса и интегритета.

Све у свему, *Јамато декларација* попут њених претходница из редова *soft law*-а, подједнако опрезно апелује на државе на који начин да управљају својим културним политикама у вези са наслеђем. У неким сегментима обазриво наговештава жељене смерове деловања, но ипак све то бива препуштено државама на слободну оцену спрам могућности и степена развоја свести. Њен значај се највише и огледа управо у стављању у први план тих идеја, значајних за неку будућу, могућу, озбиљнију заштиту нематеријалног наслеђа.

2.7 Мондиакултова Декларација о културним политикама и одрживом развоју из 2022. године

Тачно четрдесет година након конференције у Мексико Ситију група експерата (углавном са искуством и знањем из области културне политике) се поново окупила. Резултат њиховог сусрета и рада је *Мондиакултова Декларација о културним политикама и одрживом развоју*, прихваћена од стране готово сто педесет земаља света. Иако представља својеврсну надградњу *Декларације из 1982. године*, код *Декларације из 2022. године* се могу срести и одређена одступања и размимоилажења. Рекло би се да поменута представљају одговоре на изазове XXI века и свега што је са собом донео.

На самом почетку *Декларације из 2022. године* је дато виђење глобалног пејзажа, као мотив за доношење овог акта. Реч је о вишеструким, пролонгираним и мултидимензионим кризама посебно везаним за драматичне последице климатских промена и губитка биодиверзитета, оружане сукобе, природне несреће, пандемије, неконтролисане урбанизације и модела неодрживог развоја који очигледно воде повећаном сиромаштву, препрекама у остваривању основних права, повећаним миграцијама и мобилности, као и погоршаним неједнакостима, уз дигиталне поделе.⁴⁴¹ С тим у вези је чак поменута и глобална криза настала као последица пандемије вируса COVID-19, те њен директан негативан утицај на сектор културе. Све ово има утицаја на повећану рањивост стваралаца (посебно припаднике осетљивих група), последично и њихову креативност, финансије, кршење људских права, али и ремећење живих културних пракси и подривање суштинских вредности.

Као средство за борбу против наведеног је предвиђен одрживи развој. Он се дефинише као развој који задовољава садашње потребе, не доводећи у питање способност будућих генерација

⁴⁴⁰ Tullio Scovazzi, Laura Westra, „The Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage According to the 2003 UNESCO Convention: The Case of First Nations of Canada“, *Inter Gentes* Vol. 1 Issue 2, 2017, 40

⁴⁴¹ Мондиакултова Декларација, члан 2

да задовољавају своје потребе.⁴⁴² Чланице Уједињених нација су 2015. године једногласно усвојиле *Агенду 2030* која садржи циљеве одрживог развоја, а од држава се очекује и да мобилишу своја средства да би их испунили.⁴⁴³ Поменути циљеви се састоје између осталог и у искорењивању сиромаштва, глади, унапређењу родне равноправности, квалитетном и приступачном образовању, одговорној производњи и потрошњи, заштити животне средине, итд. са пратећим индикаторима. Акциони план само на једном месту и то у оквиру циља *Одрживи градови и заједнице* наводи да је потребно да се оснаже напори да се заштити и очува светско културно и природно наслеђе.⁴⁴⁴

Декларација из 2022. године се надовезује на поменуту агенду и далеко више разрађује методе решавања поменутих проблема са аспекта културе. Види их у оснаживању и поштовању људских, а поготово, културних права, налажења места за културу у јавним политикама, уз јачање и адаптирање самих културних политика, адекватно осмишљеног финансирања, едукације, итд. Поред наведеног, за нематеријално наслеђе је значајна предвиђена посвећеност промоцији и заштити културне разноликости система знања, пракси, језика, као основе идентитета. Уз то, истакнута је и индивидуална и колективна одговорност према будућим генерацијама да би се обезбедила конзервација, очување и промоција целог културног сектора укључујући културно наслеђе, материјално и нематеријално, као етички императив, обезбеђујући већу правичност, географски баланс и репрезентативност наслеђа у свим регионима.⁴⁴⁵ У наставку је и апеловано да се заштити културно наслеђе, материјално и нематеријално, као и културни изрази, посебно у кризним временима.⁴⁴⁶ Поред тога, препозната је и улога наслеђа, те стога и његова интеграција у наративе повезане са решавањем питања климатских промена, образовања, неједнакости, посебно кад су у питању осетљиве групе попут жена, младих, деце, урођеника, итд.

Иако бива помињано, ипак није бачено посебно светло овом декларацијом на нематеријално културно наслеђе. Но, *Конвенција из 2003. године* је јасно подвукла да га сматра гарантом одрживог развоја. Са друге стране, занимљиво је и што готово истовремено наводи да ће се узимати у обзир само оно, компатибилно са одрживим развојем.⁴⁴⁷ Како акт даље по овом питању остаје нем можемо се овом приликом само ослонити на уочено на терену. Наиме, један од примећених проблема је да стављање на списак наслеђа утиче и на дистрибуцију јер представља оптерећење за садашње генерације у виду финансирања тражње будућих генерација које ће, са једне стране, бити имућније од данашње генерације, а са друге, могу имати различите укусе.⁴⁴⁸ Дакле, чини се да чак и примарни начин очувања по *Конвенцији из 2003. године*, треба плански користити. Наведено, уз већ раније указане опасности што вребају приликом одабира наслеђа и уписа на листе, представља додатни изазов за све заинтересоване стране.

Међутим, без обзира на све, делује ипак да неки од елемената нематеријалног наслеђа одиста могу да помогну више од неких других приликом остваривања циљева одрживог развоја. Стога, улагање у истраживање, подстицање, промовисање и унапређење пракси заједница повезаних са знањима о пољопривреди, лову, припреми хране, приступима води, начинима

⁴⁴² Весна Ђукић, *Држава и култура-Студије савремене културне политике*, Београд: Факултет драмских уметности-Институт за позориште, филм, радио и телевизију, 2010, 83 – у фуснотама: В. Ђукић

⁴⁴³ Види: Михајло Вучић, „Идеја одрживог развоја у оквиру система УН – „Будућност коју желимо““ у *Седамдесет година Уједињених нација-поглед из Србије* (уреднице Жаклина Новичић и Анђела Ђукановић), Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2015, 277

⁴⁴⁴ Агенда за одрживи развој до 2030. године (Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, у фуснотама: Агенда за одрживи развој до 2030. године), New York, September 2015, <https://sdgs.un.org/2030agenda>, приступљено дана: 6. јануара 2024. године, циљ 11.4

⁴⁴⁵ Мондиакултова Декларација, члан 9

⁴⁴⁶ Мондиакултова Декларација, члан 14

⁴⁴⁷ Види: Конвенција из 2003. године, преамбула, члан 1

⁴⁴⁸ Рут Тауси, *Економика културе*, Београд: Clío, 2012, 285

лечења, биодиверзитету и суживоту са природом, онима што обезбеђују одговарајуће приходе и запослење, али и промовишу мир, може довести до бржег и лакшег остварења зацртаних циљева и обезбеђивања одрживог развоја.⁴⁴⁹ Ипак, увек треба имати на уму да свака она политика која је у супротности са аутентичним функцијама културе, која спутава и ограничава културни живот и уметничко стваралаштво, не би се могла назвати истинском културном политиком.⁴⁵⁰ Стога је на државама онда да приликом спровођења процеса уписа на листе воде рачуна и о заступљености и других, можда мање практичних облика наслеђа. Извођачке уметности су ту посебно осетљиве с обзиром на своју природу и чињеницу да неретко бављење њима не може обезбедити практикантима чак ни одговарајуће изворе прихода.

Уколико је претходна декларација о културним политикама била донета да би државе биле подучене о њиховом значају и понукане да их имплементирају, за ову се слободно може рећи да је усвојена да би оне сада биле искоришћене у сврху обезбеђивања одрживог развоја. Већ је уочен начин на који елементи нематеријалног наслеђа могу овоме допринети, а поред утицаја усвојеног модела политике на ниво остваривања зацртаног, значајан је и приступ њеном територијалном вођењу уз пренос надлежности. Наиме, од унутрашњих прилика државе, те њеног уређења зависи и да ли ће, односно у којој мери доћи до поменутог преноса надлежности, а децентрализација, деконцентрација и демулолизација су неки од до сада уочених приступа.⁴⁵¹ Једногласно усвојен став о најбољем приступу нематеријалном наслеђу, те начинима његове заштите како би оно могло допринети обезбеђивању одрживог развоја, се не може наћи ни у литератури, а ни пракси, а тешко да ће до тога икад и доћи. Осетљивост нематеријалног наслеђа, а поготово извођачких уметности изискује опрезан приступ где оваква декларација меког карактера, са апелима, може бити само један у низу гласова који изискују његову заштиту зарад овог пута, неког већег циља. На државама је да оцене неопходност, могућности и да саме даље делају у оквирима својих граница, сопствене надлежности, а у складу са трасираном глобалном културном политиком. Самим тим, неспорна је деликатност задатка аутора *Декларације из 2022. године*, но остаје да се види њена прихваћеност и опсег примене у времену које долази.

VI ПРИСТУПИ НЕМАТЕРИЈАЛНОМ КУЛТУРНОМ НАСЛЕЂУ ПО РЕГИОНИМА

Доношење правних инструмената од стране међународне заједнице, те трасирање глобалне културне политике управљањем нематеријалним културним наслеђем би требало посматрати искључиво као једне од корака у смеру његове што свеобухватније заштите. Првенствено из разлога што ова достигнућа на међународној сцени никако не значе и да неки од региона или шта више држава немају другачије приступе, боље или пак слабије развијене.

Сам Унеско, по усвајању *Конвенције из 2003. године* је извршио неформалну, искључиво административну поделу света на регионе, тачније њих пет, како би лакше пратио имплементацију норми и пројеката. Поврх тога, како није могуће установити један модул који би свима одговарао и неке од тих области су се за себе организовала спрам сопствених особености, историјских, друштвених, политичких, економских и других владајућих прилика. Тако, на случају Африке се још увек могу видети последице репресивних политика па и однос према наслеђу у складу са оним што се дешавало. Латинска Америка и Кариби, подједнако жртве онога што би се могло окарактерисати као културна доминација, али и асимилација данас се не боре против тог свог наслеђа него су га пригрлиле, па је и приступ логично другачији. Поред тога, у изазовним ситуацијама су се налазиле и заједнице Северне Америке, односно Аустралије, али су методи

⁴⁴⁹ Види: Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, поглавље VI

⁴⁵⁰ В. Ђукић, 35

⁴⁵¹ Види: В. Ђукић, 83-91

заштите нематеријалног наслеђа заједница са тих територија, или боље речено њихов недостатак, још увек дубоко повезани са другим политичким, па чак и имовинским питањима. Постоје и подручја што из других разлога пак нису успела да достигну одговарајући консензус, али су државе понаособ су усвојиле приступе, а поједини сегменти су умели чак и да служе као инспирација међународним експертима. Пример за ово би се могао наћи у Азији и односу Јапана према сопственом наслеђу, односно развијености културне политике ове земље, а у задњих пар деценија видан је и убрзани напредак Кине на овом пољу.

Упркос покушајима глобализације културне политике у овом погледу, примећује се да су регионални приступи одиста другачији. Нематеријално културно наслеђе у одређеним случајевима бива очувано, а у другим једва да је узимано у обзир приликом доношења одлука законодавних и извршних тела, па чак и судских. Негде је чак искоришћено за постизање жељених политичких циљева, или пак бива само још једна од споредних ставки у државним политикама. Постоје и ситуације када је фаворизовано и ревитализовано као корак ка опоравку, те представља и алат у грађењу идентитета. Док у другим областима регулативе што се њиме баве неретко бивају огорчени одговор на последице историјских прилика, незалечених рана, остатака „асимилационистичких политика“, одговор на замишљени, односно стварни неоколонијализам, итд. Поред овога, игнорисање овог битног сегмента за заједнице се дешава јер у неким случајевима уважавање и заштита нематеријалног наслеђа, изазива страх код држава да би заједнице могле тражити и већа права, односно кренуле да износе и захтеве друге природе, попут оних везаних за територију. Државе дакле сматрају да контролисањем ове области, одузимају битан адут заједницама у њиховој борби.

Имајући наведено у виду, у наредним редовима се стога може наћи преглед поменутих регионалних приступа уз обавезну пратећу анализу норми усвојених на Унесковим административним регионима, обрађених по азбучном реду. Тамо где је неопходно због малтретмана носилаца кроз историју, ће бити укратко указано и на пређашње политике и прописе, њихова еволуција до наших дана, те извршена анализа тренутно актуелних правних норми. Подсећања ради, термини „асимилација“, „културна доминација“, „апропријација“ биће коришћени у складу са оним одвећ употребљеним у навођеној литератури и документима, те их у том смислу треба и разумети, односно узимати са резервом, јер како је већ било истакнуто постоји несагласје у утаначивању дефиниција од стране аутора и експерата. Уз то, дешава се и да они са одређених подручја у неким случајевима се труде да минимизују ефекте или пак правдају практиковане политике.

1. Азија и Пацифик

Азијски континент дом је изузетно разноврсним народима и заједницама, чији се приступи начину живљења разликују колико и њихове културе, религије, друштвена уређења, историје, економске снаге, итд. Кроз историју неки од њих су се више-мање несметано развијале, док су друге пак биле жртве колонијалне владавине, односно културне доминације, што се пак све одражавало и на оно што сматрамо нематеријалним наслеђем. Шта више и данас одређене заједнице се труде да избегну асимилацију и утичу на промену ставова власти што би за последицу имало живот у мултикултуралном друштву у правом смислу речи, а не само „на папиру“. Како не постоји регионална организација лоцирана у Азији чије су чланице све, односно већина држава са овог континента (као што се може срести на неким другим регионима) не може се говорити ни о једном обједињеном приступу култури на континенту, а посредно и нематеријалном културном наслеђу. Разлог томе може бити и управо малопре поменути плурализам и културни диверзитет, а не културна хомогеност, што би државе овог региона водиле истом решењу. Упркос томе, у односу на нека друга подручја, за ово је занимљиво да се раније окренуло својим традиционалним (културним) вредностима, промовисању сопствених културних

идентитета и схватању да не живимо у монокултурном свету, те да и приступи култури морају бити прилагођени осетљивим приликама, што се све огледа и у правним инструментима.

Асеан представља регионалну организацију југоисточне Азије, основану шездесетих година прошлог века чије чланице су државе са овог подручја попут Индонезије, Вијетнама, Тајланда... укупно њих десет. Један од три стуба ове организације јесте и друштвена и културна заједница, са циљем да буде довољно хармонична, јединствена, брине о својим члановима, уз креирање заједничког идентитета. С тим у вези треба имати на уму и демографију ове територије као предуслов за постизање наведеног. Упркос што популација броји пар стотина милиона са стотинама језика у употреби од стране стотина етничких група, чији су обичаји и традиције веома различити, али без обзира на тај диверзитет и подударни су, заједнички именилац окупљања.⁴⁵² Последица тога је и да културно наслеђе у овој организацији заузима значајно место. Формирана је чак и Асеанова листа нематеријалног културног наслеђа, но имајући у виду њену подударност са Унесковом може се слободно рећи да ова регионална не носи неку велику тежину. Поред тога, под окриљем ове организације донете су и декларације значајне за регулисање нематеријалног наслеђа.

Декларација о културном наслеђу донета 2000. године једна је од ретких што нематеријално културно наслеђе ставља раме уз раме са његовим парњаком чија је заштита обично далеко раширенија. Занимљива је и по томе што пружа увид у очување и заштиту културног наслеђа уопште не само са становишта међународног јавног права, него истовремено упућује на решења из права интелектуалне својине, те користи и поставке из међународног права људских права, а све ради потпуније заштите.

Асеанова Декларација из 2000. године је један од регионалних аката што је пре *Конвенције из 2003. године*, увидео значај укључивања заједница ради опстанка нематеријалног наслеђа па их сматра главним агентима, последично и првим корисницима, те активним учесницима у реализовању тог наслеђа, израза и права.⁴⁵³ Даље, у складу са Асеановом политиком једног идентитета (иако не јасно артикулисаном), од њих се очекује да поред очувања свог наслеђа и идентитета, буду довољно свесни и способни да прихвате и туђе. Практично, неопходно је да реконцептуализују оно што су до сада знали.⁴⁵⁴ Градња толеранције, прокламована и у другим актима што се баве нематеријалним наслеђем и овде постоји, но споредан је циљ у односу на заједнички регионални идентитет. Исто се види и наставку преамбуле где је нематеријално наслеђе сада директно стављено у везу са постизањем жељеног идентитета. Наиме, истакнуто је да су културне традиције интегрални део Асеановог нематеријалног наслеђа и ефективно средство за приближавање људи и препознавање њиховог регионалног идентитета.⁴⁵⁵

Међутим, поред овог коришћења заједница и њиховог наслеђа зарад постизања регионалног идентитета *Асеанова Декларација из 2000. године*, је у једном свом сегменту отишла и корак даље у односу на *Конвенцију из 2003. године*. Шта више, ниједним другим до сада анализираним актом међународног јавног права, било тврдог било меког карактера, није чак била ни сугерисана могућност да заједнице буду титулари права традиционалних система знања и

⁴⁵² Nguyễn Văn Sơn, Bui Thi Minh Thu, „Acculturation the Southeast Asian Countries Creat the Asean Cultural Identity to Promote the Regional Interests in the Course of Globalization“, *Saudi Journal of Humanities and Social Sciences* Vol. 2 Issue 11B, 2017, 1093

⁴⁵³ Асеанова Декларација о културном наслеђу (ASEAN Declaration on Cultural Heritage, у фуснотама: Асеанова Декларација из 2000. године), Bangkok, July 2000, <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/ASEAN-Declaration-on-Cultural-Heritage.pdf>, приступљено дана: 14. фебруара 2024. године, преамбула

⁴⁵⁴ Види: Michael Jones, „Forging an ASEAN Identity: The Challenge to Construct a Shared Destiny“, *Contemporary Southeast Asia: A Journal of International and Strategic Affairs* vol. 26 issue 1, 2004, 140-154

⁴⁵⁵ Асеанова Декларација из 2000. године, преамбула

практи. ⁴⁵⁶ Поменута формулација релевантна је из разлога пружања увида у свеобухватан пример заштите нематеријалног наслеђа, чије постизање се даље очекује од одговарајућих националних културних политика и пратећих закона.

За потребе ове декларације нематеријално културно наслеђе дефинисано је нешто другачије него што се може наћи у *Конвенцији из 2003. године*. Тачније, под једним кровним појмом је обједињено и оно материјално и нематеријално, а облици су таксативно набројани па подразумевају „усмено или фолк наслеђе: традиционални обичаји, фолклор, језик и литература, традиционална уметност и занати, архитектура, извођачке уметности, игре, урођенички системи знања и пракси, митови, обичаји и веровања, ритуали и друге живе традиције“. ⁴⁵⁷ У наставку се наилази на још један куриозитет у овом меком акту. У питању је референца на модерно, односно како се овде назива популарно културно наслеђе, окарактерисано као популарна форма израза изузетне естетске, антрополошке и социолошке вредности. Савремено нематеријално наслеђе је у толикој мери дебатовано и оспоравано у доктрини, да се ретко који правни документ и усуђује на његово регулисање и то обично препушта правима интелектуалне својине. Шта више, упитно је могу ли се те форме и називати нематеријалним културним наслеђем, те то може бити разлог за искоришћен придев „популарно“ пре његовог регулисања.

Попут других међународних аката, подвучено је да урушавање и/или нестанак пракси подразумевају и губитак за човечанство. Слично томе, уочена је и немогућност да наслеђе буде заштићено на националном нивоу (економски и технички разлози), те је неопходно предузимање колективне акције - Асеана и међународне заједнице. Услед претњи од масовних медија, глобализације, и др. земље чланице Асеана би требало да сарађују ради одржавања и очувања вредних живих традиција и традиционалног начина живота, али и да заштите носиоце. Поменуто се остварује кроз (не)формалне програме едукације у руралним и урбаним срединама, изградње центара урођеничког знања и мудрости заједница, документовања и промоције традиционалних уметничких и техничких процеса и установљавања система награда и препознавања истакнутих носилаца. ⁴⁵⁸ Сличан систем указивања дужног поштовања истакнутим носиоцима се може видети и у културној политици Јапана, односно његовим прописима, те се долази до закључка да се његов утицај осећа не само на глобалном, него и у суседству, тј. на регионалном нивоу.

За разлику од *Конвенције из 2003. године* где је прописано да ће у обзир бити узето наслеђе само компатибилно са одрживим развојем, *Асеанова Декларација из 2000. године* га посматра као фактор напретка и развоја без ограничења. Шта више сматра их међузависним, те би стога чланице Асеана требало да интегришу та знања у развојне политике. Међутим, како су ове формулације одиста широке и без неког јасног смера, указано је и да би се то постигло на нужност едуковања лидера о доприносу културних фактора одрживом развоју. ⁴⁵⁹ Раскорак у односу на каснији тврди акт се може приписати делом и чињеници да је готово 80% ове регије сматра неразвијеним, те неретко праксе управо бивају те које могу представљати извор зараде за локално становништво (заједнице). Пример би биле одређене праксе коришћене у сврху међународне промоције регије, развоја туризма и подстицаја економије, попут плесних драма са Тајланда извођених под маскама – Норе (*Nora*) и Кона (*Khon*). ⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ Асеанова Декларација из 2000. године, члан 9

⁴⁵⁷ Асеанова Декларација из 2000. године, члан 1

⁴⁵⁸ Види: Асеанова Декларација из 2000. године, члан 3

⁴⁵⁹ Види: Асеанова Декларација из 2000. године, члан 12

⁴⁶⁰ Види: Нора, плесна драма са југа Тајланда: <https://ich.unesco.org/en/RL/nora-dance-drama-in-southern-thailand-01587> , приступљено дана: 14. фебруара 2024. године; Кон, драма под маскама са Тајланда:

Идеални правни оквир би пружао носиоцима подршку да изводе своје праксе, без било каквих оптерећења у виду њиховог учешћа у заштити, односно искоришћавања за економску добит, развој региона или пак политичке циљеве. Међутим, тренутне околности не остављају простора да се правним инструментима на тај начин регулише. Но, не треба престрого судити Асеану због уоченог приступа. Сам Ликсински је приметио да је генерално регионалним организацијама лакше да регулишу област културе, јер су чланице неретко истомишљенице, а осећај заједничке културе и идентитета, са посебним акцентом на културно наслеђе их прожима, чега је обично последица установљивање заједничког идентитета региона.⁴⁶¹

Након паузе од пар година током које се посветио другим областима Асеан се поново окреће култури, те усваја низ аката меког карактера, са истом идејом - првенствено ради чвршћег повезивања држава чланица поменуте регионалне организације. Политички, економски и културни циљеви су за Асеан потпуно равноправни, а један од главних циљева трећег стуба, како је било већ поменуто, је стварање заједничког идентитета. Последица је да је практично културна политика целе ове организације усмерена на то. У том смислу искоришћен је и културни диверзитет, али и традиције као интегрални део наслеђа, што се може видети из *Декларације о јединству Асеана кроз културни диверзитет: ка јачању заједнице Асеана* из 2011. године. Тачније, Асеан је отворено препустио својим чланицама да оне у своје културне политике инкорпорирају инструменте, којим ће се на крају остварити Асеанова визија. Међутим, како све државе немају исте могућности, нити стартне позиције, оне снажније логично да ће имати предност у региону и моћи да се позиционирају како њима одговара у организацији. Самим тим, и у мери којој њима одговара промовишу јединство организације а опет подвуку јединственост сопствене културе, чиме јој тиме даје легитимитет и снагу.⁴⁶²

Поред заштите културног диверзитета, права интелектуалне својине и заједничких права културних производа, чланице Асеана су на себе преузеле и да оптимизују сврсисходну употребу материјалног и нематеријалних културних ресурса ради економског раста и смањења сиромаштва.⁴⁶³ Но, управо ова најбоља намера може одвести и у супротном смеру. По Пакарду (*Packard*), Нибур (*Niebuhr*) је још половином XX века приметио опасност да култура постане потчињена свом продуктивном процесу,⁴⁶⁴ што може погодити чак и оне организације, односно државе са развијеним културним политикама. У Асеану, је та опасност можда још и већа, с обзиром на неравномерну развијеност политика чланица, на којима је уређивање управљањем нематеријалним наслеђем. Просто, превелика жеља и почетни успеси могу резултовати ситуацијом не тако ретко виђеном у другим државама света, где долази до „очвршћавања“ израза, односно њиховог поједностављивања, ради стварања производа подобног за конзумацију туриста. Или пак превелика навала посетилаца може у првом тренутку погодовати носиоцима и њиховој економској ситуацији, да би касније то одвело у другом смеру те кренуло да штети

<https://ich.unesco.org/en/RL/khon-masked-dance-drama-in-thailand-01385> , приступљено дана: 14. фебруара 2024. године

⁴⁶¹ Види: Lucas Lixinski, „Regional and international treaties on intangible cultural heritage: between tradition and contemporary culture“ in *Research Handbook on Contemporary Intangible Cultural Heritage Law and Heritage* (eds. Charlotte Waelde, Catherine Cummings, Mathilde Pavis, Helena Enright), Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited, Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, Inc., 2018, 15 – у фуснотама: Lucas Lixinski, 2018

⁴⁶² Gerard P. Concepcion, „A Single Identity while Facing Diversity? Exploring ASEAN Integration through Culture“, *SUVANNABHUMI Multi-disciplinary Journal of Southeast Asian Studies* Vol. 14 No. 2, 2022, 293

⁴⁶³ Декларација о јединству Асеана кроз културни диверзитет: ка јачању заједнице Асеана (Declaration on ASEAN Unity in Cultural Diversity: Towards Strengthening ASEAN in Community, у фуснотама: Декларација о јединству Асеана кроз културни диверзитет) Bali, November 2011, <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/Declaration-on-ASEAN-Unity-in-Cultural-Diversity-Towards-Strengthening-ASEAN-Community.pdf>, приступљено дана: 22. фебруара 2024. године, члан 3.3

⁴⁶⁴ Ванс Пакард, *Скривени убеђивачи*, Београд: Досије, 1994, 283

животној средини и њиховом изворном начину живота. Самим тим, опрез је преко потребан, уз компаративне анализе ради стварања способности увођења праве мере коришћења изрази.

Декларација предвиђа и сарадњу у погледу градње капацитета људства који ће се бавити очувањем и заштитом и нематеријалног културног наслеђа, уз отварање центара за тренинге уз организовање културних дијалога.⁴⁶⁵ Поменуто укључивање и обука људства сигурно ће погодовати процесу саме заштите нематеријалног наслеђа. Идентитет заједница исто тим путем може бити оснажен, али када је реч о оном Асеановом поставља се питање. Прво, идентитет свих заједница мора бити уважен уз њихово наслеђе (у смислу обавезне разградње система присилних културних асимилација и искоришћавања наслеђа у политичке сврхе), па се тек онда може говорити о наднационалном. Ипак, велики је раскорак између културне стварности и политичке и правне признатости културних идентитета,⁴⁶⁶ а готово сигурно припадници једне заједнице неће вољно прихватити неки њима наметнут, уколико им није оно њима суштински важно признато.

У односу на *Конвенцију из 2003. године*, уочава се разлика у приступу код *Декларације о култури за Асеанов одрживи развој* из 2014. године у погледу односа према одрживом развоју. *Конвенција из 2003. године* као да поставља границу очувању наслеђа до мере до које је сагласна са одрживим развојем, док ова декларација приоритизира културу као стуб одрживог развоја.⁴⁶⁷ Конкретна улога нематеријалног, а ни материјалног наслеђа није поменута. Подсетимо ли се стања региона и не чуди овакво становиште, но зачуђујуће је што даље мере нису ближе овим актом развијене, или пак неким смерницама уобличене. Подједнако буну и намерно изостављање наслеђа, иако постоје програми и пројекти на глобалном нивоу – позитивни примери његове употребе у том смеру. Поготово што се од овог акта некако чак и очекивало да зађе дубље у овај однос у односу на *Асеанову Декларацију из 2000. године*, за коју се може слободно рећи да га је наговестила.

Не би било згорега овом приликом поменути и *Асеанову Декларацију о оснаживању сарадње у погледу културног наслеђа* из 2016. године. Одвећ је занимљив документ ако говоримо о регулисању нематеријалног културног наслеђа ове регије на нивоу културне сарадње, но нема места ни помисли да би овај акт могао водити његовој заштити. Реч је пре свега о сарадњи самих чланица међусобно, но није искључена могућност да оно наслеђе за које се покаже највише интересовања може бити и у спољној политици коришћено.

Предвиђена сарадња би требало да обухвати културне размене, одржавање веза са дијаспором, обавезно документовање и дисеминација нематеријалног културног наслеђа и живих традиција, као и идентификовање области у којима се може остварити сарадња, а да се то искористи у сврху као средство преношења Асеанових вредности и солидарности.⁴⁶⁸ Моменат обавезног документовања овде може попримити потпуну нову димензију, у смислу да чланице Асеана остваре сарадњу у погледу управљања изразима, чији се носиоци могу наћи на територијама више држава. Овакво регулисање би им, као и наслеђу погодовало, уз наравно

⁴⁶⁵ Види: Декларација о јединству Асеана кроз културни диверзитет, одељак 5

⁴⁶⁶ Франсоа Шобе, Лорен Мартен, *Међународни културни односи*, Београд: Clío, 2014, 360

⁴⁶⁷ Декларација о култури за Асеанов одрживи развој (Hue Declaration on Culture for ASEAN Community's Sustainable Development, у фуснотама: Хуе декларација), Hue City, April 2014, <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/Hue-Declaration-on-Culture-for-ASEAN-Community%E2%80%99s-Sustainable-Development.pdf>, приступљено дана: 23. фебруара 2024. године, параграф 9

⁴⁶⁸ Декларација о оснаживању сарадње у погледу културног наслеђа (Vientiane Declaration on Reinforcing Cultural Heritage Cooperation in ASEAN, у фуснотама: Вијентијанска декларација), Vientiane, September 2016, <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/Vientiane-Declaration-on-Reinforcing-Cultural-Heritage-Cooperation-in-ASEAN.pdf>, приступљено дана: 23. фебруара 2024. године, одељак II

остваривање бољих међудржавних односа. Исто тако, након тога би могли иступити на међународној сцени те заједнички регистровати одређени елемент на Унесковој листи.

Упркос овој декларацији, мада могуће и због мало времена за њену имплементацију, почетком 2017. године, постојао покушај уписивања једног од израза на Унескову *Репрезентативну листу*. У питању је Пантун (*pantun*), социјално прихватљива традиција путем које може свако да се изрази, а некад се чак изводи и уз музику или песму, мада је могуће и писмено.⁴⁶⁹ Индонезија је упутила позив Малезији, Брунеју, Сингапуру и Тајланду, да заједнички Унеску поднесу кандидатуру, но да би се то десило прво мора бити наслеђе уписано на националне листе, те како је рок био кратак дошло је до сарадње само између Индонезије и Малезије.⁴⁷⁰ Остаје жал што су носиоци у преостале три земље пропустили прилику да се нађу на глобалној мапи. Но, имајући у виду затегнуте односе Индонезије и Малезије заједничка кандидатура погодује њиховом ублажавању и балансирању и преосталих односа у региону.

Готово је сигурно да Асеанов рад на ближем повезивању региона, те коришћењу нематеријалног наслеђа у ту сврху, а тек посредно и његову заштиту није готов и да се и у будућности могу очекивати новитети. До тада ваљало би размотрити и правне инструменте других организација донетих на територији Азије и окренутих њеном нематеријалном наслеђу. Први од значаја био би правни акт донет 2002. године са задатком да регулише нематеријално културно наслеђе на територији Азије (и Пацифика), али овога пута под покровитељством Међународног савета музеја, односно Икома. Музеји као традиционални чувари материјалног културног наслеђа, са уочавањем потребе за заштитом и очувањем и оног нематеријалног, природно су преузели и ту улогу. Самим тим, логичан след догађаја би била и одговарајућа правна регулатива. Сврха *Шангајске повеље* се огледа у давању смерница у вези приступа нематеријалном културном наслеђу.

Главна претња наслеђу подвучена и у овом документу, као и у низу других, јесте глобализам. Разлика у односу на друге, до сада анализиране акте, би била препорука усвајања интердисциплинарног и међусекторског приступа који би објединио покретно и непокретно, материјално и нематеријално, природно и културно наслеђе.⁴⁷¹ Шта више, чак се и приликом развоја одговарајућих алата и стандарда за документовање захтева да то буде ради установљивања холистичких музејских пракси и оних окренутих наслеђу.⁴⁷² Како би се то постигло повеља предвиђа имплементацију пилот пројеката ради инвенторисања, јавне програме и стратегије посета, преводе на одређене језике, тренинге за запослене, итд. Колико се то сматра релевантним говори и чињеница да је на самом крају још једном поновљено да би ваљало установити критеријуме и методологије за интеграцију материјалног и нематеријалног наслеђа у музејима и другим установама што се њима баве.⁴⁷³

Чини се да схватање једне од струја у доктрини да је подела на материјално и нематеријално наслеђе искључиво последица практичности и политике, није имала великог утицаја на ауторе овог меког акта. Пре би се рекло да је разлог форсирања интеграције

⁴⁶⁹ Види: Пантун, <https://ich.unesco.org/en/RL/pantun-01613>, приступљено дана: 24. фебруара 2024. године

⁴⁷⁰ Види: Shella Hajura, „Shared Heritage Diplomacy of Indonesia and Malaysia as Soft Power in The Southeast Asia Region”, *Jurnal Hubungan Internasional* vol. 10 no. 2, 2022, 90

⁴⁷¹ Шангајска повеља (Shanghai Charter, у фуснотама: Шангајска повеља), Shanghai, October 2002, https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/Shanghai_Charter_Eng.pdf, приступљено дана: 15. фебруара 2024. године, члан 2

⁴⁷² Шангајска повеља, члан 4

⁴⁷³ Шангајска повеља, члан 13

материјалног и нематеријалног наслеђа управо у максималном искоришћавању постојећих капацитета.

За ову повељу се слободно може рећи и не само да је инкорпорирала културно осетљив приступ, него је посебно сензитивна ка специфичностима нематеријалног културног наслеђа, његовим носиоцима и контексту у коме се оно (ре)креира. Наведено се огледа у захтевима да горе поменута делања музеја буду окренута интерпретирању нематеријалног наслеђа на аутентичан начин конзистентан са локалним карактером, укључивања заједница, поштовање њихових правила и обичаја, па чак и упошљавање носилаца. Иако се у неку руку и може очекивати од музеја да имају толико освешћен начин управљања нематеријалним наслеђем, ипак се не може спорити да је овакав приступ готово освежавајући.

Постоји више облика организовања музеја. У прву групу би спадали наравно они традиционални, окренути материјалном културном наслеђу, али су захваљујући одређеним програмима и пројектима, односно новим музејским политикама почели да инкорпорирају и очување нематеријалног наслеђа. Поред тога, неретко су и они музеји, лоцирани по унутрашњости земље окренути заштити нематеријалног наслеђа заједница тог подручја. У задње време популаризована је и форма екомuzeја (попут раније помињаног пројекта Кине на подручју Фуџијана) чији је задатак да „конзервира“ средину да би омогућила носиоцима услове за рекреирање нематеријалног наслеђа у идентичним условима које су и њихови преци имали. Но, растом бриге за нематеријално наслеђе организовани су и први музеји посвећени директно њима. Предност овога је што у складу са *Шангајском повељом*, се на терену може видети како поред професионалаца, паралелно бивају ангажовани и чланови заједница – носиоци наслеђа. Они могу имати различите улоге, учествовати у изложбама, помагати при истраживању, документовању, тренинзима, преношењу даље наслеђа, едуковању.⁴⁷⁴ Једни од бољих примера за ово се могу наћи у Турској. У Анкари, Музеј примењеног нематеријалног културног наслеђа, не само да садржи колекције што покривају све домене нематеријалног наслеђа, него дозвољава и практиковање у самом музеју, док музеј у општини Бејпазар тежи да ревитализује и очува нематеријално наслеђе кроз активно учешће носилаца на музејским изложбама.⁴⁷⁵ Све у свему, колико год да се можда на моменте приликом читања акта стицао утисак да је помало штур, развитак музејских пракси и њихова окренутост нематеријалном наслеђу је окрепљујућа.

Први акт релевантан за нематеријално наслеђе донет након усвајања *Конвенције из 2003. године* бива *Окинава декларација о материјалном и нематеријалном културном наслеђу*. Те 2004. године, у Јапану, одржан је форум „Утаки (*Utaki*) на Окинави и света места у Азији“ на ком рад експерата резултира усвајањем овог регионалног документа. Наиме, један од резултата дискусије је био да су ипак материјално и нематеријално наслеђе тешко повезиви када је реч о њиховој заштити. Поврх тога, уочен је и пад активности заједница, те губитак њиховог односа са просторима, раније сматраним светим, што је водило урушавању материјалног и постепеном нестајању нематеријалног наслеђа. Азијски континент обилује светим локалитетима, почев од храмова различитих богова што припадају различитим религијама, цркава, светих извора, шумарака, олтара, породичних гробница, итд. За извођачке уметности, ово је посебно битно, с обзиром да су бројне песме, плесови, музичке нумере, итд. били извођени приликом обреда, у оквиру свечаности посвећених божанствима, слављеним управо на тим светим просторима.

Да би уистину схватили разлоге доношења овог меког акта, ваљало ли погледати мало ближе конкретне примере и њихов значај за локалне заједнице, а посредно и остатак структуре друштва у држави. Утаки је конкретно значајан јер представља свети простор на подручју

⁴⁷⁴ Janet Blake, „From Global to Local Heritage - Intangible Cultural Heritage and the Role of the Museum“, *Anthropology of the Middle East* Vol. 10 No. 1, 2015, 33 – у фуснотама: J. Blake, 2015

⁴⁷⁵ Alix Ferrer-Yulfo, „Intangible Cultural Heritage museums: Further considerations for a new museum definition“, *ICOFOM Study Series* Vol. 48 No. 2, 2020, 98

Окинаве и састоји се из једног или више олтара (у случају већег значаја локалитета може чак постојати и мали храм или пак капија у јапанском стилу), окружен једним или више светих дрвећа, са понудама хране. Традиционално, ритуали су се на овом месту изводили пар пута годишње и то искључиво од стране женских носилаца. У задње време, ово се мења, па се више и мушкараца укључује. Утаки се сматрају не само религиозним местом, него и значајним за животну средину, заједницу, културу, односно наслеђе.⁴⁷⁶

Значај шири од искључиво религиозног поседују и кућни олтари на Тајланду. Места су окупљања породице, па чак и заједнице, везе са мртвим прецима, преношења знања, спремања хране, итд. У задње време нестају услед урбанизације, што пак води представља и озбиљну претњу по нематеријално културно наслеђе неретко преношено са генерације на генерацију управо у овим оквирима.⁴⁷⁷

И на примеру споменика у унутрашњости Монголије, такозваних обоа (*oboо*) или овоа (*ovoо*) (у зависности од језика етничке групе коме припада ово наслеђе) се може видети директна повезаност религије, природног окружења, материјалног и нематеријалног наслеђа, те њихово генерацијско преношење. Ове пирамиде направљене од камења, физичка су ознака везе људи са земљом, места оријентације, где се изводе ритуали, обично у топлије периоде године, приносе понуде боговима у храни и пићима, плеше, пева, свира, игра, окупља заједница. Колики значај имају говори чак и чињеница да се неретко политичке вође могу видети да посећују ова места, чиме чак потврђују свој статус. У једном тренутку опада интересовање припадника етничких група, но у новије време, након уписа на листу, дошло је чак до популаризације и ревитализације овог елемента.⁴⁷⁸

Окинава декларација попут *Конвенције из 2003. године* повезује просторе са нематеријалним наслеђем, као кључним за његово практиковање у изворној форми и наставак рекреирања. *Конвенција из 2003. године* ту пак говори о културним, просторима у природи и онима намењеним изведби израза, док *Окинава декларација* бива нешто штурија па помиње само културне просторе и оне за извођење ритуала. Сматра да традиционални вредносни систем повезан са тим културним просторима је под претњом од брзих друштвених и политичких промена што резултују променама и у културним вредностима, посебно међу млађим генерацијама; недовољно осетљиви развојни програми као последица мањка свести међу доносиоцима одлука; излагање неодрживом туризму и мере конзервације које дају превагу материјалном наслеђу у односу на повезане традиције, ритуале и праксе заједнице.⁴⁷⁹ Како су управо та места где се практикује наслеђе незаменљиви и свака измена може водити и трајној

⁴⁷⁶ Види ближе: Aike P. Rots, „Strangers in the Sacred Grove: The Changing Meanings of Okinawan Utaki“, *Religions* vol. 10 no. 5: 298, 2019, <https://doi.org/10.3390/rel10050298>, приступљено дана: 17. фебруара 2024. године

⁴⁷⁷ Види ближе: Chantane Chiranthanut, „Inherent Wisdoms and the Roles of Sacred Spaces in Spatial Organization of Vernacular Houses“, *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences* Vol. XLIV-M-1-2020, 2020, 19-236

⁴⁷⁸ Види ближе: Aurore Dumont, „Turning Indigenous Sacred Sites into Intangible Heritage: Authority Figures and Ritual Appropriation in Inner Mongolia“, *China Perspectives* no. 2021/3, 2021, 19-28; Монголска традиционална пракса обожавања светих места: <https://ich.unesco.org/en/USL/mongolian-traditional-practices-of-worshipping-the-sacred-sites-00871>, приступљено дана: 17. фебруара 2024. године

⁴⁷⁹ Окинава декларација о материјалном и нематеријалном културном наслеђу (Okinawa Declaration on Intangible and Tangible Cultural Heritage, у фуснотама: Окинава декларација), Okinawa, March 2004, <https://docplayer.net/101947537-Okinawa-international-forum-2004-utaki-in-okinawa-and-sacred-spaces-in-asia-community-development-and-cultural-heritage-november-30-th-2004.html>, приступљено дана: 18. фебруара 2024. године, преамбула

промени самог елемента као решење виђено је дизање свести, укључивање заједница, документовање, итд. Дизање свести се издваја од осталих метода, јер препознавањем значаја нематеријалног културног наслеђа, посебно од стране међународне заједнице, се оснажују оне локалне, тј. носиоци да заштите и даље развију своје наслеђе.⁴⁸⁰ Малопре помињана судбина обоа из Монголије, где од помало занемареног облика, сада чак и политички истакнуте фигуре их посећују и приносе своје понуде, уједно побирајући поене. Вредносни аспект заједнице, па и наслеђа исто тако није занемарен, те је указано да било какве акције усмерене на очување нематеријалног наслеђа повезаних са културним просторима мора бити укореењен у њиховим жељама и вредностима.⁴⁸¹

Одвећ штурa, меког карактера, невеликог одјека, *Окинава декларација* је ипак учинила једну значајну ствар за носиоце одређених елемената нематеријалног наслеђа. Реч је о управо о тим смерницама за заштиту оног наслеђа повезаних са светим просторима и практиковањем ритуала. У великом броју случајева је наведено неодвојиво. Како *Конвенција из 2003. године* избегава било какву религиозну повезаност, неке елементе јесте било могуће заштити, али уз опрезно подношење кандидатура. Иако је у овој декларацији за те просторе искоришћен израз „културни“, како би била у складу са актом јаче правне снаге, јасно је у ком смеру је ишла намера аутора и како је треба тумачити.

Исте године, пар месеци касније, под окриљем Икома, након одржане конференције у Кореји, одабраној јер је у том тренутку предњачила у заштити нематеријалног наслеђа на територији Азије, усвојена је и *Декларација из Сеула*. Читањем текста овог акта делује да су аутори били инспирисани тек усвојеном *Конвенцијом из 2003. године* и желели да усагласе са њом рад своје организације, а посредно и самих музеја, у Кореји, а и шире на целом континенту.

Осим смернице музејима у саставу чијих колекција се налази и нематеријално наслеђе, да посебно обрaте пажњу на конзервацију извора што могу нестати (што се негде и могло очекивати), препоручено је да се у тренинге свих професионалаца укључи и разумевање нематеријалног наслеђа, те да управо то буде услов за квалификовање за рад.⁴⁸² По први пут званично захтевање одговарајуће експертизе из ове области као да је подржало положај нематеријалног наслеђа у односу на свог парњака, те му омогућило да заузме равноправно место.

Поред тога, учињен је и осврт на не тако ретку ситуацију где нематеријално наслеђе бива претворено у културни производ, те тако или злоупотребљено и нанета штета носиоцима или „окамењено“ без могућности даље еволуције. Наиме, дата је препорука да музеји посебно обрaте пажњу на било који покушај неадекватног коришћења, а посебно комерцијализације без да сами носиоци имају бенефите.⁴⁸³ Овим путем, ако и када се отвори могућност носиоцима да имају зараду од својих пракси, они ће бити у могућности да преузму одговорност за такав производ, односно даље рекреирање наслеђа. Тиме не само да ће имати бенефите, него се не може говорити ни о нанетој штети, јер је управо моћ у њиховим рукама, а не препуштена административном

⁴⁸⁰ Окинава декларација, члан 2

⁴⁸¹ Окинава декларација, члан 4

⁴⁸² Декларација из Сеула (Seoul Declaration of ICOM on the Intangible Heritage, у фуснотама: Декларација из Сеула), Seoul, October 2004, https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/ICOMs-Resolutions_2004_Eng.pdf, приступљено дана: 18. фебруара 2024. године, члан 8

⁴⁸³ Декларација из Сеула, члан 6

апарату државе или музејским продавницама што продају меморабилије без претходног консултовања.

Чини се да је нови „тренд“ конзервације материјалног наслеђа, где се оно повезује са нематеријалним, уз укључивање заједница, обележио крај XX века и те прве године XXI века. За конкретне изразе ово значи већу осетљивост приликом спољашњих уплива и управљања, повећану свест и знање, што све води посредној заштити. Наведено се види у још једном у низу аката – *Декларација из Шијана о конзервирању околине културног наслеђа – структура, налазишта и подручја*, из 2005. године донетој под окриљем Икомоса. Њен фокус је пре свега на материјалном наслеђу, но улога нематеријалног елемента је управо у давању „духа“ или боље речено контекста, како би се оно што боље очувало.

Наиме, ван физичких и визуелних аспеката, окружење укључује и природу, прошле или садашње друштвене или духовне праксе, обичаје, традиционално знање, активности и друге форме нематеријалног наслеђа што утичу на простор, али и културну, друштвену и економску динамику.⁴⁸⁴ О међусобној вези набројаног мноштва аспеката доста добро сведочи и пример Чампасака. Садашње Лао заједнице ове регије су потомци досељеника из XVIII века који су на овом подручју основали своје краљевство на остацима цивилизације претходних етничких заједница. Не само да су преузели материјалне структуре и земљу, него чак и одређене друштвене и политичке, па и културне конструкте. Конкретно низ ритуала и свечаности названих Дванаест традиција су апроприсали и чак изменили сопствене митове да би се приче уклопиле. У доминацији ове врсте су видели свој успех, па се тиме отворено и дичили.⁴⁸⁵ Дакле, данас конзервација материјалних остатака некадашњих грађевина у овој провинцији у Лаосу, би требало да укључи и заштиту природног окружења, јасно раздвајање двеју култура, уз поштовање садашњих динамика.

Вредносни аспект је на овом случају посебно занимљив, јер се поред стандардне сврхе наслеђа, историје, значаја за заједницу, итд. овде отворено говори о преузимању и уподобљавању туђих израза, чиме се поносе. Иако је и раније било речи о вредности материјалног и нематеријалног наслеђа за заједнице, па и интегрисаним приступима наслеђу, за ову декларацију је занимљиво што отворено повезује баш ове њихове димензије. Поменута је поред природног окружења, топографије, историје, сачињена и од културних традиција, ритуала и духовних пракси, тако је заправо анализа перспективе повезаних заједница са конкретним материјалним, важан чинилац приликом његове конзервације.⁴⁸⁶ На датом примеру, професионалци чији задатак буде старање о овом наслеђу, би требало да буду посебно спремни да „жонглирају“ са посебно културно осетљивим питањима.

Декларација из Шијана даје и препоруке за постизање наведеног. Оне се не разликују нешто претерано од оних из других аката међународног права ове тематике, па се огледају у

⁴⁸⁴ Декларација из Шијана о конзервирању околине културног наслеђа – структура, налазишта и подручја (Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas, у фуснотама: Декларација из Шијана), Xi'an, October 2005, <https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/xian-declaration.pdf>, приступљено дана: 19. фебруара 2024. године, члан 1

⁴⁸⁵ Види: Rie Odajima, „On Intangible and Tangible Heritage: Human Beings, Objects, Agency, and the Integration of Cultural Perception“, *Bulletin of the Graduate Division of Letters, Arts and Sciences of Waseda University* vol. 64, 2019, 748-752

⁴⁸⁶ Декларација из Шијана, члан 4

развијању закона, политика, стратегија, уз уистину згодно подсећање да буду сензитивни на контексте наслеђа. Професионалци и институције би на то подједнако требало да обраћају пажњу, но уколико државе прихвате пређашње смернице *Декларације из Сеула*⁴⁸⁷ биће већ опремљени знањима о нематеријалном наслеђу и његовим специфичностима. Уз то, сарадња са локалним заједницама ради развијања одрживих стратегија би требало да буде једна од стандардних пракси приликом конзервације. Просто, било каква измена локалитета може утицати на нематеријално наслеђе, баш као што и само рекреирање пракси, те њихова измена може утицати и на окружење.

Мана овог акта, као и њених претходника се огледа у тој мекоћи карактера, где не стварају обавезе за државе, него су више путоказ за смер у ком се треба кретати. Дешава се да се оне површно укључују шаљући експерте из својих земаља да присуствују састанцима и учествују у састављању аката, да на крају када дође до примене на терену то не буде могуће из техничких, организационих, финансијских или пак неких других разлога, односно буде одлагано.

Хои Ан протоколи за најбоље конзервационе праксе у Азији донети 2009. године, представљају смернице за очување аутентичности налазишта у контексту култура на овом континенту. У том смислу, представљају и надградњу пређашње разматраног *Нара документа о аутентичности*, за разлику од ког конкретно залазе у питања међусобног односа нематеријалног и материјалног наслеђа (па конкретно помиње зграде, споменике, налазишта, структуре, природно окружење, па чак и подводно наслеђе), постојећим, али и могућим претњама, начинима управљања, конзервације, а поготово алатима за очување аутентичности. Полазе од раније већ нашироко прихваћеног опажања да постоји нераскидива веза између материјалног и нематеријалног наслеђа, те да чак оно материјално неретко зависи од нематеријалног, те стога и начини конзервације би требало да подједнако вреднују оба и усвоје методе које ће то подржати.

У односу на неке друге документе, па и правне акте донете ради регулисања нематеријалног наслеђа на азијском континенту, *Хои Ан протоколи* су доста хваљени. Наиме, неретко су постојале критике да западњачки систем очувања и заштите културног наслеђа није универзално применљив, а камоли не у Азији, те је и уочена потреба за доношењем обједињеног регионалног приступа. Шта више, на самом почетку документа, у преамбули стоји да у Азији, физичка компонента наслеђа, направљена људском руком, не само да је нераскидиво везана за природно окружење него и служи као поставка за више нематеријалних израза културних традиција.⁴⁸⁸

Хои Ан протоколи су усвојили приступ културно релативне аутентичности што би значило да методи конзервације могу да се кроје спрам сваког конкретног случаја. Пре самог приступања конзервирању требало би приступити и анализи аутентичности наслеђа. Као легитиман извор су сада предвиђени и непрекидна традиција преношења заната са генерације на генерацију, непрекинута усмена традиција, ритуали практиковани од стране наследника – носилаца (пр. ритуали у којима се знање и вештине преносе са практиканта само на његовог потомка).⁴⁸⁹ Утврђивање аутентичности одвећ је изазован посао, али уколико му је објективно приступљено са жељом да се адекватно конзервира наслеђе бенефити могу бити вишеструки. На примеру културног наслеђа заједнице Чам из Вијетнама се могу приметити субјективна, културно

⁴⁸⁷ Након доношења Декларације из Сеула су Кина, Јапан и Јужна Кореја одмах заједнички организовале едукације о специфичностима нематеријалног културног наслеђа за своје професионалце из области културе.

⁴⁸⁸ Хои Ан протоколи за најбоље конзервационе праксе у Азији (Hoi An Protocols for Best Conservation Practice in Asia: Professional Guidelines for Assuring and Preserving the Authenticity of Heritage Sites in the Context of the Cultures of Asia, у фуснотама: Хои Ан протоколи), Bangkok, 2009, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000182617>, приступљено дана: 21. фебруара 2024. године, преамбула

⁴⁸⁹ Хои Ан протоколи, одељак С

доминантна уплитања, са жељом да се присилно асимилије заједница, што се све одражава и на материјално наслеђе, као и његове нематеријалне пратеће изразе. Паралелно са тим, постоји процес, искоришћавања културног наслеђа ове заједнице ради економске добити и то у тој мери да носиоци чак одбацују неке од наметнутих иновација јер су у супротности са њиховим осећајем (духовног) идентитета, кључног за аутентичност.⁴⁹⁰ Иако вијетнамски званичници одбацују одговорност, и негирају своје уплитање у традиције и преношење на наредне генерације, примена *Хои Ан протокола* би без тражења „кривца“ могла бити средње решење. Чам заједници би се признала права као носиоцима, те уважила њима тако битна аутентичност, без модификација у циљу привлачења туриста, а Вијетнам би остао поносни носилац њихових тековина на светским листама.⁴⁹¹

Протоколи исто тако позивају и на културно осетљив приступ приликом конзервирања и поступања са материјалним, а поготово са нематеријалним наслеђем. Чини се да оно што је било наговештено у неким ранијим актима где се захтевало да музеји имају посебно прилагођене приступе различитим врстама наслеђа, је сада дигнуто на међународни ниво заштите са овим смерницама. Шта више, не би било згорега понадати се и да би могли утицати на један од проблема очувања наслеђа путем листа. Наиме, оне извлаче наслеђе из контекста у коме се налази и блиског окружења, дајући му нови контекст и повезујући га са другим уписаним елементима.⁴⁹² Примена *Хои Ан протокола* би барем на терену могла објединити приступ наслеђу и посматрати га као целину.

Колико примена међународних прописа, као и глобални трендови културне политике довољно осетљиве приликом управљања нематеријалним културним наслеђем, могу имати утицаја говори и случај из Јужне Кореје и њихових пиринчаних поља. Већ шездесетих година прошлог века је био препознат значај ових питорескних предела па су била и заштићена законом, но само као природно добро, без осврта на заједнице и њихове изразе. Поља не само да хране заједнице, него су и бројни изрази повезани са њима у смислу певања одређених песама приликом радова или пак обожавања божанстава. Временом су организовали и фестивале да би на крају постали атракција за посетиоце. Но, како то обично бива манифестације могу бити одређене просторима у којима се одржавају, али такође могу и да редифинишу те просторе.⁴⁹³ Тако су села постала чувена културна атракција, те је дошло до исцрпљивања природних и културних ресурса, гужви у саобраћају, изградње низа ресторана и угоститељских објеката.⁴⁹⁴ Усвајањем нових интерних, а и међународних прописа, власти Кореје су покренуле и програме за решавање овог проблема.

Summa summarum Хои Ан протоколи колико год истицани били на међународној сцени остају смернице. На државама је даљи посао у виду примене. Иако на леп начин омогућавају обједињавање наслеђа, за тако нешто на глобалном нивоу тренутно нема простора, а ни потребе док год се и постојећи механизми до максимума не исцрпе. У сваком случају, културно релативан приступ освежава и служи као подсетник прихватању и уважавању разноврсности.

⁴⁹⁰ Види: Quang Dai Tuyen, *Heritage Conservation and Tourism Development at Cham Sacred Sites in Vietnam-Living Heritage Has A Heart*, Singapore: Springer, 2023, 155-172

⁴⁹¹ Види: Уметност грнчарије Чам заједнице, <https://ich.unesco.org/en/USL/art-of-pottery-making-of-chm-people-01574>, приступљено дана: 21. фебруара 2024. године; Ми Сан уточиште, <https://whc.unesco.org/en/list/949>, приступљено дана: 21. фебруара 2024. године

⁴⁹² Valdimar Tr. Hafstein, „Intangible heritage as a list From masterpieces to representation“ in *Intangible Heritage* (edited by Laurajane Smith and Natsuko Akagawa), Canada: Abingdon, USA: New York, Routledge, 2009, 93

⁴⁹³ Греј Ричардс, Роберт Палмер, *Узбудљиви градови-креативни менаџмент и ревитализација града*, Београд: Clio, 2013, 75

⁴⁹⁴ Hae-Joon Jungm, Je-Hun Ryu, „Sustaining a Korean Traditional Rural Landscape in the Context of Cultural Landscape“, *Sustainability* no. 7, 2015, 11226

Становници Азијског континента неретко га називају „колевком цивилизације“. Поносни су на своје наслеђе, практикују и живе га, а чак и у оне, донекле занемарене изразе, улажу напоре да заштите, очувају и промовишу. О томе говори и чињеница да је данас највећи проценат елемената нематеријалног наслеђа уписаних на листе управо са овог Унесковог подручја, и то чак 29,3%.⁴⁹⁵ Немали број аката је донет, искључиво меког карактера - неки од њих су напредни, док други бивају доста флексибилни. Доста тога је остављено и унутрашњим културним политикама земаља на даљу разраду, ради надомешћивања пропуста. То се дешава чак и у случајевима када правним инструментом јаче снаге није обезбеђена заштита нематеријалног наслеђа, него се очекује његова употреба у зацртаном смеру. На носиоце се обраћа пажња, но и они у немалом броју случајева су дужни да се прилагоде, те дигну глас једино онда када се наметнуте им промене дубоко косе са самим вредностима заједница и практикованог наслеђа. Све у свему, за ово подручје се везује једна специфичност у односу на остала - изузетно развијене и економски снажне државе су схватиле можда чак и прве вредност нематеријалног наслеђа, инкорпорирале га у свакодневни живот, оно је еволуирало, те му прети мања опасност од губитка.

Осврнемо ли се на тренутак регију Пацифика, уочавамо да ниједна од регионалних организација овог подручја није никада изнедрила ниједан акт посвећен култури, а камоли нематеријалном културном наслеђу. Одиста зачуђујуће имајући у виду бројност припадника заједница у државама чланицама, те чињеницу да за велики део њих нематеријално наслеђе представља свакодневницу. Уз то, и одређене острвске државе попут Тувалуа се сусрећу са проблемом губитка територије, као последица климатских промена, што се непосредно одражава и на саме носиоце и праксе. Једини документ изнедрен од стране Форума острва Пацифика (*Pacific Islands Forum*), установљеног још седамдесетих година прошлог века, и то у сарадњи са Унескоом 2002. године бива *Регионални правни оквир за заштиту традиционалних знања и културних израза*. Поменути представља синтезу знања и домета како људских права, тако и права интелектуалне својине, а чак садржи и казнене одредбе.⁴⁹⁶ Државама је остављено да у већој или мањој мери искористе наведени модел закона, односно прилагоде га сопственим потребама. Критикован у доктрини (првенствено због немогућности да заједнице заштите своја већ раније нарушена права и апроприсано наслеђе, те немогућности заштите права свих носилаца баш због начина на који су дефинисани, итд.), без јасне анализе ефективности у пракси, чини се да Пацифик ипак вапи за неким регионалним инструментом заштите нематеријалног наслеђа.

Обратимо ли пажњу ближе на неке од утицајних држава овог подручја, упада прво у очи да *Конвенцију из 2003. године* нису ратификовале Аустралија и Нови Зеланд. Шта више, ове две државе воде своје политике и у мањој, односно већој мери штите нематеријално наслеђе заједница са својих територија. До размимоилажења у ставовима према културном наслеђу у односу на оно са континента, па и глобално, резултат је историјских прилика и политичких процеса. Превасходно се ту јавља проблем заштите урођеничког културног наслеђа, те и његов допринос нематеријалном наслеђу ових држава.

Приступ Аустралије урођеницима затеченим на територији је био поприлично непријатељски-сегрегациони (за оне потпуно „црне“ пути) и „асимилационистички“ (усмерене ка мелезима), где би први значао изолацију, а други наметање културе. Ова, званично усвојена политика, током готово пуна два века оставила је дубоког трага на Аборицинима. Шта више,

⁴⁹⁵ Статистика листа нематеријалног културног наслеђа и регистра пракси доброг очувања, <https://ich.unesco.org/en/lists?multinational=3&display1=regionIDs&display=stats#tabs>, приступљено дана 19. фебруара 2024. године

⁴⁹⁶ Види: Регионални правни оквир за заштиту традиционалних знања и културних израза (Regional Framework for the Protection of Traditional Knowledge and Expressions of Culture), https://www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_4/wipo_grtkf_ic_4_inf_2-annex2.pdf, приступљено дана: 16. марта 2024. године

пored доношених закона и прописа чија намера је била да регулишу ово питање, установљавања функције Заштитника на нивоу државе са задатком да надгледа спровођење ове политике, итд. мере су биле и намерно расељавање и одвајање деце од родитеља и одвођење у хришћанске школе. Иницијални план је био да кроз образовање, хришћанство и британску правду се Аборицини цивилизују и заузму своје место у хришћанском друштву.⁴⁹⁷ Овако се преношење традиције *Сањања* усменим путем са колена на колено пресецао, а деца су заборављала свој језик. Како су изузетно везани за земљу и сматрају да су на њој од постанка, одвајањем од ње, уз забрану коришћења језика, нису били у могућности да науче те духовне приче, а како их не знају ни не могу да идентификују где припадају, што је за њих равно смрти.⁴⁹⁸ Временом су овако строги приступи, чије су последице биле ратови, нагли пад броја становника, губитак 160 од укупно 250 језика, бројних пракси несталих заједно са њима, итд. ослабили. Међутим, то не значи да су потпуно били изгубљени. Чак и у другој половини XX века, тачније 1961. године усвојен је низ одлука на скупштини Комонвелта и државних министара везано за ово „питање“. Прва од њих је била да политика асимилације за аустралијску Владу значи да се од свих Аборицина и полу-Аборицина очекује да у неком тренутку достигну исти начин живљења као и остали Аустралијанци, усвајајући исте обичаје, веровања, наде, лојалност као и остали Аустралијанци.⁴⁹⁹ У преводу, да би Аборицини имали права као пуноправни грађани те земље и били у могућности да предузму обавезе, морали су да се одрекну својих уверења, обичаја, традиције, начина живљења, везе са земљом, пракси које су из тога изникле, свега онога што их је чинило њима самима. Међутим, отпор је постојао, те су седамдесетих година кренули предлози у смислу ублажавања овако строгог поступања. Уочено је да би било ефективније преношење европских циљева и искустава на аборицинску децу, уколико би им било дозвољено да задрже колико год је могуће своје културе, јер невољност да се дозволе другачије вредности бивају после резултат друштвене и психолошке изолације и лоше адаптације уочене код неких Аборицина.⁵⁰⁰

Било је потребно време, да се и овај метод усвоји, да би се временом и он разградио. Аустралија је федерална држава, тако да већина од њених држава има сопствене законе и одвојене бирократске процедуре за наслеђе.⁵⁰¹ Један од озбиљнијих корака промене смера било је и усвајање *Закона о заштити наслеђа Аборицина и Острвљана Торес Стрејт* из 1984. године, по основу ког је Влада Аустралије могла да интервенише и заштити њихово наслеђе, уколико закони федералних држава и територија то нису успели.⁵⁰² Примера ради, исти је био примењен приликом одлучивања у једном од познатијих случајева Тикнер против Чепмена (*Tickner v. Chapman*). Једно од Аборицинских племена је покушало да заштити територију на којој његове припаднице изводе тајне, свете, женске праксе, од градње моста. Међутим, поред узавреле политичке арене, проблематично је било и што поменути акти нису ипак били довољно културно

⁴⁹⁷ Celmara Pocock, 'From Segregation to Assimilation': A Thematic Study of Policies and Practices Australia (1800 – 1970), Brisbane: Department of Environment, Water, Heritage and the Arts, 2008, 6

⁴⁹⁸ Види: Jessica Schimmel, „Killing Without Murder: Aboriginal Assimilation Policy as Genocide“, *The Lehigh Review* Volume 13 – 2005, 2005, 44

⁴⁹⁹ Политика асимилације (The Policy of Assimilation, Decisions of Commonwealth and State Ministers at the Native Welfare Conference), Canberra, January 26th and 27th, 1961, члан (a)

⁵⁰⁰ Edwin LeSueur, „Aboriginal Assimilation: An Evaluation of Some Ambiguities in Policy and Services“, *Australian Journal of Social Work* vol. 23 no. 2, 1970, 9

⁵⁰¹ Lyn Leader-Elliott, Daniella Trimboli, „Government and Intangible Heritage in Australia“ in *Safeguarding Intangible Cultural Heritage* (edited by Michelle I. Stefano, Peter Davis, Gerard Corsane), Woodbridge: The Boydell Press, 2012, 111

⁵⁰² Закон о заштити наслеђа Аборицина и Острвљана Торес Стрејт (Aboriginal and Torres Strait Islander Heritage Protection Act No. 79, 1984, у фуснотама: Торес Стрејт Закон) <https://www.legislation.gov.au/C2004A02943/latest/text>, приступљено дана: 28. фебруара 2024. године

осетљиви, а како су припаднице одбијале да открију о каквим праксама је реч, на крају је мост био изграђен.⁵⁰³

Уз поменуте усвојене законе, на националном нивоу Аустралија има своју листу где се региструју елементи нематеријалног наслеђа, но постоје и елементи који се нису нашли на њој. Ово је поготово случај са причама повезаним са простором и временом када су се Аборицини одупирали малопре приказаном систему. Попут оних где су деца бежала из школа и државних институција и добијала помоћ од низа повезаних домаћинстава, која данас или не постоје или нису истакнута.⁵⁰⁴ Шта више, тек недавно, тачније 2008. године, један од званичника ове државе се званично извинио за све што је било кроз историју учињено овом народу.

Када је реч о међународним актима, иако Аустралија бива једна од ретких држава да није ратификовала *Конвенцију из 2003. године* (нити има назнака да ће то учинити), јесте ону из 2005. године, тј. *Конвенцију о заштити и промовисању разноликости културних израза*. Но, усвојен је један одиста значајан акт за потребе овог подручја и временом се проширио и глобално, остваривши и међународни успех, иако сачињена првенствено као упутство менаџерима у управљању светим и другим местима. У питању је *Бура повеља*, донета под окриљем Икомоса 1979. године, а последњи пут су извршене измене и допуне 2013. године. Заправо, *Бура повеља* је прва препознала промену у доктрини у погледу вредности, на оне не-западњачке.⁵⁰⁵

Окренута је местима и материјалном наслеђу, али чак и у доба када нематеријално није ни било унето у њене редове, за носиоце је била значајна управо због малопре помињане везе са самом земљом. У том смислу, највише и доприноси посредној заштити нематеријалног културног наслеђа. Данас, овај документ на самом почетку месту приписује материјалну и нематеријалну димензију, а сматра да конзервација подразумева све процесе како би оно задржало свој културни значај и да заправо само таква места треба чувати. Поменути културни значај је утелотворен у место и подразумева естетске, историјске, научне, друштвене и духовне вредности прошлих, садашњих и будућих генерација.⁵⁰⁶ С тим на уму, готово је штета што још није препознат културни и историјски значај оних домова где су се својевремено аборицинска деца крила од система. Но, да би уопште било могуће прихватити таква нежељена сећања неопходно је кренути путем ка суочавању са прошлошћу, полазећи од сећања која раздвајају, до заједничких, односно од сећања на властиту кривицу, па до признавање патње другог.⁵⁰⁷ Стога, само извињење упућено домородачким заједницама ове територије представља тек почетак у суочавању са прошлошћу ради адекватне заштите преосталих елемената нематеријалног наслеђа.

Знајући да је *Бура повеља* била глобално инспирација за друге акте, а поготово за оне касније донете на Азијском документу не чуди што се и овде налази одредба окренута носиоцима и њиховој улози у очувању. Наиме, предвиђено је да треба да буду консултовани приликом конзервације, интерпретације и управљања местима од културног и природног значаја, али и да допринесу њиховом идентификовању и разумевању.⁵⁰⁸ Донекле је остављено и простора у једном делу повеље да наставе да практикују или поново оживе неке своје праксе, с обзиром да је

⁵⁰³ Види: Alexander Reilly, „Finding an Indigenous Perspective in Administrative Law“, *Legal Education Review* vol. 19 issue 1, 2009, 285-287

⁵⁰⁴ Celmar Pocock, David Collett, Linda Baulch, „Assessing stories before sites: identifying the tangible from the intangible“, *International Journal of Heritage Studies* Vol. 21, No. 10, 2015, 975

⁵⁰⁵ Jeremy C. Wells, „The Plurality of Truth in Culture, Context, and Heritage: A (Mostly) Post-Structuralist Analysis of Urban Conservation Charters“, *City & Time* 3 (2): 1, 2010, 10

⁵⁰⁶ Види: Бура повеља (The Burra Charter -The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance, у фуснотама: Бура повеља), Burra, October 2013, <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>, приступљено дана: 28. фебруара 2024. године, члан 1

⁵⁰⁷ Милица Божић Маројевић, *(Не)жељено наслеђе у просторима памћења-Слободне зоне болних успомена*, Београд: Центар за музеологију и херитологију-Филозофски факултет Универзитет у Београду, 2015, 39

⁵⁰⁸ Види: Бура повеља, чл. 12, 26.3

истакнуто да ће бити поштован значај места, духовне вредности и испитане могућности за тако нешто.⁵⁰⁹ Наравно, ова одредба је довољно широка да се може само претпоставити у којој мери ће она бити заправо консултована, односно да ли ће се уопште наћи и воље и простора за давање првенства праксама у односу на неке друге интересе.

Готово је сигурно да Аустралија данас јесте одмакла доста од почетних, слободно можемо рећи нехуманих третмана носилаца и сузбијања њихових пракси, грубог мењања начина живота, вредности и уверења. Међутим и данашњи приступ нематеријалном културном наслеђу, без обзира на све националне, па чак и акте на нивоу федералних држава или оне пак ниже правне снаге, далеко је од задовољавајућег. Како је воља за признавањем кривице тек недавно рођена, потребно је још времена да то буде имплементирано на свим административним нивоима, задуженим за заштиту наслеђа и бригу о носиоцима. Тај моменат ће можда бити исти онај када ће и ратификовати *Конвенцију из 2003. године*, без страха од могућих захтева и реакције заједнице Аборигина.

Не би било згорега овом приликом укратко и поменути да је овакав начин регулисања Аустралије искључиво везан за заједнице и наслеђе, затечено од стране белих досељеника. Чак и данас, може се на овим просторима видети фаворизовање колонијалног наслеђа досељеника, али и оног „модерног“ - попут сурфовања. Није тешко извести закључак да третман наслеђа и на овој територији зависи од доста других околности, што немају везе са самим праксама, чак и уколико су у складу са људским правима и потпомажу одрживи развој. Тренутно не постоји одговарајући, довољно снажан механизам заштите који би то регулисао ни на једном од нивоа.

Нови Зеланд, суседна острвска држава, имала је ипак одиста другачије поступке када је реч о урођеницима на које су колонизатори наишли након настањивања ове територије. Историјски, прича почиње у сличном временском раздобљу, као и у Аустралији – крајем XVIII и почетком XIX века. Међутим, разлика у старту је била та што је иницијална политика била она „без мешања“, да би тек касније, тачније почетком друге половине XIX века била измењена у „асимилационистичку“. Чак и тада, она никада није попримила размере сегрегационе, као у Аустралији, а њен циљ је пре свега био да се умањи значај и моћ племенских вођа у односу на колонизаторе. Није било ни никаквих великих покушаја друштвеног оркестрирања, карактеристичног за Аустралију, а у већини случајева маорска деца су остајала у својим заједницама, била подизана у проширеним породицама (карактеристичним за њихово друштвено уређење), а утицај асимилационистичке политике је био лимитиран на политике језика у школама за урођенике⁵¹⁰ (док би код куће причали матерњим језиком). Примали су пензије, плате, могли да гласају, живе где су желели, улазе у барове и друге услужне објекте без ограничења, поседовали су земљу, а чак и након усвајања хришћанских вредности основана је и Ратана црква, која се изричито борила против асимилације. Државно тело, раније основано са циљем да води бригу о Маорима, данас је преузето готово у потпуности од стране Маора, те практично сами регулишу своју ситуацију у заједници.

Међутим, колико год да се оваква власт сматрала флексибилном и гајила у овом случају хуманији приступ (у односу на Аустралију и Северну Америку, како ће у наставку бити приказано), ипак је због утицаја школа, ширења хришћанства и медија окренутих западњачкој култури дошло до делимичног губљења језика, тако значајног за преношење пракси. Управо из тог разлога осамдесетих година XX века покренут је *Коханга Пео (Kohanga Reo)* програм, у буквалном преводу „гнездо језика“, дизајниран да обезбеди опстанак и енергичност маорске културе и језика.⁵¹¹ Поред тога, циљ му је био и да оснажи маорске проширене породице,

⁵⁰⁹ Бурга повеља, члан 24.2

⁵¹⁰ Andrew Armitage, *Comparing the Policy of Aboriginal Assimilation: Australia, Canada, and New Zealand*, Vancouver: UBC Press, 1995, 173 – у фуснотама: A. Armitage

⁵¹¹ A. Armitage, 161

подплемена и заједнице, тако да су већ у предшколско били уведени програми упознавања са маорском културом и језиком, уз ангажовање бака и дека и старијих грађана да уче децу и младе родитеље традиционалним маорским начинима.⁵¹² Наиме, незнање језика и пракси као резултат, исто је без обзира да ли је било дискредитовано, сматрано невидљивим, неразумљивим или потрошним, а заједничка им је монокултурност.⁵¹³ Поменуто је препознато, можда баш због слобода које су заједнице овог поднебља имале кроз историју и данас уживају, те су овако оријентисани програми имплементирани да би надоместили уочене празнине у знањима.

Честа је брига носилаца је управо у међугенерациском прекиду преноса, а језик у том смислу игра кључну улогу, као средство преноса што потенцијално може да буде круцијалан за наставак или нестанак културног наслеђа.⁵¹⁴ Подсетимо ли се примера Аустралије где је изузетан број језика нестао (последично остављајући без корена, па и једне од основних пракси *Сањања* бројне Аборицине, што је за њих значило неприлагођеност не само заједници из које потичу, него и оној којој никад нису припадали) приступ Новог Зеланда је одиста освежавајућ и за похвалу. Овакав начин ревитализације традиционалних начина и међугенерациског преноса знања, могао би послужити као пример и на глобалном нивоу, где монокултуралност подједнако влада.

Међутим, слично Аустралији и Нови Зеланд је ратификовао *Конвенцију о заштити и промоцији разноврсности културних израза* (суздржавајући се када је реч о *Конвенцији о очувању нематеријалног културног наслеђа* из 2003. године). Као разлози наведени су између осталог и да за Маоре језик није „само“ средство преноса наслеђа, да заштита нематеријалног наслеђа подразумева ограничење у његовом развоју, да не сматрају инвентаре добрим средством очувања, али и поврх свега да налазе да ће изискивати веће трошкове него што ће донети користи. Иако има истине у неким од њихових тврдњи, остаје увек питање, колико нератификовање оваког акта ипак дозвољава одређену слободу у унутрашњој политици управљања наслеђем, која би у супротном била трасирана на прилично очигледан начин.

Но, на овом подручју ипак је донет и један од аката значајних за очување нематеријалног наслеђа под окриљем испоставе једне од међународних организација. Пандан *Бура повељи* из Аустралије, на Новом Зеланду бива *Икомосова Новозеландска повеља о конзервацији места што имају вредност културног наслеђа* из 1992. године. Иако делује да је претежно окренуто местима, треба имати на уму да је маорско наслеђе, подједнако као и аборицинско испреплетано и готово неодојиво од земље и своје опипљиве форме. Међутим, колико год пређашње, а и раније политике на овој територији усмерене према носиоцима и нематеријалном наслеђу, па и његовом носиоцу језику, бивале напредније у односу на аустралијске, за овај акт се не може рећи исто. Донета готово двадесет година након *Бура повеље*, ова повеља тешко да ће постићи њен успех, те споља гледано чак подсећа и на њену блеђу верзију и то чак и са последњим изменама и допунама из 2010. године које су замениле раније текстове.

У складу са називом, акт се бави бригом о местима што имају вредност културног наслеђа, како материјалног, тако и нематеријалног (пратећи уверења заједница на овом подручју, које их сматрају нераздвајним). Па тако, интервенције би требало да буду минималне, како би се што боље и у изворној форми, колико је то могуће, очувала та места, а уколико су примарне нематеријалне вредности, попут духовних, на светим местима, требало би се и суздржати од било какве промене, јер просто оне преважу у односу на материјалне губитке.⁵¹⁵ Реткост је видети било

⁵¹² A. Armitage, 186-187

⁵¹³ Boaventura de Sousa Santos, „Public Sphere and Epistemologies of the South“, *Africa Development* Vol. XXXVII No. 1, 2012, 52

⁵¹⁴ Jessika Eichler, *Intangible Cultural Heritage under Pressure? Examining Vulnerabilities in ICH Regimes Minorities, Indigenous Peoples and Refugees*, Stuttgart: ifa (Institut für Auslandsbeziehungen), 2020, 69

⁵¹⁵ Икомосова Новозеландска повеља о конзервацији места што имају вредност културног наслеђа (ICOMOS New Zealand Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value, у фуснотама: Икомосова Новозеландска

који акт да даје превагу нематеријалном, како то овај чини. Разлог томе је можда управо у испреплетаности ове две врсте наслеђа, како их заједнице виде, те чињеници да сматрају да оне заједно дају одређеном месту интегритет и аутентичност. Да би уопште и дошло до било какве реконструкције, морали би били узети у обзир сви аспекти који се тичу места, првенствено ради разумевања на прави начин, те онда у складу са тим и акција би требало бити предузета. Сама интерпретација места би требало да помогне јавном разумевању управо тих (не)материјалних вредности што та места носе у себи, па тек последично и њиховој конзервацији.⁵¹⁶

Новозеландска повеља нашироко је коришћена на овој територији, како од стране локалне и централне власти, администрације, музеја, заинтересованих организација, па чак и појединаца укључених у конзервацију и очување места значајних за наслеђе. Једина је одобрена у ту сврху на овом подручју. Бавећи се претежно местима, пружа само посредну заштиту нематеријалном наслеђу. Заправо, биће заштићени они изрази и елементи, уско са њима скопчаним, док они други за које није потребно одређено место за практиковање остају препуштени програмима и пројектима. Једини значајан моменат, у коме је можда чак и напреднија од *Бура повеље*, јесте чињеница да је прописано да ће бити ваган значај самог наслеђа, те у том случају и нематеријално може претегнути и спрам њега и бити одређене даље мере очувања.

Локално законодавство је можда и допринело овом данас снажном упоришту једнакости материјалног и нематеријалног наслеђа, тако различитом од евроцентричног приступа. Наиме, исте године када је донета *Новозеландска повеља* усвојен је и *Закон о Новозеландском музеју Те Папа Тонгарева* по коме постоји обавеза вођења рачуна о етничком и културном диверзитету, као и да се пружи прилика свакој култури, традицији и наслеђу, да допринесе музеју.⁵¹⁷ Међутим, без обзира на правне инструменте, није тајна да је било потребно много времена да музеји (али и друге установе задужене за очување места културног наслеђа) усвоје мултикултурални приступ и уподобе своје поставке тако да прикажу и нематеријално културно наслеђе. Дуго времена су били критиковани за отуђивање колекција од оригиналних функција, чији је контекст у доста случајева био пасиван, а интерпретације у складу са западњачким музеолошким праксама и виђењима света.⁵¹⁸ Било је потребно време, након усвајања аката, да они заживе и да се музеолошке и конзервацијске праксе промене.

Претходно обрађено регионално подручје карактерише издвајање две значајне државе, чије унутрашње политике управљања (нематеријалног) културног наслеђа се међусобно преклапају, али и одударају од оног прихваћеног у Азији. Приступи са више поштовања према староседеоцима кроз историју на Новом Зеланду, резултовали су таквом политиком где чак преостали становници ове државе данас гунђају јер сматрају да су њихова права ускраћена. Аустралија, са одвећ пређашњим окрутнијим односом према носиоцима и у наше време задржава

повеља), 2010,

https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/ICOMOS_NZ_Charter_2010_FINAL_11_Oct_2010.pdf,

приступљено дана: 2. марта 2024. године, чл. 6, 22

⁵¹⁶ Икомосова Новозеландска повеља, члан 23

⁵¹⁷ Види: Закон о Новозеландском музеју Те Папа Тонгарева (Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa Act 1992), <https://www.legislation.govt.nz/act/public/1992/0019/latest/whole.html#DLM260208>, приступљено дана: 2. марта 2024. године

⁵¹⁸ Kolokesa Uafa Mahina-Tuai, „Intangible Heritage: A Pacific Case Study at the Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa“, *International Journal of Intangible Heritage* Vol. 01, 2006, 15

„тврђи“ приступ, што се осликава и на носиоце и на њихове праксе. *Конвенција из 2003. године* није усвојена, а прича о њеној могућој ратификацији чак више није ни у фокусу.

Са друге стране, глобална културна политика се поклапа са оном на азијском континенту када је реч о заштити нематеријалног културног наслеђа. Иако и овде имамо случајеве нестанка пракси, њиховог еволуирања у изненађујућим смеровима, прихватљивим за XIX век што се све више увлачи „под кожу“ традиционалистима, не може се спорити да долази до њиховог зауздавања. Овде се чешће може наићи на случајеве културне апропријације, као резултат покушаја асимилација, или просто ради стицања економске добити, без размишљања о дугорочним последицама на носиоце и елементе. Доминирају меки акти, недорасли решавању поменутих проблема, а носиоци се са тиме носе како најбоље знају и умеју. Мањкавости *Конвенције из 2003. године* у неком сегменту бивају ублажене (пр. изричито разграничење материјалног и нематеријалног наслеђа), али и подвучене неким од ових аката (пр. питање рањивости носилаца и њихов положај у односу на државу као главне задужене за очување и заштиту). Ограничен је домет њихове примене, иако скројени конкретно за ову област не успевају да их превазиђу. Чини се да с обзиром да је на овом подручју наслеђе доста испреплетано са свакодневним животом би требало имплементирати програме и пројекте, са циљем да се ово реши, уколико већ постоји невољност усвајања неке тврђе регулативе.

2. Арапске државе

Наредна Унескова област – Арапске државе, одликована је богатом културом, доста добром организацијом и међусобном сарадњом и повезаношћу, као и недостатком регионалних меких аката чији би задатак била заштита нематеријалног културног наслеђа. Но, осврнемо ли се пре свега на арапску културу у глобалу можемо приметити да постоји више специфичних фактора, што се преливају на нематеријално наслеђе овог подручја и значајни су за његов пренос и рекреирање. За Арапе је карактеристично то што могу говорити различитим језицима, бити припадници различитих вера, раса, етничког порекла и долазити са различитих географских подручја. Једном речју, културни диверзитет овде одиста долази до изражаја. Ипак, иако је видна ова разноврсност, арапски језик бива најраспрострањенији. У питању је језик образовања и нашироко прихваћене исламске вере, као и преносник свих арапских заједничких вредности. Арапски идентитет сума је историјских искустава,⁵¹⁹ уз снажне упливе културе и не може се везати за границе једне земље. Уз то, (племенске) заједнице дубоко су укорењене у традицију овог поднебља, а чланове карактерише велика лојалност и међусобна окренутост, као и према самој заједници.

По Унесковој статистици данас је уписано 76 елемената на листе са овог подручја, што чини укупно 9,8% регистрованог нематеријалног наслеђа глобално.⁵²⁰ Под окриљем Арапске лиге, основан је и Алеско, односно Организација Арапске лиге за едукацију, културу и науку,

⁵¹⁹ Basim Musallam, *The Arabs. A Living History*, London: Collins / Havrill, 1983, 4

⁵²⁰ Види: Статистика листа нематеријалног културног наслеђа и регистра пракси доброг очувања, <https://ich.unesco.org/en/lists?multinational=3&display1=regionIDs&display=stats#tabs>, приступљено дана 3. марта 2024. године

задужен између осталог и за арапско нематеријално наслеђе. Тренутно једини њихов програм конкретно посвећен нематеријалном наслеђу је пружање помоћи државама приликом подношења кандидатура за листе. Уз то, недавно је као резултат сарадње Уједињених Арапских Емирата са Унеском основан центар за заштиту арапског нематеријалног културног наслеђа. Поред Алеска, још једна организација посвећује своје ресурсе нематеријалном наслеђу. У питању је Исеско – Исламска свестска организација за образовање, науку и културу. Основана 70их година прошлог века, са далеко већим бројем чланица од Алеска,⁵²¹ очување и опоравак културног наслеђа посматра једним од стубова свог рада у култури.

Рад Алеска и Исеска резултовао је не само појединачним, него и у више мултинационалних уписа на листе елемената. Наведено је посебно значајно, ако се подсетимо да у неким случајевима државе умеју да се такмиче међусобно и труде да приграбе прилику да прве региструју одређене елементе наслеђа као сопствене, иако се исти могу наћи и на територијама њених суседа. Након тога, неретко се дешава да их користе у одређене политичке сврхе или пак ради промоције на међународној сцени чиме у већој или мањој мери стичу одређене предности. Залагањем поменутих организација арапске вредности и солидарности бивају подвучене па је то добрим делом избегнуто, те није реткост да код мултинационалних уписа буде више од 10 земаља подносилаца. Лепи примери за то бивају арапска калиграфија,⁵²² кафа као симбол великодушности,⁵²³ вештине гравирања на племенитим металима,⁵²⁴ знања, традиције и праксе што окружују урме,⁵²⁵ итд. Оваквим приступом на неки начин и подсећају остатак међународне заједнице на солидарност што постоји на овом подручју.

Но, та солидарност не значи да и поменута област успева да избегне неке изазове, на које се наилази глобално или пак по другим регионима. Наиме, не би било згорега овом приликом скренути и пажњу да у складу са више пута изношеним примедбама, и овде је у неким случајевима тешко одвојити материјално од нематеријалног наслеђа. Наиме, пример уписа трга Џема ел-Фна (*Jema el-Fna*) у Маракешу на *Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа* неретко умети унети забуну. Но, ово место чине значајним културне праксе, приповедачи, уметници, музичари и трговци, који га настањују и оживљавају. Подсетимо ли се и његове реконструкције чије последице нису биле у потпуности позитивне по елементе нематеријалног наслеђа, то можда и значи да најбољи начин да се оно очува јесте да се носиоцима да простор

⁵²¹ Ваљало би напоменути овом приликом да Исеско броји преко седамдесет чланица, што чини његово подручје деловања далеко ширим од Арапског региона, одређеног од стране Унеска. Но, за потребе овог рада, баш као и у случају Алеска, биће разматране само оне чланице, те нематеријално наслеђе са њихових територија, које одговарају Унесковој подели.

⁵²² Види ближе: Арапска калиграфија, знање, вештине и праксе, <https://ich.unesco.org/en/RL/arabic-calligraphy-knowledge-skills-and-practices-01718>, приступљено дана: 5. марта 2024. године

⁵²³ Биди ближе: Арапска кафа, симбол великодушности: <https://ich.unesco.org/en/RL/arabic-coffee-a-symbol-of-generosity-01074>, приступљено дана: 5. марта 2024. године

⁵²⁴ Види ближе: Уметности, вештине и праксе повезане са гравирањем на металима (злато, сребро и бакар), <https://ich.unesco.org/en/RL/arts-skills-and-practices-associated-with-engraving-on-metals-gold-silver-and-copper-01951>, приступљено дана: 5. марта 2024. године

⁵²⁵ Види ближе: Урме, знање, вештине, традиције и праксе, <https://ich.unesco.org/en/RL/date-palm-knowledge-skills-traditions-and-practices-01902>, приступљено дана: 5. марта 2024. године

(буквалан и фигуративан) за њихове праксе и вредности што носе.⁵²⁶ Поред трга у Маракешу, неретко су помињана и јавна купатила, односно хамами (*hammam*), карактеристична за арапски свет. Представљају место окупљања, носе са собом историјски значај, али и подсећају на традиције, вредности и део су начина живота. Поред тога, место су бројних традиционалних женских ритуала, па га користе пре венчања, 40 дана по рођењу детета, на крају Рамазана, када желе да прославе неки посебан догађај, или се пак сусретну са другим женама а да не буду контролисане од стране мушких чланова породице.⁵²⁷ Њихов упис се упркос праксама што се овде одвијају, не може наћи на *Репрезентативној листи*, али у одређеним случајевима бивају заштићени као материјално наслеђе, када чине део неког ширег комплекса, односно историјског језгра.

Поред тешке раздвојивости материјалног и нематеријалног наслеђа, арапска друштва се суочавају са још једним, у неку руку и већим, интерним проблемом - неадекватношћу закона за заштиту и очување извора наслеђа.⁵²⁸ Но, то и не треба да чуди ако знамо да велики документи културних политика (унеколико одређених законима) нису у стању да објасне сопствени практиковани модел или пак моделе културних пракси.⁵²⁹ Са друге стране, бројне арапске земље (попут Алжира, Марока, Сирије, Египта, итд.) наводе као приоритете својих културних политика заштиту и очување нематеријалног културног наслеђа. Из наведеног делује да културне политике поменутих земаља су више фокусиране на постојеће стање са жељом у ком смеру развој треба да иде, али без идеје како тачно доћи до те тачке.

Културна политика Јордана само је један у низу примера што осликава управљање и заштиту нематеријалног наслеђа на Арапском подручју. Наиме, *Конвенција из 2003. године* јесте ратификована, али национална стратегија тек треба да буде успостављена. Пре 2010. није било централног тела за очување јорданског нематеријалног културног наслеђа.⁵³⁰ Последица ове институционалне мањкавости осликава се наравно и на заштиту. Шта више, само инвенторисање нематеријалног наслеђа је било расуто, индивидуално, понекад чак и неорганизовано, без могућности да се утврди прави степен учешћа заједница, група и невладиних организација у идентификовању.⁵³¹ Готово да би се могло сматрати успехом што постоје три регистрована елемента на Унесковој листи (уз два која представљају мултинационалне уписе и за чије идентификовање је објективно Алеско заслужан).

⁵²⁶ Alexander Bauer, „Heritage Preservation on Law and Policy: Handling the Double-Edged Sword of Development“ in *Cultural Heritage and Development in the Arab World* (edited by Fekri Hassan, Aloisia de Trafford, Mohsen Youssef), Alexandria: Bibliotheca Alexandrina, 2008, 267

⁵²⁷ Bettina Kolb, Heidi Dumreicher, „The Hammām - A Living Cultural Heritage“, *International Journal of Architectural Research* Vol. 2 Issue 3, 2008, 22

⁵²⁸ Fekri Hassan, Mohsen Youssef, Introduction to *Cultural Heritage and Development in the Arab World* (edited by Fekri Hassan, Aloisia de Trafford, Mohsen Youssef), Alexandria: Bibliotheca Alexandrina, 2008, 11

⁵²⁹ Milena Dragičević Šešić, „Opening horizons: The need for integrated cultural policies in the Arab world“ in *Cultural Policies in Algeria, Egypt, Jordan, Lebanon, Morocco, Palestine, Syria and Tunisia - An Introduction*, Amsterdam: Boekmanstudies, 2010, 247

⁵³⁰ Hani Hayajneh, „The Legal Protection of the Intangible Cultural Heritage in the Hashemite Kingdom of Jordan“ in *The Legal Protection of the Intangible Cultural Heritage A Comparative Perspective* (edited by Pier Luigi Petrillo), Springer, 2019, 92 – у фуснотама: Н. Hayajneh

⁵³¹ Н. Hayajneh, 95

Не би требало пренебрегнути ни ситуацију у Катару, донекле можда чак и озбиљнију од оне у Јордану. Наиме, ово је држава где је ропство било дубоко укорено, а укинато је тек почетком педесетих година прошлог века. Његови остаци су свуда присутни, иако нису званично признати, нити је икада упућено било какво извињење или дата репарација. Ту се јавља проблем у погледу заштите нематеријалног културног наслеђа без његових модификација и прикривања сегмената. Катар, као релативно млада нација, полако, тек последњих година износи на светло и овај део своје историје, али још увек недовољно брзо да би његова културна политика, односно закони били на нивоу пожељног. Шта више и када је реч о музеолошкој заштити на примеру поезије, плеса и музике се види колико је им ропство широко допринело, што представља изазов за музеје са њиховим традиционалним фокусом.⁵³² *Конвенција из 2003. године* је ратификована, но ангажман чак и на основном нивоу инвентарисања је јако слаб, па се тако могу видети само четири мултинационална уписа (соколарство, арапска кафа, знање о урмама и меџлис (*mejlis*) – место окупљања), раније помињани рад Алеска. Да би дошло до међународних уписа, они морају бити решени прво на нивоу државе, а то још увек представља процес за ову земљу.

Све у свему, тешко је одупрети се утиску да заштита нематеријалног културног наслеђа овог региона бива још увек у неком свом почетном стадијуму. Државе понаособ имају свест о његовом значају, али ипак заштита се остварује првенствено путем међународних аката (под условом да су ратификовани) и радом регионалних организација.

3. Африка

Однос према култури данас на афричком континенту умногоме је још увек условљен последицама пређашње владајућих друштвених и политичких прилика, присутних све до друге половине XX века. Културолози данас, и то не без разлога, неретко криве период владавине европских сила у Африци – претежно Француске и Велике Британије, али и Шпаније, Португалије, па чак и Италије и Немачке, за стање у ком се налази нематеријално културно наслеђе заједница на овој територији. Колонијализам се пре свега може дефинисати као директна и потпуна доминација једне земље над другом, на основу чињенице да је државна власт у рукама стране силе. Први циљ колонијализма је политичка доминација, а други да се омогући експлоатација колонизоване земље.⁵³³ Како би се омогућио што потпунији надзор над политичким и економским приликама, временом колонијалне силе, проширују своју контролу, да би се она на крају простирала и на културне изразе, традицију и образовање. Тадашња европска колонијална политика се данас слободно може окарактерисати као присилна, и од стране локалног становништва невољна асимилација. Са тачке гледишта овог доба, асимилационистичка политика просто осликава неупитно веровање у културну супериорност једне стране, упарену са логичном последицом да други људи треба да буду присиљени да личе на оне прве и вредновани спрам мере у којој то чине.⁵³⁴

⁵³² Scott Cooper, Karen Exell, „Bin Jelmood House: narrating an intangible history in Qatar“ in *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage* (edited by Michelle L. Stefano, Peter Davis), New York: The Routledge, 2017, 374

⁵³³ Stephen Ocheni, Basil C. Nwankwo, „Analysis of Colonialism and Its Impact in Africa“, *Cross-Cultural Communication* vol. 8 no. 3, 2012, 46

⁵³⁴ Pierre L. Van Den Berghe, „Racialism and Assimilation in Africa and the America“, *Southwestern Journal of Anthropology* vol. 19, 1963, 425 - P. L. Van Den Berghe

Како су се и начини управљања колонијама разликовали од једне колонијалне силе до друге, тако су и заједнице биле подвргнуте различитим, у већој или мањој мери супресивним политикама. Примера ради, Британцима је био својствен систем индиректне владавине, путем контролисања локалне власти, док су се Французи окренули асимилацији и интеграцији својих колонија са централном власти у матици. У складу са тим политички приступи су се кретали од потпуне незаинтересованости за културни живот и традицију, тј. нематеријално наслеђе заједница, па до правног регулисања и доношења закона којима су се чак браниле одређене локалне, дубоко уврежене праксе. У првом случају се може рећи да је долазило до природне културне размене између припадника различитих култура, а други је за последицу имао велике губитке вредних знања, отпор, нарушене индивидуалне и колективне идентитете, итд.

Конкретно, услов за становништво колонија да би се могли уопште сматрати грађанима Француске, био је да буду натурализовани. Исто се одвијало путем јединственог система образовања, где су учбеници били слати из Париза, а деца одвођена од својих родитеља у резиденцијалне школе. Тамо би били подучавани у складу са унапред утврђеним програмима, неретко од стране мисионара и других црквених лица, уз забрану да практикују своју културу и говоре матерњим језиком. Колонијално образовање је суштински било усмерено на стварање чиновника, преводилаца, робних инспектора, уметника, итд. који би помогли у експлоатацији богатих ресурса Африке.⁵³⁵ Међутим, како су приступи били неприлагођени социјално-културним приликама затеченим у колонијама, успех је био упитан. Разлог томе је што су традиционалне афричке праксе представљале извор моћи и отпора европској колонизацији, а традиционални исцелитељи и духовни медијуми су играли доминантне улоге у оквиру својих заједница против наметања европске културе.⁵³⁶ Незадовољство матице slabим успехом покушаја асимилације је расло, те је кулминирало доношењем 1899. године акта којим се забрањује вештичарење. Поменуто је за последицу имало не само забрану традиционалних начина лечења, коришћења одређених биљака, спремања јела, него чак и извођење одређених плесова, ритуала, свирања инструмената и певања. Неки од ових данас признатих елемената нематеријалног наслеђа чак и нису имали везе са лечењем, него са призивањем кише, или постизања свеопште добробити заједнице. Но, што би јачи притисци били, то је и отпор био снажнији, а неке од пракси извођене у измењеним облицима, или пак тајности. Делује да је то и сама колонијална власт наслутила, јер по Олудареу (*Oludare*), а како наводи у свом извештају генерал Пино (*Pineau*), чак и они који су се сматрали асимилованим су се понекад грубо и без било каквог очигледног разлога враћали идејама и праксама предака.⁵³⁷ Овакво стање је трајало до ослобођења, односно повлачења колонијалних сила са тла Африке.

Неки би чак рекли и да колонијализам, уз све што је са собом носио, још увек није искорењен, те да само мења своје облике и то преко неоколонијализма до метаколонијализма⁵³⁸ и да неке од пређашњих сила још увек „вуку конце“. Баш из тог разлога, став на културној сцени, а

⁵³⁵ S. Ocheni, B. C. Nwankwo, 51

⁵³⁶ Andrew Mutsiwa, „Precedent, Policy and Possibility: a Victimological Orientation Towards the Protection of Traditional Knowledge in Africa“ (PhD dissertation), University of Kwa-Zulu Natal, School of Applied Human Sciences, Durban, 2015, 94

⁵³⁷ Idowu H. Oludare, „Assimilation in 19th Century Senegal“, *Cahiers d'études africaines* vol. 9 no. 34, 1969, 212

⁵³⁸ Види ближе: Hussein A. Bulhan, „Stages of Colonialism in Africa: From Occupation of Land to Occupation of Being“, *Journal of Social and Political Psychology* Vol. 3 no. 1, 2015, 239–256

и генерално у социјалним круговима иде у смеру оживљавања идентитета и подршке нематеријалном културном наслеђу и традицији. Широм континента, а и у дијаспори, се могу наћи културни покрети, односно филозофски приступи, подржани и од стране доктрине, посвећени афричком наслеђу.

Концепт убунтуа (*ubuntu*) се схвата као кључни у процесу деколонизације, односно деконструкције и поновног стварања. Тешко је преводив. Епистемолошки је и етички концепт заједнички многим етничким заједницама у јужној Африци, фокусиран на друштвене односе, групну солидарност, међуповезаност и моралне вредности кључне за опстанак урођеничких афричких заједница и одрживост њиховог културног наслеђа.⁵³⁹ Наравно, овде се говори о здравој солидарности и међусобном уважавању у групама уз поштовање сваког појединца понаособ и свачијих различитости. Неретко је повезиван и са широко коришћеним политичким концептом Африканства и афричког идентитета. Шта више, убунту се и схвата као Африканство, регенерација афричког хуманизма, где је истовремено виђен као стање бивања и постајања, али поимања сопствене личности у заједници са другима.⁵⁴⁰ Поред овога, подразумева и везу, односно улогу предака у процесу постанка личности појединца, са чим у вези уме да бива тумачен и са религиозног становишта.

Имајући наведено у виду, поготово уз чињеницу да убунту као вредносни систем заједница бива преношен пре свега усменим путем и то причањем прича,⁵⁴¹ није тешко закључити да поновно оживљавање пракси нематеријалног културног наслеђа иде са њим руку под руку. Управо због тог усменог момента преношења он даље лако бива искоришћен и стављен у службу других идеологија. Стога, они задужени за креирање (културних) политика потакнути поменутиим временом прво организују фестивале културе, а то доводи и до усвајања правних инструмената.

Дефинитивно првим кораком ка озбиљнијем приступу управљања културом на афричком деколонизованом континенту се може сматрати организовање Првог светског фестивала црначке културе у Дакару 1966. године. Фестивал не само да је окупио хиљаде људи из више од тридесет земаља који су уживали и практиковали разноврсне културне форме, са коренима у афричком наслеђу. Шта више, то је била и једна и од критика овог фестивала, да млади модерни уметници нису успели да се изразе и да је тежиште све време бацано на конзервативне облике афричке уметности. Ипак, поред свега можда највећи његов значај је у томе што је служио и као својеврстан дипломатски форум.

Фестивал из 1966. године послужио је као инспирација да се организује још један фестивал 1969. године у Алжиру - Први пан-афрички културни фестивал. Производ је јачања Пан-афричког покрета који наглашава заједницу интереса и искустава Африканаца и стога скреће пажњу на политичке и друштвене проблеме.⁵⁴² Како би се остварили примарни мотиви и постигли жељени циљеви и на културу је скренута пажња, боље речено узета је у обзир као једно од средстава.

⁵³⁹ Solomon Gwerevende, Zama M. Mthombeni, „Safeguarding intangible cultural heritage: exploring the synergies in the transmission of Indigenous languages, dance and music practices in Southern Africa“, *International Journal of Heritage Studies* vol. 29 no. 5, 2023, 408

⁵⁴⁰ Otrude Nontobeko Moyo, *Africanity and Ubuntu as Decolonizing Discourse*, Cham: Palgrave Macmillan, 2021, 63

⁵⁴¹ Види: Nkonko M. Kamwangamalu, „Ubuntu in South Africa: a sociolinguistic perspective to a pan-African concept“, *Critical Arts: South-North Cultural and Media Studies*, vol. 13 no. 2, 1999, 27

⁵⁴² Charles F. Andrain, „The Pan-African Movement: The Search for Organization and Community“, *Phylon* (1960-) Vol. 23 No. 1, 1962, 5

Предлог је био да се успостави културно јединство и обнови културно наслеђе из преколонијалног периода.⁵⁴³ Један од првих корака у томе је било и окупљање креативаца, експерата, практиканата и носилаца наслеђа на једном месту.

Алжирски фестивал је био велики пан-афрички догађај подржан од стране Организације афричког јединства и учествовале су делегације из афричких земаља, али и покрета за ослобођење, као и представници из дијаспоре.⁵⁴⁴ У томе је и разлика у односу на претходни фестивал, где припадници покрета за ослобођење, интелектуалци са тих територија, па и уметници нису били позвани да учествују. Алжирски фестивал је одржан у време политичких нестабилности на овом континенту, где су се истовремено водиле борбе за ослобођење, али и интеграцију њеног становништва, заједница, уз повезивање држава. Управо нагласак на том јединству свих припадника афричког континента, у тако осетљивом тренутку, са културом као главним оружјем за борбу против колонизатора, али и средством за напредак и развој, позиционира фестивал из 1969. године као догађај који представља историјску прекретницу.

Током овог алжирског десетодневног фестивала је истовремено био одржан и симпозијум, а он је кулминирао усвајањем првог документа посвећеног искључиво култури - *Пан-афричког културног манифеста*. Циљна група су му били сви они са афричким коренима на нивоу континента, али и шире, у дијаспори, са идејом да их повеже међусобно, али и са матицом, око заједничке идеје и наслеђа. Документ је подељен на три области, тј. теме, где је прва окренута реалности афричке културе у том тренутку. Други сегмент је посвећен њеној улози у националном ослобођењу и консолидовању Организације афричког јединства, утемељеној тек коју годину пре усвајања *Манифеста*, а трећи се бави улогом културе у економском и друштвеном развоју Африке.

На самом почетку првог дела *Манифеста* приказан је комплексан однос културе и човека, да би касније чак било истакнуто да култура представља везивно ткиво сваке социјалне групе. Направљен је и осврт на колонијализам, окарактерисан као „зло“, али и тежњу да се однесе победа над политичком доминацијом, те уклоне варљиви и отуђујући страни елементи из афричке културе имплементирани током колонијалних владавина.⁵⁴⁵ На ово се надовезује и позивање на Африканство, које почива на заједничком наслеђу, а представља братство у борби за ослобођење и исту судбину. За нематеријално наслеђе је битно то што је на једном месту направљен и осврт на културне политике. Сматра се да оне буду такве да омогућују људима да буду информисани, едуковани, мобилни и организовани тако да заправо они буду одговорни за сопствено културно наслеђе и његов даљи развој.⁵⁴⁶ Узрок овоме је можда и схватање аутора *Манифеста*, да је сваки појединац одговоран за културно наслеђе и да треба у складу са тим и да пружи сопствени допринос.

Други сегмент *Манифеста* подвлачи улогу афричке културе у борбама за ослобођење. Оптужује колонизацију за јаз између афричке елите и широких маса, али и културну доминацију

⁵⁴³ C. F. Andrain, 7

⁵⁴⁴ Yair Hashachar, „Guinea Unbound: Performing Pan-African Cultural Citizenship Between Algiers 1969 and the Guinean National Festivals“, *Interventions* vol. 20 no. 7, 2018, 1007

⁵⁴⁵ Види: Пан-афрички културни манифест (Pan-African Cultural Manifesto, у фуснотама: Пан-афрички културни манифест), Algiers, July 1969, https://ocpa.irmo.hr/resources/docs/Pan_African_Cultural_Manifesto-en.pdf, приступљено дана: 20. јануара 2024. године, параграфи 5, 6

⁵⁴⁶ Пан-афрички културни манифест, параграф 20

да је оставила озбиљне последице на личност, моралне и религиозне вредности, саму сврху сваког Африканца појединачно.⁵⁴⁷ Стога, досадашње схватање да је култура била кључна за опстанак током колонијалне владавине, али и у датом тренутку, током периода политичких доминација друге врсте, али и у будућности, као потенцијална превентива, сада претвара у дужност да се управо из тог разлога по сваку цену сачува. Овом приликом међутим, нема посебних нагласака на (нематеријалном) културном наслеђу.

Последњи, трећи сегмент указује на још једну улогу културе, ништа мање значајну за осетљиви период и прилике током којих је састављан и усвојен *Манифест*. У питању је коришћење културе ради убрзаног, преко потребног, социјалног и економског развоја. Целој Африци је постављен задатак да мора да се опорави од успореног, пре свега културног развоја. У том смислу се чак од уметника, мислилаца, научника и интелектуалаца захтевало да одиграју своју улогу у ширењу заједничког наслеђа које ће допринети Африканству.⁵⁴⁸

Како би се прокламовано постигло, на самом крају *Манифеста* дат је низ препорука за државнике, вође покрета за ослобођење, интелектуалце, уметнике. Наиме, у складу са претходним наративом санирања штете од колонијализма, борбе против политичке доминације и стављање у први план културе, као главног оружја и лека за санирање, је овај, последњи део *Манифеста* и формулисан. Сугерисано је да се омогући афричким уметницима и интелектуалцима да пропагирају истину и да је представе што ширем кругу људи, на континенту и ван њега. Поред тога, неке од њих су окренуте доношењу одговарајућих закона из области интелектуалне својине, подстицању културних размена кроз изложбе, конференције, семинаре, сусрете, итд., али и промовисању коришћења националних језика, неопходних да би се афричка култура аутентично изразила, као популарно средство за ширење науке и технологије.

Поред поменутих препорука, на нематеријално наслеђе посредно применљивих, постоје и оне чија примена гарантује директне бенефите. Првенствено, одиста је значајан моменат где је наведено да афричкој уметности треба судити према стандардима афричког континента.⁵⁴⁹ Разлог уношењу оваквог параграфа је врло вероватно тај што су колонизатори неретко афричку културу посматрали као да је на нижем ступњу развоја, те фаворизовали облике њима блиске. Без обзира на то, не може се спорити да је овде веома рано препозната чињеница да се облицима културе (у нашем случају елементима нематеријалног културног наслеђа) не може судити по једном јединственом критеријуму и да сваки носи са собом нешто јединствено, вредно за заједницу одакле потиче. Праксе су међусобно равноправне, без обзира на спољашње појавне облике, или пак, колико данас могу можда допринети одрживом развоју.

У наставку, битно је и да је препозната улога жена и младих у преношењу заједничког наслеђа и његовом даљем развоју.⁵⁵⁰ Овакво подвлачење женске позиције у трансмисији и очувању наслеђа се ретко среће у правним документима, било да су меког или тврдог карактера. Исто тако, није пренебрегнута ни постојећа слика пракси, те је указано да би требало радити на популаризовању фолклора међу широким масама.⁵⁵¹

⁵⁴⁷ Пан-афрички културни манифест, параграф 38

⁵⁴⁸ Пан-афрички културни манифест, параграф 67

⁵⁴⁹ Пан-афрички културни манифест, препорука 24

⁵⁵⁰ Пан-афрички културни манифест, препорука 16

⁵⁵¹ Пан-афрички културни манифест, препорука 35

Критика *Манифеста* не може бити превише оштра имајући у виду његове особине, време доношења, степен развијености експертизе, али и чињеницу да је пре свега документ обојен приликама, које су га и изродиле. Не може се спорити да је у поређењу са другим међународним документима тог доба несвакидашње, али и охрабрујуће то што посматра културу као спас за заједнице. Пропагирање окретања ка заједници и неговања онога што је одржало афрички народ током дужег временског периода и трауматичних догађаја, уз позивање на одговорност појединаца за опстанак наслеђа, поготово жена и младих солидне су смернице за даљу заштиту.

У складу са својом политиком регионалних развоја у годинама што следе, након усвајања *Манифеста*, Унеско даје свој допринос опоравку и унапређењу културе на афричком континенту. Уколико се у *Манифесту* наслутуио ендегени приступ (нематеријалном) културном наслеђу Унесков приступ га је готово сигурно утврдио и то готово тридесет година пре усвајања *Јамато декларације*. У датом тренутку, на овом континенту су постојали бројни проблеми, попут последица колонијализма и присилних асимилација, рађања нових држава, са мањком средстава и институција, али и обученог, искусног људства, што је све остављало трага и на културу, а самим тим и на нематеријално наслеђе. Након одржане међувладине конференције афричких чланица Унеска 1975. године у Акри, усвојена и прва декларација о културним политикама посебно фокусирана на овај регион.

Декларација из Акре се надовезује на *Манифест* у делу у коме се бави стањем култура на афричком континенту након претрпљене културне доминације и присилне асимилације. Као последицу овога наводи да је код обичног народа дошло до деперсонализације, уз велики диспаритет између њега и креиране афричке елите. Идентитет сматра основом за независност и стварање модерних афричких нација, а култура је и код овог меког акта главно средство у тој борби.

Направљен је и посебан осврт на језик, као средство преношења (нематеријалног) културног наслеђа у његовој аутентичној форми. Наиме, током периода културне доминације не само да је дошло до опонирања и дезинтегрисања суштинских афричких вредности, кључних за опстанак нематеријалног наслеђа, него је свесно извршен покушај да се прогресивно и званично замене афрички језици онима што су припадали колонијалним властима.⁵⁵² Опоравак од овога је предвиђен у виду промоције афричких језика, систематског инвентарисања културног наслеђа, али и интегрисања афричких вредности у системе образовања, како би млађи нараштаји имали корене у афричкој култури.⁵⁵³ Богатство наслеђа је посматрано као основа афричке личности и гарант афричког јединства.⁵⁵⁴ На крају, диверзитет афричких култура је представљен као фактор креативне плодности, којом приликом је направљен и осврт на наслеђе читавог човечанства обogaћеног поменутом културном креативношћу.⁵⁵⁵

Последњи сегмент уз позивање на допринос афричких културних израза као допринос наслеђу целог човечанства је посебно битан. Наиме, уколико се подсетимо третмана афричких

⁵⁵² Види: Декларација међувладине конференције културних политика у Африци (Declaration of the Intergovernmental Conference on Cultural Policies in Africa, у фуснотам: Декларација из Акре), Accra October - November 1975, https://ocpa.irmo.hr/about/Accra_Declaration-en.pdf, приступљено дана: 25. јануара 2024. године, члан 2 параграф 2

⁵⁵³ Види: Декларација из Акре, члан 6 параграфи 3, 4

⁵⁵⁴ Декларација из Акре, члан 7 параграф 1

⁵⁵⁵ Види: Декларација из Акре, члан 7 параграф 2

народа, уз потврде и оправдања од стране доктрине и још увек данас уважених мислилаца, чињеница да је баш Унеско стао иза овакве прокламације носи одређену тежину.

Међутим, у овој декларацији је приметно да је сама убунту филозофија је у мањој мери изражена, а да нема изричитог позивања на раније помињан концепт Африканства. Делује да је *Декларација из Акре* састављена на „западњачки“ начин, као одговор на проблеме афричког континента и културе на њему у датом тренутку. Шта више, њен је циљ да искористи културу, изразе, праксе, креативност, итд. за опоравак и даљи напредак становништва. Колико у таквој поставци може доћи до очувања, односно било какве озбиљније заштите, упитно је и делује да би требало да се саме државе тиме позабаве ближе. Међутим, не треба заборавити ни да у датом тренутку ни многе европске земље тада нису имале развијене културне политике, а афричке државе су наследили државне апарате колонизатора и људство обучено за потпуно другачији приступ афричком наслеђу.

Слободно можемо рећи да седамдесете године XX века представљају период када је политика на афричком континенту таква да се култура користи за политичку еманципацију, друштвени, а посебно економски развој. Културне размене између афричких држава, али и са њиховом дијаспором тог периода су служиле подстицању међусобне креативности, обогаћивању израза, повезивању становништва и поврх свега пружању међусобне подршке. У таквој атмосфери су се и окупиле државници наредне, 1976. године, у Порт Луису, на Маурицијусу, под покровитељством Организације афричке Уније и усвојили још један значајан акт - *Културну повељу Африке*.

Попут пређашња два инструмента и овај се подсећа на претрпљену колонијалну доминацију, а у оквиру ње и културну доминацију, чији је резултат деперсонализација, елита готово потпуно одвојена од обичног народа, лажирање историје, итд. Но, за разлику од њих чини се да овај акт заузима далеко строжи став по питању културе, тачније њене сврхе. Наиме, назива је „бесмисленом“ уколико не игра улогу у политичкој и друштвеној борби, рехабилитацији, напорима за уједињење, те да се зато не сме стављати ограничење културном развоју људи.⁵⁵⁶ Занимљиво је и што се поред оваквог приступа у акту не могу наћи неки нови, инвентивни начини за унапређење културе, очување израза и диверзитета, те заштиту нематеријалног културног наслеђа. Попут претходних докумената упућује се на образовање, тренинге, културне размене и сарадње што подстичу креативност, употребу масовних медија за културни развој, учешће младих у културном животу, подстицање коришћења националних језика, итд.

Са друге стране, попут *Манифеста*, а за разлику од *Декларације из Акре*, убунту филозофија, толико значајна за нематеријално наслеђе, је овде изразито наглашена. Афричке државе разумеју да је покретачка снага Африке базирана више на развоју колективне личности, него појединца и његовог профита.⁵⁵⁷ Одступање од западних становишта фокусираних на појединца је замењено новом перспективом где су појединци везани за заједницу и постају оно што јесу захваљујући њој. Делује да је овај пут и озваничен широко раширени традиционални коса (*xhosa*) израз, банту етничке групе што гласи „човек постаје човек кроз друге људе“.⁵⁵⁸ Он

⁵⁵⁶ Културна повеља Африке (Cultural Charter for Africa, у фуснотама: Културна повеља Африке), Port Louis, July 1976, https://au.int/sites/default/files/treaties/7769-treaty-0008_-_cultural_charter_for_africa_e.pdf, приступљено дана: 27. јануара 2024. године, преамбула

⁵⁵⁷ Културна повеља Африке, члан 7

⁵⁵⁸ Augustine Shutte, *Philosophy for Africa*, Cape Town: UCT Press, 1993, 46

подразумева основно поштовање и саосећање за друге, али и правило понашања и социјалне етике.⁵⁵⁹

Да би се горе наведено постигло државе су се између осталог и сложиле да раде на обнови улога гријоа и занатлија.⁵⁶⁰ И једни и други се могу сматрати да заузимају значајно место међу нематеријалним културним наслеђем Африке, но не би погрешили ако би рекли да гријои (*griots*) помало предњаче када је реч о одржавању самих структура заједница. У питању су појединци који су ишли од једног места до другог и приповедали приче, свирали, певали песме, упознавали широке масе са историјом, али и генеалогијама племена, водећи рачуна о рођењима, браковима и смртима. Били су изузетно уважавани и цењени, али и неопходни за опстанак заједница и преношење знања. Својствени су западној Африци, но могу се наћи широм ње. Шта више, Мауританија је прва (и за сад једина) 2011. године извршила њихов упис на листу наслеђа ком је неопходно хитно очување. Приликом номинације је наведено да је реч о маварској традицији под називом тајдин (*t'heydinn*), толико утемељеној културно, социјално и историјски да данас говоримо чак и о читавој музичкој касти мауританског друштва.⁵⁶¹ Помињу се и код елемента из Гвинеје, уписаног 2008. године на *Репрезентативну листу*, као чувари светог инструмента, симбола слободе и јединства Мендингви (*Mandingue*) заједнице,⁵⁶² али и као битни учесници церемоније постављања крова на светој кући у Кангаби, граду у Малију.⁵⁶³

Више је него несвакидашње да се један тако значајан документ отворено позива и даје задатак гријоима, носиоцима нематеријалног културног наслеђа, да пренесу даље своја знања и раде на опоравку афричке културе широм континента. У питању је нешто, што се ни у једном другом акту, на такав начин не може срести. Но, знајући стање на афричком континенту и њихову улогу у друштву то и не чуди. Сама околност да постоји више уписа на листе где се они помињу као значајни актери приликом очувања одређених израза, доста говори и о присуству у култури. Шта више, у Малију, држава се неретко ослања на професионална удружења гријоа (мајстора речи) да посредују између државе, грађанског друштва и синдиката или пак да решавају конфликте са суседним заједницама изникле због природних ресурса.⁵⁶⁴

Поред овог конкретног позивања на носиоце, културно наслеђе се помиње и на више других места у *Културној повељи Африке*. Попут претходних аката подсећа на неопходност обезбеђивања опоравка, промоције, систематског инвентарисања, дисеминације, итд. културног наслеђа. Ипак, овде наилазимо на још један куриозитет, а то је да на самом почетку преамбуле, директно повезује културне политике афричких држава са културним наслеђем. Сматра да је кључно да свака од држава дозволи народу да преузме одговорност за развој сопственог културног наслеђа.⁵⁶⁵ Сам термин народ уместо данашњег „носиоци“ или „практиканти“ говори о уврежености наслеђа у све споре друштва, без обзира на претрпљене акултурације и вишедеценијску културну доминацију. Заправо, испада да када је реч о афричком континенту

⁵⁵⁹ Dirk J. Louw, „Ubuntu: An African Assessment of the Religious Other“, *The Paideia Archive: Twentieth World Congress of Philosophy* vol. 23, 1998, 35

⁵⁶⁰ Културна повеља Африке, члан 8

⁵⁶¹ Види: Маварски епски тајдин: <https://ich.unesco.org/en/USL/moorish-epic-t-heydinn-00524>, приступљено дана: 28. јануара 2024. године

⁵⁶² Види: Културни простор Сосо-Бала: <https://ich.unesco.org/en/RL/cultural-space-of-sosso-bala-00009>, приступљено дана: 28. јануара 2024. године

⁵⁶³ Види: Седмогодишња церемонија постављања крова на Камаблону, светој кући Кангабе: <https://ich.unesco.org/en/RL/septennial-re-roofing-ceremony-of-the-kamablon-sacred-house-of-kangaba-00190>, приступљено дана: 28. јануара 2024. године

⁵⁶⁴ Barbara Torggler, Ekaterina Sediakina-Rivière (with Janet Blake as Consultant), FINAL REPORT: *Evaluation of UNESCO's Standard-setting Work of the Culture Sector, Part I – 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, Paris: UNESCO, 2013, 28

⁵⁶⁵ Културна повеља Африке, преамбула

наслеђе игра исту улогу коју је имало и у време када је настајало. Делује да „модерна творевина“ попут културне политике је у овом случају ту да само подстакне оно што је било једно време гурнуто у страну. Уз то, изричито је и наведена неопходност заштите културног наслеђа и то како правним, тако и практичним средствима.⁵⁶⁶

Приступ културном диверзитету се може окарактерисати као политички уподобљен. Наиме, након ослобођења од колонизатора, лидери афричких држава су кренули са градњом сопствених држава. Но, окренули су се и градњи нација (колико год то одступало од традиционалног концепта афричког друштва и није успело ни колонијалним властима), а самим тим и националних идентитета. Чини се да је ово подржала и *Декларација из Акре*, својим схватањем идентитета као базе независности афричких држава, чиме као да су саме културно разноврсне заједнице још једном гурнуте да прихвате наметнути политички идентитет.

С тим у вези, ваљало би нагласити да се у *Културној повељи* културни диверзитет третира као чинилац идентитета. Фактор је баланса у оквиру нације и извор богатства различитих заједница.⁵⁶⁷ Одмах након тога истакнут је афрички културни диверзитет као израз истог идентитета, борбе за слободу, одговорности и суверенитета народа.⁵⁶⁸ Чини се као да постоји двојак приступ културном диверзитету. Са једне стране се говори о културним разноврсностима заједница и њиховом месту на већој слици, а са друге су све оне обједињене. Тиме као да је извршена својеврсна надградња да би дошло до повезивања не само Африканаца, припадника различитих заједница у оквиру једне државе, али и свих њих широм континента, па и даље, без обзира на њихово порекло, преференције, различитости. Не би погрешили када би назвали ово својеврсним процесом, чије трајање се може мерити и у генерацијама, а започело је крајем владавине колонијалних сила и пропагирањем Африканства.

Упркос најбољој намери, стремљењима и усвојеним актима на континенталном нивоу крајем седамдесетих година XX века је ипак уочено да млади Африканци нису заинтересовани за своју изворну културу, односно облике нематеријалног културног наслеђа. Колико год да можда представници колонијалне власти на континенту нису били задовољни досегом сопствених асимилационистичких политика, не може се спорити да су оне оставиле дубоког трага. Уколико се на то додају још и примамљиви облици културе што су глобално кренули да преузимају примат ни не чуде поменути ставови. Веома мали број младих је желео да научи архаичне и назадне технике, чак нису имали за то воље ни да их науче као основу за неки „поштен“ посао, изуче, критички размисле и унапреде их.⁵⁶⁹ Јаз између њих и традиционалних практиканата као да је само растао.

Не би било згорега овом приликом поменути и једини афрички регионални акт посвећен култури, који је имао велики потенцијал да унапреди постојећу ситуацију. Након нешто мало више од десет година постојања, 1987. године, државе чланице Економске заједнице западноафричких држава усвојиле су *Оквирни споразум о култури*. Реч је о документу донетом из разлога што је поменута организација покушала да искористи културу у циљу економског и друштвеног развоја региона. Разлика у односу на *Манифест* (осим у географском домету и снази акта) је у томе што крај осамдесетих значи да је иницијални проблематични период опоравка прошао и више могућности за државе потписнице да остваре договорено.

База овог споразума је промоција културног идентитета народа чланица. Схваћен је између осталог као динамични процес континуитета и креативности, а постиже се и преношењем знања,

⁵⁶⁶ Културна повеља Африке, члан 26

⁵⁶⁷ Културна повеља Африке, члан 3

⁵⁶⁸ Културна повеља Африке, члан 4

⁵⁶⁹ Alpha I. Sow, Ola Balogun, Honorat Aguessy, Pathé Diagne, *Introduction to African culture: general aspects*, Paris: UNESCO, 1979, 26

очувањем структуралног јединства и друштвене еволуције.⁵⁷⁰ Нематеријално културно наслеђе се конкретно нигде у тексту не помиње, но управо поменута промоција културних идентитета значи и промоцију пракси. Предвиђено је да ће заједница помоћи чланице да реструктурирају своје образовне системе како би одговарали социо-културним и вредносним системима путем тренинга специјалиста да прикупљају усмене традиције.⁵⁷¹ Но, како је ипак акт окренут економском напретку, оно што би се данас могло сматрати облицима нематеријалног наслеђа је овога пута стављено у службу напретка културних индустрија. У задатак је стављено Економској заједници и чланицама да промовишу пројекте усмерене на установљивање или јачање центара за промовисање локалних заната, побољшање традиционалних занатских технологија, балансирање између заштите националног културног наслеђа сваке земље и његовог коришћења као културних производа, промоције традиционалне медицине и употребе лекова.⁵⁷² Тиме као да је покушано да се направи промена у свести младих када је реч о тим елементима нематеријалног наслеђа. Да се приметити овом приликом да нигде нису поменуте извођачке уметности. Овај домен нематеријалног наслеђа могао је бити искоришћен од стране културних индустрија за забаву широких маса, остваривање профита, али и тако нужну промену свести о вредности нематеријалног наслеђа код људи.

Сумирамо ли акт делује да потенцијал за искоришћавање нематеријалног културног наслеђа, остаје на нивоу могућности. Идеја постоји у замеску, али без разраде у виду планирања или пак неке озбиљније визије, а и заштита је исто тако уподобљена остваривању профита. Чини се да је све препуштено поменутих пројектима и њиховом учинку. Самим тим, уколико је до сада била отежана заштита елемената као симбола борбе за слободу, и овде се слободно може довести у питање та ефикасност без обзира што су употребљени као погон за економски развој.

Следећи у низу усвојених аката јесте *Повеља афричке културне ренесансе* под покровитељством Афричке уније 2006. године. Слично као што је *Манифест* производ Пан-афричког покрета и ова повеља је резултат политичке визије Афричке ренесансе, чија је тежња да реши проблеме Африке попут раширеног сиромаштва, насилних конфликта, кршења људских права, пандемије вируса ХИВ и мањка доброг управљања.⁵⁷³ Културна димензија ове политичке идеје је уско скопчана са идентитетом, и промовише афричку историју, језике, културу, традиције, а све како би Африканци деколонизовали свој начин размишљања, јер Ренесанса неће бити могућа уколико имају комплекс инфериорности и ниско самопоштовање.⁵⁷⁴ Када је реч о културном наслеђу, културна ренесанса се труди да подигне свест код људи да би га уз урођеничке системе знања више ценили и подстиче осврт на лепоту културних вредности народа посебно у вези са урођеничком уметношћу.⁵⁷⁵

Имајући наведено у виду, чак и пре читања текста акта делује да је *Повеља афричке културне ренесансе* документ са циљем. Културу, а и оно што би окарактерисали нематеријалним културним наслеђем као њен сегмент, посматра као средство за постизање зацртаног. Разлог томе може бити чињеница да су аутори били инспирисани *Културном повељом*, те се она сматра претходницом, односно овим актом она бива замењена. Но, уколико се пажљивије погледа, као

⁵⁷⁰ Види: Оквирни споразум о култури Економске заједнице западноафричких држава (Cultural Framework Agreement for the Economic Community of West African States (ECOWAS), у фуснотама: Оквирни споразум Ековаса), Abuja, July 1987, <https://archive.gazettes.africa/archive/aa-ecowas/1987/aa-ecowas-official-journal-dated-1987-07-01-vol-11.pdf>, приступљено дана: 30. јануара 2024. године, чл. 1, 2

⁵⁷¹ Оквирни споразум Ековаса, члан 6 параграф 10

⁵⁷² Види: Оквирни споразум Ековаса, члан 11 параграфи 5, 7 и 8

⁵⁷³ Anna-Karin Evaldsson, André Wessels, „The African Renaissance: a Brief Historical Orientation“, *Southern Journal for Contemporary History* vol. 29 no. 1, 2004, 82 – у фуснотама: A.-K. Evaldsson, A. Wessels

⁵⁷⁴ Види: A.-K. Evaldsson, A. Wessels, 84-85

⁵⁷⁵ Види: Olusola Matthew Ojo, „Cultural Renaissance and the Quest for Peace and Development in Nigeria“, *Journal of International and Global Studies* vol. 10 no. 2, 2019, 90

да сви документи донети на нивоу афричког континента имају заједничку црту – коришћење културе зарад вишег политичког циља, што доста диктира и сам њихов садржај.

Доказ у прилог томе се налази у преамбули ове повеље где упркос прокламованој окренутости ка будућности, може се наћи подсећање на претрпљену културну доминацију (попут садржине аката што су јој претходили). Пратећи тај ток, још једна паралела се може направити са раније доношеним актима, а то је да и овај акт едукацију сматра битном за остваривање својих зацртаних циљева, а она би требало да има утелотворене како афричке, тако и универзалне вредности.⁵⁷⁶ Поменути циљеви се пак састоје и у промовисању слободе израза, очувању и промовисање афричког културног наслеђа, борби против културног угњетавања широм Африке, популаризацији и промовисању традиционалних система знања као услов за боље разумевање и очување културног и природног наслеђа, развијање динамичких вредности афричког културног наслеђа, итд.⁵⁷⁷

Преокрет у односу на претходнике је у томе што је ово први документ где се конкретно помиње нематеријално културно наслеђе. Императив је обезбедити му промоцију, потпору, али и систематско инвентарисање у његовој суштинској и аутентичној форми, с обзиром да се сматра фактором развоја.⁵⁷⁸ У том смислу, иако се *Повеља афричке културне ренесансе* на неколико места позива на *Конвенцију из 2003. године* (између осталог препоручујући државама чланицама да је ратификују), пре би се могло рећи да је и овога пута нематеријално културно наслеђе сматрано решењем проблема, противтежом или пак снагом што помаже у борби. Пропустом се можда може сматрати чињеница да не постоје конкретни предлози за његову ближу заштиту, иако су слични били изнети у делу где се помиње оно материјално. Поменуто је додуше да би државе приликом кројења својих унутрашњих културних политика требало да се посвете његовој заштити и даљем развоју. Требало би уз ово истаћи и један куриозитет, а то је да овај документ свесно одваја традиционална знања и вештине од нематеријалног наслеђа, без обзира на схватања *Конвенције из 2003. године*, опет без додатног појашњења шта би се под њима подразумевало у овом акту.

Наду ипак даје околност да је структура заједница узета у обзир, па је дато право старешинама и традиционалним вођама да се сматрају заинтересованим странама по питању култура у њиховим срединама.⁵⁷⁹ Оваква одредба као да се надовезује на схватање *Манифеста* по којој су се појединци сматрали одговорним за сопствено културно наслеђе, даље унапређење и очување истог. Са друге стране, одступа у односу на *Повељу*, те не се само да се не ослања на носиоце за постизање циљева, него их ни не помиње ни на једном месту, ни у једном облику. Поред тога не продубљује нити ближе објашњава њихов положај, права и дужности. Поставља се питање да ли је наведено онда даље регулисано обичајним правом у конкретним заједницама, а када иступају ван њих оним донетим од стране државе.

Када је реч о језицима може се слободно рећи да није новина значај придаван им, јер се на исто наилазило и у раније усвојеним актима. Међутим, сада је дата препорука за формулисањем и имплементирањем националних језичких политика, како би се они развили и тиме унапредиле културе, економија и целокупно друштво.⁵⁸⁰ Како су до сад потпадали углавном под културне политике, ово представља изненађујући обрт. Стога би се у будуће за проучавање регулисања

⁵⁷⁶ Повеља афричке културне ренесансе (Charter For African Cultural Renaissance, у фуснотама: Повеља афричке културне ренесансе), Khartoum, January 2006, [https://au.int/sites/default/files/treaties/37305-treaty-Charter for African Renaissance ENGLISH digital 0.pdf](https://au.int/sites/default/files/treaties/37305-treaty-Charter%20for%20African%20Renaissance%20ENGLISH%20digital%200.pdf), приступљено дана: 2. фебруара 2024. године, преамбула

⁵⁷⁷ Повеља афричке културне ренесансе, члан 3

⁵⁷⁸ *Ibid.*

⁵⁷⁹ Повеља афричке културне ренесансе, члан 14

⁵⁸⁰ Види: Повеља афричке културне ренесансе, чл. 18 и 19

нематеријалног наслеђа и његове заштите ваљало окренути и усвојеним језичким политикама, тј. анализи учинковитости и домета.

За однос према нематеријалном културном наслеђу, битно је поменути и како се посматра, тј. регулише (афрички) културни диверзитет. У преамбули је означен као фактор стабилизације у процесу Ренесансе, да би касније у тексту био истакнут као чинилац приликом међусобног обогаћивања људи и нација, а допринос даје и приликом изражавања националних, регионалних идентитета и грађењу Пан-африканизма.⁵⁸¹ Само позивање на претходну идеологију овом приликом и не треба да чуди, с обзиром да је до Ренесансе и дошло због неостварених (у потпуности или делимично) тежњи Пан-африканизма.⁵⁸²

Снажна посвећеност Ренесанси, а посредно и Пан-африканизму осликава се и у стратешком документу Афричке Уније донетом поводом педесетогодишњице оснивања Организације Афричке Уније - *Агенди 2063*. Реч је о првенствено економском и политичком договору са циљевима постављеним за наредних педесет година. Једно од тих стремљења се односи и на културу, али се чини да у овом случају она представља мост, што треба да премости јаз између економских аспирација и филозофских приступа. Готово да се може повући паралела са претходним актима, у погледу њеног ангажовања, где је превасходно њен циљ била ревитализација, а не посматрања као засебан сегмент.

Део *Агенде 2063* посвећен култури је готово поетично састављен, са доста клишеа и одвећ високих стремљења. Испрва је изнето подсећање да се Африка сматра колевком људске цивилизације, чуваром културне баштине, која је невероватно допринела развоју човечанства.⁵⁸³ Ипак, како је документ окренут будућности, Африка 2063. године се види као територија где ће култура цветати. У склопу тога ће бити настављено са традицијом одржавања културних догађаја што окупљају како уметнике, носиоце наслеђа, али и експерте, па ће и Пан-афрички културни фестивали на сваке две године бити организовани.⁵⁸⁴

Када је реч о културним наслеђу, предвиђено је његово очување, а таксативно су набројани језици, обичаји, храна и традиције, али под условом да нису штетни. Формулација оквирног документа у овом делу се слободно може окарактерисати као далеко лабавијом у односу на *Конвенцију из 2003. године* и њено директно образлагање положајем елемената у супротности са људским правима. Даље, фолклор и национални језици су виђени да треба да допринесу расту и очувању националних култура уз идентификацију и очување националне усмене историје. Овом приликом опет уочавамо ситуацију у којој појединачне дистинктивне црте бивају коришћене и у будућности у сврху грађења нација. Иако нема помињања нематеријалног наслеђа, уз схватање наслеђа на овом континенту, треба имати на уму и да наведено представља његове домene у складу са *Конвенцијом из 2003. године*, чије су потписнице између осталог и државе заслужне и за усвајање овог документа.

Направљен је (посредно) осврт и на саме заједнице па ће њихове традиционалне (афричке) вредности што помажу друштвено повезивање бити учвршћене. Резултат тога је доста песнички окарактерисан као „социјални капитал за пример свету“.⁵⁸⁵ Чини се да је оваква формулација резултат потребе да се превазиђе толико дубоко укорењен комплекс инфериорности и докаже сопствена вредност свету. Међутим, потпуно другачији утисак оставља уважавање хијерархије и

⁵⁸¹ Види: Повеља афричке културне ренесансе, члан 5

⁵⁸² Innocent A. Daudu, Timi Legend Asuelime, „African Renaissance and Pan-Africanism: The Ethical Leadership Nexus“, *African Renaissance Special Issue*, 2019, 164

⁵⁸³ Агенда 2063 (Agenda 2063 - The Africa We Want Framework Document, у фуснотама: Агенда 2063), Addis Ababa, September 2015, https://au.int/sites/default/files/documents/33126-doc-framework_document_book.pdf, приступљено дана: 8. фебруара 2024. године, 39

⁵⁸⁴ Види: Агенда 2063, 40

⁵⁸⁵ Види: Агенда 2063, 40

структуре традиционалних афричких заједница, па су традиционалне вође, не само укључени, него се и уз младе сматрају и носиоцима промена.

Одвећ широке формулације као да отежавају постизање постављених циљева, а слабо елаборирани кораци за њихову реализацију су изазов сам по себи. Примера ради, осврнемо ли се на културни диверзитет наведено је да ће бити извор богатства и убрзаног економског развоја, а не конфликта (као до сада).⁵⁸⁶ Наведено захтева потпуну промену свести међу људима, што подразумева озбиљну едукацију, дисеминацију и изазов за културну политику и дипломатију. Поготово ако је предвиђено да културни диверзитет допринесе промоцији Пан-африканизма и грађења инклузивних друштава.⁵⁸⁷

Чак и у улози наслеђа као средства за постизање повезаности континента, ојачавања у економском смислу и повезивања са дијаспором, како би се оствариле тежње *Агенде 2063* свака од држава што ју је ратификовала и води се њоме би требало да уложи озбиљне напоре. Колико је могућ овако европоцентричан приступ остаје да се види на приликом ревидирања остварених резултата и ефективности овог договора.

Концепт убунтуа, те идеологије изникле из њега - Пан-афрички покрет, а потом и Афричка ренесанса (као његовог следбеника и уједно решење проблема Афро-песимизма), регионална организација, данас позната под именом Афричка Унија, заслужна је за усвајање једног јединственог става према култури. Исти се огледа у горе ближе издвојеним актима и документима, на основу којих делује да је афричка култура толико испреплетана са осталим сегментима да се сматра готово неодвојивом, али и магичним леком за решавање свих проблема. С тим у вези, културно наслеђе као један њен сегмент је коришћено на исти начин. Ставови данашње доктрине су да је нематеријално културно наслеђе изузетно тешко одвојити од других форми с обзиром да то не резонира са афричким контекстом.⁵⁸⁸ Наиме, оно је толико укорењено у начин живота Африканаца да би било каква примена парадигме каква је установљена на глобалном нивоу озбиљно утицала, те постојеће праксе свела на производе. Стога, и не чуди што пређашње разматрани правни оквир неретко не прави разлику између њега и оног материјалног или се пак посебно позива на одређене домене, те облике нематеријалног наслеђа. Ово поткрепљује и чињеница да чак и недавно донети акти наизглед посвећени искључиво материјалном наслеђу, попут *Нгоронгоро декларације о очувању афричког светског наслеђа као покретача одрживог развоја*, усвојене 2016. године, се позивају на урођене интеракције са нематеријалним наслеђем и континуитет између та два, уз неопходност оснаживања положаја заједница.

Но, колико год нематеријално наслеђе било утелотворено у друштво, последице асимилације уз данашњу глобализацију резултирале су ипак падом заинтересованости првенствено код младих за практиковањем истог. Баш због тога се не може очекивати његов опстанак, односно ревитализација одређених изгубљених елемената на основу политика и до сада донетих аката, за чији приступ заштити се слободно може рећи да је благо речено оскудан. На регионалном нивоу тренутно се највећа заслуга за то и приписује убунту филозофији окренутој ка заједницама, те као последица тога долази и фокус на наслеђе. Поврх тога, ни сама могућност заштите и очувања на глобалном нивоу није довољно искоришћена, па ако се погледа статистика

⁵⁸⁶ Агенда 2063, 38

⁵⁸⁷ Агенда 2063, 84

⁵⁸⁸ Britt Baillie, Marie Louise Stig Sørensen, „Heritage Challenges in Africa: Contestations and Expectations“, in *African Heritage Challenges - Communities and Sustainable Development* (eds. Britt Baillie, Marie Louise Stig Sørensen), Singapore: Palgrave Macmillan, 2021, 30

у односу на укупан број елемената са листе, само 9,4% долази из Африке.⁵⁸⁹ Ново време носи нове изазове и потребно је прилагођавање усвојених приступа спрам конкретних ситуација управо да би се предупредили проблеми са којима се можда други региони већ увелико суочавају.

4. Европа и Северна Америка

Наредно Унесково административно подручје простире се на два континента, а различити историјски токови резултовали су и потпуно другачијим правно-политичким приступима нематеријалном културном наслеђу. Поменути начини регулисања, данас унеколико бивају диктирани и начинима рада, односно приоритетима регионалних организација, на овим подручјима, или недостатком истих. Сходно наведеном, уз чињеницу да државе са северноамеричког континента нису потписнице *Конвенције из 2003. године*, иако заједно чине једно Унесково подручје, у наредним редовима Европа и Северна Америка ће бити засебно разматране.

Европа, колевка бројних народа и мањина, представља данас углавном синоним за Савет Европе или пак Европску Унију, али је за потребе заштите нематеријалног наслеђа ваља посматрати и шире. Неопходно је узимање у обзир и земаља у процесу приступања, односно оних што су иступиле из чланства или пак нису ни изразиле претензије у том смеру. Заправо, најисправније би било усвојити приступ већ утврђен од стране Унеска, с обзиром да покрива далеко ширу територију. Историјски ово подручје карактеришу ратови, освајања, међусобни сукоби, али и чињеница да бива колевка колонијалних сила. То значи да конкретне асимилационистичке политике, у негативном смислу те речи, нису биле практиковане над суседима током вишевековног ривалитета. Утицај на то наравно имало је и хришћанство, јер је као најзаступљенија религија бранило такве малтретмане осталих хришћана. Поред овога, кроз историју осим оне заштите приказане на почетку рада, није било неких специфичних правних регулатива окренутих нематеријалном наслеђу, односно оних чији се утицаји и на њега преливају. Богатство прописа регионалних организација на овом континенту данас онемогућава детаљну анализу сваког понаособ, те с тим на уму биће истакнути само они са највећом тежином, непосредно или посредно применљиви на нематеријално наслеђе. Имајући у виду комплементарност рада Савета Европе и Европске Уније, те заједничке суштинске вредности, акти ће бити разматрани у складу са хронолошким редоследом доношења.

Један од првих корака приликом повезивања Европе на нивоу културе бива *Европска културна конвенција* из 1954. године. Савет Европе, у жељи да оствари веће јединство између својих чланица, а ради чувања и унапређења идеала и начела који су њихова заједничка баштина, као и постизања већег међусобног разумевања између народа Европе овом конвенцијом желео је омогућити постизање тога циља, као и усвајање заједничке политике која тежи очувању и потицању развита европске културе.⁵⁹⁰ Уједно, ово је и први правни акт посвећен култури, у коме се отворено говори о очувању, развоју и националним доприносима заједничком културном наслеђу Европе.

Након почетног залета, тек 1992. године, односно исте оне када је и *Мастришки уговор* усвојен на нивоу Европске Уније, Савет Европе доноси *Европску повељу о регионалним или мањинским језицима*. Званична језичка политика ове две организације је слична - европски језици се сматрају богатством. С обзиром да се на територији Европе говори неколико десетина регионалних језика, акт из данашње перспективе, а у циљу очувања и заштите нематеријалног

⁵⁸⁹ Види: Статистика листа нематеријалног културног наслеђа и регистра пракси доброг очувања, <https://ich.unesco.org/en/lists?multinational=3&display1=regionIDs&display=stats#tabs>, приступљено дана: 16. фебруара 2024. године

⁵⁹⁰ Јадран Антоловић, Томислав Јелић, *Право и култура*, Загреб: Хадриан д.о.о., 2013, 18

наслеђа, путем очувања и заштите језика као носиоца носи изузетан значај. Премда, како се и у самом тексту може видети, то у том тренутку није било на уму ауторима. На почетку правног акта се понављају и раније истицане формулације по коме је циљ доношења акта постизање већег јединства, уз очување и остваривање идеала и принципа као заједничког наслеђа, али се наводи и да неки историјски регионални и мањински језици, што у великој мери доприносе европској култури и богатству, у опасности од изумирања.⁵⁹¹ Вредност ове повеље је у чињеници да се подстичу чланице да организују основно, средње, па чак и више образовање на датим језицима, дозволе корисницима да их употребљавају пред судовима, државним органима, али и успоставе телевизијске и радио програме, те охрабре културно-уметничко изражавање.⁵⁹² Са друге стране, критичари у литератури пак наводе недовољну искоришћеност могућности пружених *Повељом* од стране држава, те чињеницу да се заправо јако мали број мањинског становништва Европе школује на матерњим језицима.

Подсетимо се на тренутак процеса акултурације Сами народа са севера Европе, где су били ућуткивани и наметани им други језици до те мере да готово 85% деце није говорило језик, који би требало да им буде матерњи. Ако је у XIX веку монојезичност био природан поредак ствари, а говорници регионалних језика су били обесхрабривани да говоре матерњи у јавности, али и приватно,⁵⁹³ поставља се питање зашто је са том праксом настављено до дубоко у XX век?! Данас, у XXI веку, образовни систем је битно место за ревитализацију Самија, посебно у оним локалним самоуправама где могу добити образовање на сами језику.⁵⁹⁴ Међутим, са социолошког аспекта ни ово решење није идеално. Наиме, са становишта припадника заједнице и поред овакве обнове језика, они чланови, са знањем стеченим искључиво у школи, теже бивају препознати као легитимни и аутентични говорници.⁵⁹⁵ Постојеће деградирање и креирање хијерархије између чланова заједнице у односу на начине стицања знања само отежава употребу и утемељивање језика као матерњег припадницима заједнице. О преносу нематеријалног наслеђа на наредну генерацију у окружењу где нови говорници бивају постиђивани због свог ограниченог знања, тешко да може бити задовољавајуће. У том смислу, може се слободно рећи да је здравији приступ усвојен на Новом Зеланду, успостављањем горе ближе описаног *Коханга Рео* програма.

Коју годину касније била је усвојена и *Оквирна конвенција за заштиту националних мањина*, а у њеним редовима се између осталог може наћи и потврда горе изложене језичке политике. Тако, уговорнице се обавезују да обезбеде услове да националне мањине на њиховим територијама очувају и развију своју културу, те кључне елементе идентитета, религију, језик, традицију и културно наслеђе.⁵⁹⁶ Исти члан прописује суздржавање од асимилације мањина, као и неопходност заштите од тога. Реч је наравно о присилној асимилацији, а не добровољној. У том смислу, део спровођене политике у последњих пар деценија је у литератури Оргад (*Orgad*) дефинисао као „политика културне одбране“.⁵⁹⁷ Далеко је од политика присилних културних асимилација, али и не напушта у потпуности национализам. Последица је све чешћих политичких

⁵⁹¹ Европска повеља о регионалним или мањинским језицима (European Charter for Regional or Minority Languages, у фуснотама: Европска повеља о регионалним или мањинским језицима), European Treaty Series No. 148, преамбула

⁵⁹² Види: Европска повеља о регионалним или мањинским језицима, чл. 8-12

⁵⁹³ Michael Hornsby, Timofey Agarin, „The End of Minority Languages? Europe’s Regional Languages in Perspective“, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* Vol. 11 No. 1, 2012, 100

⁵⁹⁴ Pia Lane, „From Silence to Silencing? Contradictions and Tensions in Language Revitalization“, *Applied Linguistics* no. 44, 2023, 836

⁵⁹⁵ *Ibid.*

⁵⁹⁶ Оквирна конвенција за заштиту националних мањина (Framework Convention for the Protection of National Minorities), Strasbourg, February 1995, <https://rm.coe.int/16800c10cf>, приступљено дана: 9. априла 2024. године, члан 5

⁵⁹⁷ Liav Orgad, *The Cultural Defense of Nations A Liberal Theory of Majority Rights*, Oxford: Oxford University Press, 2015, 5 – у фуснотама: L. Orgad

напада на мултикултурализам и подразумева да су националне политике дизајниране да одбране то своје национално јединство и већинску културу.⁵⁹⁸ То можда може бити и један од узрока слабије подршке регионалним, мањинским и урођеничким језицима од стране чланица, па чак и подозривим погледима уколико носиоци оду корак даље па јавно практикују своје нематеријално наслеђе.

Хронолошки посматрано, наредни релевантан документ би требало да буде *Декларација о културној разноврсности* Савета Европе из 2000. године. Међутим, разочаравајуће је да у њој нема помена културног наслеђа. За потребе европског подручја културна разноврсност је дефинисана као коегзистенција и размена културно различитих пракси и обезбеђивање културно различитих услуга и добара.⁵⁹⁹ Иако у преамбули стоји да је културна разноврсност услов људског друштва, делује да је доста ограниченог опсега. *Декларацији Савета Европе из 2000. године* се замера, поред спорадичног укључивања у међукултурни дијалог и конзументистичко схватање културне разноврсности.⁶⁰⁰ Чини се да није испунила очекивања чак ни на нивоу међусобног повезивања чланица, а камоли се озбиљније посветила самој разноврсности, где поменуто капиталистичко схватање културне разноврсности више погодује Сједињеним Америчким Државама. Штавише, с обзиром на крајњи резултат, готово да и није нека штета што нема помена нематеријалном културном наслеђу, с обзиром на неретке проблеме носилаца у случајевима када држава инсистира на финансијском аспекту.

Већ наредне године усвојен је и извештај *Разноликост и кохезија: нови изазови за интеграцију имиграната и мањина*,⁶⁰¹ што је поприлично изненађујуће с обзиром на праксу анализе инструмената након одређеног, обично дужег периода примене. У сваком случају, културна разноврсност је схваћена и овог пута као чинилац економског развоја, али је извештај отишао корак даље од малопре помињаног меког акта па је види и као начин живота у Европи, где припадници различитих култура имају сопствене традиције, наслеђа и виђења будућности.⁶⁰² Осврнемо ли се на места у тексту где је културно наслеђе изричито поменуто чини се да је ипак стављено у запећак. Наиме, наслеђе поменутих група се помиње свега пар пута у склопу стандардне поставке припадања већој, европској целини. Напредак у односу на *Декларацију Савета Европе из 2000. године* је већа окренутост према друштву, пажња посвећена интеграцији, међукултурним дијалозима, новим имигрантима и националним мањинама, док би му мана била приказивање културне разноврсности као нешто што би могло да угрози социјалну кохезију.⁶⁰³ Самим тим, документ као и да представља својеврсну потврду малопре истакнуте практиковане политике културне одбране, која сужава простор праксама „других“.

Један од првих аката Савета Европе окренут уопштено културном наслеђу јесте *Оквирна конвенција Савета Европе о вредностима културног наслеђа за друштво* или боље позната као

⁵⁹⁸ L. Orgad 4-6

⁵⁹⁹ Декларација о културној разноврсности Савета Европе (Declaration on cultural diversity of CoE), December 2000, <https://rm.coe.int/16804bfc0b>, приступљено дана: 8. априла 2024. године, члан 1.1

⁶⁰⁰ Види: Нађа Киван, Улрике Хана Мајнхоф, „Сагледавање културне разноликости: дискурсно-аналитички приступ“ у *Транскултурна Европа-Културна политика у Европи која се мења* (приредиле Улрике Хана Мајнхоф, Ана Триандафилиду), Београд: Клио, 2008, 92-93 – у фуснотама: Н. Киван, У. Х. Мајнхоф

⁶⁰¹ Извештај „Разноликост и кохезија: нови изазови за интеграцију имиграната и мањина“ (Diversity and cohesion new challenges for the integration of immigrants and minorities prepared for the Council of Europe by Jan Niessen Director of the Migration Policy Group), Strasbourg, July 2000, https://www.coe.int/t/dg3/migration/archives/documentation/Series_Community_Relations/Diversity_Cohesion_en.pdf, приступљено дана: 17. децембра 2024. године

⁶⁰² Jan Niessen, *Diversity and cohesion new challenges for the integration of immigrants and minorities*, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2000, 21

⁶⁰³ Н. Киван, У. Х. Мајнхоф, 94

Фаро конвенција⁶⁰⁴ из 2005. године. Применљива на нематеријално културно наслеђе, управо због те своје свеобухватне природе представља значајан корак напред када је реч о заштити истог на европском региону. Заправо, многи аутори би се сложили да је одјек ове конвенције далеко шири, те да чак и предњачи у неким сегментима у односу на *Конвенцију из 2003. године*.

Између осталог, одговор је и на један од проблема данашњице, где људи желе да остваре контакт са личним и културним тековинама, а на носиоцима и професионалцима је да нађу начин да то буде смислено и етички, где учешће једног не би требало да компромитује могућност других да исто то учине, уз чињеницу да свака партиципација треба да буде са поштовањем према наслеђу, али и инклузивна у смислу прилика.⁶⁰⁵ Инклузивност у смислу поменутих шанси за учествовањем остварује се путем директног позивања на људска права у овом акту, где се види и комплементарност са *Конвенцијом из 2003. године* (која подсећања ради обезбеђује очување само оним праксама у складу са њима).

Попут пређашње усвајаних аката, ни овога пута није одступљено од онога што се већ може назвати „европским“ карактером акта. Мисли се наравно на пропагирање употребе (нематеријалног) културног наслеђа у сврху већег добра – повезивања народа и народности и грађења јачих међусобних веза. Формулација, а и идеја стара више деценија, резултује већ тиме да се Европа неретко схвата, као један транснационални културни простор, који поставља нове изазове планирању и управљању политиком културне разноликости (где паралелно долази и до преиспитивања националних модела културних политика и њиховог досадашњег високог степена културног суверенитета, као и чињенице да долази до депопуларизације националне културне имажинације).⁶⁰⁶ У таквој атмосфери, није ни чудо што као одговор долази и малопре помињана „политика културне одбране“.

Културно наслеђе је другачије дефинисано, целовито. У питању је група ресурса наслеђених из прошлости са којима се људи идентификују, независно од својине, као одраз и израз њихових вредности што константно еволуирају; уверења, знања и традиција; укључује и све аспекте окружења као резултат интеракције између људи и места кроз време.⁶⁰⁷ Заједница се састоји од људи што вреднују специфичне аспекте културног наслеђа, које желе у оквиру јавних активности, да би их одржали и пренели на будуће генерације.⁶⁰⁸ Појашњење овога је да њу сада чине људи, без обавезних веза у смислу националних или етничких идентитета, језика, места или територије, него постају заједница самим вредновањем истог наслеђа.⁶⁰⁹ И овде се види поменута инклузивност-они са изразитим међусобним разликама, сада бивају повезани. Дакле, и заједница још више поприма европски карактер, што чини нешто другачији круг носилаца у односу на онај одређен *Конвенцијом из 2003. године*, са којом остварује подударност у погледу међугенерациског преноса између носилаца.

⁶⁰⁴ Оквирна конвенција Савета Европе о вредностима културног наслеђа за друштво - Фаро конвенција (Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society-Faro Convention, у фуснотама: Фаро конвенција), Faro, October 2005, Council of Europe Treaty Series No. 199, <https://rm.coe.int/1680083746>, приступљено дана: 11. априла 2024. године

⁶⁰⁵ John Schofield, „Forget About ‘Heritage’: Place, Ethics and the Faro Convention“ in *The Ethics of Cultural Heritage - Ethical Archaeologies: The Politics of Social Justice Vol. 4* (edited by John Schofield, Tracy Ireland), New York: Springer, 2015, 197

⁶⁰⁶ Кевин Робинс, „Ка транскултурној политици за европски космополитизам“ у *Транскултурна Европа-Културна политика у Европи која се мења* (приредиле Улрике Хана Мајнхоф, Ана Триандафилиду), Београд: Clío, 2008, 378-381

⁶⁰⁷ Фаро конвенција, члан 2 параграф 1

⁶⁰⁸ Фаро конвенција, члан 2 параграф 2

⁶⁰⁹ Višnja Kisić, *Governing Heritage Dissonance - Promises and Realities of Selected Cultural Policies*, Amsterdam: European Cultural Foundation, 2016, 69

Интересантно је ограничење у смислу пракси подржаних од стране јавних политика, где као да је неважан статус других носилаца, али и њихово наслеђе, уколико се елементи које пак они практикују коси са европским политикама датог тренутка, нису занимљиви грађанима других држава да би почели да их практикују или просто не поседују транснационални карактер. Заправо, *Фаро конвенција* на неколико места у акту позива на индивидуалну и колективну одговорност у смислу доприноса културном наслеђу, очувања, заштите, али и користи, учествовања уз обавезу поштовања свог, али и туђег, са јединим правим ограничењем у смислу заштите јавног интереса и права и слобода других.⁶¹⁰ Ликсински (*Lixinski*) овде наводи да је ово велики напредак овог правног акта, иако је само регионалне природе у односу на *Конвенцију из 2003. године*. Како каже заједнице су сада централне у смислу пракси очувања, а наслеђе има привилеговану улогу у друштву, те није сврха само себи.⁶¹¹ Поменути увид се не може спорити, али опет остаје проблематично питање, да је овде само реч о оним јавно подржаним, у складу са „европском“ политиком. Тим путем може доћи до занемаривања пракси иначе у складу са људским правима, које се тренутно не уклапају у агенду, нити су шире популарне.

Ваљало би поменути и околност да је *Конвенција Савета Европе из 2005. године* дала и своју дефиницију заједничког европског наслеђа. У питању су све форме наслеђа у Европи што заједно представљају извор сећања, разумевања, идентитета, кохезије и креативности, као и идеали, принципи и вредности, потекли из искуства стеченог кроз напоре и бивше конфликте, што оснажују развој мирног и стабилног друштва, заснованог на поштовању људских права, демократије и владавине права.⁶¹² Чини се да је задатак наведене да подвуче горе истакнуто, те да смернице како државама, тако и другим актерима, а поготово носиоцима у смислу „филтрирања“ пракси зарад европског циља. Поставља се онда питање колико заправо постоји горе ближе истакнута, тако жељена инклузивност.

Да се приметити и околност да је и овога пута посвећена пажња економском фактору наслеђа. Дакако ово је учињено у далеко мањој мери, са поштовањем према праксама и утелотвореним вредностима, могућностима њиховог искоришћавања без нагласка на искључиво конзумеристичком карактеру. Самим тим можда и постоји шанса да применом акта се дође до жељеног баланса, у коме ће носиоци одржати свој начин живот и пренети даље своје праксе, а опет успети и да стекну и одређену финансијски корист.

Још једна паралела са *Конвенцијом из 2003. године* се може повући у делу акта посвећеног односу животне средине и наслеђа. Промовисање политика са задатком да интегришу све аспекте (културне, биолошке, геолошке, итд.), коришћење наслеђа у сврху обогаћивања економских, политичких, културних, итд. процеса, те оснаживање одговорности људи ка местима где живе су стављени у задатак чланицама.⁶¹³ Заправо, не би погрешили када би рекли да *Фаро конвенција* одлази у том смислу чак и корак даље у односу на своју Унескову претходницу.

Ако ћемо право, *Фаро конвенција* у свом тексту доста „оптерећује“ чланице, захтевима, за које се по броју ратификација може видети да нису спремне да испуне.⁶¹⁴ Доста је напредан акт, иако донет само две године након *Конвенције из 2003. године*, са становишта заштите наслеђа. Наиме, захтева интегрисани приступ чланица у свим секторима и на свим нивоима, у смислу подједнаког развоја свих инструмената културних политика, обавезује их на укључивање наслеђа у планове и програме образовања, инклузију свих заинтересованих актера демократског друштва,

⁶¹⁰ Види: *Фаро конвенција*, чл. 1, 4

⁶¹¹ L. Lixinski, 2018, 32

⁶¹² *Фаро конвенција*, члан 3

⁶¹³ *Фаро конвенција*, члан 8

⁶¹⁴ Двадесет и пет држава је потписало *Фаро конвенцију*. Види: Уговорнице *Фаро конвенције*, Chart of signatures and ratifications of Treaty 199, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treaty=199>, приступљено дана: 11. априла 2024. године

развоја коришћења дигиталних технологија у смеру у коме може погодovati наслеђу, итд. Најозбиљнији захтев је можда и установљаване механизма контроле примене утврђеног, где се за овај орган може слободно рећи да има сложенији задатак од оног тела утврђених *Конвенцијом из 2003. године*. Телу предвиђеном *Фаро конвенцијом* ће бити наметнут изазован задатак, а то је праћење и контролисање националних, законских и подзаконских правних аката, као и све друге политике, које могу утицати на (нематеријално) наслеђе, те њихова усаглашеност са постављеним циљевима.

Све у свему, *Фаро конвенција* са свим својим добрим и лошим странама свакако представља вредан акт, како за Европу, тако и глобално. Не би погрешили када би упутили и организације са неких других административних области, на овај документ као референтан модел за наметање обавеза актерима, али и носиоцима. Шта више, може се слободно рећи да иако ограничене примене (у смислу фокуса искључиво на наслеђе што доприноси жељеној слици Европе), ставља озбиљан задатак пред своје потписнице, какав се ретко где среће.

Никозијска конвенција о кривичним делима која се односе на културна добра из 2017. године, још један је акт Савета Европе посредно применљив на нематеријално културно наслеђе. На својеврстан начин, за потребе европског подручја допуњује раније представљену *Конвенцију о о средствима забране и спречавања недозвољеног увоза, извоза и преноса власништва над културним добрима* из 1970. године. Циљ акта је заштита културних добара кроз спречавање уништавања, наношења штете, недозвољеног промета, превенције, али и јаче сарадње уговорница, а веза са нематеријалним наслеђем се остварује кроз примену на објекте од етнолошког значаја, архиве, као и старе музичке инструменте.⁶¹⁵ Док сами етнологзи више полажу на објекте у односу на архиве (у смислу фото, аудио, видео записа, па и самих докумената и сведочења),⁶¹⁶ у неким случајевима архиве, као и артефакти могу имати подједнак значај када говоримо о ревитализацији нематеријалног културног наслеђа, поготово ако нема носилаца. Као и на случају претходног акта можемо видети наметање озбиљних обавеза (измене, допуне, односно доношење прописа на националном нивоу који ће подразумевати кривична гоњења дела учињена против културних добара). Поред одредби које се тичу надлежности судова, санкција, превентивних и административних мера, међународне сарадње, итд. акт, попут свог претходника предвиђа и посебно тело – Комитет, чији задатак ће бити контрола примене акта. Све ово могу бити разлози зашто је број ратификација још мањи него код *Конвенције Савета Европе из 2005. године*,⁶¹⁷ но како је ступила на снагу тек 2022. године, остаје да се види њен пун домет и одзив држава у годинама што следе.

Последњи акт Савета Европе разматран у овом раду, а уједно и једини који се тиче искључиво нематеријалног културног наслеђа јесте *Резолуција 2269 о очувању и побољшању нематеријалног културног наслеђа Европе* из 2019. године.⁶¹⁸ Од тренутка уочавања потребе и давања препоруке било је потребно да прође готово три године да би била усвојена *Резолуција 2269*. Текст се доста ослања и позива на *Конвенцију из 2003. године*, као и *Конвенцију Савета*

⁶¹⁵ Никозијска конвенција о кривичним делима која се односе на културна добра (Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property), Nicosia, May 2017, *Council of Europe Treaty Series* - No. 221, <https://rm.coe.int/1680ab1c4b>, приступљено дана: 12. априла 2024. године, чл. 1, 2

⁶¹⁶ Barbara Kirshenblatt-Gimblett, *Destination Culture-Tourism, Museums, and Heritage*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1999, 28-30

⁶¹⁷ До сада је ратификовало тек 6 држава. Види: Уговорнице Никозијске конвенције из 2017. године, Chart of signatures and ratifications of Treaty 221, <https://www.coe.int/en/web/conventions/cets-number/-/abridged-title-known?module=signatures-by-treaty&treatynum=221>, приступљено дана: 12. априла 2024. године

⁶¹⁸ Резолуција 2269 о очувању и побољшању нематеријалног културног наслеђа Европе (Resolution 2269 on the Safeguarding and enhancing intangible cultural heritage in Europe, у фуснотама: Резолуција 2269), Paris, March 2019, <https://pace.coe.int/pdf/d64e4aa3404614e3b10a10d3e58d044e1b74ebcbfcd398e1ee0af071a3bfa6f0/res.%202269.pdf>, приступљено дана: 13. априла 2024. године

Европе из 2005. године, те „на прву лопту“ делује да представља њихову допуну на европском нивоу. Позива чланице на њихово ратификовање, као и укључивање у постојеће програме посвећене наслеђу.

На самом почетку ове резолуције наведени су и разлози за доношење, или боље речено опасности што прете нематеријалном наслеђу европског региона-индустријализација, урбани развој, ширење масовног туризма и стандардизација начина живота у градовима и селима. У наставку члана се наводи и да је нематеријално наслеђе „живо“ и да идеја очувања није да се круто очувају старе праксе, него да им се омогући да се развију и еволуирају са временом и охрабре се оне што су већ део модерног друштва да учествују у размени са другим културама.⁶¹⁹

У смислу наведеног приликом креирања политика и стратегија чланице би требало да препознају утицај нематеријалног наслеђа на економију, осећај припадности и цео културни сектор, те се труде да умање горе поменуте негативне ефекте, уз подржавање већ пропагиране везе са одрживим развојем, корисности ових знања за здравље и окружење. Оправдање за подстицање искоришћавања нематеријалног наслеђа у сврху развоја налази се и овај пут у чињеници да носиоцима омогућава да буду самодовољни, у стању да се сами запосле, независни, или барем да се у мањој мери ослањају на фондове као извор финансирања, а се отвара и могућност потпуно природног међугенерациског преноса. Наравно, све време треба водити рачуна да не дође до претеране комерцијализације, што представља ризик по очување елемената.⁶²⁰

Након тога, имплементација политика би се сводила на установљавање инвентара, стимулисање преноса, финансирање, подстицање пројеката на локалном и регионалном нивоу, приближавање материјалног и нематеријалног наслеђа, али и ревизија правних аката како би се обезбедио флексибилнији правни оквир нематеријалном наслеђу.⁶²¹ Чини се да европско поимање заштите нематеријалног наслеђа прави заокрет ка схватањима са азијског подручја (потеклих пре свега из Јапана), по којима би за адекватно очување и опстанак требало обезбедити довољно осетљиве, те еластичне правне норме, које ће бити у стању да испрате и омогуће рекреирање и еволуцију наслеђа. Наравно, овде би требало имати на уму да још говоримо искључиво о „европском нематеријалном културном наслеђу“.

Посебно је занимљив последњи део акта где су Унеско и Европска Унија позвани да остваре сарадњу са Саветом Европе у погледу градње капацитета (у смислу програма, стратегија, сарадња, размена, итд.), хармонизовања дигиталних метода и алата коришћених за инвентаре и очување нематеријалног наслеђа на нивоу Европе, као и решавање питања права интелектуалне својине. Уз то, Европска Унија је подстакнута да посебно укључи нематеријално наслеђе у своје постојеће и будуће програме.⁶²² Иако је и раније била истакнута комплементарност рада Савета Европе и Европске Уније, ово је једини документ где је она изричито и наведена (када говоримо о регулисању нематеријалног наслеђа). Шта више, позивање на остваривање заједничке сарадње са Унеском га чини у поређењу са осталим областима и једним од ретких докумената, који то чине на тако званичан начин. Судећи по званичној регулативи, чини се да Савет Европе заиста жели најбољу могућу заштиту, за оно, пробрано наслеђе, што одговара његовој мисији и визији.

Уколико је део мисије Савета Европе било постизање већег разумевања између народа, креирање заједничког идентитета би био не само еквивалент томе на нивоу Европске Уније, него и својеврсна надградња. Почетак рада ове организације у сфери културе би био отприлике

⁶¹⁹ Резолуција 2269, члан 2

⁶²⁰ Види: Shina Erlewein, „Sustainable Development and Intangible Cultural Heritage: Integrating Culture into Development“ in *Perceptions of Sustainability in Heritage Studies* (edited by Marie-Theres Albert), Berlin, München, Boston: De Gruyter, 2015, 74-76

⁶²¹ Види: Резолуција 2269, члан 5

⁶²² Види: Резолуција 2269, чл. 6, 7

двадесетак година након *Европске културне конвенције* када је усвојена *Декларација о европском идентитету*. Та, 1973. година, била је преломна да се начини први корак у том смеру, а конкретан циљ презентован документом јесте „постизање бољег дефинисања односа са другим земљама, одговорности и места које заузима у светском поретку“.⁶²³ Иако је нагласак био на постизању слике кохезије на међународној сцени, акт покреће чланице да се окрену и покушајима унутрашњег повезивања, оствариваним у наредним деценијама кроз низ правних аката, али и пројеката и програма. Како је у овој декларацији наведено да би се дошло до европског идентитета неопходно је разматрање заједничког наслеђа, јер су заједничке вредности и тежње базиране на њему, али тако да се чланицама оставља простора за засебно утемељивање као оригиналних ентитета. Акт остаје недоречен у смислу шта тачно сматра наслеђем, те да ли је уопште у питању оно „културно“.

Наредне године долази до усвајања прве препоруке посвећене заштити европског културног наслеђа, где се по први пут помиње и инвенторисање, уз наравно успостављање заједничког фонда, обуке рестауратора, али и сугестије чланицама да успоставе сопствену регулативу у овој области. За нематеријално наслеђе овде још увек није било места.

Малопре поменута недореченост у вези наслеђа, поново долази до изражаја па се може наћи и у *Тиндемановом извештају* из 1975. године. Реч је о извештају белгијског премијера, донетим у првим годинама европске интеграције са акцентом на европском концепту, заједничкој визији Европе, њеног представљања на међународној сцени. Он говори о давању Европљанима личног и конкретног утиска о постојању Европске реалности и детаљног знања о језицима и културама, јер они чине заједничко наслеђе, а циљ Европске Уније је да га посебно заштити.⁶²⁴ Подједнако сматра да грађани морају искусити Европску Унију у свакодневном животу, у образовању, култури, вестима и комуникацији, код младих, па и у доколици.⁶²⁵ Идентитет исто тако бива поменут и то у смислу очувања, те јединственог представљања у иностранству. *Тиндеманов извештај* носи значај из социолошке перспективе, јер је званично био примљен и признат, али без практичних последица, осим чињенице да су концепти попут „европског идентитета“ и „европске културе“ сада постали део свакодневног језика.⁶²⁶

Чини се да овим бива довршено постављање камена темеља културној политици, окренутој пропагирању заједничке европске културе, подржаној од стране правних аката донетих у наредним годинама. Аутори у датој поставци су се трудили, а то чине и данас да пронађу најбоље решење. Клаић примера ради наводи да ако Европа жели да постане политичка, а не само економска и монетарна унија циљ неће постићи без неке врсте културне интеграције. Али и подсећа да интеграцију не треба тумачити као наметнуту униформност, већ напротив, као умножавање прилика за истраживање и ангажовање у области културног диверзитета и стварање нових културних вредности кроз интеракцију културних традиција, навика, вредности и карактеристика. Инсистира да овај пројекат мора да буде јавног карактера, подржан од стране јавне власти.⁶²⁷

Говоримо ли о „европској култури“ ваљало би имати на уму да се у Европи она дуго времена поистовећивала са оном елитистичком. Наиме, у Европи се често идентификује као

⁶²³ Декларација о европском идентитету (Declaration on European Identity), Copenhagen, December 1973, https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf, приступљено дана: 5. априла 2024. године, преамбула

⁶²⁴ Leo Tindemans, „European Union: Report by Mr. Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council“ (у фуснотама: Тиндеманов извештај), *Bulletin of the European Communities Supplement* 1/76, 1976, 28

⁶²⁵ Тиндеманов извештај, 12

⁶²⁶ Monica Sassatelli, *Becoming Europeans Cultural Identity and Cultural Policies*, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2009, 49

⁶²⁷ Види: Драган Клаић, *Почети изнова-Промена театарског система*, Београд: Clío, 2012, 137

култура оно што историчари називају „високом културом“, а људски капацитет да креира што постоји у сваком појединцу је ограничен на ексклузивне и очигледно изузетне креације пар уметника означених као генија или јединствених бића.⁶²⁸ У таквој поставци ствари и не чуди што дуго није ни било места за нематеријално наслеђе, те Клаићев став о „стварању нових вредности кроз интеракцију традиција“ звучи револуционарно. У немалом броју случајева нематеријално наслеђе је сматрано „ниском“ културом, кичем, бивало скрајнуто, што је уједно и један од разлога зашто и није било узимано у обзир у првим годинама рада приликом грађења заједничке европске приче.

Међутим ово све се мења крајем седамдесетих година XX века, а до промене је прво дошло на националном нивоу. Наиме, иницијатором можемо окарактерисати Француску, иначе познату по томе што је предњачила у горе истакнутом оштром ставу, а чак и данас се међу становништвом може наићи на предрасуде према нематеријалном наслеђу. Наиме, 1979. године приликом покретања манифестације *Године културе*, Жан-Филип Лека (*Jean-Philippe Lecat*), француски министар културе и комуникација је изјавио: „Појам наслеђа се проширио. Наслеђе више није само хладно камење или стакло што нас одваја од изложбе у музеју. Такође, то су и сеоске јавне перионице, мале руралне цркве, локални дијалекти, шарм породичних слика, вештине и технике, језик, писмена и усмена традиција, скромна архитектура.“ Председник Републике је подржао ово становиште следећом изјавом: „Што се тиче културног наслеђа, оно није направљено само од камена. Обухвата све што нам је људски напор кроз историју оставио, музику, плес и песму, књижевност и фолк обичаје, слике и архиве-укратко све што сведочи човечанству кроз време.“⁶²⁹ Постоји податак да је чак 45% буџета предвиђеног за културу те деценије потрошено на конзервацију наслеђа у овом периоду,⁶³⁰ али нема ближих информација о томе да ли је нешто од поменутих средстава утрошено и на очување нематеријалног наслеђа, те и ако јесте колики проценат је у питању.

Осврнемо ли се натраг на наднационални, европски ниво, ни пар година након овога није било неког помака. *Свечана декларација о Европској Унији* из 1983. године, донета је са циљем јачања односа између чланица, те у том смислу и долази до помињања, односно ангажовања културног наслеђа. Заједничке акције за његово очување, промоцију и заштиту, ближа сарадња ради дизања свести о постојању заједничког културног наслеђа, су све предвиђене у циљу јачања европског идентитета.⁶³¹ У тренутку доношења готово сигурно оно нематеријално није било ни на памети ауторима, али са данашње тачке гледишта акт оставља простора његовој широј употреби што за последицу може имати и ревитализацију.

Неки од најбитнијих уговора заслужних за функционисање Европске Уније какву знамо данас осврћу се и на културно наслеђе. *Уговор из Масстрихта* или *Уговор о Европској Унији*, као први у низу, из 1992. године, подвлачи неопходност продубљивања солидарности између европских народа уз поштовање њихових култура и традиција, подстицање цветања култура, размена, едукације Европљана, итд. Културно наслеђе се помиње у смислу његовог истицања, али и очувања и конзервације и то само оног што има европски значај.⁶³² Неких већих измена и допуна

⁶²⁸ Luis Díaz Viana, „Reflections on Intangible Heritage: The Mistrust of Cultural Diversity in Europe“, *Quaderns de la Mediterrània* no. 27, 2018, 70

⁶²⁹ Philippe Poirrier, „Heritage and Cultural Policy in France under The Fifth Republic“, *International Journal of Cultural Policy* vol. 9 no. 2, 2003, 219

⁶³⁰ Види: Lamy Yvon, „Du monument au patrimoine. Matériaux pour l'histoire politique d'une protection“, *Genèses Sciences sociales et histoire* no. 11, 1993, 66

⁶³¹ Свечана декларација о Европској Унији (Solemn Declaration on European Union), Stuttgart, June 1983, https://www.cvce.eu/en/obj/solemn_declaration_on_european_union_stuttgart_19_june_1983-en-a2e74239-a12b-4efc-b4ce-cd3dee9cf71d.html, приступљено дана: 8. априла 2024. године, чл. 1.4.3 и 3.3

⁶³² Види: Уговор о Европској Унији (Treaty on European Union, у фуснотама: Уговор о ЕУ), Official Journal of the European Communities No. C 191/1, члан 128

до *Уговора из Лисабона* није било, па чак и поменути уговор 2007. године уноси тек незнатне корекције у постојеће текстове, не дирајући у моменат заштите оног наслеђа значајног за наднационални ниво. Уколико је до сада и постојала сумња, након разматрања најзначајнијих уговора ове регионалне организације, намеће се сам закључак да попут других до сада изложених Унескових области постоје други мотиви за заштиту наслеђа. У овом случају то је јачање веза и ближе повезивање чланица, а само наслеђе уколико се уклопи у постављени калуп, односно уколико поседује наднационални значај ће имати веће могућности за рекреирање, дисеминацију, итд. Предност је што протеклом временом долази и до развоја свести, па и поменути калуп бива све више флексибилан.

Говоримо ли о посредној правној заштити нематеријалног културног наслеђа, ваљало би истаћи и да поредећи са регулативама Савета Европе, Европска Унија броји много више правних аката применљивих на поврат незаконито уклоњених добара, културних објеката, предмета етнолошке, историјске и друге вредности, итд. са територија држава чланица. Још већи број је оних што регулишу увоз, извоз, промет културних добара и предмета (поготово ако имамо у виду окренутост Европске Уније отвореном тржишту, те обезбеђивању услова за слободан промет). Поменути се неретко у текстовима позивају на *Конвенцију из 1970. године*, као и *Конвенцију из 1995. године*.

Уз поменуте правне акте (међу којима како се да приметити не постоји ниједан конкретно скројен за заштиту нематеријалног културног наслеђа Европске Уније) поменута група држава је осмислила и имплементирала и низ пројеката. Први у низу био би *Рафаел*, покренут 1997. године, са најмањим буџетом у односу на следбенике и једини конкретно фокусиран на културно наслеђе. Циљ му је био да подржи и потпомогне, путем сарадње, акције држава чланица у вези културног наслеђа европског значаја.⁶³³ Међутим, упркос доста широкој формулацији и остављеним могућностима, ни носиоци, а ни саме праксе нису имале бенефита од њега.

Следећи, под називом *Култура 2000* и *Култура 2007*, били дужег трајања, са већим буџетом, ширим фокусом на културу, али и превасходно истицањем у први план и коришћењем културног наслеђа са заједничком европском димензијом у служби „европске“ идеје.

Још два сукцесивна програма долазе након њих под називом *Креативна Европа*, имплементирани 2014. године и 2021. године. Тендеције већих буџета и ширих поља примене, дисеминације и ангажовања актера се настављају. Конкретно, *Креативна Европа* је установила оквир за финансирање пројеката са циљем да унапреде посебну инструменталну визију културе, признајући њен потенцијал у смислу великог доприноса Унијиној економској и социјалној агенди.⁶³⁴ Попут правних норми Савета Европе, и ови програми бивају инклузивног карактера, што је чак јасно и наведено у тексту акта којим се покрећу.⁶³⁵ Културно наслеђе је и ту нашло своју сврху, наравно у смислу подршке грађењу европске идеје, међусобног повезивања, градње европског идентитета, итд. Прекретница у односу на претходне програме је и чињеница да је

⁶³³ Одлука 2228/97/ЕС Европског парламента и Савета од 13. октобра 1997. године којом се установљава акциони програм Заједнице на пољу културног наслеђа (Програм Рафаел) (Decision No 2228/97/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 1997 establishing a Community action programme in the field of cultural heritage (the Raphael programme)), *Official Journal* L 305, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31997D2228>, приступљено дана: 14. априла 2024. године, члан 2 параграф 2

⁶³⁴ Evangelia Psychogiopoulou, „Cultural Heritage and the EU: Legal Competences, Instrumental Policies, and the Search for a European Dimension“ in *Cultural Heritage in the European Union - A Critical Inquiry into Law and Policy* (edited by Andrzej Jakubowski, Kristin Hausler, Francesca Fiorentini), Leiden, Boston : Brill Nijhoff, 2019, 71

⁶³⁵ Види: Регулатива (ЕУ) 2021/818 Европског парламента и Савета од 20. маја 2021. године којом се установљава Програм Креативна Европа (2021-2027) и анулира Регулатива (ЕУ) 1295/2013 (Regulation (EU) 2021/818 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2021 establishing the Creative Europe Programme (2021 to 2027) and repealing Regulation (EU) No 1295/2013), *Official Journal of the European Union* L 189/34, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32021R0818>, приступљено дана: 14. априла 2024. године, члан 20

нематеријално културно наслеђе по први пут званично поменуто у тексту акта, а и финансирано. Тиме је коначно стављено раме уз раме са својим материјалним парњаком.

Европска Унија је позната и по својој културној дипломатији, а посебно по изузетно развијеној дипломатији културног наслеђа (у односу на организације пореклом са осталих Унескових подручја). Блиска и константа сарадња са Унеском се је стога нешто што се и подразумева. Додатно, у оквиру практиковања дипломатије наслеђа Унији није страно ни преузимање иницијативе када је реч о бирегионалним културним програмима. Један од познатијих и успешнијих, када је у питању нематеријално културно наслеђе јесте *Еуромед*. Реч је о заједничком пројекту Европске Уније са земљама Медитерана, подељен у четири фазе, имплементиран 1998. године, а окончан 2012. године. Циљеви су били креирање инвентара и повезивање музеја са културним институцијама, повећање капацитета управљања и развоја културног наслеђа поменутих земаља, да би у последњој фази фокус био на едукацији и образовању.⁶³⁶ Посебан нагласак је стављен на заштиту и промоцију нематеријалног наслеђа у оквиру овог пројекта, управо из разлога што управо тај начин живљења на овом подручју, песма, плес, музика, храна, занати, обичаји, итд. представљају заједничку спону за цео регион Медитерана.

Сумирамо ли рад Савета Европе и Европске Уније примећује се да попут других подручја се нематеријално културно наслеђе претежно користи за циљеве поменутих организација. У овом случају у питању је грађење заједништва и идентитета. У складу са тим и нематеријално наслеђе са овог подручја бива „филтрирано“ па се већа пажња посвећује оном што одговара више „европској“ идеји и „*Јединству у различитости*“. Добра страна је што захваљујући томе бива изузетно развијена дипломатија културног наслеђа (можда чак и једна од најбоље организованих глобално), док је лоша то што неретко друге форме бивају остављене саме себи, односно процени држава о потреби њихове заштите. Правна регулатива је изузетно богата, опет поредећи са другим подручјима, можда и најразвијенија, али са друге стране низ прописа се може само донекле или посредно применити. Тек неколицина правних аката даје конкретан допринос заштити нематеријалног културног наслеђа на територији региона. Ситуацију донекле олакшава околност да захваљујући добро организованим и имплементираним пројектима велике суме новца бивају усмерене на очување и промоцију нематеријалног наслеђа, те се тим путем оно и ревитализује.

Икомос у задње време бива све ангажованији на заштити нематеријалног културног наслеђа и то испрва у смислу повезивања са оним материјалним. Одједи рада ове организације се могу видети и на европском подручју. Конкретно, ваљало би обратити пажњу на два акта посве меког карактера, по својој форми, а и садржини.

Усвајање *Париске декларације о наслеђу као покретачу развоја*, те 2011. године, подржало је својим учешћем преко стотину земаља шаљући своје представнике. Упућена је свим заинтересованим странама укљученим у конзервацију, развој и туризам, јер је уочено да глобализација има негативан ефекат на вредности, идентитете и културни диверзитет друштава.⁶³⁷ Нематеријалном наслеђу, у *Париској декларацији*, дато је подједнако простора, колико и оном материјалном. Заправо, како документ наводи, овога пута је битно само испратити (одрживи) развој и дати му „људски карактер“. Шта више, слично неким раније анализираним актима пореклом са афричког подручја и овде се наводе одређени домени нематеријалног наслеђа,

⁶³⁶ Види: Arjo Klammer, Anna Mignosa, „The Financing of Cultural Heritage: A Value Based Approach“ in *Cultural Heritage in the European Union - A Critical Inquiry into Law and Policy* (edited by Andrzej Jakubowski, Kristin Hausler, Francesca Fiorentini), Leiden, Boston: Brill Nijhoff, 2019, 179-180

⁶³⁷ Париска декларација о наслеђу као покретачу развоја (The Paris Declaration on heritage as a driver of development, у фуснотама: Париска декларација), Paris, December 2011, https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA2011_Declaration_de_Paris_EN_20120109.pdf, приступљено дана: 15. априла 2024. године, преамбула

за које је утврђено да могу дати допринос развоју. Апострофиране су конкретно подршка традиционалним пољопривредним и занатским активностима, повратак традиционалним техникама производње и чувања енергије уз ревитализацију вештина грађења. Поврх свега, уочено је да уколико је циљ да се наслеђе искористи као алатка у регионалном развоју, требало би да постане циљ развојних политика, јер до сада није коришћено конзистентно.⁶³⁸ Попут других, раније размотрених аката, и овде се примећује подстицање могућности економског искоришћавања наслеђа, но ипак се не стиче утисак конзументистичке оријентисаности.

Фирентинска декларација о наслеђу и пејзажима као људским вредностима из 2014. године провлачи кроз своје редове и нематеријално наслеђе. Испрва је деловало да је акт доста опште оријентисан у смислу изједначавања положаја, те прожимања материјалног и нематеријалног наслеђа са околином. Уз то, чинило се и да је постојао простор за надоградњу *Конвенције из 2003. године*, у смислу везе практиканата и елемената са средином. Међутим, нематеријално наслеђе је само на пар места поменуто. Шта више, цео први сегмент акта је окренут вези са туризмом, па је и дат осврт на конзервацију и очување нематеријалног наслеђа, само у оквиру локалног туристичког контекста.⁶³⁹ Касније се може видети активно укључивање заједница у конзервацију, но на крају свега и она би морала допринети одрживом развоју. Уз то, традиционална знања заједница, потенцијални елементи нематеријалног наслеђа, би можда и могли имати више шансе за пренос на наредне генерације, с обзиром да се и у овом акту повезују са одрживим развојем. У том смислу, акт се допуњује са *Конвенцијом из 2003. године*, те се труди да прати глобалне трендове и на тај начин допринесе рекреирању и преносу на наредне генерације оних елемената што успеју да се уклопе у дати оквир.

Икомосови меки акти, иако усвојени на европском региону су овога пута окренути глобалној сцени. Нема појединачних декларација или препорука усмерених искључиво на ову област, што је случај примера ради са Латинском Америком и Карибима или у наредним редовима како ће бити приказано са Северном Америком. Наведено и не би требало да нас чуди јер музеји са „старог“ континента неретко постављају примере у заштити.

Попут различитог приступа нематеријалном наслеђу Азије и Пацифика, слично се може рећи и да за Европу и Северну Америку. Пре свега, доминантан допринос нематеријалном наслеђу држава са подручја Северне Америке, поготово са становишта традиције бива оно урођеничко. Но, постоји једна разлика између приступа заједницама Северне Америке и Аустралије. За разлику од Аустралије где Аборигини нису били потребни, припадници Првих нација су били битни савезници у процесу колонијалног такмичења (између Француске, Енглеске и Шпаније), а везе са њима су биле превише битне да би биле остављене локалним интересима првих колониста, те је установљен модел централизоване политике.⁶⁴⁰ Како је било већ наговештено у другом поглављу третман затечених заједница од стране досељеника на северноамеричком континенту, је од почетног савезничког, па чак и пријатељског (где је забележен случај узајамне асимилације Енглеза и племена Кри), временом промењен па је водио њиховом истребљењу. Поред суровог поступања са самим припадницима, постојали су и други методи директног сузбијања преноса нематеријалног културног наслеђа. Најмлађи чланови заједница су највише и патили с обзиром да су деца бивала изолована, одвођена у резиденцијалне школе, где су били између осталог и строго кажњавани уколико говоре својим језиком или пак негују своје наслеђе. Поврх тога и одређене свете и вредне праксе биле су изричито законима забрањиване. Повод оваквим

⁶³⁸ Париска декларација, члан 4 параграф 2

⁶³⁹ Фирентинска декларација о наслеђу и пејзажима као људским вредностима (The Florence Declaration on Heritage and Landscape as Human Values, у фуснотама: Фирентинска декларација), Florence, November 2014, https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2015/GA_2014_results/GA2014_Symposium_FlorenceDeclaration_EN_final_20150318.pdf, приступљено дана: 16. априла 2024. године, члан 1.2 параграф а.

⁶⁴⁰ A. Armitage, 70

регулативама су наравно биле усвојене политике, неретко правдане инфериорношћу затечених припадника заједница, где би их практиковање одређених елемената наслеђа одвраћало од прихватања наметнуте културе, те ометало испуњење постављених политичких циљева. Колико је то било трауматично може се само претпоставити с обзиром на тесну везаност наслеђа и начина живота, као и односа према животу припадника тих заједница. Одузимањем тих знања, директно се утицало на идентитет појединаца, па и колектива, остављајући их без корена и осећаја припадности друштву у које је требало да се integriшу, али и оном из кога су били отргнути.

Осврнемо ли се на саму заштиту културног наслеђа, јасно је да у оваквим околностима није могло бити ни речи о заштити наслеђа заједница. Генерално, први напори САД-а да очувају културу датирају из двадесетих година XX века, са стварањем Америчког Архива фолк-песамa у музичком одељењу Библиотеке Конгреса 1928. године.⁶⁴¹ Међутим, све до касних шездесетих и раних седамдесетих година, музика америчких Индијанаца није била укључена у ове архиве, нити фестивале организоване под његовим окриљем. Временом је уз поменуто, још пар институција је додељено задужење заштите и очувања културног наслеђа, попут примера ради Америчког фолк центра, Латино центра, Смитсонијан института, Националне задужбине за уметности, итд. али и Службе националних паркова, изненађујуће, али кључне у препознавању културних пракси.⁶⁴² Поред овога, имплементирани су и програми, али и пројекти посвећени очувању културног наслеђа.

И поред ових иницијатива аспекти заштите нематеријалног културног наслеђа у САД-у су више него оскудни. Наиме, САД генерално гаје *laissez-faire* приступ културним активностима, остављајући углавном приватном сектору (и великом непрофитном јавном културном сектору) и сматрајући то добрим делом индивидуалним избором и иницијативама.⁶⁴³ Једна од истакнутијих невладиних организација пореклом са овог подручја, временом и глобално раширена, јесте и Савет урођеника о биокOLONИЈАЛИЗМУ. Рад Савета је окренут заштити ресурса и знања од погрешног тумачења и искоришћавања биотехнологије. Међутим, један акт се издваја, а у питању је *Декларација из Кимберлија*. Подсећа на везу са (светом) земљом, значај поменуте, релевантност очувања језика, али и чињеницу да су њихова традиционална знања само њихова, заштићена обичајним правом, а не глобално добро.⁶⁴⁴ Међутим, акти невладиних организација ове врсте ипак не носе довољну тежину да би могли направити неку озбиљнију промену.

Чини се да у систему САД-а елементи нематеријалног наслеђа ће и опстати докле год су лукративни или пак неке заједнице заинтересоване за практиковање. Заштита елемената или чак „производа“ насталих као последица практиковања неког од облика наслеђа унеколико зависи од ослањања на друге гране праве, попут права интелектуалне својине. Ефикасност поменутог неретко је упитна имајући у виду чак и јавно изношене случајеве културне апропријације наслеђа заједница од стране холивудске индустрије. Чак и социјални и медијски притисци у тим случајевима помажу заједницама да заштите донекле аспекте свог наслеђа, што само говори о мањкавости правног система. Доктрина је исто тако оскудна, а и код малобројних аутора окренутих овом питању, фокус је углавном на „модерним“ облицима америчког нематеријалног наслеђа, попут цеза или неких врста уличне уметности. Занимљив је уз то и осврт доктрине на елементе нематеријалног наслеђа потеклих са Хаваја, те очигледно веће уважавање и

⁶⁴¹ William Chapman, „Intangible heritage in the United States: a history of separate initiatives“, *International Journal of Intangible Heritage* Vol.14, 2019, 69 – у фуснотама: W. Chapman

⁶⁴² W. Chapman, 74

⁶⁴³ Richard Kurin, „U.S. Consideration of the Intangible Cultural Heritage Convention“, *Ethnologies* vol. 36 no. 1-2, 2014, 336

⁶⁴⁴ Види: Декларација из Кимберлија (The Kimberley Declaration), Kimberley, August 2002, http://www.ipcb.org/resolutions/htmls/kim_dec.html, приступљено дана: 22. марта 2024. године

промовисање у односу на оно што припада заједницама са континента, иако је и оно кроз историју било готово подједнако скрајнуто.

Не постоји тренутно акт на нивоу државе који би се искључиво непосредно бавио нематеријалним културним наслеђем, а и они други што се дотичу области културе су малобројни. Као последица тога чак и ако се неки од случајева, што захтевају културну осетљивост нају пред судом исход може бити неизvestан. Тако у случају Маклшот (*Muckleshoot v. United States Forest Service*), племе је одбило да открије културне тајне везане за земљу, предмет спора, те је на крају је пресуђено тако да је она ипак пренета Шумској служби.⁶⁴⁵ Попут раније помињаног случаја у Аустралији, ни код друге стране, а ни код суда се није могло срести довољно разумевања за традиције заједница.

На некој међународној сцени, САД исто тако нису предводнице, када је реч о уговорима посвећеним култури. Самим тим, и поред испрва исказане подршке доношењу *Конвенције из 2003. године*, јасно је било предочено да САД подржавају гледишта Канаде и Аустралије,⁶⁴⁶ па на крају нису биле ни потписнице. Међутим, када је реч о музеолошкој заштити, ставови су унеколико другачији, а САД ипак бивају укљученије на међународну, па чак и регионалну сцену. Тако да ни не изненађује што је *Декларација из Сан Антонија*, из 1996. године, донета под покровитељством Икомоса за америчке државе, управо овде усвојена. Превасходно је окренута очувању аутентичности наслеђа. На два места у акту је препознат допринос нематеријалних традиција повезаних са њим, те и неопходност посебног вредновања ових елемената приликом идентификовања, заштите, интерпретирања, ради даљег очувања.⁶⁴⁷

Све у свему, чини се да су ставови такви да се елементи нематеријалног наслеђа заједница затечених на подручју САД-а посматрају још увек другачије од оног што је припадало досељеницима или пак „модерног“. Напредак у односу на пређашња времена је што ове заједнице, попут неких других, у складу са општом политиком данас имају свој слободан избор да практикују своју културу и те елементе. Но, на томе се све и завршава. Поред оскудне регулативе, ни Министарство културе САД-а као орган који би се бавио између осталог и пропагирањем заштите нематеријалног наслеђа, не постоји. Изводи се закључак да опстанак елемената нематеријалног наслеђа зависи искључиво од заједница, њихове воље, знања, информисаности и међусобној окренутости.

Власти на територији данашње Канаде, готово једнако као и САД су на веома крут, па чак можемо слободно рећи и нехуман начин, третирали припаднике различитих, затечених заједница. Од почетног суживота, временом су развијене сурове асимилационе политике, са *Законом о Индијанцима* из 1876. године који је диктирао начин поступања. Мешање у друштвено уређење и начин живота ових заједница је било на свим нивоима, без наравно могућности носилаца да се побуне. Врхунац је био 1884. године када је поменути закон био измењен тако да су власти могле да утичу на избор племенских вођа. По некој грубој статистици (с обзиром да је до прецизних и потпуно тачних података готово немогуће доћи), кроз преко стотину резиденцијалних школа, у периоду од готово два века, је прошло око 75% деце из заједница са ових територија, на силу отргнутих од својих породица. Њихов циљ је био да се прекине пренос традиционалних знања и

⁶⁴⁵ Erin K. Slattery, „Preserving the United States' Intangible Cultural Heritage: An Evaluation of the 2003 UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage as a Means to Overcome the Problems Posed by Intellectual Property Law“, *DePaul Journal of Art, Technology & Intellectual Property Law* Vol. 16 Issue 2, 2006, 249

⁶⁴⁶ Изјава делегације САД-а на Нацрт Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа (Statement of the U.S. Delegation on the draft convention on the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage), Paris, September 24, 2002, <https://2009-2017.state.gov/s/l/38646.htm>, приступљено дана: 10. марта 2024. године

⁶⁴⁷ Декларација из Сан Антонија (The Declaration of San Antonio), San Antonio, March 1996, <https://www.icomos.org/en/resources/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/188-the-declaration-of-san-antonio>, приступљено дана: 10. марта 2024. године

вештина, везе са земљом, идентитета. Међутим, није једино деци било брањено практиковање њихове културе. Поред раније помињане забране *Сунчевог плеса*, 1920. године су унете нове одредбе у раније помињани закон по којима се захтева од припадника Првих нација да траже посебне дозволе уколико желе да се појаве у традиционалним ношњама приликом извођења традиционалних плесова.⁶⁴⁸ Забрањен је био и *потлеч* (*potlatch*), компликована церемонија, састављена од песме, игре, дељења дарова и хране, уз укључивање целе заједнице и гостију. Сврха јој је била да се прикажу заслуге, стекне утицај и трасира будућа намера,⁶⁴⁹ а како је неретко једна од њих било и венчање, последице забране ове праксе су биле много веће и остављале директног трага и на наталитет. Наравно, не само приликом доношења овог закона, него и каснијих његових измена и допуна припадници заједница-носиоци наслеђа нису имали право гласа нити били питани за мишљење. Готово да и не чуди што је велики број њих завршавао у затворима или установама за ментално здравље, или се пак одавао алкохолу.

Политике и закони данас на територији Канаде су доста другачији од горе наведеног. Ревитализација нематеријалног наслеђа је у току, иако то није примаран циљ званичне политике као што се може видети на случају Африке. Пре свега, ваљало би поменути да је и Канада, попут свог суседа, одбила да ратификује *Конвенцију из 2003. године*, а као један од разлога истакнуто је и то што су сматрали да није посвећено довољно пажње њеном састављању. Самим тим за било какву заштиту и очување на овој територији ваља се ослонити на национални ниво. *Устав* је пре свега препознао заједнице и уважио њихова права, а *Закон о канадском културном наслеђу* га прати па поред регулисања културног наслеђа пропагира и промовисање међусобног разумевања и подвлачи значај мултикултуралности. Када је реч о судској пракси, за разлику од случаја Аустралије и САД-а овде се може видети већа осетљивост судова према културним питањима. Наиме, Врховни суд је 1997. године у случају *Делгамукв (Delgamuikw)* изједначио усмена предања са писаним документима приликом одлучивања о захтеву потраживања земље.⁶⁵⁰

Поред свега наведеног, ипак је за неки ближи фокус културне политике Канаде на нематеријално наслеђе „заслужна“ управо жалба једне невладине организације на рад Владе Канаде. Наиме, након тврдњи поменуте да се Влада не води *Препоруком о очувању традиционалне културе и фолклора* из 1989. године и утврђено је да се у департману задуженом за наслеђе нико у том тренутку није бавио фолклором.⁶⁵¹ Упркос почетном ентузијазму, није било неке иницијативе да се нематеријално културно наслеђе систематски на националном нивоу правно уреди и адекватно очува и заштити. Заправо, све је препуштено провинцијама и општинама, њиховим могућностима и освешћености, па се тако неке више истичу од других. Квебек је примера ради постао прва канадска провинција, која је препознала у свом *Закону о културном наслеђу*, оно нематеријално, а квебешко Министарство културе добило могућност да га именује на националном нивоу, док општине и локални племенски савети имају опцију да га идентификују.⁶⁵² Први уписани елемент био је инуитско грлено певање (*katajjaq*), изузетно је ритмично, а обично извођено од стране две жене окренуте једна према другој.⁶⁵³

⁶⁴⁸ A. Armitage, 78

⁶⁴⁹ *Banned Practice - The Potlatch and British Columbia, 1803 – 1953*, Curated by Chris Willmore, Victoria: A Skeride Publication, 2022, 26

⁶⁵⁰ Andrea Laforet, „Good intentions and the public good: Intangible cultural heritage in a Canadian national museum“, *Ethnologies* vol. 36 no. 1-2, 2014, 239

⁶⁵¹ Gerald L. Pocius, „The Government of Canada and Intangible Cultural Heritage : An Excursion into Federal Domestic Policies and the UNESCO Intangible Cultural Heritage Convention“, *Ethnologies* vol. 36 no. 1, 2014, 65-66

⁶⁵² Teodora Konach, „Intangible cultural heritage projects – National policies and strategies. The creation of intangible cultural heritage inventories“, *ENCATC Journal of Cultural Management and Policy* Vol. 5 Issue 1, 2015, 75-76 – у

фуснотама: Т. Konach

⁶⁵³ T. Konach, 75

Поменути методи заштите на општинским и провинцијским нивоима донекле и у носе забринутост с обзиром да је упитна контрола ефикасности од стране централне власти или до ње пак долази тек кад буде упућена, као у горе наведеном случају жалба. Поготово ако знамо да је једна велика међународна невладина организација, Икомос, далеко раније, почетком осамдесетих година XX века, у сарадњи баш са Квебеком, препознала значај фолклора за очување наслеђа. *Повеља из Дешамбоа о очувању баштине Квебека* из 1982. године, у једном свом сегменту јасно наводи да људи у свом окружењу, са сопственим обичајима и традицијама, сећањима оплемењеним фолклором, чији начин живота је прилагођен посебном окружењу су људско и друштвено благо коме је подједнако неопходна заштита.⁶⁵⁴ Дуго низ година након тога, тачније 2008. године, усвојен је још један акт, а у питању је *Квебешка декларација о очувању духа места*. Иако се од Икомоса може стандардно очекивати окренутост материјалном наслеђу, последњих година, он све више укључује и оно нематеријално и даје му простора, подвлачећи нераскидиву везу ова два. Тако је у *Квебешкој декларацији* истакнуто да се дух места састоји од материјалних и нематеријалних елемената (сећања, наратива, фестивала, ритуала, комеморација, традиционалних знања, итд.), као и да нематеријално културно наслеђе даје богатије и комплетније значење материјалном и да мора бити узето у обзир у свој законској регулативи што се тиче културног наслеђа.⁶⁵⁵ Препознато је и да у већини земаља света данас нематеријалне компоненте места нису законски заштићене⁶⁵⁶ (без обзира на *Конвенцију из 2003. године* што подвлачи месту нематеријалног наслеђа са местима). Преузима и моменте из Конвенције из 2003. године где подвлачи међугенерациски пренос, заједнице и традиционалне културне групе, но проширује га моментом транскултуралног преноса, што иако упитно са становишта аутентичности, се може оправдати дисеминацијом или пак отварањем традиционалних група и преносом њиховог знања у свет. Готово да би се дало претпоставити да ће ангажовање Икомоса представљати одређени суптилни сигнал за Владу Канаде у виду смера у коме се ваља кретати, но он није препознат.

Последица рада ове организације се барем може видети „на терену“, па је отворен и чувени Музеј цивилизација у Квебеку. Изложбе су конципиране тако да је нематеријално наслеђе повезано са материјалним, а чак се у једној поставци могао видети Квебек кроз филтер колективног сећања (оног потиснутог, адаптативног, наметнутог и спонтаног подсећања).⁶⁵⁷ На овом се може видети на фини начин спојена, ова два „облика“ наслеђа, те је удовољено и оном стандардном „западњачком“ приступу, али и захтевима заједница. Наиме, носиоци су неретко више заинтересовани да очувају и пренесу своје нематеријално наслеђе, али и да сами одлуче шта је то што желе да пренесу генерацијама, па се чак на острву Кејп Бретон, уместо стандардног музеја може видети и Парк наслеђа, место сусрета носилаца.⁶⁵⁸

Ако се за тренутак осврнемо и на језик, као носиоца нематеријалног наслеђа, *Закон о званичним језицима* Канаде препознаје два званична и оне урођеничке. Међутим, попут

⁶⁵⁴ Повеља из Дешамбоа о очувању баштине Квебека (Charter for the Preservation of Quebec's Heritage - Deschambault Declaration), Deschambault, April 1982, <https://www.icomos.org/en/support-us/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/192-the-deschambault-charter>, приступљено дана: 13. марта 2024. године, члан 4

⁶⁵⁵ Квебешка декларација о очувању духа места (Québec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place, у фуснотама: Квебешка декларација), Québec, October 2008, <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-646-2.pdf>, приступљено дана: 22. марта 2024. године, члан 1

⁶⁵⁶ Квебешка декларација, члан 6

⁶⁵⁷ Драгана Русалић, *Нематеријално наслеђе: Нова реалност и изазов културне баштине*, Београд: ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ, 2009, 71

⁶⁵⁸ Види: Richard MacKinnon, „Heritage Conservation, UNESCO and Intangible Cultural Heritage in Eastern Canada“, *Ethnologies* vol. 36 no. 1, 2014, 397

нематеријалног наслеђа, и њихово ближе регулисање је препуштено нижим-провинцијским нивоима. Ситуација је таква да су само две провинције препознале као језике заједница званичне, и то Нунавут-2 језика, а Севернозападне територије чак њих 11.⁶⁵⁹ Уз то, како ово није ближе регулисано, само препознавање језика, може значити да на том простору постоји значајна заједница носилаца, или пак да је језик угрожен и прети му изумирање.⁶⁶⁰

Сумирамо ли горе истакнуто, правна заштита Канаде, али и њена културна политика, има својих успона и падова, светлих, али и упитних момената. Иако далеко од идеалног и потребно јој је у различитим сегментима доста побољшања, није упитно да је доста напреднија од свог суседа са југа. Похвално је што су уважена искуства носилаца и поред њиховог ангажовања, те да на различитим нивоима власти постоје активности усмерене на заштиту нематеријалног наслеђа. Наравно, не би било згорега ни веће укључивање на глобалну сцену, ратификовање аката и усвајања и других метода заштите нематеријалног културног наслеђа.

Иако Унеско посматра ову област као целину не може се извести један заједнички закључак за Европу и Северну Америку. Иако у неким актима европских организација постоје конзумеристички елементи, тешко да се и по једном основу могу поредити са капиталистичким приступом Сједињених Америчких Држава. Исто тако, сурове асимилације својствене пређашњим временима у Северној Америци не могу се ни поредити са оним што се данас срећу на тлу Европе. Шта више, чак и приступи САД-а и Канаде данас су посве различити, иако деле готово исту историју. Не треба ни говорити о односу према Унесковом најзапаженијем акту посвећеном нематеријалном наслеђу, где упркос усменој подршци нема никакве назнаке да се у било каквој будућности може десити приступање северноамеричких држава истом. Заштита варира спрам прилика, могућности, потреба и интереса, па чак и осећаја кривице, тако да се истиче тек пар европских докумената, а Канада, колико год критикована била, ипак предњачи у односу на свог суседа са југа. Све у свему, слободно се може рећи да и на овом подручју има доста простора за напредак, измену легислативе и имплементацију додатних пројеката, или пак укључивање носилаца нематеријалног наслеђа у неке од постојећих.

5. Латинска Америка и Кариби

Латинска Америка, попут неких од претходно обрађених Унескових подручја (Северне Америке, односно Африке или пак неких држава Пацифика), подједнако има колонијалну историју, чији је „верни пратилац“ и асимилационистичка политика. Освајања територије и њено покоравање крећу са откривањем, и то крајем XV века, да би тек у првој половини XVIII века прве државе овог континента стекле независност. У међувремену становници овог подручја бивају поробљавани, изабљивани, организовани у касте (спрам етничког порекла и боје коже), присилно прекрштавани и образовани од стране католичког свештенства у складу са потребама монархија и хришћанским вредностима. Шта више, асимилационистичка политика са највећим хришћанским утицајем била управо у Јужној Америци и то организована најпре од стране Шпаније,⁶⁶¹ потом Португалије, док се Британци и Французи нису превише обазирали на душе припадника затечених заједница.

⁶⁵⁹ Jonathan Eaton, Mark Turin, „Heritage languages and language as heritage: the language of heritage in Canada and beyond“, *International Journal of Heritage Studies* vol. 28 issue 7, 2022, 795 – у фуснотама: J. Eaton, M. Turin

⁶⁶⁰ J. Eaton, M. Turin, 796

⁶⁶¹ Корен овога је у Повељи папе Јулија II из 1508. године "Universalis Ecclesiae", којом је дато право шпанској круни покровитељства над црквом у Латинској Америци у смислу именовања бискупа, грађења цркава и увођења становништва у веру. Види: Eugene W. Shiels, *King and church; the rise and fall of the Patronato Real*, Chicago : Loyola

Принудни рад је био свакодневица, а постојали су и покушаји од стране шпанске круне да се ово смањи, па је уведена регулатива по којој је Индијанцима било дозвољено да остану да живе у сопственим селима или колонијалним градовима, са сопственим племенским старешинама.⁶⁶² Колонизатори су били задужени да их подуче како „цивилизовано“ да живе, док су их заправо искоришћавали и експлоатисали. Поред тога и ропство је било широко раширено и то не само од стране колонизатора према припадницима затечених заједница. Чак и након међусобних ратова Индијанци су умели противнике да поробљавају и онда продају колонизаторима. Колонијални закон је био такав да је хришћанска обавеза била да откупе поробљене Индијанце, хиспанизују их и уведу у хришћанство, што је све представљало велики трошак, па би онда практично пали у обавезу да одраде повериоцу тај свој дуг.⁶⁶³

Вишевековни наведени третман за последицу је имао то да је Америка изникла из колонијализма са превасходно европском културом, са изузетком неких удаљенијих подручја попут Андске регије, Амазона, Парагваја и Гватемале.⁶⁶⁴ Међутим, треба имати и на уму, да упркос зависности од колонизатора, један од задатака политике није био да заједнице намерно развргне (као што је то био случај на неким другим континентима). Кад год је то било могуће оне су одржаване заједно. Управо та чињеница утицала је на делимично, у измењеном облику, очување нематеријалног културног наслеђа. Поред тога, у односу на друге до сада изложене асимилационистичке политике, једино је за подручје Латинске Америке папа Павле III дозволио одређене религиозне изузетке који су се праштали.⁶⁶⁵ Наиме, пре свега било је забрањено поробљавање припадника затечених народа. Били су „нови у вери“, тако да су могли да наставе да се венчавају са рођацима, не посте редовно, не славе све празнике, итд. Све то скупа данас за последицу има да на овом Унесковом региону, више но иједном другом, постоји несвакидашња мешавина двеју култура, или боље речено снажан утицај хришћанства и европске културе на елементе нематеријалног наслеђа. Испреплетаност ова два видљива је без обзира са ког подручја долази одређена пракса.

Сјајан пример наведеног је заједничко наслеђе двеју заједница са територије Мексика, Отоми (*Otomí*) и Ћићимека (*Chichimeca*) племена, уписаног 2009. године на *Репрезентативну листу*. У питању су њихова света места, уско везана са сећањима, начином живота заједнице и њиховим поимањем света, где се уједно обављају ритуали, фестивали, а одредиште су и ходочасника.⁶⁶⁶ Заправо, како Кофмен (*Kaufman*) каже: „Отоми и Ћићимека су се укопали када су Шпанци дошли, истрајали су, задржавајући специфичне културне црте (уз изузетно сиромаштво). Нематеријални изрази њихове културе су у храни, друштвеним обичајима и начинима

University Press, 1961, 110-115; Enrique Dussel, „The Appointment of Bishops in the First Century of ‘Patronage’ in Latin America (1504-1620)“, *Concilium – Theology in the Age of Renewal* vol. 7 no. 8, 1972, 116

⁶⁶² Rainer Grote, „The Status and Rights of Indigenous Peoples in Latin America“, *Heidelberg Journal of International Law* vol. 59, 1999, 501

⁶⁶³ Robert Archibald, „Acculturation and Assimilation in Colonial New Mexico“, *New Mexico Historical Review* vol. 53 no. 3, 2021, 207

⁶⁶⁴ P. L. Van Den Berghe, 424

⁶⁶⁵ Видети Повељу папе Павла III из 1537. године "Sublimis Deus (Sublimis Dei)", <https://www.loc.gov/item/2021667590/>, приступљено дана: 5. јануара 2025. године

⁶⁶⁶ Види: Места сећања и живих традиција Отоми и Ћићимека народа из Толимана: Пења де Бернал, чувара свете територије, <https://ich.unesco.org/en/RL/places-of-memory-and-living-traditions-of-the-otomi-chichimecas-people-of-toliman-the-pena-de-bernal-guardian-of-a-sacred-territory-00174>, приступљено дана: 19. марта 2024. године

друштвеног организовања, али и у материјалној форми у виду 260 малих капела, где свака припада засебној породичној групи. Капеле изражавају посебну мешавину католичких и урођеничких религиозних пракси, али њихово изврсно фреско сликарство је заинтересовало архитекте државног министарства задуженог за наслеђе у Керетару. Желели су да их документују и очувају, али су убрзо схватили да ово може бити само урађено у контексту праксе нематеријалног наслеђа, јер их користе и одржавају.⁶⁶⁷

Нешто јужније, наилазимо на још један пример дубоко укорених колонијалних утицаја на урођеничке праксе. Заправо, реч је о првом упису Боливије на *Репрезентативну листу* из 2008. године - Карневал у Оруру. Овде се јасно види хришћански симболизам испреплетан са космолошким изразима.⁶⁶⁸ Разлог томе је што су Шпанци били забранили извођење ритуала, а они су се наставили под окриљем хришћанске литургије где су андска божанства била сакривана под иконама и постајали свеци.⁶⁶⁹

Да ни острвске државе, односно подручје Кариба, нису избегле поменути утицај говори и пример са Кубе. Реч је о елементу уписаном 2008. године на *Репрезентативну листу* - Тумба Франчеса (*Tumba Francesa*), у буквалном преводу „француски бубањ“. Одликован је посебним стилем ударања у бубњеве уз плес и песму.⁶⁷⁰ Комбиновањем инструмената пореклом из западне Африке, са плесом елите са двора у Француској, тумба франчеса спаја плес „високог“ европског друштва са „ниском“ културом поробљених Африканаца доведених у Нови свет.⁶⁷¹ Куба је по овом посебно специфична, јер се на Унесковој листи могу наћи и други плесови настали на сличан начин, попут румбе или пак болера. На нивоу државе ту је и чувени казино, данас нашироко практикован за разлику од тумбе франчеса, коју изводе само три удружења.

Имајући наведено у виду, делује да су становници овог Унесковог подручја у великој мери прихватили своје колонијално наслеђе и саживели се са њим. „Европска“ култура је толико испреплетана са оном затеченом на том простору, да је готово створен потпуно нов, посве задивљујућ хибрид, вредан очувања. Чак и без увида у правне норме, несумњиво је да се само из поменутих уписа на листе да закључити како су и државе заузеле нешто другачији став од оних са афричког континента, посвећених борби за сопствени идентитет и повратак коренима.

Заправо став држава јесте другачији у смислу односа према колонизатору и културе потекле од њега. У том смислу, такав хибрид нематеријалног наслеђа је пригрљен толико да би готово нехумано било покушати га развргнути и вратити у пређашње стање или се пак у потпуности одрећи оних пракси насталих у XVI и XVII веку (где се неке од њих већ налазе на Унесковим листама).

Ваљало би се овом приликом подсетити и обима урођеничких традиција и знања на овом подручју, те њиховог доприноса целокупном нематеријалном културном наслеђу. Не само да су

⁶⁶⁷ Ned Kaufman, „Putting Intangible Heritage in its Place(s): Proposals for Policy and Practice“, *International Journal of Intangible Heritage* Vol. 8, 2013, 23

⁶⁶⁸ Jessika Eichler, „Intangible cultural heritage, inequalities and participation: who decides on heritage?“, *The International Journal of Human Rights* vol. 25 no. 5, 2021, 799

⁶⁶⁹ Карневал у Оруру, <https://ich.unesco.org/en/RL/carnival-of-oruro-00003>, приступљено дана: 19. марта 2024. године

⁶⁷⁰ Види: Тумба Франчеса, <https://ich.unesco.org/en/RL/la-tumba-francesa-00052>, приступљено дана: 19. марта 2024. године

⁶⁷¹ Sheenagh Pietrobruno, „Cultural Research and Intangible Heritage“, *Culture Unbound* Vol. 1, 2009, 234

кроз већи део модерне историје латиноамеричке државе игнорисале урођеничку компоненту у националном идентитету,⁶⁷² него су чак и отворено спроводиле асимилационистичке политике (укратко поменуте на почетку рада). Сукоби латиноамеричких влада и Индијанаца били су на врхунцу шездесетих и седамдесетих година (XX века) када су владе лансирале пројекте који су посезали за индијанском земљом.⁶⁷³ У том смислу, логично да није било превише места ни за њихов допринос нематеријалном културном наслеђу ових држава, поготово имајући у виду уску везаност за поменуту земљу. Данас се неке од ових група још увек боре за физички опстанак, док су друге почеле да захтевају етничко признавање и политичку видљивост.⁶⁷⁴ Поменути малтретмани су запањујући имајући у виду да по последњем извештају Светске банке 42 милиона припадника урођеничких народа живи на територији Латинске Америке, што је 7,8% целе популације, док Мексико, Перу, Гватемала и Боливија имају чак 80% урођеничког становништва.⁶⁷⁵ Чини се да без обзира на бројчану заступљеност, друштвено уређење наметнуто у колонијализму и систем класа, живи и данас у некој својој измењеној форми. По Ликсинском (*Lixinski*), Штафенхаген (*Stavenhagen*) тврди да би конзервација урођеничког културног наслеђа требало да буде приоритет, јер су пре-колумбијске културе заједничко наслеђе америчког идентитета.⁶⁷⁶ Иако се на Унесковим листама могу видети помаци у том смеру и неки уписи нематеријалног наслеђа носилаца са урођеничким пореклом, већа заступљеност би била више него пожељна.

Обратимо ли даље пажњу на рад регионалних организација ове области, примећујемо да и оне заузимају другачији, себи својствен приступ од раније анализираних. Организација Америчких држава и Меркосур дали су у одређеној мери свој допринос заштити нематеријалног културног наслеђа. И сам Икомос је био активан, те меки акти усвојени под његовим окриљем имају тенденцију да заштите пре свега идентитет носилаца и вредности отелотворене у традицији (уколико је то уопште могуће имајући у виду природу акта и утицај организације која га је донела) посредно утичу и на заштиту нематеријалног наслеђа. Осврнемо ли се на колонијалну историју на овим просторима примећује се да у поређењу са неким другим подручјима, попут примера ради Африке, притисци доминантних група на културу су били унеколико блажи, што може бити и један од разлога што данас практиканти у далеко мањој мери заузимају становиште жртве. Но, чини се да је тај допринос у доброј мери зависан од унутрашњих друштвено-политичких прилика у државама, као и оних међународних. Ваљало би и напоменути овом приликом, да на подручју Латинске Америке и Кариба нема честе међудржавне сарадње у смислу редовне праксе иницирања заједничких мултинационалних уписа од стране регионалних организација, за разлику од нпр. Арапског региона.

⁶⁷² Rodolfo Stavenhagen, „Indigenous Peoples and the State in Latin America: An Ongoing Debate“ in *Multiculturalism in Latin America-Indigenous Rights, Diversity and Democracy* (edited by Rachel Sieder), London: Institute of Latin American Studies, 2002, 24

⁶⁷³ Лидија Кос-Станишић, „Андска заједница и права аутохтоних народа“, Политичка мисао Vol. XXXVIII бр. 3, 2001, 139 – у фуснотама: Л. Кос-Станишић

⁶⁷⁴ *Ibid.*

⁶⁷⁵ Извештај Светске банке о урођеницима са простора Латинске Америке у XXI веку, *The World Bank Report: Indigenous Latin America in the Twenty-First Century - The First Decade*, Washington: World Bank, 2015, 22

⁶⁷⁶ Lucas Lixinski, „Central and South America“ in *The Oxford Handbook of International Cultural Heritage Law* (edited by Francesco Francioni, Ana Filipa Vrdoljak), Oxford: Oxford University Press, 2020, 894 – у фуснотама: L. Lixinski, 2020

Пре свега ваљало би обратити пажњу на Андску заједницу, основану шездесетих година прошлог века, са Боливијом, Еквадором, Перуом, Венецуелом и Колумбијом као чланицама. На државном нивоу су политике чланица по питању наслеђа припадника етничких заједница доста дискутабилне. Изузев Венецуеле, преостале државе се не могу похвалити фер третманом припадника етничких заједница са својих територија. Наиме, Перу одликује етнорасистичка политика, Боливија им даје приступ институцијама, школама, службама, али и контролише начин живота, у Еквадору су стигматизирани, а у Колумбији се очекује њихова асимилација с обзиром да држе природне ресурсе за које Влада има планове.⁶⁷⁷ Поменуто, уз чак у неким случајевима потпуну изолованост група, доводи до тога да је до сада регистровано наслеђе на Унескове листе углавном оно хибридно, из колонијалног периода, неретко религиозног карактера, шире прихваћено на нивоу држава, а у ређим случајевима припада некој од заједница.

Уз наведено на уму, као и чињеницу да је циљ организације да обезбеди слободну трговину, тешко да се може очекивати нека озбиљна заштита. Штавише, ниједан до сада усвојени акт не односи се ни у ком погледу директно на нематеријално културно наслеђе. Постоји *Одлука 588* из 2004. године,⁶⁷⁸ представљена на међународној сцени од стране Унеска као један од већих успеха Андске заједнице, но њен фокус је на поврату културних добара у земље порекла и заштити материјалног културног наслеђа. Када је реч о њеном односу према нематеријалном наслеђу, у литератури бива и критикована из разлога што традиционалне културне изразе приписује конкретној земљи и њеном културном наслеђу, а не заједници.⁶⁷⁹ Критика и стоји с обзиром да је и *Одлука 588* донета након *Конвенције из 2003. године*, те су и мишљења, ставови, па и тежње заједница могле бити уважене у складу са примером са глобалног нивоа.

Андска заједница се суочава са још једним великим изазовом, на глобалном нивоу, када је реч о једном посебном елементу нематеријалног наслеђа. У питању је наравно лишће коке, као и повезана знања и традиције. Изузетно је контроверзно, а борби на глобалном нивоу око употребе, стављања у промет и признавања као део културног наслеђа се још не види крај. Боливија га је уписала у своју националну листу тек 2016. године, а ни не покушава са аплицирањем на неку од Унескових. Како је председник Моралес, 2009. године, истакао у свом писму Генералном секретару Уједињених нација, употреба лишћа коке „једна је од социо-културних пракси и ритуала урођеничких народа Анда, уско је повезано са нашом историјом и идентитетом; тренутно практикована од стране милиона људи у Боливији, Перуу, на северу Аргентине, у Чилеу, Еквадору и Колумбији; коришћење има симболичну, ритуалну, религиозну и социокултуралну конотацију и превазилази оквире урођеничких заједница, па је практиковано и од стране осталог становништва; жвакање лишћа коке смањује глад, даје енергију за дуге дане испуњене тешким радом, помаже организму да се носи са симптомима великих надморских висина“.⁶⁸⁰ Данас се од лишћа коке праве чајеви и пасте за зубе, а нашироко се користи и у медицинске и научне сврхе.

⁶⁷⁷ Види: Л. Кос-Станишић, 143-152

⁶⁷⁸ Одлука бр. 588 Андске заједнице (Decision 588 de la Comunidad Andina, Quito, 10 de julio de 2004), <https://www.comunidadandina.org/StaticFiles/DocOf/DEC588.pdf>, приступљено дана: 15. децембра 2024. године

⁶⁷⁹ Anna Friederike Busch, *Protection of Traditional Cultural Expressions in Latin America A Legal and Anthropological Study*, Berlin: Springer, 2015, 238

⁶⁸⁰ Писмо председника Боливије господина Моралеса, од 12. марта 2009. године, упућено Генералном секретару Уједињених нација, господину Бан Ки-муну, <https://www.tni.org/en/publication/letter-to-the-un-secretary-general>, приступљено дана: 27. марта 2024. године, 2

Потпуна забрана би нашкодила становницима поменутих држава, лишила их дела идентитета, битно утицала на друге постојеће праксе и ритуале, а нашкодила и по више других нивоа ван аспекта културног наслеђа. Несумњиво је да ће налажење коначног решења за практиковање жвакања лишћа коке прво бити на нивоу међународног права окренутог недозвољеној употреби, производњи и промету опојних дрога, па спрам те одлуке ће доћи до даљег регулисања ове праксе нематеријалног наслеђа.

Без обзира на досадашњи рад организације, свакако делује да бар формално постоји простор за регулисање нематеријалног културног наслеђа. Прво, ову територију насељава велики број заједница, са доста очуваним оригиналним елементима културе (али и кроз призму „европског“ наслеђа). Уз то, *Уговор из Картагине*, оснивачки акт Андске заједнице, наводи да је види као подрегионалну организацију са међународним правним капацитетом,⁶⁸¹ што би значило да има капацитет доношења обавезујућих правних аката. Самим тим, уколико дође до освешћивања значаја нематеријалног наслеђа, и то барем његовог доприноса одрживом развоју, што може допринети смањењу тако раширеног сиромаштва, Андска заједница може утицати на два проблема одједном. За сада, чини се да велики део енергије одлази на национални, регионални и глобални правни изазов - решавања праксе употребе листа коке, лукративно културно наслеђе, са значајном медицинском употребом, али још већом злоупотребом.

Приликом разматрања рада регионалних организација са подручја Латинске Америке и Кариба ваљало би поменути и Икомосов рад. Прва у низу донетих аката била би *Декларација из Тласкале о ревитализацији малих насеља* из 1982. године. Превасходно је окренута конзервацији малих насеља, из времена када нематеријално наслеђе није било препознато као битан фактор за колективни идентитет, а ни његов утицај на оно материјално. Међутим, на једном месту у акту стоји да база за заједнице у малим насељима јесу традиције тих места и специфични начин живота.⁶⁸²

Доста касније, тачније 2008. године, Икомосов рад на овом подручју се окреће нематеријалним елементима. *Декларација из Фоз до Игуасуа* бива пандан *Квебешкој декларацији*, па утврђује да су нематеријални и материјални елементи битни за очување идентитета заједница.

Декларација из Мендозе, усвојена 2018. године, разликује се од претходних докумената по томе што је фокусирана само на конзервирање овог подручја у Аргентини. Нематеријално наслеђе се помиње као део повезаног окружења, односно изражава се кроз пре-шпанске и европске миграторне утицаје, религиозне праксе са неопипљивим вредностима које се интерпретирају кроз ритуале, славља, свечаности и континуитет мултикултуралних традиција и пракси.⁶⁸³ Занимљиво је што је даље у тексту охрабрено промовисање подручја Мендозе глобално као позитивног примера у смислу начина на који се традиционална знања користе као део борбе против климатских промена. Наиме, у питању је посебан начин градње на овом посве ерозивном, пустињском терену где су чести земљотреси, тако да је дата предност сигурности и постојаности у односу на естетику. Криоло традиција датира из периода шпанске владавине, са примесима

⁶⁸¹ Уговор из Картагине (Cartagena Agreement), Trujillo, March 1969, <https://edit.wti.org/document/show/cc6a9d7a-c87f-4004-b2cd-154551570c14>, приступљено дана: 21. марта 2024. године, члан 48

⁶⁸² Декларација из Тласкале о ревитализацији малих насеља (Tlaxcala Declaration on the Revitalization of Small Settlements), Tlaxcala, October 1982, <https://www.icomos.org/en/what-we-do/involvement-in-international-conventions/standards/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/385-tlaxcala-declaration-on-the-revitalization-of-small-settlements>, приступљено дана: 22. марта 2024. године, члан 4а

⁶⁸³ Декларација из Мендозе (Mendoza Declaration), Mendoza, December 2018, https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2018/AGA_2018/MendozaDeclaration_EN.pdf, приступљено дана: 22. марта 2024. године, члан IIb

арапског утицаја, а данас лагано нестаје. Проблем није само у масовној градњи кућа од стране државе, него и у чињеници да прописи на нивоу локалне самоуправе забрањују коришћење сирове земље као материјала и система градње по том основу, а ограничавају и извођење радова на постојећим зградама.⁶⁸⁴ Самим тим није дошло ни до уписа криоло стила градње на неку од Унескових листа. Колико год Икомосови акти били ограниченог домашаја и правне снаге, чини се да бар по питању града Мендозе, тренутно су једино средство заштите нематеријалног наслеђа.

Све у свему, Икомосов рад у Латинској Америци и Карибима, баш као и на другим областима бива одвећ скроман (посматрајући наравно са тачке гледишта повезивања нематеријалних елемената са материјалним наслеђем). Свакако охрабрује што се глобално све већи значај даје нематеријалним елементима, као и чињеница да се из праксе Икомоса види да уме да подсети на сегменте иначе занемарене у неким националним, регионалним или међународним актима.

Меркосур – Јужно-америчко тржиште представља више економски и политички блок (са Бразилом, Парагвајом, Аргентином и Уругвајем као чланицама) него регионалну организацију у неком правом смислу те речи. Повучемо ли паралелу са Андском заједницом можемо приметити веће ангажовање Меркосура на пољу културе, па и у погледу очувања културне разноврсности и нематеријалног културног наслеђа. Ни оно није идеално, те сведочимо ситуацији да, иако је група министара културе, задужена за спровођење ових активности креирана 1995. године, заправо је почела са радом тек 2014. године.⁶⁸⁵ Уз то, када је реч о културној разноврсности, Меркосур врши информисање о политикама и активностима влада земаља чланица, док се, када се говори о нематеријалном наслеђу, фокусира на креирање сопствене листе са искључиво мултинационалним уписима за подручје на ком је активан. Меркосур није први да то чини. Слично се среће и код Асеана. Нејасно је зашто ово чине, али се може изнети претпоставка да постоји жеља за ојачавањем повезаности на регионалном нивоу, кроз грађење заједничког идентитета, или бар указивање на сличности међу суседима.

Осврнемо ли се на тренутак на удео урођеничког наслеђа у оном нематеријалном на овој територији, примећујемо да не постоји довољна заступљеност. Шта више, од укупно 8 елемената са Меркосурове листе за један се само помиње да је могуће да су и урођеничке заједнице допринеле креирању (у питању је Ла Пајада (*La Payada*), врста импровизованог певања). Може бити да је разлог и у политикама које се воде према урођеничким заједницама унутар држава. Наиме, како Мауртуа (*Maurtua*) тврди, бивши председник Бразила господин Болсонаро (*Bolsonaro*) је 2017. године, током председничке трке, дао обећање да неће постојати центиметар урођеничког резервата или пак киломба⁶⁸⁶ да остане необележен, јер где је урођеничка земља ту је и богатство. Да је изгледа превазишао оквире ове своје изјаве говори и чињеница да је сада под истрагом за злочин геноцида над Јаномима народом.⁶⁸⁷

Пребацимо ли сада фокус на домен правних инструмената уочавамо и два акта донета од стране Меркосура који се баве културом, а први би био *Меркосуров протокол за културну*

⁶⁸⁴ Silvia A. Cirvini, „Vernacular heritage in Mendoza (Cuyo region, Argentina)“ in *Vernacular and Earthen Architecture: Conservation and Sustainability* (edited by Camilla Mileto, Fernando Vegas López-Manzanares, Lidia García-Soriano, Valentina Cristini), London: Taylor & Francis Group, 2018, 69

⁶⁸⁵ L. Lixinski, 2020, 898

⁶⁸⁶ Киломба у Бразилу представља израз да се означи заједнице одбеглих робова. Данас представља културни колектив конституисан кроз комплексан процес отпора и очувања које гарантује јединство и опстанак афричких потомака и њиховог начина живота. Види: Ilka Boaventura Leite, „The Brazilian quilombo: ‘race’, community and land in space and time“, *The Journal of Peasant Studies* vol. 42 no. 6, 1225-1240

⁶⁸⁷ Kathia Espinoza Maurtua, „Cultural Mercosur: A Regional Vision of Cultural Heritage as Soft Power“ in *Soft Power and Heritage* (edited by Rodrigo Christofolletti), Cham: Springer, 2023, 101

интеграцију⁶⁸⁸ из 1996. године. Иако генерално окренут култури, за нематеријално наслеђе може бити значајно пропагирање сарадње и размене између институција, предвиђање заједничких програма и пројеката, као и удружене културне активности у погледу историјских традиција, истих вредности и разноврсности чланица Меркосура. Посвећеност остваривању сарадње у наведеним пољима може довести временом до хармонизације приступа нематеријалном наслеђу, те напретка у овим сегментима културних политика држава.

Меркосурова резолуција о културном наслеђу из 2014. године, носи већи значај за нематеријално наслеђе овог подручја од претходно усвојеног акта. Иако је осмишљен систем ослоњен на Унесков, што би значило да нема речи о конкретној и озбиљној заштити. Свакако овај акт треба „кривити“ за постојеће, горе поменуте активности Меркосура по питању нематеријалног наслеђа у смислу формирања малопре поменуте листе. Напредак ове регионалне листе елемената наслеђа у односу на Унескове би био једино у смислу заједничког и потпуно једнаког приступа нематеријалном и материјалном наслеђу и њиховом инвентарисању.

Посве је занимљива и чињеница да се спремање чувеног мате чаја нашло на Меркосуровој листи, засебно, али и као део другог елемента, односно састојак у припреми другог пића. Са друге стране, на Унесковој листи се помиње само као део другог заштићеног елемента, а уписано наслеђе припада само једној држави.⁶⁸⁹ Делује да се његово изостављање може приписати раширености (баш као што је била ситуација са гријоима у Африци), те избегавању администрације по питању „елемента“ који је глобално познат. Но, подсетимо ли се танга, данас је овај плес готово заштитни знак Аргентине.

Поред економске и политичке сарадње, јачање и културних веза у овом блоку, представља препознату прилику за ближе повезивање и креирање чврсте базе за даљу будућност. Налажење заједничких тачака кроз историју у виду наслеђа, те креирање поменуте листе као да је ту управо из поменутог разлога. Конкретна заштита носилаца и пракси чини се да добија споредну улогу. Но, делује и да је питање колико и долази до те заштите, колико користи носиоци могу имати, али и да ли се заправо чланице повезују!? Не само једном се дешава да се Меркосуров мултинационални елемент претвара у упис једне државе на међународном нивоу (пр. плес ћамаме (*chamamé*)⁶⁹⁰). Право јединство у блоку би значило и пренос одабраних (већ горе поменутих) уписа на Унескову листу, а не међусобни ривалитет или барем недостатак сарадње.

Организација америчких држава (Оас) је и најзначајнија од поменутих с обзиром да не само да је светска најстарија регионална организација, него и броји највећи број чланица, када говоримо о Унесковом региону Латинске Америке и Кариба. Основана је четрдесетих година прошлог века, да би се ојачале политичке, економске, културне везе, промовисао мир, стабилност, демократија и развој. За причу о нематеријалном наслеђу посебно је значајна одредба оснивачке Повеље ове организације по којој се чланице појединачно и заједно обавезују да очувају и обогате културно наслеђе америчких народа.⁶⁹¹ Међутим, и поред утврђене обавезе држава, посматрајући рад ове регионалне организације и традицију дугу готово осамдесет година, чини се да је могла постојати већа прилежност приликом регулисања нематеријалног културног наслеђа.

⁶⁸⁸ Меркосуров протокол за културну интеграцију (Protocolo de integracion cultural del Mercosur MERCOSUR/CMC/DEC N° 11/96), Fortaleza, December 1996, <https://normas.mercosur.int/public/normativas/2057>, приступљено дана: 19. децембра 2024. године

⁶⁸⁹ Пример: Гуарани древно пиће, <https://ich.unesco.org/en/RL/practices-and-traditional-knowledge-of-tererere-in-the-culture-of-poha-nana-guarani-ancestral-drink-in-paraguay-01603>, приступљено дана: 24. марта 2024. године

⁶⁹⁰ Види: Ћамаме, <https://ich.unesco.org/en/RL/chamame-01600>, приступљено дана: 24. марта 2024. године

⁶⁹¹ Повеља Организације америчких држава (Charter of the Organization of American States), Bogotá, April 1948, <https://www.oas.org/dil/1948%20charter%20of%20the%20organization%20of%20american%20states.pdf>, приступљено дана: 25. марта 2024. године, члан 48

Конвенција о заштити археолошког, историјског и уметничког наслеђа Америчких нација, боље позната као *Конвенција из Сан Салвадора*, први је икада усвојен акт Организације посвећен култури. Усвојена 1976. године, у време доношења била је велики корак у смеру покушаја очувања наслеђа Латинске Америке, но данас бива критикована у литератури јер се сматра да јој је домаћај ограничен. Наиме, само отприлике трећина чланица ове организације је потписница, са изостанком неких моћних држава попут САД-а (што знајући њихову политику и правну регулативу и не треба да чуди).⁶⁹² По питању заштите нематеријалног културног наслеђа, слободно можемо рећи да тешко да има некакве конкретне користи. Како је фокусирана на спречавање нелегалног извоза и увоза културних добара, попут *Конвенције из 1970. године*, може пружити само посредну заштиту објектима значајним за носиоце приликом извођења пракси, под претпоставком да носе сакралну или неку другу вредност, те да их носиоци не сматрају потрошним и лако заменљивим.

Дуги низ година је требало да прође да би био усвојен наредни акт из ове сфере - *Мексичка декларација о културној разноврсности и развоју* из 2004. године. Читајући почетак акта наилази се на освежење у виду прокламовања укључивања урођеничких и афричких култура у културне дијалоге ради промовисања поштовања, уз настојање елиминисања свих облика дискриминације.⁶⁹³ Међутим, ентузијазам аутора као да убрзо опада јер су нематеријално и материјално наслеђе за потребе акта само привидно обједињени. У преамбули може наћи подсећање да очување културног наслеђа у целини, у свим његовим формама помаже промовисање културне разноврсности.⁶⁹⁴ Међутим, овде се и завршава било какав осврт на оно нематеријално. Даљи фокус аутора на наслеђе се завршава на јачању сарадње између потписница ради спречавања недозвољеног промета културних добара.

Донета у средини где је сиромаштво један од већих проблема, *Мексичка декларација из 2004. године*, попут низа инструмената из Африке, користи културу за неки виши циљ, те ни не чуди што је фокус бачен на креативне и културне индустрије. Шта више, Оас се није зауставио само на овој декларацији када је реч о покушајима да искористи сопствено културно богатство као лек против сиромаштва. Наиме, правни акти донети у наредним годинама (попут *Декларације из Нуево Леона* из исте године, *Декларација из Мар дел Плате* од наредне године, па и *Декларација из Порто оф Спејна* из 2009. године), сви имају за циљ превазилажење економских тешкоћа, заштиту најугроженијих, јачање демократске владавине, итд. али подједнако сви виде културну разноврсност, па и културно наслеђе као један од фактора у борби против наведеног.

Све у свему, имајући на уму средину за чије потребе је акт донет несумњиво је да би и нематеријално наслеђе могло дати свој допринос одрживом развоју, а како су поменути, касније донети акти, тога свесни, може се само претпоставити да свест доносилаца није била сазрела у време састављања *Мексичке декларације из 2004. године*.

Поред правних, још пар политичких докумената Организације америчких држава дотиче се у одређеној мери нематеријалног наслеђа. *Концептуални документ о министарској теми: култура и улога урођеничких народа* из 2006. године препознаје значај урођеничких култура на америчким документима, но по питању нематеријалног наслеђа пружа доста скроман осврт. Поред стандардног прегледа културних политика и могућности урођеничких народа да утичу на

⁶⁹² Види: Потписнице Конвенције о заштити археолошког, историјског и уметничког наслеђа Америчких нација (Signatories and Ratifications: Convention on the Protection of the Archeological, Historical, and Artistic Heritage of the American Nations (Convention of San Salvador)), <https://www.oas.org/juridico/english/sigs/c-16.html>, приступљено дана: 25. марта 2024. године

⁶⁹³ Мексичка декларација о културној разноврсности и развоју (Declaración de México sobre la Diversidad Cultural y el Desarrollo, у фуснотама: Declaración de México), <https://culturapedia.com/wp-content/uploads/2020/09/2004-diversidad-cultural.pdf>, México, Agosto 2004, приступљено дана: 25. марта 2024. године, преамбула

⁶⁹⁴ *Ibid.*

њих, извршена је и систематизација основних знања о природи и поимања света (за која се чини да су додуше више корисна припадницима осталих народа него самим урођеничким заједницама). Охрабрујућ је моменат у документу где се наводи да су принципи, вредности, па и урођеничка знања пренети у неке званичне уџбенике (пр. Мајански језик, календар, математика, итд.).⁶⁹⁵ Ипак, део посвећен нематеријалном наслеђу бива потпуно разочаравајућ, с обзиром да делује да је на делегацију Гватемале највећи утисак оставила чињеница међугенерациског преноса.⁶⁹⁶ Делегација САД-а је подсетила на неопходност очувања и заштите и нематеријалног наслеђа, као неопходног за разумевање прошлости, обогаћивање садашњости и припремање будућности.⁶⁹⁷ Остаје само нада да ће САД поставити пример и другим државама и то како на региону коме припада од стране категоризације Унеска, тако и као чланица Организације америчких држава.

Седми Самит Америка одржан у Панаму 2015. године, као да је успео да повеже идеје економског опоравка и развоја и заштите нематеријалног наслеђа, но без уласка у детаље.⁶⁹⁸ Наведено је, изгледа, остављено чланицама да даље разраде током билатералних и мултилатералних регионалних сарадњи.

Селак, Заједница латиноамеричких и карибских држава, постоји тек нешто мало више од деценије, а за то време није усвојила регулативу посвећену нематеријалном културном наслеђу. За сада, како Ликсински наводи значајна су два документа ове организације: *Акциони план 2014* се односи на целу организацију, али посвећује део нематеријалном културном наслеђу, па подвлачи неопходност његове заштите и то оног што припада урођеничким народима, потомцима афро заједница и другим заједницама са тог географског подручја које сада чине део латиноамеричког и карибског идентитета, док се *Акциони план за културу 2015-2020* окреће грађњи регионалног идентитета око урођеничких заједница.⁶⁹⁹

По неким тврдњама, Селак је и основан као противтежа Оасу да би се смањио политички утицај САД-а, што се преливао и на нематеријално наслеђе. Експерти Организације америчких држава, пореклом из САД-а, су за потребе Карибских држава израдили предлоге модела закона о културном наслеђу, као и методе инвенторисања на националном нивоу по узору на сам САД. Колико је то применљиво на Карибске државе је упитно, с обзиром да су структура друштва, али и приступи култури доста различити у односу на оне у САД-у. Остаје да се види коме ће се Карибске државе приклонити. Хоће ли се приклонити и подлећи политичким притисцима САД-а? Да ли ће можда на крају комбиновати Унесков и приступ САД-а када је реч о њиховом сопственом нематеријалном наслеђу? Или ће пак Селак довољно ојачати, те усвојити неки нови, сопствени, регионални приступ?!

Сумирамо ли елаборирано, може се извести закључак да заштита нематеријалног културног наслеђа на Унесковом региону Латинске Америке и Кариба, бива недовољно развијена и далеко од стандарда постављеног од стране Унеска. Поредићи са осталим областима, напреднија

⁶⁹⁵ Концептуални документ о министарској теми: култура и улога урођеничких народа (Concept Paper for the Ministerial Theme Culture and the Role of Indigenous Peoples in the Americas Presented by the Delegation of Guatemala for the Third Inter-American Meeting of Ministers of Culture and Highest Appropriate Authorities, у фуснотама: Концептуални документ из 2006. године), Montreal, November 13-15, OEA/Ser.L/V/II.06 Doc. 16/1, члан 3.4

⁶⁹⁶ Концептуални документ из 2006. године, члан 3.5

⁶⁹⁷ Финални извештај са припремног састанка за Трећи међуамерички састанак министара културе и највиших званичника (Final Report Preparatory Meeting of the Third Inter-American Meeting of Ministers of Culture and Highest Appropriate Authorities), Washington, August 17- 18, 2006, OEA/Ser.L/V/II.06 Doc. 16/1, члан 3.4

⁶⁹⁸ Види: Налог за предузимање акције са Седмим самитом Америка, „Prosperity with Equity: The Challenge of Cooperation in the Americas” – Mandates for Action, Seventh Summit of the Americas, Panama City, April 10-11, 2015, OEA/Ser.E, CA-VII/INF.4/15, Section Citizen Participation, члан 4

⁶⁹⁹ L. Lixinski, 2020, 897

је у односу на Арапски регион, с обзиром да он нема ниједан регионалан акт посвећен сопственом наслеђу, а попут Афричке регије користи културу и нематеријално наслеђе за битнији циљ - борбу против сиромаштва, а у односу на неке државе Пацифика, односно САД, чак и заостаје, с обзиром да урођеничке заједнице као носиоци наслеђа немају адекватан третман, нити остварена сва људска права у државама које настањују. Подручје карактерише и велики број активних регионалних организација, са сопственим, а међусобно различитим приступима наслеђу или боље речено у неким случајевима потпуним недостатком истих. Ниједан од тих начина управљања и заштите нематеријалног наслеђа није без мане, нити односи превагу у односу на остале, а на случају Оаса и Селака постоји стрепња да може доћи и до отворено, чак и намерно опречних ставова. Постоји и велики политички утицај Сједињених Америчких Држава, и то не само у виду притисака на Андску заједницу због узгајања коке, него и утицаја на унутрашње правне акте држава и начине инвенторисања. Похвалан је здрав став према колонијалном наслеђу, но постоји стрепња да ће овакви, ноншалантни ставови према целокупном нематеријалном наслеђу временом оставити последице и на те елементе. *Summa summarum*, с обзиром на ситуацију на континенту (горући проблем сиромаштва, неретко неразрешен статус урођеничких заједница и доприноса њиховог наслеђа оном целокупном на нивоу државе, засебне политике организација, итд.) чини се да би за почетак имплементирање Унесковог система као модела (с обзиром да су готово све државе потписнице *Конвенције из 2003. године*) био добар први корак у регионалној заштити.

VII ОСВРТ НА ИЗВОЂАЧКЕ УМЕТНОСТИ

Конвенција из 2003. године као једно од својих тела предвиђа и Међувладин Комитет за очување нематеријалног културног наслеђа (Комитет), а улога му се између осталог огледа у промовисању њених циљева, охрабривању имплементације и надзора том приликом, али и указивања на најбоље праксе и давање препоруке о мерама очувања.⁷⁰⁰ *Оперативне директиве* даље наводе да након предлога држава потписница, Комитет разматра да ли ти програми, пројекти или активности што чине предлог, обухватају очување, рефлектују принципе и циљеве акта, доприносе одрживости нематеријалног наслеђа, укључују заједнице, групе, појединце вољне да учествују у дисеминацији, служе као добар подрегионални, регионални или међународни модел, да би на крају били подложни процени резултата.⁷⁰¹ Тек уколико поменути испуњава све наведене услове може бити апострофиран као добар пример и другим потписницама, да би и оне покушале да примене истакнути систем очувања на својој територији. Имајући наведено у виду, наредни редови ће служити за разматрање добрих примера извођачких уметности истакнутих од стране Комитета, а разврстаних по Унесковим регионима, последица малопре елабориране међународне и регионалне правне заштите, али и засебног ангажовања држава, те појединачних напора заједница и носилаца, као једних од најзаслужнијих за опстанак пракси до данас. Поред тога, биће представљени и мултинационални уписи, као и добар пример очувања оплемењујуће истакнуте праксе извођачких уметности пореклом са Новог Зеланда, као државе која се није укључила у глобални систем заштите, него је изнедрила сопствени. Разлог посебног истицања добрих

⁷⁰⁰ Конвенција из 2003. године, члан 7

⁷⁰¹ Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године – издање из 2022. године, I.3, члан 7

примера очувања и заштите извођачких пракси на регионалном нивоу јесте у чињеници, да управо они треба да представљају стандард и за друге елементе већ уписане на листе, али и оне који се тек налазе у поступку регистрације.

Комитет има још један постављен задатак, а то је установљивање, вођење, па чак и самостално пријављивање елемената на листу оних којима је потребно хитно очување. Стога, кроз наредне редове биће поменути и они елементи извођачких уметности, регистрованих на ове листе, размотрени по Унесковим регионима. Посматрајући *Листу елемената којој је неопходно хитно очување*, уочава се велики проценат пракси што припадају извођачким уметностима, штавише, њихов број у десетинама превазилази добре примере очувања подвучених од стране Комитета.

Међу праксама како са једне, тако и са друге листе наћи ће се и примери извођачких уметности, створених управо асимилацијама. У том смислу биће занимљиво посматрати како је њихов развој текао до данашњег дана, односно напоре држава за омогућавањем даљег рекреирања у случајевима када су „ислужиле“ своју сврху, те долази до њиховог лаганог јењавања. Све у свему, повлачење паралеле између елемената са датих листа, било да су продукт асимилација или не, представља добру основу за унапређење установљених облика заштите.

1. Добри примери и угрожене праксе Азије и Пацифика

Јединствене регионалне организације што би делала на овом простору нема, што за последицу има и непостојање обједињеног регионалног приступа заштити нематеријалног културног наслеђа. Доминација меких аката је више него очигледна. Поврх тога, подручје Пацифика карактерише чак и околност да две водеће државе нису биле вољне да ратификују водећи међународни правни инструмент из сфере заштите нематеријалног културног наслеђа. Уз ту констатацију, јасно је да заштита пружена од стране држава фигурира као круцијална, а ту се посебно истиче културна политика Јапана, а потом и Новог Зеланда. Чињеница је да је Јапан један од глобалних пионира у погледу културне политике, а последично и заштите нематеријалног културног наслеђа. Међутим, колико год да преставља узор на међународној сцени у погледу система управљања, чини се да ипак није успео да изврши већи утицај на подручје Азије и Пацифика, у смислу постављања примера осталим актерима. Последица тога је да тренутно постоји само један добар пример извођачких уметности истакнут од стране Комитета. Просто очекивало би се да је истакнуто више њих, с обзиром на чињеницу да носиоци овог Унесковог региона још увек живе своје наслеђе. С тим на уму, наредни редови биће посвећени једином елементу, добром примеру културне политике управљања праксом са азијског тла.

Нонгак (*nongak*), представља праксу нематеријалног наслеђа из домена извођачких уметности, пореклом са територије Јужне Кореје. Терминолошки је доста проблематичан израз с обзиром да се у литератури неретко може наићи и на збирни назив „пангмул (*p'ungmul*)“, с обзиром да се „нонгак“ приписује периоду јапанске окупације, контроле становништва, начина живота, те уопште поимања ове корејске праксе.⁷⁰² Шта више, постоје наводи да се јапанска власт

⁷⁰² Katherine In-Young Lee, „Encounters with Samulnori: The Cultural Politics of South Korea's Dynamic Percussion Genre“ (doctoral dissertation), Harvard University, Faculty of Arts and Sciences, Boston, 2012, 65-66

заправо трудила да потисне ову врсту уметности, ипак она је успела да опстане до данас. Но, имајући у виду да је на *Репрезентативну листу* Унеска регистрован као „нонгак“ у даљем тексту ће овај израз бити коришћен. У питању је извођачка уметност где су укључени плес, музика, драма, па чак и одређени елементи акробације.⁷⁰³ Заправо перкусионистичка историја ове земље датира још од трећег века нове ере, а нонгак је настао као контраст традиционалној аристократској, што је припадала дворовима, владарима, па чак и оним генерално писменим становницима земље. Извођен је да би пратио многе аспекте традиционалног живота попут радова на пољима, побољшање међусобних односа у заједници, забављање, поштовање духова, истеривање оних злих, слављење сезонских пољопривредних радова.⁷⁰⁴ Наводи се и да је до осамдесетих година XX века само четири групе практиканата успело да преживи, а да директно има везе са прошлошћу.⁷⁰⁵ Културна политика Републике Кореје, је стога тада ставила себи у задатак да се усмери ка заштити ове врсте традиционалне уметности. Успели су у популаризацији тако да су данас изведбе емитоване на телевизији, извођачи бивају препознати и уважени, гостују на фестивалима, а организовано је чак и друштво за заштиту са шест извођачких група. Регионална заштита, па и она снабдевена међународним инструментима представља додатан оквир, за напор уложен од стране државе. Заправо, за извођаче упис на *Репрезентативну листу*, као и на случају хрватских Звоничара, представља чисто додатно признање за њихов труд и залагање, као и вредност елемента.

Паралелно са истицањем овог доброг примера, на азијском региону се могу наћи и примери виђени за хитну заштиту услед претњи модерног доба. Заправо, број елемената извођачких уметности са листе оних којима је неопходно хитно очување у поређењу са другим регионима не делује да је нешто мањи. Стога, наредна два примера осликавају покушаје ревитализације пракси са азијског тла.

Монголија, као далеко сиромашнија држава, са мање развијеном културном политиком и већим бројем пракси којима је неопходно хитно очување, дом је првој традиционалној извођачкој уметности. У питању је дуга фолк песма извођена помоћу кружног даха, практикована од стране номадских племена поносних на своје наслеђе и начин живота.⁷⁰⁶ Данас је угрожена услед пада броја припадника заједнице, малог броја носилаца, углавном у познијим годинама, али и околности да се ова врста песме-даха изводи само на пролеће, у случајевима када мајка камила доноси на свет бебу, и одлучи да је одбаци.⁷⁰⁷ Државни органи Монголије приступају очувању тако што упознавају ширу јавност са праксом, извршили су документовање, али се и труде да

⁷⁰³ Види: Нонгак, оркестарска музика заједнице, плес и ритуали Републике Кореје, <https://ich.unesco.org/en/RL/nongak-community-band-music-dance-and-rituals-in-the-republic-of-korea-00717>, приступљено дана: 6. маја 2024. године

⁷⁰⁴ Edward R. Canda, *Gripped by the Drum: The Inspiring Artistry of Master Percussionist Kim Byeong Seop in the Korean Tradition of Nongak*, Lawrence: University of Kansas Libraries, 2023, 2

⁷⁰⁵ Keith Howard, „Why Do It That Way? Rhythmic Models and Motifs in Korean Percussion Bands“, *Asian Music* Vol. 23 No. 1, Autumn, 1991 - Winter, 1992, 4

⁷⁰⁶ Види: Дуга фолк песма извођена техником кружног даха, <https://ich.unesco.org/en/USL/folk-long-song-performance-technique-of-limbe-performances-circular-breathing-00543>, приступљено дана: 6. маја 2024. године

⁷⁰⁷ Извештај Монголије о статусу Ритуала наговарања камила, Report on the Status of an Element Inscribed on the List of Intangible Cultural Heritage in need of Urgent Safeguarding no. 0206300003 date: 22th December 2023, <https://ich.unesco.org/en/state/mongolia-MN?info=periodic-reporting#usl-0571-2024>, приступљено дана: 7. маја 2024. године

повећају број камила, како би и носиоци имали више шансе за пренос наслеђа. Имајући у виду да су у питању номадске сточарске заједнице, где се носиоци углавном рађају у њима, те нема придруживања појединаца и преузимања пракси, давање прилика и подршка припадницима рођеним у њој да наставе свој начин живота једини је начин за очување.

Индонезија је још једна азијска држава што има проблем са нестанком једне од својих извођачких уметности. У питању је врста плеса под називом Саман (*saman*), примарно естетски оријентисан уз задатак да објасни социо-религиозни, филозофски, нормативни и етички аспект живота Аћениза. Развио се у XIII веку са доласком ислама, а имао је социо-културну функцију као резултат акултурације исламске културе донете од стране трговаца и учењака са Блиског Истока и постао средство ширења ислама.⁷⁰⁸ Данас, како Унеско наводи служи слављењу националних и религиозних празника и учвршћивању веза између припадника различитих села.⁷⁰⁹ Упитно код овог плеса је то што се сматра претежно мушким, те није оправдано да жене учествују у изведбама, јер се сматра да је за њих превише захтеван, због потребе за брзим извођењем уз снажне ударце у груди.⁷¹⁰ Но, упркос томе, модерно доба доноси и нове погледе на свет, па су и жене полако почеле са практиковањем, иако још увек изведбе мушкараца добијају више на пажњи. Највећи проблем на коме Индонезија тренутно ради јесте ревитализација простора у коме се практикује овај плес. Наиме, мерса (*mersah*) не само да је место за учење, вежбање и пренос традиције, него и окупљања заједнице, а недостатак поменутог аутоматски води и мањку прилика за рекреирање.⁷¹¹ Када се сумира, посве је занимљиво посматрати нестанак једне од праксе заслужне за ширење ислама у данас претежно муслиманској држави. Чини се да ће држава морати да уложи додатне напоре или пак на другачији начин испланира сопствену културну политику, јер делује да носиоци ипак налазе другачије начине да се повежу и задовоље своје потребе за изградњом идентитета и естетиком.

Један светао пример са азијског подручја долази из Кине, далеко моћније, богатије државе, са више ресурса која је водила битку за очувањем једне од својих пракси и успела да победи. У питању је Хеџен Јимикан (*Hezhen Yimakan*) причање прича, својствена једној од заједница северно-источне Кине, која ова предања користи за величање прошлости, грађење идентитета, интегритета, лов, риболов, шаманистичке ритуале.⁷¹² Хеџен заједница спада у једну од најмањих етничких мањина Кине, са тек преко пет хиљада припадника, али и дубоко увреженом традицијом риболова, али и умећем производње одеће од рибље коже, веома цењене и тражене у Кини, али и иностранству.⁷¹³ Пракса је уписана 2011. године као изузетно хитна, јер је у том тренутку било

⁷⁰⁸ Kurnia Humaizi, Fikarwin Zuska, „Potential of Saman Dance in Tourism Development in Gayo Lues Regency, Aceh Province“, *International Journal of Research and Review* Vol. 8 Issue 10, 2021, 301-302

⁷⁰⁹ Види: Саман плес, <https://ich.unesco.org/en/USL/saman-dance-00509>, приступљено дана: 7. маја 2024. године

⁷¹⁰ Hardi Alunaza Mentari, „Characteristics of Spiritual and Social Values in Saman Dance Culture in Gayo Community“, *Al Qalam: Jurnal Ilmiah Keagamaan dan Kemasyarakatan* Vol. 16, No. 1, 2022, 134

⁷¹¹ Извештај Индонезије о статусу Саман плеса, Report on the Status of an Element Inscribed on the List of Intangible Cultural Heritage in need of Urgent Safeguarding no. 0676 date: 15th December 2023, <https://ich.unesco.org/en/state/indonesia-ID?info=periodic-reporting#usl-0537-2024>, приступљено дана: 7. маја 2024. године

⁷¹² Види: Хеџен Јимикан причање прича, <https://ich.unesco.org/en/USL/hezhen-yimakan-storytelling-00530>, приступљено дана: 7. маја 2024. године

⁷¹³ Види: Han Man, „The Intangible Cultural Heritage of Chinese Ethnic Minorities: Taking the Fish Skin Culture of the Hezhen people as an Example“, *Journal of Education and Educational Research* Vol. 2 No. 3, 2023, 118-122

само пет носилаца. Међутим, како заједница прихвата и заинтересоване појединце другог порекла, уз напоре државних органа, број носилаца је током једне деценије, порастао на чак деведесет и шест, старости углавном око четрдесет година, те је дат предлог да буде пребачена на *Репрезентативну листу*.⁷¹⁴ Моменат успешног очувања преношења ових традиционалних прича за Кину представља победу не само на плану културне политике, него и унапређења њене економије, јер се између осталог и овим путем даље преносе знања о производњи ове тако цењене коже.

Окренемо ли се за тренутак регији Пацифика, Нови Зеланд како је већ било истакнуто ипак предњачи у заштити и промовисању наслеђа у односу на Аустралију, а то се најбоље може видети и на примеру сада већ светски познатог Хака (*haka*) плеса, „амбасадора“ ове земље. Како ова држава није потписница *Конвенције из 2003. године* поменути се не налази ни на једној од листа, али то не значи да држава није обавила чак и бољи посао у заштити поменуте извођачке праксе од неких других чији су елементи званично регистровани на *Репрезентативну листу*. Први записи о овом плесу могу се наћи код истраживача још у првој половини XIX века, који су били фасцинирани и заинтригирани. Хака се односи на плес и песму, али има доказа да се може изводити и без плеса, мада не и обрнуто јер је главна функција плеса да нагласи речи. Тако су покрети стопала ту да би пазили на време, тако да се углавном они огледају у ударању о под, док покрети рукама су кључни, али више у смислу пантомиме да би илустровали осећања речи.⁷¹⁵ Фокус овог плеса је пре свега на телу, те су зато традиционално носиоци приликом извођења наги. Урођеници заправо виде тело као „сидро“ за овај свет, у смислу материјалне реалности и субјективног осећаја његовог кушања.⁷¹⁶ Прекривени су тетоважама, што уме да одаје застрашујући утисак за оне који га први пут посматрају, али у маорској култури, оне су заправо добродошле, означавају припадност, социјални статус, па чак се сматра и да чувају кожу од Сунца. Превасходно је био ратнички плес, али се практиковање раширило па се данас неретко може видети и у неким приликама попут фудбалских утакмица, доделе диплома, постављења на функцију, итд.

Како се из наведених примера може видети успех у заштити, па и очување неког елемента зависи од много фактора - међународне арене, регионалних приступа, али и могућности држава, као и њиховог става. Нови Зеланд иако има засебне правне инструменте и није ратификовао ни онај најбитнији међународни за област нематеријалног наслеђа, а ни низ регионалних са азијског подручја ипак предњачи у заштити и поставља пример осталим државама.⁷¹⁷ Шта више, чак ни национални прописи се уколико их упоредимо ни по чему не издвајају у односу на акте осталих држава - припадника овог региона или чак других региона. Разлика је превасходно у вишевековном приступу одликованом толеранцијом, те је последица тога и данашња културна политика са свим програмима и стратегијама која заправо подстиче заштиту, преношење и ширење нематеријалног културног наслеђа урођеника. Ова острвска држава то чини путем раније Тим својим деловањем готово да се чини да може парирати Јапану, који практично диктира како

⁷¹⁴ Извештај Кине о статусу Хецен Јимикан причању прича, Report on the Status of an Element Inscribed on the List of Intangible Cultural Heritage in need of Urgent Safeguarding no. 0673 date: 15th December 2023, <https://ich.unesco.org/en/state/china-CN?info=periodic-reporting#usl-0558-2024>, приступљено дана: 7. маја 2024. године

⁷¹⁵ Види: Suzanne Youngerman, „Maori Dancing since the Eighteenth Century“, *Ethnomusicology* Vol. 18 No. 1, 1974, 82-83

⁷¹⁶ Vincent Clement, „Dancing bodies and Indigenous ontology: what does the haka reveal about the Maori relationship with the Earth?“, *Transactions of the Institute of the British Geographers* vol: 42 issue 2, 2017, 321

⁷¹⁷ Ближе описани инструменти културне политике Новог Зеланда се налазе у поглављу VI под називом „Приступи нематеријалном културном наслеђу по регионима“, потпоглавље 1. Азија и Пацифик.

једна ваљана културна политика са избалансираним инструментима треба да изгледа. Самим тим се може закључити да су међународни инструменти, као и они регионални ту да дају правни оквир, уколико држава сама већ нема трасиран смер. У сваком случају, примена онда мора бити прилежна и свесна специфичности извођачких уметности и њихове еволуције, пређашњих и садашњих потреба да би дала резултате.

2. Угрожене праксе Арапских држава

Арапско подручје једино је од пет Унескових где Комитет налази да ниједан елемент не испуњава услове да би био истакнут као добар пример осталим потписницама. Наведено и не чуди, и поред активности Алеска и Исеска, имајући у виду ипак околност да је регионална културна политика конципирана на такав начин да иако дели вредности и негује заједништво, не постоји усаглашеност у смислу усвајања макар једног заједничког правног инструмента. Заправо, једино где овај регион предњачи у односу на друге јесте управо ангажованост ове две организације усмерена на окупљање и грађење блиских веза међу земљама региона, што резултира и заједничким уписима. Но, ваља овом приликом нагласити и да су превасходно у питању већ доста глобално раширене и популарне праксе, којима није потребно обезбедити посебне услове, нити покренути програме ради њиховог очувања и даљег преношења.

Са друге стране на арапском регионалном подручју се налази на примере што вапе за хитним очувањем. Први би био борилачки плес пореклом из Марока-Таскивин (*taskiwin*), назив добио по одећи носилаца током извођења.⁷¹⁸ Налази се да му је главна претња глобализација, с обзиром да данас постоји веома мали број практиканата, као и да млади нису вољни да га науче. Напори власти се свode углавном на подстицање удружења са задатком да даље преносе знање, организацију фестивала и привлачење младих овој пракси. Иако се тек очекује извештај 2025. године о оствареним успесима поменутих акција, чини се да би проширивање поља деловања па макар то било и на упознавање шире јавности путем аудио, видео, фото материјала, предавања о култури заједнице или пак других облика подстицања носилаца свакако помогло. Како у овом случају не постоји спољни угрожавајући фактор у смислу конкретне претње, него је у питању глобализација, правна заштита може пружити само одрешене руке за делање.

У још незгоднијем положају налази се елемент пореклом из Сирије - Позориште сенки, а разлог томе је што је тренутно на свету остао само један носилац, који се нада да ће успети да очува своју уметност. Изводи се по фестивалима, позориштима, различитим врстама прослава, па чак и кафићима.⁷¹⁹ Лутке носилац сам прави, користећи текстил, чипку, дрво, бојећи их природним бојама. Сама изведба представља сатиру друштва, уз елементе поезије, прозе, музике и песме. Заправо, техника позоришта сенки је често инспирисана бројним песницима, пре свега Суфијима,⁷²⁰ тако да је незаобилазан и јак религиозни (муслимански) утицај. Традиционално се преноси са оца на сина, но како је пракса одиста угрожена једна од мера је и укључивање у школски план и програм.

Наредна у низу угрожених пракси са Унескове листе, а пореклом са арапског подручја долази из Египта. У питању је још једна врста позоришта, овога пута луткарско Ал-Арагоз (*Al-Aragoz*). Назив добија по главном лику-лутки, а попут претходног елемента циљ је дати на

⁷¹⁸ Види: Таскивин-борилачки плес са запада Атлатских планина, <https://ich.unesco.org/en/USL/taskiwin-martial-dance-of-the-western-high-atlas-01256>, приступљено дана: 9. маја 2024. године

⁷¹⁹ Види: Позориште сенки, <https://ich.unesco.org/en/USL/shadow-play-01368>, приступљено дана: 9. маја 2024. године

⁷²⁰ Shmuel Moreh, „The Shadow Play ("Khayāl al-Zill") in the Light of Arabic Literature“, *Journal of Arabic Literature* vol. 18 issue 1, 1987, 61

комичан начин критику, овога пута египатског друштва.⁷²¹ Историја му је посве занимљива, па попут индонежанске извођачке уметности има мултикултуралних елемената и као и сваки пут када не може доћи до договора између носилаца, па и држава, и апропријације. Наводи се да је султан Селим, владар Египта 1517. године био толико забављен да је мотивисао Египћане да прошире праксу и на Турску, те да је данас то турска традиција названа Карагоз (*karagoz*).⁷²² Популарност креће да губи са појавом телевизије, седамдесетих година прошлог века, а данас је то управо једно од средстава његовог популаризовања. Тако је чак осмишљена и надасве занимљива документарна драма названа „Легенда Арагоза“,⁷²³ а акције очувања обухватају и отварање посебног центра посвећеног овој врсти уметности.

Summa summarum, активности на нивоу држава у циљу очувања елемената извођачких уметности којима је неопходно хитно очување варирају у зависности од могућности и степена развоја културних политика, па и права као њеног инструмента. Регионалне координиране акције нема, али с обзиром на активности Алеска и Исеска, у том смислу би се могао дати предлог у смислу узајамног помагања угрожених елемената. За сад се чини да како су извођачке уметности углавном везане за државе понаособ, не постоји неки већи интерес за регионалном промоцијом, те њиховом заштитом.

3. Добри примери и угрожене праксе Африке

Афрички континент се попут азијског, може похвалити само једном праксом са Унескове листе добрих примера. У питању је Ритуални плес краљевских бубњева, изузетно популаран кроз историју, а и данас, који цела популација препознаје као део идентитета и наслеђа.⁷²⁴ Изузетно је компликован и захтеван за извођење и само мајстори су могли да га изводе. Управо због тога су и добијали титулу племства у друштву Бурундија, но дешавало се да након једномесечне Мвани церемоније, посвећене поштовању краљева и предака, они умру од исцрпљености, па је тако та титула често прелазила из руке у руку.⁷²⁵ Исто тако и процес прављења самих бубњева је изузетно компликован, од природних материјала, кравље коже и дрвета, а нико није могао да их наручи или произведе без наредбе краља, који је једини имао ту привилегију, као и да извођачи свирају само за њега.⁷²⁶ Данас је ситуација нешто другачија, користе се у културне и политичке сврхе, али још битније у сврху социјалне кохезије. Тако, чак и жене полако налазе своје место међу извођачима, иако је то раније у строгом патријархалном друштву Бурундија било забрањено.

На први поглед јасно је да културна политика овог региона нема везе са успехом овог елемента у смислу истицања на међународној сцени од стране Унеска. Шта више, с обзиром на

⁷²¹ Види: Ал-Арагоз, традиционално луткарско позориште, <https://ich.unesco.org/en/USL/traditional-hand-puppetry-01376>, приступљено дана: 9. маја 2024. године

⁷²² Nashaat Hussein, „The Revitalisation of the Aragoz Puppet in Egypt: Some Reflections”, *Popular Entertainment Studies* Vol. 3 Issue 1, 59

⁷²³ Види: Vincenzo Maselli, „Puppets’ Tales. New Design Perspectives for a Multimedia Archive of a Humanity’s Intangible Heritage” in *Multidisciplinary Aspects of Design Objects, Processes, Experiences and Narratives* (edited by Francesca Zanella, Giampiero Bosoni, Elisabetta Di Stefano, Gioia Laura Iannilli, Giovanni Matteucci, Rita Messori, Raffaella Trocchianesi), Cham: Springer, 2024, 72

⁷²⁴ Види: Ритуални плес краљевских бубњева, <https://ich.unesco.org/en/RL/ritual-dance-of-the-royal-drum-00989>, приступљено дана: 11. маја 2024. године

⁷²⁵ Види: Janet Sharp, „Culturally-Relevant Algebra Teaching: The Case of African Drumming”, *The Journal of Mathematics and Culture* Vol. 2 issue 1, 2007, 41-42

⁷²⁶ Види: Audace Mbonyingingo, Ntiranyibagira Constantin, „Beating Drums or Beating Women? An Analysis of the Drum Universe in Burundi”, *Journal of Postcolonial Writing and World Literatures* Volume 1, Issue 1, 2020, 20-21

сврху описане извођачке уметности ни поменуто регионална политика га не може накнадно искористити за своје циљеве. Уз то, чини се да је заслужнија, чак и од у претходном поглављу елабориране правне заштите, дубоко укоренења традиција и популарност елемента.

Приликом разматрања ситуације афричке области не би ваљало прескочити ни далеко бројније угрожене елементе извођачких уметности. Па тако, прва у низу разматраних би била усмена традиција под називом Когере (*koogere*), пореклом из Уганде, пореклом од женског поглавице етничке мањине, коришћена пре свега као средство преношења друштвене филозофије и знања уз величање женске магије и хероизма.⁷²⁷ Наведено је надасве занимљиво из два разлога. Први би био успех у уносу угрожене традиције једне етничке мањине на Унескову листу угрожених елемената те потоњи труд око ње, што је касније држави чак омогућило и да дати елемент искористи као једну од туристичких атракција из своје понуде.⁷²⁸ Други моменат је управо околност да је жена носилац и то не само битне праксе него и улоге у друштву, што је посве другачије од ситуације у другим бројним традиционалним афричким, али и заједницама широм планете.

Нешто јужније од Уганде, Мозамбик, место је порекла једне извођачке уметности уско испреплетане са битном социјалном праксом. У питању је плес под називом Мапико, део традиционалног прелаза из пубертета у одрасло доба, симболизује људски дух, хармонију са космосом, али и средство за превазилажење страха.⁷²⁹ Током времена је прошао кроз разне трансформације-економске, социјалне, културне, услед спољашњих утицаја. Но, једна од занимљивијих је чињеница да се као једно од средстава очувања користи и његова адаптација за позориште, те на тај начин вршење дисеминације. Одабир начина очувања можда јесте у складу са правним актима, али питање је његове успешности и адекватности. Ту се мисли преваходно на очување његове аутентичности и изворне сврхе, али и осећања носилаца. За њих његова сврха није забављање публике, него преношење предачких уверења и веровања. Унеску поднетих периодичних извештаја још увек нема, те се тек 2027. године може очекивати какав резултат је поменуто донело.

Боцвана представља државу са богатим материјалним, али и нематеријалним културним наслеђем. Она га штавише неретко посматра као битне факторе у својој туристичкој понуди, али и спољној политици. Њено нематеријално културно наслеђе је толико богато, да се из сваког од домена предвиђених *Конвенцијом из 2003. године* на територији ове земље могу наћи бројни елементи чији су носиоци бројне етничке групе. Шта више, Боцвана на својој националној листи броји чак преко четири стотине пракси.⁷³⁰ На жалост, ниједна од њих се данас није нашла на *Репрезентативној листи*, али неколицина њих се налази на *Листи наслеђа којем је неопходно хитно очување*.

⁷²⁷ Види: Когере, усмена традиција етничких мањина Уганде, <https://ich.unesco.org/en/USL/koogere-oral-tradition-of-the-basongora-banyabindi-and-batooro-peoples-00911>, приступљено дана: 11. маја 2024. године

⁷²⁸ Eleni Polymenopoulou, „Indigenous Cultural Heritage and Artistic Expressions: “Localizing” Intellectual Property Rights and UNESCO Claims“, *Canadian Journal of Human Rights* vol. 6 no. 1, 2017, 107

⁷²⁹ Види: Мапико плес, <https://ich.unesco.org/en/USL/ingoma-ya-mapiko-01996>, приступљено дана: 11. мај 2024. године

⁷³⁰ Byron A. Brown, „The Politics of cultural heritage and its packaging for tourist consumption in Botswana“ in *Botswana Cultural Heritage and Sustainable Tourism Development: A Handbook of Theory and Practice* (edited by Byron A. Brown, Lelokwane L. Mokgalo, Tsitsi Chipfuva), Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2020, 72

Традиционална музика Боцване, као и плес ретко су били цењени током европске колонијалне ере, тако да о њој има мало података из тог периода, али су наставили да буду интегрални део нематеријалног наслеђа ове земље-утиснутог у умове и сећања људи, где данас налазе изразе у религиозној, фолк, али и модерној музици.⁷³¹ Сеперу фолк плес би тако била још једна у низу интересантних, а угрожених пракси из домена извођачких уметности нематеријалног културног наслеђа етничких мањина Боцване што је рекреирана до данас. Укључује певање, плес, свете ритуале, а изводи се заједно од стране мушкараца и жена током битних догађаја у животу заједнице.⁷³² Модернизација, расељавање припадника заједнице услед непостојања инфраструктуре, али и потраге за бољим животом су једни од разлога што пракса полако нестаје. Други је тај што се управо изводи у посебним приликама за заједницу па је пракса видела светло дана 2020. године, када је изабран нови поглавица, а последњи пут пре тога 1960. године, истом приликом.⁷³³ Влада Боцване, као главна задужена за заштиту и очување нематеријалног наслеђа са територије земље, приступила је увођењу програма у школе, где би се изучавала ова пракса. Како је приликом последњег избора поглавице утврђено да су носиоци малобројни и углавном позније доби, поменута мера изузетно је захвална јер се тиме директно преноси на оне најмлађе.

Праксе нематеријалног наслеђа из домена извођачких уметности са тла Африке су разноврсне, бројне, готово колико и народи и мањине који су их изнедрили, ако не и више од тога. Убунту филозофија се осликава у свакој од њих, без обзира на којој листи се пракса нашла. Јасно је да регионална политика и правна заштита немају за циљ очување елемената изузев ако се поклопе са њеним циљевима (повратка коренима и уједињења), упркос томе што се нематеријално наслеђе сматра основом читаве афричке културе, нераздвојивим од других форми културе. Свакако, изгледа да организација са овог континента још није уочила могућности поседованог знања тако и поменути добар пример, а и бројне угрожене праксе зависе искључиво од међународне помоћи, али и самосталног ангажовања држава.

4. Добри примери и угрожене праксе Европе и Северне Америке

Европа и Северна Америка представљају једно Унесково подручје, но, како државе Северне Америке нису ратификовале *Конвенцију из 2003. године*, прво ће бити размотрени добри примери са тла Европе (укључујући и извођачке уметности пореклом из Републике Србије), те угрожени елементи, а тек након тога они са другог континента. У односу на претходне регионе, примећује се велики број добрих примера, те се у том смислу може похвалити dobrим методама заштите, које се за разлику од афричког подручја овога пута могу приписати активностима регионалних организација. Политика организација и са афричког и са европског тла слична је у смислу да наслеђе користи за промовисање сопствених циљева. Ипак, организације из Европе гаје посве другачији приступ, у складу са сопственим циљевима, те то омогућава већи домет заштите.

⁷³¹ James Denbow, Pheny C. Thebe, *Culture and Customs of Botswana*, Westport, London: Greenwood Press, 2006, 211-212

⁷³² Види: Сеперу фолк плес и пратеће праксе, <https://ich.unesco.org/en/USL/seperu-folkdance-and-associated-practices-01502>, приступљено дана: 12. маја 2024. године

⁷³³ Извештај Боцване о статусу Сеперу фолк плеса, Report on the Status of an Element Inscribed on the List of Intangible Cultural Heritage in need of Urgent Safeguarding no. 0205400003 date: 15th December 2023, <https://ich.unesco.org/en/state/botswana-BW?info=periodic-reporting#usl-1559-2024>, приступљено дана: 12. маја 2024. године

Прва у низу извођачких уметности Европе долази са Кипра, на *Репрезентативну листу* је уписана 2011. године, а у питању је Поетски двобој. Пракса овог типа среће се широм света - у Кини, Бразилу, на арапском региону, али и широм Медитерана. Карактеристично за ову, кипарску, јесте да су је изводили углавном необразовани острвљани, који су добро познавали прилике у свом окружењу, а опет са друге стране, имали широк вокабулар да би били уопште у стању да одговоре свом противнику и надмудре га. Традиционално је пракса извођена приликом посла, али и тужних и срећних прилика, попут сахрана, одласка из заједнице, свадби, религиозних прослава, итд. Међутим, услед промена новог доба почиње да се изводи искључиво током поменутих срећних прилика, што се проширило и на различите врсте фестивала, па чак и наступа, односно преноса путем телевизије. Глобализација је уједно отворила врата и заинтересованим припадницама лепшег пола да крену да се баве, овом иначе традиционалном „мушком“ праксом.⁷³⁴ Поред ангажовања државе Кипар, додатан подстрек ова извођачка уметност добила је и од Европске Уније 2019. године, када је имплементиран пројекат са циљем промоције и истраживања ове врсте уметности широм Медитерана, па су у њега били укључени и Француска (Корзика), Шпанија (Мајорка), Грчка (Крит), Малта и Италија (Сардинија).

Још једна медитеранска земља дом је наредном разматраном Унесковом примеру добрих пракси. У питању је сада већ слободно можемо рећи глобално популаран и практикован Фадо. Пореклом из Португала, са сада већ милионима практиканата⁷³⁵ и љубитеља ове извођачке уметности широм света, може се окарактерисати као локализована форма културно раширене (што није универзално) културне праксе, али и локализована форма широко раширених историјских догађаја и ситуација.⁷³⁶ Симбол је португалског идентитета, а сама музика и песма, извођене од стране уметника оба пола, говори о меланхолији овог народа, губитку, жаљењу, чежњи,⁷³⁷ будући емоцију чак и код оних што не разумеју језик. За популарност данас су можда заслужни и веома рани снимци, већ почев од 1902. године, као и коришћење радија, телевизије, филма, те других медија током целог овог периода.⁷³⁸ Незаобилазно је било и његово политичко ангажовање током XX века, но у томе се не разликује од неких других раније елаборираних елемената. С обзиром на популарност, слободно се може рећи да културна политика усмерена ка Фаду, може представљати пример и за друге земље Европе, а и глобално, у смислу његове заштите и даље еволуције.

Са простора бивше Југославије, на листи добрих пракси налази се и Нијемо коло из Хрватске. Упис, односно третман овог типа представља право освежење подсетимо ли се честих жалби Звоничара у периоду регистрације, али и каснијег третмана исте те хрватске државе. Нијемо коло Булић описује на следећи начин: „У Нијемом колу сваки плесач изводи свој корак поскакујући у затвореном колу или хватајући се у пар, шетајући неко време и водећи своје партнерке, по једну или две, да их сви присутни могу добро погледати. Затим опет поскакујући с једне ноге на другу, повлачи истовремено своје партнерке, по једну или две да их сви присутни могу добро погледати, испробавајући јавно њихову вештину наизглед без одређених правила, спонтано, овисно о расположењу и тренутној жељи за истицањем пред другима или жељи за заједничким снажним и импресивним кретањем кола, када се хвата са осталима у то шупље

⁷³⁴ Види: Поетски двобој са Кипра, <https://ich.unesco.org/en/RL/tsiattista-poetic-duelling-00536>, приступљено дана: 13. маја 2024. године

⁷³⁵ Изузетно популарне праксе овог типа (уз нпр. Капоеру из Бразила, Танго из Аргентине, итд.), неретко отварају у литератури надасве занимљива културолошка питања усмерена ка разликовању практиканата и стварних носилаца.

⁷³⁶ Richard Elliott, *Fado and the Place of Longing Loss, Memory and the City*, Farnham: Ashgate, 2010, 30

⁷³⁷ Види: Фадо, популарна песма из Португалије, <https://ich.unesco.org/en/RL/fado-urban-popular-song-of-portugal-00563>, приступљено дана: 13. маја 2024. године

⁷³⁸ Види: Joana Costa, Paulo Nuno Nossa, „Beyond Sight and Sound: Fado of Coimbra, Intangible Heritage with Touristic Value“, *Rosa dos Ventos* vol. 9, no. 4, 2017, 559-561

коло.⁷³⁹ Његова раширеност данас се може приписати и чињеници да су се пре само двадесетак година деца школског узраста хватала у засебна кола и тако учила плесати, где се нпр. у Грацу за време школског одмора читава пољана претварала у мноштво кругова.⁷⁴⁰ Популарност је и данас готово несмањена, а бројна културно-уметничка друштва га изводе, уз обавезно практиковање на прославама, попут вашара, венчања, карневала, итд.⁷⁴¹

Са друге стране, Хрватска има проблем приликом очувања Ојкања, односно врсте певања, што се стога нашло на *Унесковој листи елемената којима је неопходно хитно очување*. Ојкање је примарно повезано са планинским пределима и сточарском културом и практикује се напољу; карактерисано је снажним, гласним певањем, а сматра се старом традицијом раног балканског периода, пре доласка Словена.⁷⁴² Певање је грлено, може бити два или више певача, било ког пола, а песма је трајања колико и дужина даха извођача.⁷⁴³ Већ седамдесетих година прошлог века се примећује нестанак самица или розгалица (врста ојкања).⁷⁴⁴ Разлог томе су модернизација, урбани начин живота, те чињеница да их млађа генерација никада није изводила доживљавајући их као музички анахронизам властите средине и симбол заосталости.⁷⁴⁵ Поредџи са Нијемим колом, овај потпуно другачији доживљај младих готово је сигурно велики фактор због кога се елемент нашао на листи оних угрожених. Проактивно ангажовање државе је стога неопходно, као и других невладиних организација, попут културно-уметничких друштава.

На овом месту ваљало би поменути и дело из прве половине XVI века Петра Хекторовића „Рибање и рибарско приговарање“ које управо говори о пракси сличној Ојкању и кипарском Поетском двобоју.⁷⁴⁶ Практикована је на острвима Далмације међу тамошњим рибарима, те данас неретко бива присвајана од стране хрватских аутора као наслеђе Републике Хрватске. Међутим, и они су сами морали признати да су поменуте бугарштице, здравице и почаснице извођене „на српски начин“.⁷⁴⁷ Република Србија са друге стране до сада није показала интересовање за неговање, заштиту, односно оживљавање ове праксе.

Нешто веће интересовање за показала је Француска, која је дом још једној врсти угрожене вокалне извођачке уметности. У питању је световна, али и религијска пракса, искључиво мушког карактера, где носиоци користе латински, грчки, корзички и сардински језик, долази нам са Корзике. Разлога нестанка има више, Други светски рат је примера ради био погубан, а данас је то промена у агро-пасторалном друштву Корзике, што смањује број свечаности кључних за даљу трансмисију ове праксе.⁷⁴⁸ Одлив млађе генерације у потрази за бољим животом, исто тако бива проблематичан, па је ревитализација преко потребна да не би пракса опстала искључиво као туристичка атракција.⁷⁴⁹ Француска се нада да ће успети да спроведе увођење овог знања као део

⁷³⁹ Стипе Булић, „Нијемо (Глуво) коло Далматинске загоре“, *Годишњак Титиус: годишњак за интердисциплинарна истраживања порјечја Крке* бр. 9, 2016, 264

⁷⁴⁰ Иван Иванчан, „Народни плесови Далмације-Загора“, *Ethnologica Dalmatica* Vol. 3, 1994, 57

⁷⁴¹ Види: Нијемо коло, <https://ich.unesco.org/en/RL/nijemo-kolo-silent-circle-dance-of-the-dalmatian-hinterland-00359>, приступљено дана: 14. маја 2024. године

⁷⁴² Grozdana Marošević, „One-part Ojkanje-Singing in the Historical Perspective“, *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* Vol. 43 No. 1, 2006, 144

⁷⁴³ Види: Ојкање, <https://ich.unesco.org/en/USL/ojkanje-singing-00320>, приступљено дана: 14. маја 2024. године

⁷⁴⁴ Grozdana Marošević, „Ojkanje u izvandinarskim područjima Hrvatske“, *Etnološka tribina : Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* Vol. 24 No. 17, 1994, 94

⁷⁴⁵ *Ibid.*

⁷⁴⁶ Види: Петар Хекторовић, „Рибање и рибарско приговарање“, Загреб: Булаја наклада д.о.о., 2008

⁷⁴⁷ G. Marošević, 2006, 150

⁷⁴⁸ Catherine Herrgott, „Cantu in paghjella : Patrimoine Culturel Immatériel et nouvelles technologies dans le projet I-Treasures“, *Port Arcadie* vol. 30, 2016, 96

⁷⁴⁹ Види: Секуларна и литургијска традиција Корзике, <https://ich.unesco.org/en/USL/cantu-in-paghjella-a-secular-and-liturgical-oral-tradition-of-corsica-00315>, приступљено дана: 14. маја 2024. године

курикулума у школе, подстицаје постојећих удружења, као и њихове сусрете, ради размена знања, као и дисеминацију путем интернета.⁷⁵⁰

Како се може видети и богатије земље Европске Уније, воде борбу ради очувања и заштите пракси што полако нестају. Занимљиво би стога овом приликом било повући паралелу са државом бившег Совјетског Савеза, и њеним методама спречавања нестанка традиционалне групе плесова из једне од аутономних покрајина ове земље. У питању је Јали (*yalli*) плес из Азербејџана. По неким археолошким открићима, порекло му је старо колико и насеобине на овој територији. Наиме, чак и по каменим стенама из преисторијског периода, у Гобустану су урезане слике људи који играју у круг.⁷⁵¹ Оно што је сигурно јесте да се данас практикује у Турској, али и широм Азербејџана, а не само у Накчивану (*Nakhchivan*), како то тврди Унескова *Репрезентативна листа*. Заправо, Јали плес се формирао и проширио на много других етнокултуролошких подручја у Азербејџану, тако да простирући се на локално-регионалним дистриктима, јали поседује локалну музичку дијалектологију у култури Азербејџана.⁷⁵² Ситуација готово да подсећа на ону са хрватским Звоничарима, где је апострофирана само једна заједница и њени припадници-носиоци. У случају Звоничара, ово је пак створило анимозитет од стране припадника других заједница, према тој једној, апострофираној на међународном нивоу. Међутим, разлика у односу на носиоце Јали плеса из Азербејџана јесте што и сами налазе да се носиоци из ове регије сматрају *primus inter pares*, те нема негативних осећања. Поред тога, али и чињенице да елемент спада у угрожене, још по једном аспект подсећа овај пут на другу извођачку уметност из Хрватске-Нијемо коло. Тинејџери умеју да га изводе на улицама, као део специфичне азербејџанске културе, а плесачи у моменту репродуковања га схватају као део оног замишљеног „ми“.⁷⁵³ Ипак, и поред оваквог спонтаног практиковања, ова врста плеса, услед миграција због посла, промене из неформалног начина учења у формално, драстичног поједностављивања плеса, итд. је довела до мањка његове разноврсности.⁷⁵⁴ Методе за његову ревитализацију су у смислу преношења знања путем интернета, тренинга, отварања културних центара, али и установљавања базе података. Остаје да се види да ли и у којој мери оваква акција културне политике може помоћи повећању разноврсности овог тако драгоценог плеса за цео Азербејџан.

Европска Унија има начине, у смислу програма и пројеката да покуша ревитализацију одређених елемената нематеријалног наслеђа (у оквиру ког и извођачких уметности) и то неретко са одређеним степеном успеха. Томе, како се у немалом броју случајева показало, доприносе и државе порекла. Азербејџан, као и низ других држава ван ове организације су ту препуштене саме себи, а прилике за заједничке пројекте постоје, али су далеко мање.

Осврнемо ли се на тренутак на ситуацију у Републици Србији, уочавамо да колико год да су можда неке праксе са *Националне листе* слабо практиковане, тренутно не постоји ниједан елемент на Унесковој листи угрожених. Међутим, од укупно пет пракси са *Репрезентативне листе* две припадају извођачким уметностима, у питању су гусле и коло.

⁷⁵⁰ Види: Извештај Француске о секуларној и литургијској традицији Корзике, Rapport sur L'État d'un Élément Inscrit sur la Liste du Patrimoine Culturel Immatériel Nécessitant une Sauvegarde Urgente Date Limite 15 Décembre 2019, <https://ich.unesco.org/en/state/france-FR?info=periodic-reporting#usl-0303-2022>, приступљено дана: 14. маја 2024. године

⁷⁵¹ Nigar Bayramova Agaverdi, „Gilman Salakhov's Role and Importance in Azerbaijani Music Culture“, *Cultural and Religious Studies* Vol. 8 No. 6, 2020, 353

⁷⁵² Amil Akber Oglu Askerov, „Yalli Dances are one of the Oldest Folk Dances in Nakhchivan“, *Test Engineering and Management* Volume 83, 2020, 2356

⁷⁵³ Elisabeth Militz, Carolin Schurr, „Affective nationalism: Banalities of belonging in Azerbaijan“, *Political Geography* Vol. 54, 2016, 54

⁷⁵⁴ Види: Јали, традиционална група плесова Накчивана, <https://ich.unesco.org/en/USL/yalli-kochari-tenzere-traditional-group-dances-of-nakhchivan-01190>, приступљено дана: 15. маја 2024. године

Коло је било прво уписано 2017. године, а представља традиционалну народну игру, надасве практиковану широм земље у различитим својим формама и облицима (пр. Ужичко, Моравац, Жижице, Влашко, Српско, итд.). Играчи су оба пола, но са јасним родним улогама, а начин игре толико специфичан да је тема расправа у етномузикологији.⁷⁵⁵ Игра је живо присутна на различитим врстама свечаности попут свадби, прослава, посела, фестивала, испраћаја, вашара... Шта више, управо због тога у литератури се неретко разматрају специфичности приступа игри спрам прилике у којој се изводи.⁷⁵⁶ Негује се и по бројним културно-уметничким друштвима, а чак је део и редовног курикулума у образовном систему. Као део препознавања српског идентитета, постоје чак и бројна удружења широм дијаспоре, које између осталог негују и ову традицију, те на тај начин и промовишу нашу земљу у иностранству.

Гусле су добиле свој статус елемента на *Репрезентативној листи* годину дана након Кола. У питању је умеће свирања на жичаном, музичком инструменту, направљеном од дрвета. Знање се традиционално стицало преносом са колена на колена, не само у оквиру породице, него и локалне заједнице. Занимљива је чињеница да „у српској музичкофолклорној традицији, заинтересовани дечаки су самоуко савладавали основе гусларске технике, често се кријући од одраслих, а ако би се малишан наметнуо талентом, посвећивана му је „педагошка“ пажња, али су млађи махом „крали занат“ од старијих. Тек кад би музицирање достигло солидан ниво, млади гуслари су приступали „провери компетентности“ – добијали су прилику да наступе пред значајнијим кругом одраслих слушалаца.“⁷⁵⁷ Пракса није била строго мушка, било је и жена које су је практиковале, али у далеко мањем броју, са далеко мањом публиком и то је сматрано „нетипичним“.⁷⁵⁸ Популарност гусала је осцилирала, па је након пада у једном тренутку, опет деведесетих година, као део ратног фолклора, добила нови ветар у леђа, а тематизација ратних догађаја и протагониста постаје предмет осуда у интелектуалним круговима, у којима се указује на (зло)употребу гусала у политичке сврхе.⁷⁵⁹ Данас тематика изведби бива нешто другачија, више традиционална. Негује се у културно-уметничким друштвима, где су и жене добро дошле, а део је програма и у одређеним музичким школама.

С тим у вези, *Стратегија развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. године*⁷⁶⁰ није на завидном нивоу. Више представља приказ тренутног стања, са жељом у ком смеру треба да се иде, али не и јасно дефинисаном идејом и корацима, финансијским средствима, односно усвајањем нових правних аката, или пак ревидирањем постојећих, како до тога доћи. У том смислу не треба се превише надати ни када је реч о заштити извођачких уметности. Поврх тога, може се слободно тврдити да и аспект културне дипломатије у вези са повезивањем са регионом

⁷⁵⁵ Види: Selena Rakočević, „Bouncing as a Distinguishable Structural Feature of Srpsko Kolo: Aspects of Identification and Notation“, *New Sound* vol. 54 issue II, 2019, 19-43

⁷⁵⁶ Види: Zdravko Ranisavljević, „Kolo u tri in the dance tradition of the Serbs> The Case of the Modern Serbian Wedding“ in *Dance, Place, Festival-27th Symposium ICTM Study Group on Ethnochoreology* (edited by Elsie Ivancich Dunin, Catherine E. Foley), Limerick: The University of Limerick, Ireland, 2012, 152-157

⁷⁵⁷ Данка Лајић Михајловић, *Српско традиционално певање уз гусле-Гусларска пракса као комуникациони процес*, Београд: Музиколошки институт САНУ, 2014, 62-63

⁷⁵⁸ Види: Ива Ненић, *Гусларке и свирачице на традиционалним инструментима у Србији*, Београд: Clio, 2019

⁷⁵⁹ Ђорђина Трубарац Матић, *Гусле наше насушне-Полемика о гуслама сагледана у функционално-прагматичком кључу*, Београд: Етнографски институт САНУ, 2018, 35

⁷⁶⁰ У тексту се ауторка позива на радну верзију Стратегије развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. године, која се може наћи на следећем линку <https://kultura.gov.rs/extfile/sr/4476/strategija-razvoja-kulture-od-2020-do-2029-godine.pdf>, а приступљено јој је дана 20. децембра 2024. године. Званично усвојена верзија ипак није објављена у Службеном гласнику, с обзиром да је усвојена од стране Владе Републике Србије, на шта и упућује ова вест: <https://kultura.gov.rs/vest/1604/usvojena-strategija-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2020-do-2029-godine-sa-akcionim-planom.php>, приступљено дана: 27. децембра 2024. године. Коначно усвојена верзија се не може наћи ни на сајту Владе РС, ни на сајту ресорног министарства.

путем извођачких уметности, или пак подношења заједничких пријава у вези са другим праксама нематеријалног наслеђа, није развијен у задовољавајућој мери.

На крају, ваљало би се укратко осврнути и на подручје Северне Америке, што у много чему подсећа на регију Пацифика. И Канада и Сједињене Америчке Државе, попут Аустралије и Новог Зеланда имају своје приступе, неуниформисане и међусобно различите. И поред тога што САД имају свој регистар пракси, па се и Канада на себи својствен начин, преко провинција бави бележењем, до сада се ниједна пракса није глобално истакла као малопрелепориан пример Хака плеса са Новог Зеланда. Исто тако, података о оним посебно угроженим, попут Унескове листе нема. Све у свему, чини се да је разрада њихових система заштите неопходна, али не са циљем достизања планетарног успеха елемента, јер су они заиста ретки, него побољшања увида у то у којој мери је којим праксама потребан подстицај.

5. Добри примери и угрожене праксе Латинске Америке и Кариба

Посматрамо ли Унесково организационо подручје Латинске Америке и Кариба примећује се пре свега да са територије Кариба не долази ниједан елемент из домена извођачких уметности нематеријалног културног наслеђа, што би се сматрао угроженим или се пак нашао међу dobrим примерима-сви уписани су са континента. Свакако на целом овом организационом подручју постоји неколико организација, чији се рад дотиче између осталог и нематеријалног наслеђа, но приметна је и неусклађеност њиховог рада. Тако да им се не може чак ни приписати заслуга ни за један од добрих примера извођачких уметности са Унескове листе. Дакле, слободно се може рећи да је култура та што их је изнедрила, а друштво заслужно што су се одржали у тој мери. Има примера наравно што су последица асимилационистичких политика, те је занимљиво посматрати у којој мери су они данас део свести носилаца, али и осталих припадника у држави.

Један од најпознатијих, глобално препознат, долази из Мексика, а у питању је музика Маријачија. За њу се неретко каже да је чувар мексичке културе, идентитета и културног наслеђа, али и продукт колонијализма, те раније елаборираних присилних асимилација. Како наводи Крузова (*Cruz*) „музика Маријачија је хибридна, креирана кроз културну и расну мешавину, фузија је урођеничких, европских и афричких (азијских и блискоисточних) елемената. Шпанци су током окупације довели са собом афричке робове (између којих урођенике и емигранте), а од њихове музике, инструмената и обичаја су рођени Маријачији, а основа је био оркестар шпанског позоришта-харфе, гитаре, виолине.“⁷⁶¹ На ово се надовезује Малхоланд (*Mulholland*) даље пратећи историју па каже да „у XIX веку Маријачији су углавном представљали мале групе мушкараца, обично сељака, који су у западним областима руралног Мексика свирали жичане инструменте на религиозним или прославама заједнице. Дешавања у Мексико Ситију двадесетих и тридесетих година прошлог века су заслужне за звук и изглед модерних Маријачија (утицај државе, културне индустрије, приватни покровитељи, итд.)-проширила се пракса, укључена је и труба, напуштен религиозни репертоар, те се углавном сада свирају ранчерске песме, а урођеничку и радну одећу је заменила данашња, нападна и скупочена.“⁷⁶² Очување наведеног елемента тренутно се спроводи путем употребе масовних медија, организовања сусрета,

⁷⁶¹ Rachel Yvonne Cruz, „Música del Mariachi: Conservator of Mexican Culture and Heritage“, *Estudios Humanísticos: filología* vol. 45, 2023, 145-146

⁷⁶² Mary-Lee Mulholland, „Mariachi, Myths and Mestizaje: Popular Culture and Mexican National Identity“, *National Identities* vol. 9 issue 3, 2007, 254

симпозијума, а у току је и каталогизација, дигитализација, дисеминација, организација радионица, тренинга, објављивање књига, итд.⁷⁶³

Наредна пракса подједнако представља добар пример извођачких уметности са Унескове листе, али њена популарност је далеко од оне Маријачија. У питању је традиционално Маримба певање и плес, за који су 2015. године Еквадор и Колумбија заједнички поднеле кандидатуру. Неретко се може наћи и у другим земљама Латинске Америке попут Мексика, Гватемале, итд., а порекло води још са афричког континента, те представља још један историјски реликт колонијализма и асимилације. Упркос томе, сврха што је маримба са собом носи, за носиоце је потпуно другачија, говори о повезивању унутар групе, али и са територијом и прошлошћу путем ове праксе њихових предака. Мушкарци и жене, млади и стари подједнако учествују са песмом и покретима телом, док музичари свирају на бубњевима, звечкама, али и инструменту сличном ксилофону⁷⁶⁴-маримби, по коме је цела пракса и добила назив. Како инструмент има ограничен звучни израз, покрети тела свирача маримбе су изузетно значајни да би успели да искомуницирају са публиком намеру музичког изрази.⁷⁶⁵ Тим путем, њихово учешће у изведби добија потпуно нови смисао, а и улога им расте. Систем очувања и заштите у ове две државе се не разликује нешто претерано од других до сада елаборираних, те као да се сама намеће помисао да популарност Маримбе ипак треба приписати њеној распрострањености широм континента, али и коренима дубоко у историји.

Званично, бригу о очувању Витити (*wititi*) плеса је на себе преузела држава Перу, но на варијанте ове извођачке уметности се наилази и у Бразилу. У питању је традиционални, доста живописан фолк плес, уједно и социјална пракса, с обзиром да се изводи на преласку у одрасло доба. Учествују млади, припадници оба пола, а како се доста често изводи, деца и они који тек стасавају уче кораке посматрајући.⁷⁶⁶ Самим тим, јасно је да су носиоци доста млада популација, те док год се он изводи као својеврсни ритуал, средство повезивања унутар заједнице, те симбол идентитета, нема опасности од његовог губитка. У долини Колка одакле је пореклом има доста етничких група, али Кољагве и Кабане су две главне, са дугом историјом мешања, а Витити плес им је заједнички, но кораци се разликују од села до села.⁷⁶⁷ Занимљиво за ову праксу јесте да је заједно са још једним елементом са Унескове *Репрезентативне листе*-припремом традиционалног перуанског јела од сирове рибе Севиће (*ceviche*), повезан са заштићеним историјским језгром града Арекипа. Поменути се на нашао на листи *Конвенције из 1972. године*,

⁷⁶³ Види: Формулар за упис елемента бр. 00575 на Репрезентативну листу Нематеријалног културног наслеђа човечанства, Nomination File No. 00575 for Inscription on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2011, Bali, November 2011, <https://ich.unesco.org/en/RL/mariachi-string-music-song-and-trumpet-00575>, приступљено дана: 16. маја 2024. године

⁷⁶⁴ Види: Маримба, традиционално певање и плес, <https://ich.unesco.org/en/RL/marimba-music-traditional-chants-and-dances-from-the-colombia-south-pacific-region-and-esmeraldas-province-of-ecuador-01099>, приступљено дана: 16. маја 2024. године

⁷⁶⁵ Mary Broughton, Catherine Stevens, „Music, movement and marimba: an investigation of the role of movement and gesture in communicating musical expression to an audience“, *Psychology of Music* vol. 37 no. 2, 2009, 138

⁷⁶⁶ Види: Витити плес, <https://ich.unesco.org/en/RL/wititi-dance-of-the-colca-valley-01056>, приступљено дана: 17. маја 2024. године

⁷⁶⁷ Eric Hirsch, „Ethnicity as Potential: Abundance, Competition, and the Limits of Development in Andean Peru's Colca Valley“ in *Ethnicity, Commodity, In/Corporation* (edited by George Paul Meiu, Jean Comaroff, John L. Comaroff), Bloomington: Indiana University Press, 2020, 100

те с обзиром да су елементи неодвојиви на тај начин се остварује и синергија заштите. Како је Министарство културе Перуа формирано тек 2010. године, чињеница да је овај елемент глобално истакнут пре се може приписати управо околности да постоји удружена заштита више њих истовремено, али и популарности пракси.

Након приказа значајних примера са Унескове листе добрих примера ваљало би се на тренутак осврнути и на оне угрожене елементе. Перу је ту дом и Есува (*Esuwa*) молитвеним песмама, практикованим од стране једне од урођеничких, етничких група. Приписују им се исцелитељска својства, те је ова пракса, заправо повезана са оном традиционалног лечења. По легенди преци Вачипери народа, из регије Амазона, су научили ове песме директно од шумских животиња, али је пренос данас угрожен.⁷⁶⁸ Наиме, за разлику од малопре помињаног Витити плеса, код младих припадника Вачипери заједнице, интересовање да постану носиоци ове праксе навелико јењава. Попут претходне праксе, постоје заједничке акције очувања, јер је пре свега неприродно раздвојити је од припреме Севићеа, а заједница је настањена на територији Националног парка Ману. Елемент је уписан 2011. године, тако да се може рећи да малопре помињано Министарство културе Перуа од самог почетка пред собом има веома захтеван и изазован задатак, поготово ако се има у виду досадашња доста децентрализована, али и неуједначена културна политика. Но, зарад опстанка елемента остаје нам да се надамо да ће администрација бити дорасла задатку.

Наредна извођачка уметност иако представља заједничко наслеђе Колумбије и Венецуеле се ипак нашла на листи угрожених пракси. У питању су песме извођене током радова, пре свега скупљања стоке и мужења, а осликавају везу заједница са њиховим животињским пријатељима,⁷⁶⁹ везу са земљом. Преносе се од раног детињства, са колена на колено, како се деца полако уводе у послове. Но, промене новог доба утичу и на свет носилаца, јер са опадањем популарности ранчерског начина живота и традиционалног начина рађења ствари, опадају и могућности за пренос ових песама на млађе генерације. Владе Колумбије и Венецуеле су заједно са Унеском имплементирале посебан, доста свеобухватан план очувања ових песама (где је дат осврт и на идентитет носилаца, територију, историју, начин живота, животиње, врсте послова, итд.), а његова ефикасност остаје тек да се види. Доста зависи и од локалних власти, те имплементације на том нивоу, што за сада представља бригу. У међувремену се врши дисеминација путем објављивања књига, публикација, наступа на фестивалима, медијског праћења, итд.

Колумбија „има посла“ и око заштите још једног елемента-Валенато (*Vallenato*) музике сточара, настале комбиновањем урођеничких мелодија са афричким ритмовима.⁷⁷⁰ Песме су нека мешавина фантазије и реализма, а говоре о свакодневном животу, вези са околином и земљом, хумористичке су, пуне радости, али и сарказма, чежње, прича о љубави. Деца су их учила од малих ногу, без обзира на своје место у друштву, односно заједници, тј. ком сталежу припадају, те се на тај начин градило јединство међу припадницима. Међутим, ово се мења услед

⁷⁶⁸ Види: Есува, молитвене песме, <https://ich.unesco.org/en/USL/esuwa-harakbut-sung-prayers-of-peru-s-wachiperi-people-00531>, приступљено дана: 17. маја 2024. године

⁷⁶⁹ Види: Колумбијско-венецуеланске Лано радничке песме, <https://ich.unesco.org/en/USL/colombian-venezuelan-lano-work-songs-01285>, приступљено дана: 17. маја 2024. године

⁷⁷⁰ Види: Традиционална Валенато музика, <https://ich.unesco.org/en/USL/traditional-vallenato-music-of-the-greater-magdalena-region-01095>, приступљено дана: 18. маја 2024. године

урбанизације и индустријализације, па данас носиоци уместо у оквиру заједнице углавном изводе на фестивалима. Поред тога, упркос свом културном богатству што га Валенато поседује, његова фолклорна и литерарна суштина је угрожена фузијама којима је изложена, а комерцијализација песама прети карактеру овог музичког жанра.⁷⁷¹ Дакако, комерцијализација чак и пракси са *Репрезентативних листа*, у неким случајевима може донети више штете него користи у смислу измене пракси зарад зараде и публике, где се губи веза носилаца са сврхом извођења, замагљује идентитет, но када је реч о онима са листе угрожених елемената опасност је још већа. Као једно од решења налази се стварање повољних прилика за опстанак креативног екосистема, који позитивно утичу на очување овог културног наслеђа.⁷⁷² Имајући у виду да је елемент тек 2015. године уписан на Унескову листу, први извештај се још увек очекује, те ће он показати досадашњу успешност, али и потребу за даљим смером бриге о пракси.

Све у свему, погледамо ли уцело подручје Латинске Америке и Кариба, чини се да организацијама не само да не припадају заслуге за добре примере пракси, него се не могу похвалити ни активном улогом у смислу (правне) заштите оних угрожених. И то како самостално, тако и у смислу међусобне сарадње. Мултикултурални уписи, као и активности на пољу заштите последица су иницијатива држава, а понегде и сарадње са Унеском. Акције су наравно далеко од оних пројеката и програма имплементираних од стране Европске Уније (која заиста предњачи у односу на сва друга административна подручја), али свакако сарадња са овом европском организацијом представља добар путоказ у ком смеру би даље ваљало ићи.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Несумњиво се сада већ слободно може закључити да нематеријално културно наслеђе прожима читаву историју људског рода. Упркос томе, правно регулисање управљањем, очувањем и заштитом је било све до касних година друге половине XX века готово апстрактна идеја (осим у изузетно ретким случајевима, када је оно било лукративно). Шта више, далеко чешће су биле правне норме којима се ограничава у одређеној мери учествовање у праксама и њихово преношење. Само воља носилаца и њихово апсолутно предавање облицима су заслужни за опстанак до овог доба у коме живимо. Но, чак и данас, конкретна правна заштита не само нематеријалног наслеђа, него и извођачких уметности као домена, тако неопходна за даљи живот и еволуцију елемената, се може окарактерисати као да је још увек у току њена разрада.

С тим у вези и иницијална хипотеза да постоји неопходност унапређења међународног правног оквира нематеријалног културног наслеђа бива потврђена. Наиме, не може се спорити да постоји ипак одређени, незанемарљив број правних инструмената што „меког“, што „тврдог права“ применљивих на сферу нематеријалног наслеђа. С тим у вези, делује да се готово природно намеће закључак да је тренутно постојећи правни оквир на међународном нивоу заштите

⁷⁷¹ María Antonia Diaz-Mendoza, Emiro De-La-Hoz-Franco, Jorge Eliecer Gómez Gómez, Raúl Ramírez-Velarde, „An Ontological Model for the Representation of Vallenato as Cultural Heritage in a Context-Aware System“, *Heritage* vol. 6, 2023, 5649

⁷⁷² Fausto Orlando Maussa Pérez, Juan Manuel Montes Hincapié, „Safeguarding Traditional Vallenato Music: Leveraging the Creative Ecosystem with ICT for Intangible Heritage Preservation“, *Scientific Research and Information Technology* Vol. 13 Issue 2, 2023, 109

нематеријалног културног наслеђа у овом тренутку једини довољан и могућ. Но, на основу претходне анализе тих аката јасно је да и поред бројности се чини да многи од њих не одговарају у потпуности захтевима ове врсте наслеђа, а посредно и извођачким уметностима, што перпетуира садашње стање и директно делује на носиоце. Наиме, тек сам крај XX и почетак XXI века доносе са собом неке конкретније правне акте чије су одредбе искључиво посвећене нематеријалном наслеђу. Када су у питању извођачке уметности саме по себи, не може се ни очекивати још увек посебно прилагођена правна заштита. Просто, прво је неопходно добро „избрусити“ правни оквир самог нематеријалног наслеђа, а тек након тога разматрати постоји ли уопште потреба за усвајањем каквих посебних аката посвећених овом домену, било да су *hard law* или пак *soft law*.

Сходно томе, *Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа* у овом тренутку представља не само водећи акт у његовој правној заштити, него и једини „кројен“ искључиво са циљем регулисања наше интересне области. У тренуцима доношења њено постојање дало је наду бројним носиоцима широм света да ће очувано наслеђе успети сада да добије бољи положај, а они сами више прилика да прикажу своја знања, умећа, вештине...али и помоћ у смислу стварања услова за дисеминацију и даљег преноса. Међутим, оно што се десило јесте да је немали број њих био и разочаран и то не искључиво актом, него и начином поступања чиновничког апарата приликом регистрација наслеђа на Унескове листе. Сама *Конвенција из 2003. године*, иако „тврдог“ карактера, садржи ипак одредбе што пре нагињу оном „меком“. Режим заштите готово је овде непостојећи. Заправо, чини се да се правни акт више труди да створи услове у којима ће оно моћи да „цвета“, него да пружи чак и минималну заштиту од могућих облика сузбијања, тако честих кроз историју, на које се чак и данас наилази. Колико је то могуће је упитно, јер упркос најбољој намери, забележен је и један нежељени ефекат: униформисање и/или поједностављивање пракси истакнутих на глобалном нивоу зарад публике или погрешног разумевања носилаца, да је то сада једини начин извођења. Дешава се и да неке потписнице немају услова, могућности, ресурса, итд. да обезбеде адекватан третман носилаца и наслеђа, друге користе наслеђе са своје територије спрам сопствених тежњи, код трећих се можда деси понека грешка приликом процеса регистравања, а наравно има и оних што ревностно обављају свој посао. Све то заједно логично да доводи до незадовољства носилаца, те чак и слабијег система очувања од оног предвиђеног помињаном конвенцијом.

Конвенција о заштити и промовисању разноликости културних израза, уз малопре помињану конвенцију једини је још *hard law* правни инструмент са одредбама директно применљивим на нематеријално културно наслеђе. Неко би можда рекао да донекле чини и њену допуну, но како потписнице нису биле вољне да предузму било какве конкретније обавезе, прописане одредбе готово као да ипак припадају неком акту меког карактера, јер тешко да имају било каквог правог правног ефекта приликом примене.

Иако апострофиране, ове две конвенције, као и други *hard law* из сфере *lex culturalis*-а, акти донети од стране међународне заједнице, усвајани су понаособ, спрам тренутних прилика и потреба, без конкретног плана и будуће пројекције редоследа усвајања других правних аката. Сви они заједно чине целовити правни оквир регулисања нематеријалног културног наслеђа. Међутим, како су неретко били усвајани са оним „материјалним“ културним наслеђем на уму, односно културним објектима или пак добрима, а временом се показали применљивим и на

нематеријално наслеђе логично да заштита коју могу пружити није на адекватном нивоу. Шта више, и међу њима има оних окарактерисаних одредбама меког карактера, па одају утисак као да су се експерти међународне заједнице трудили да буду што прихватљивији за велики број страна уговорница. Наведено представља донекле и добру тактику ако су на уму имали установљивање међународних обичаја, њиховим увођењем на „мала врата“, али питање је колико би они касније били применљиви на нематеријално наслеђе, као и колико времена је остало одређеним, изузетно угроженим праксама пре њиховог потпуног изумирања.

Као допуну *hard law* правним интрументима, ту су наравно и они *soft law*, чија бројност у смислу окренутости нематеријалном културном наслеђу је унеколико већа. Унескова улога, заслуга за доношење бројних инструмената меког права, али и касније остваривање сарадње између потписница је и на случају ових аката, као и код оних тврдог карактера била од немерљивог значаја. Наиме, неретко је већи утицај међународних инструмената меког права на политичкој сцени, а не у сфери права. Окупљање експерата, постизање међусобних договора, што исто тако може бити изазов, те трасирање даљег смера кретања управљања наслеђем, па макар и кроз те „меке“ одредбе даје ипак одређену слику шта се очекује од страна потписница у смислу заштите на њиховим територијама. Две декларације о културним политикама ту су исто тако да дају одређени оквир, и то не само у смислу правних, него и организационих, али и финансијских инструмената. Тим путем доприносе идеји *Конвенције из 2003. године* о стварању адекватног окружења за бујање форми нематеријалног наслеђа. Међутим, као и код *hard law* инструмената, и ови дају велику слободу државама када је у питању имплементација, а осим пар истакнутих аката, већина чак није успела никад да оствари неки већи углед и прихваћеност на сцени међународног права.

Имајући наведено у виду, несумњиво је доказана и прва помоћна хипотеза да правни систем применљив на нематеријално културно наслеђе у великој мери креиран за његовог „опипљивог“ парњака, не пружа свеобухватну правну заштиту како праксама, тако и носиоцима. „Шаблонски“, добро опробан приступ на материјалном наслеђу, не функционише подједнако и на оном нематеријалном. Просто, може се извући закључак да неретко чак и тај општеприхваћени и усвојени приступ, као да није имао на уму или пак због превелике флексибилности, карактера норми и аката, на крају ипак није успео да постигне оно што би било најбоље за носиоце и само нематеријално наслеђе. Шта више, не само да признатим облицима није успео да обезбеди задовољавајућу прав(н)у заштиту, него чак и у случају пракси што се косе са људским правима, те штете другим припадницима заједница, делује да та флексибилност, али и думети међународног права људских права у неким случајевима омогућава носиоцима наставак активности. Они настављају са својим праксама не обазирјући се на изричито им негирање статуса нематеријалног наслеђа, а државе су опет носиоци борбе приликом искорењивања.

Посматрајући Унескових пет организационих области понаособ као да се сам намеће закључак да је чак и регионална правна заштита помало разочаравајућа. За државе Северне Америке и Пацифика, као делове друга два региона, се може слободно рећи да политички само подржавају начин уређивања наслеђа на глобалном нивоу, без било каквог ближег правног уплитања или барем назнаке да ће доћи у неком тренутку до ратификације *Конвенције из 2003. године*. Азија као подручје нема организацију чије би чланице биле све државе са овог континента, па са изузетком Асеана, њена заштита исто тако бива разједињена, али ипак окренута

међународним трендовима. Латинска Америка и Кариби са друге стране имају низ организација, од којих су неке не само доносиле акте, него и установљавале сопствене листе нематеријалног наслеђа, но како свака од њих има сопствени циљ, ни овде се не може говорити о некој унификацији. Даље, Арапски регион чак нема ниједан правни инструмент који би пружио не само заштиту, него било какву подршку носиоцима нематеријалног културног наслеђа. Африка, са друге стране, има нешто похвалнији приступ, па акти које доноси су сви окренути истој идеји, циљу. Међутим, културна политика овог подручја заснована је на убунту филозофији, а доста је подређена и опоравку од вишевековних опресија и колонијализма. Стога, правни акти су формулисани више у смеру заштите нематеријалног наслеђа искључиво ради његовог искоришћавања у сврху „враћања коренима“. На крају, Европа, са две своје организације, нема неко богатство прописа у погледу заштите нематеријалног наслеђа што упада у очи имајући у виду постојећу „шуму“ прописа окренутих другим сферама. Но, оно што је утешно јесте комплементарност рада организација, што је резултовало низом програма и пројеката окренутих нематеријалном наслеђу на регионалном нивоу. Практично, она се труди да оствари циљеве *Конвенције из 2003. године* користећи друге инструменте своје регионалне културне политике.

Summa summarum, тиме је потврђена и друга помоћна хипотеза да постоји потреба не само за међународним, већ и регионалним приступом посебно прилагођеним нематеријалном културном наслеђу приликом регулисања, а и каснијег примењивања норми. Кад се све размотри, регионална подручја су свако за себе у овом моменту превише разједињена да би могла да оформе било какав конкретан културно-осетљив приступ и на тај начин допринесу заштити нематеријалног културног наслеђа. Подсетимо ли се мањкавости међународног правног оквира (у смислу (не)прилагођености потребама нематеријалног културног наслеђа због претежне окренутости материјалном парњаку), овде је проблем друге врсте. Бројне регионалне организације се окрећу ка нематеријалном наслеђу, не ради његове заштите, него ради коришћења истог за сопствене политичке циљеве. Узимане су у обзир потребе, циљеви, мисија и визија организације, односно региона, а не носилаца и наслеђа, од њих се очекивало да се уклопе зарад „већег добра“. Готово да је заборављена суштина наслеђа, сваке праксе понаособ, чињеница да идентитет црпи носиоци из наслеђа, а да уколико се региони или државе окористе тиме, логично да ће оно лагано кренути да губи суштински смисао за практиканте, те добити неку потпуно нову димензију. Европа, као део једног од регионалних подручја, упркос сопственим политичким циљевима се ту издваја својим јединственим приступом и константним ангажовањем, но више у смислу других инструмената, а не правних аката. Међутим, чак и са таквом критиком, чини се да улаже у рекреирање облика нематеријалног наслеђа готово колико и државе на њеној територији, те да оне пасивније можда чак и понука у том смеру.

Последице правног режима заштите ове врсте јесу да извођачке уметности умногоме зависе од државе и носилаца. Ефекти међународног правног система дакако су далеко већи од оних регионалних, те су управо они ти што пружају одређену врсту подршке, помоћи, па и заштите. Тако захтевана флексибилност аката што би дала слободу практикантима је присутна, међутим, управо та превелика слобода и доводи до мањка сигурности носилаца. Отворен је пут за различите врсте злоупотреба и манипулација, како од стране држава, тако и других актера, јавља се ривалитет између носилаца, употребе у туристичке и искључиво лукративне сврхе, итд. Јасно је да је самим тим и да је трећа помоћна хипотеза - правна заштита извођачких уметности на међународном и регионалним нивоима мора бити довољно флексибилна да би дозволила

уметничке слободе приликом извођења, али и довољно стриктна да би обезбедила сигурност практикантима, те опстанак облика, потврђена, иако баланс између жељеног степена заштите и флексибилности није још увек достигнут.

Упоређујући и примере извођачких уметности са различитих регионалних подручја, јасно је да готово све угрожене праксе неретко имају заједничку црту, а то је да су последица промена новог доба, урбанизације, модернизације, глобализације. Уз сву подршку Унеска, на државама је ипак да их опораве и приволе младе да се упуте у стара знања и начине живота. Исто тако, сви они Унескови добри примери имају опет ту једну заједничку црту - масовне акције држава и других актера практиковане током дугог периода времена што је довело до њихове велике, у неким случајевима чак и глобалне популарности.

Рецепт за успех је све у свему ипак ту - коришћење паралелно свих инструмената културне политике, уз убрзани развој и унапређење правног оквира. Поменуто је неопходно спровести на свим нивоима, националним, регионалном и међународним. Оваква правна заштита мора превазићи територијалне границе и друге врсте подела, баш као што се дешава да исти елемент практикују заједнице из више држава. Ипак, данас нематеријалном наслеђу прете другачије, разноврсније и многобројније опасности од пређашњих присилних асимилација, а међународни акти на снази у тренутку спровођења овог истраживања, уз разједињеност региона као додатну отежавајућу околност, нису дорасли борби против њих.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Књиге, монографије и докторске дисертације

1. Антониа Ж. Јутронић, „Фрагментација међународног јавног права са посебним освртом на Европску Унију и њен однос према Западном Балкану“, (непубликована докторска дисертација), Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, 2020
2. Бојан Милисављевић, *Међународно обичајно право*, Београд: Правни факултет, 2016
3. Ванс Пакард, *Скривени убеђивачи*, Београд: Досије, 1994
4. Весна Ђукић, *Држава и култура - Студије савремене културне политике*, Београд: Факултет драмских уметности - Институт за позориште, филм, радио и телевизију, 2010 – у фуснотама: В. Ђукић
5. Грег Ричардс, Роберт Палмер, *Узбудљиви градови-креативни менаџмент и ревитализација града*, Београд: Clío, 2013
6. Данка Лајић Михајловић, *Српско традиционално певање уз гусле-Гусларска пракса као комуникациони процес*, Београд: Музиколошки институт САНУ, 2014
7. Дејвид Трозби, *Економика културне политике*, Београд: Clío, 2012
8. Драган Клаић, *Почети изнова - Промена театарског система*, Београд: Clío, 2012
9. Драгана Русалић, *Нематеријално наслеђе: Нова реалност и изазов културне баштине*, Београд: Етнографски институт САНУ, 2009
10. Ђорђина Трубарац Матић, *Гусле наше насушине - Poleмика о гулама сагледана у функционално-прагматичком кључу*, Београд: Етнографски институт САНУ, 2018
11. Жељко Ј. Лежаја, „Заштита културног наслеђа у међународном праву“ (непубликована докторска дисертација), Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2016
12. Ива Ненић, *Гусларке и свирачице на традиционалним инструментима у Србији*, Београд: Clío, 2019
13. Игор Јанев, *Односи Југославије са Унеском*, Београд: Институт за политичке студије, 2009
14. Јадран Антоловић, Томислав Јелић, *Право и култура*, Загреб: Хадриан д.о.о., 2013
15. Јелена В. Ђуковић, „Културни идентитети између науке, политике и демократије“ (непубликована докторска дисертација), Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, 2019
16. Маша Т. Вукановић, „Културна политика у Србији-антрополошка перспектива“ (непубликована докторска дисертација), Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, 2013
17. Милан Пауновић, Борис Кривокапић, Ивана Крстић, *Међународна људска права*, Београд: Универзитет у Београду-Правни факултет, 2018
18. Милена Драгићевић Шешић, Бранимир Стојковић, *Култура-менаџмент, анимација, маркетинг*, Београд: Clío, 2007 – у фуснотама: М. Драгићевић Шешић, Б. Стојковић
19. Милица Божић Маројевић, *(Не)жељено наслеђе у просторима памћења-Слободне зоне болних успомена*, Београд: Центар за музеологију и херитологију-Филозофски факултет Универзитет у Београду, 2015
20. Милош В. Јончић, „Међународноправна заштита цивилног становништва у оружаним сукобима“ (непубликована докторска дисертација), Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, 2017
21. Петар Хекторовић, „Рибање и рибарско приговарање“, Загреб: Булаја наклада д.о.о., 2008

22. Рут Тауси, *Економика културе*, Београд: Clio, 2012
23. Франсоа Шобе, Лорен Мартен, *Међународни културни односи*, Београд: Clio, 2014
24. Ivana Krstić, Tanasije Marinković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, Београд: Makart d.o.o., 2022
25. Alpha I. Sow, Ola Balogun, Honorat Aguessy, Pathé Diagne, *Introduction to African culture: general aspects*, Paris: UNESCO, 1979
26. Andrew Armitage, *Comparing the Policy of Aboriginal Assimilation: Australia, Canada, and New Zealand*, Vancouver: UBC Press, 1995 – у фуснотама: A. Armitage
27. Andrew Mutsiwa, „Precedent, Policy and Possibility: a Victimological Orientation Towards the Protection of Traditional Knowledge in Africa“ (PhD dissertation), University of Kwa-Zulu Natal, School of Applied Human Sciences, Durban, 2015
28. Anna Friederike Busch, *Protection of Traditional Cultural Expressions in Latin America A Legal and Anthropological Study*, Berlin: Springer, 2015
29. Augustine Shutte, *Philosophy for Africa*, Cape Town: UCT Press, 1993
30. *Banned Practice - The Potlatch and British Columbia, 1803 – 1953*, Curated by Chris Willmore, Victoria: A Skeride Publication, 2022
31. Barbara Kirshenblatt-Gimblett, *Destination Culture-Tourism, Museums, and Heritage*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1999
32. Basim Musallam, *The Arabs. A Living History*, London: Collins / Havrill, 1983
33. Craig Forrest, *International Law and the Protection of Cultural Heritage*, Abingdon: Routledge, 2010 – у фуснотама: C. Forrest
34. David Lowenthal, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998
35. David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985
36. Diana Paton, *The Cultural Politics of Obeah Religion, Colonialism and Modernity in the Caribbean World*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015
37. Edward R. Canda, *Gripped by the Drum: The Inspiring Artistry of Master Percussionist Kim Byeong Seop in the Korean Tradition of Nongak*, Lawrence: University of Kansas Libraries, 2023
38. Elisa Novic, *The Concept of Cultural Genocide - An International Law Perspective*, Oxford: Oxford University Press, 2016
39. Eugene W. Shiels, *King and church; the rise and fall of the Patronato Real*, Chicago : Loyola University Press, 1961
40. Georgina Lloyd, „The Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Law and Policy – A case study of Angkor“, (doctoral dissertation), University of Sidney, Sidney, 2009 – у фуснотама: G. Lloyd, 2009
41. Giovanni Boccardi, „Authenticity in the Heritage Context: A Reflection beyond the Nara Document“, *The Historic Environment: Policy & Practice* vol. 10 no. 1, 2018, 4-18
42. Harriet Deacon et al., *The Subtle Power of Intangible Heritage: Legal and Financial Instruments for Safeguarding Intangible Heritage*, Cape Town: Human Sciences Research Council Publishers, 2004
43. Herbert L. A. Hart, *The Concept of Law*, Oxford: Clarendon Press, 1961
44. James Denbow, Pheny C. Thebe, *Culture and Customs of Botswana*, Westport, London: Greenwood Press, 2006
45. Jan Klabbers, *International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013

46. Janet Blake, *Developing a New Standard-setting Instrument for Safeguarding Intangible Cultural Heritage—Elements for Consideration*, Paris: UNESCO, 2001 – у фуснотама: J. Blake, 2001
47. Janet Blake, *International Cultural heritage Law*, Oxford: Oxford University Press, 2005 – у фуснотама: J. Blake, 2005
48. Jessika Eichler, *Intangible Cultural Heritage under Pressure? Examining Vulnerabilities in ICH Regimes Minorities, Indigenous Peoples and Refugees*, Stuttgart: ifa (Institut für Auslandsbeziehungen), 2020
49. Joost Pauwelyn, *Conflict of Norms in Public International Law: How WTO Law Relates to other Rules of International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003
50. Katherine In-Young Lee, „Encounters with Samulnori: The Cultural Politics of South Korea's Dynamic Percussion Genre“ (doctoral dissertation), Harvard University, Faculty of Arts and Sciences, Boston, 2012
51. Laerke Recht, *Human Sacrifice - Archaeological Perspectives from Around the World*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019
52. Larry May, *Genocide: A Normative Account*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010
53. Liav Orgad, *The Cultural Defense of Nations A Liberal Theory of Majority Rights*, Oxford: Oxford University Press, 2015 – у фуснотама: L. Orgad
54. Lorie Brau, *Rakugo - Performing Comedy and Cultural Heritage in Contemporary Tokyo*, Plymouth: Lexington Books, 2008
55. Lucas Lixinski, *Intangible Cultural Heritage in International Law*, Oxford: Oxford University Press, 2013 – у фуснотама: L. Lixinski, 2013
56. Malcolm N. Shaw, *International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008
57. Marilena Alivizatou, *Intangible Heritage and the Museum - New Perspectives on Cultural Preservation*, Walnut Creek: Left Coast Press, 2012
58. Monica Sassatelli, *Becoming Europeans - Cultural Identity and Cultural Policies*, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2009
59. Myron W. Lustig, Jolene Koester, *Intercultural Competence-Interpersonal communication across Cultures*, Boston: Pearson, 2009
60. Neil Kent, *The Sámi Peoples of the North - A Social and Cultural History*, London: Hurst & Company, 2018
61. Nigel Davis, *Human Sacrifice in History and Today*, New York: William Morrow and Company, inc., 1981
62. Otrude Nontobeko Moyo, *Africanity and Ubuntu as Decolonizing Discourse*, Cham: Palgrave Macmillan, 2021
63. Pernille Askerud, Etienne Clément, *Preventing the Illicit Traffic in Cultural Property - a resource handbook for the implementation of the 1970 UNESCO CONVENTION*, Paris: UNESCO Division of Cultural Heritage, 1997 – у фуснотама: P. Askerud, E. Clément
64. Quang Dai Tuyen, *Heritage Conservation and Tourism Development at Cham Sacred Sites in Vietnam-Living Heritage Has A Heart*, Singapore: Springer, 2023
65. Raphaël Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1944
66. Richard Elliott, *Fado and the Place of Longing Loss, Memory and the City*, Farnham: Ashgate, 2010
67. Ronald L. Jackson, *The Negotiation of Cultural Identity: Perceptions of European Americans and Americans and African Americans*, Westport: Praeger, 1999
68. *Social Factors in the Latinization of the Roman West* (edited by Alex Mullen), Oxford: Oxford University Press, 2023

69. *The Romance of Lace: Its Historical Background, Its Present Manufacture, Its Varieties and Uses*, Chicago: Zion Lace Industries, 1920
70. Višnja Kisić, *Governing Heritage Dissonance - Promises and Realities of Selected Cultural Policies*, Amsterdam: European Cultural Foundation, 2016
71. Vivian A. Rich, *Cursing the Basil and other Folklore of the Garden*, Victoria: Horsdal & Schubart, 1998 – у фуснотама: V. A. Rich
72. Wayne Sandholtz, *Prohibiting Plunder: How Norms Change*, New York: Oxford University Press, 2007
73. Zara Steiner, *The Lights that Failed: European International History 1919-1933*, Oxford: Oxford Academic (online edition), 2005, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198221142.001.0001>, приступљено: 15. јануара 2023. године

Зборници радова и научни чланци

1. Борис Кривокапић, „Перспективе међународног права“, *Изазови правном систему*, Источно Сарајево, 2021, 18-47
2. Бранко М. Ракић, „Културно наслеђе – право, идентитет и достојанство“, *Социолошки преглед*, vol. LIV no. 4, 2020, 1210-1259 – у фуснотама: Б. М. Ракић
3. Весна Казазић, Матеј Савић, „Актуална питања међународноправног субјективитета“, *Зборник радова Правног факултета Свеучилишта у Мостару* бр. XXVI, 2018, 92-110 – у фуснотама: В. Казазић, М. Савић
4. Владимир Д. Михајловић, „Гордијев интерпретативни чвор: римски писани извори, идеја социо-културне еволуције и концепт романизације“, *Етноантрополошки проблеми* н. с. год. 6 св. 3, 2011, 679-698
5. Иван Иванчан, „Народни плесови Далмације-Загора“, *Ethnologica Dalmatica* Vol. 3, 1994, 53-65
6. Јелена Ракић, „Генитално сакаћење жена-од традиције до фемицида“, *Темида* вол. 20 бр. 2, 2017, 241-267
7. Кевин Робинс, „Ка транскултурној политици за европски космополитизам“ у *Транскултурна Европа-Културна политика у Европи која се мења* (приредиле Улрике Хана Мајнхоф, Ана Триандафилиду), Београд: Clío, 2008, 347-384
8. Лидија Кос-Станишић, „Андска заједница и права аутохтоних народа“, *Политичка мисао* Vol. XXXVIII br. 3, 2001, 138-158 – у фуснотама: Л. Кос-Станишић
9. Лидија Никчевић, „Расправа: Култура или баштина? Проблем нематеријалности“, *Етнoлошка трибина* vol. 42 no. 35, Хрватско етнoлошко друштво, 2012, 7-56
10. Љиљана Гавриловић, Иван Ђорђевић, „Сјенички сир као нематеријално културно наслеђе: Антрополошки приступ проблему“, *Етноантрополошки проблеми*, год. 11, св. 4, 2016, 989-1004
11. Маријана Дујовић, „Записи о српској музици и музичарима у првом светском рату из дневника, мемоара и писама ратних сведока“, *Mons Aureus – Часопис за књижевност, уметност и друштвена питања* бр. 60, 2018, 111-134
12. Марко Стојановић, „Нематеријално културно наслеђе и туризам – цртице о идентитету“, *Етноантрополошки проблеми* н. с. год. 19 св. 1, 2024, 217-236
13. Миљана Јаковљевић, „Културна апропријација упркос гарантованом праву на културно наслеђе“, *Архив за правне и друштвене науке* год. 117 бр. 2, 2022, 75-92
14. Михајло Вучић, „Идеја одрживог развоја у оквиру система УН – „Будућност коју желимо““ у *Седамдесет година Уједињених нација-поглед из Србије* (уреднице Жаклина Новичић и

- Анђела Ђукановић), Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2015, 276-293
15. Нађа Киван, Улрике Хана Мајнхоф, „Сагледавање културне разноликости: дискурсно-аналитички приступ“ у *Транскултурна Европа-Културна политика у Европи која се мења* (приредиле Улрике Хана Мајнхоф, Ана Триандафилиду), Београд: Clío, 2008, 83-118 – у фуснотама: Н. Киван, У. Х. Мајнхоф
 16. Стипе Булић, „Нијемо (Глуво) коло Далматинске загоре“, *Годишњак Титиус: годишњак за интердисциплинарна истраживања порјечја Крке* бр. 9, 2016, 263-268
 17. Åke Hultkrantz, „The Traditional Symbolism of the Sun Dance Lodge among the Wind River Shoshoni“, *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* vol. 10, 1979. 70-95 – у фуснотама: Å. Hultkrantz
 18. Alexander Bauer, „Heritage Preservation on Law and Policy: Handling the Double-Edged Sword of Development“ in *Cultural Heritage and Development in the Arab World* (edited by Fekri Hassan, Aloisia de Trafford, Mohsen Youssef), Alexandria: Bibliotheca Alexandrina, 2008, 253-268
 19. Alexander Reilly, „Finding an Indigenous Perspective in Administrative Law“, *Legal Education Review* vol. 19 issue 1, 2009, 271-287
 20. Alix Ferrer-Yulfo, „Intangible Cultural Heritage museums: Further considerations for a new museum definition“, *ICOFOM Study Series* Vol. 48 No. 2, 2020, 95-106
 21. Amil Akber Oglu Askerov, „Yalli Dances are one of the Oldest Folk Dances in Nakhchivan“, *Test Engineering and Management* Volume 83, 2020, 2354-2365
 22. Amy Nichols-Belo, „Witchdoctors“ in *White Coats: Politics and Healing Knowledge in Tanzania*, *Medical Anthropology* vol. 37 no. 8, 2018, 722-736
 23. Andrea Laforet, „Good intentions and the public good: Intangible cultural heritage in a Canadian national museum“, *Ethnologies* vol. 36 no. 1-2, 2014, 235-257
 24. Anna-Karin Evaldsson, André Wessels, „The African Renaissance: a Brief Historical Orientation“, *Southern Journal for Contemporary History* vol. 29 no. 1, 2004, 82-99 – у фуснотама: А.-К. Evaldsson, А. Wessels
 25. Anthony Seeger, „Lessons learned from the ICTM (NGO) evaluation of nominations for the UNESCO Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity, 2001–5“ in *Intangible heritage-Key issues in Cultural Heritage* (edited by Laurajane Smith, Natsuko Akagawa), Routledge, 2009, 112-128
 26. Arjo Klamer, Anna Mignosa, „The Financing of Cultural Heritage: A Value Based Approach“ in *Cultural Heritage in the European Union - A Critical Inquiry into Law and Policy* (edited by Andrzej Jakubowski, Kristin Hausler, Francesca Fiorentini), Leiden, Boston: Brill Nijhoff, 2019, 163-183
 27. Arnold N. Pronto, „Understanding the Hard/Soft Distinction in International Law“, *Vanderbilt Law Review* vol. 48 issue 4, 2015, 941-956 – у фуснотама: А. N. Pronto
 28. Audace Mbonyingingo, Ntiranyibagira Constantin, „Beating Drums or Beating Women? An Analysis of the Drum Universe in Burundi“, *Journal of Postcolonial Writing and World Literatures* Volume 1 Issue 1, 2020, 15-30
 29. Aurore Dumont, „Turning Indigenous Sacred Sites into Intangible Heritage: Authority Figures and Ritual Appropriation in Inner Mongolia“, *China Perspectives* no. 2021/3, 2021, 19-28
 30. Bettina Kolb, Heidi Dumreicher, „The Hammām - A Living Cultural Heritage“, *International Journal of Architectural Research* Vol. 2 Issue 3, 2008, 17-28
 31. Boaventura de Sousa Santos, „Public Sphere and Epistemologies of the South“, *Africa Development* Vol. XXXVII No. 1, 2012, 43 – 67

32. Brian H. Spitzberg, Gabrielle Changnon, „Conceptualizing Intercultural Competence“ in *The SAGE Handbook of Intercultural Competence* (edited by Darla K. Deardorf), Thousand Oaks: SAGE, 2009 – y фучнотамa: B. H. Spitzberg, G. Changnon
33. Bridget Chinouriri, Reggemore Marongedze, Tsitsi Roseline Bwetenga, „Otherisation of African Intangible Heritage: A Historical Trajectory of Cultural Genocide in Musical Arts of Zimbabwe“, *Dande Journal of Social Sciences and Communication* - Special Issue on Intangible Cultural Heritage vol. 4 no. 1, 2022, 76-92 – y фучнотамa: B. Chinouriri, R. Marongedze, T. R. Bwetenga
34. Britt Baillie, Marie Louise Stig Sørensen, „Heritage Challenges in Africa: Contestations and Expectations“, in *African Heritage Challenges - Communities and Sustainable Development* (eds. Britt Baillie, Marie Louise Stig Sørensen), Singapore: Palgrave Macmillan, 2021, 1-46
35. Byron A. Brown, „The Politics of cultural heritage and its packaging for tourist consumption in Botswana“ in *Botswana Cultural Heritage and Sustainable Tourism Development: A Handbook of Theory and Practice* (edited by Byron A. Brown, Lelokwane L. Mokgalo, Tsitsi Chipfuva), Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2020, 58-99
36. Carol Silverman, „Macedonia, UNESCO and Intangible Cultural Heritage: The Challenging Fate of Teškoto“ in *UNESCO on the Ground-Local Perspectives on Intangible Cultural Heritage*, (edited by Michael Dylan Foster, Lisa Gilman), Indiana University Press, 2015, 93-111 – y фучнотамa: C. Silverman
37. Catherine Herrgott, „Cantu in paghjella : Patrimoine Culturel Immatériel et nouvelles technologies dans le projet I-Treasures“, *Port Arcadie* vol. 30, 2016, 91-113
38. Celmara Pocock, David Collett, Linda Baulch, „Assessing stories before sites: identifying the tangible from the intangible“, *International Journal of Heritage Studies* Vol. 21 No. 10, 2015, 962–982
39. Chantane Chiranthanut, „Inherent Wisdoms and the Roles of Sacred Spaces in Spatial Organization of Vernacular Houses“, *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences* Vol. XLIV-M-1-2020, 2020, 19-23
40. Chao Gejin, „UNESCO’s Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Interpretative Reading and Commentary Review“, *Bulletin of the Kalmyk Institute for Humanities of the Russian Academy of Sciences* Vol. 34 Issue 6, 2017, 117-130
41. Charles F. Andrain, „The Pan-African Movement: The Search for Organization and Community“, *Phylon (1960-)* Vol. 23 No. 1, 1962, 5-17
42. Christian Ghasarian, „La Réunion : acculturation, créolisation et réinventions culturelles“, *Ethnologie française* vol. XXXII no. 4, 2002, 663-676
43. Christoph Beat Graber, „Substantive Rights and Obligations under the UNESCO Convention on Cultural Diversity“ in *Protection of Cultural Diversity from a European and International Perspective* (edited by Hildegard Schneider and Peter van den Bossche), Antwerpen: Intersentia, 2008, 141-161
44. Christoph Beat Graber, „The New UNESCO Convention on Cultural Diversity: A Counterbalance to the WTO?“, *Journal of International Economic Law* vol. 9 issue 3, 2006, 553-574
45. Codruta Sintionean, „Erasing Difficult History: The Decolonization of Heritage in South Korea“, *Romanian Journal of Sociological Studies* vol. 2, 2017, 145–162
46. Danielle N. Boaz, „Obeah, Vagrancy, and the Boundaries of Religious Freedom: Analyzing the Proscription of “Pretending to Possess Supernatural Powers” in the Anglophone Caribbean“, *Journal of Law and Religion* Volume 32 Issue 3, 2017, 423 – 448
47. Diana Petkova, „Cultural Identity in a Pluralistic World“, *Cultural Identity in an Intercultural Context* (edited by Diana Petkova, Jaakko Lehtonen), Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2005, 11-66 – y фучнотамa: D. Petkova

48. Dirk J. Louw, „Ubuntu: An African Assessment of the Religious Other“, *The Paideia Archive: Twentieth World Congress of Philosophy* vol. 23, 1998, 34-42
49. Dominic McGoldrick, „Culture, Cultures, and Cultural Rights“ in *Economic, Social and Cultural Rights in Action* (edited by Mashood Baderin, Robert McCorquodale), Oxford: Oxford University Press, 2007, 447-474
50. Dorothy Noyes, „From Cultural Forms to Policy Objects: Comparison in Scholarship and Policy“ in *UNESCO on the Ground-Local Perspectives on Intangible Cultural Heritage*, (edited by Michael Dylan Foster, Lisa Gilman), Indiana University Press, 2015, 161-176
51. Edwin LeSueur, „Aboriginal Assimilation: An Evaluation of Some Ambiguities in Policy and Services“, *Australian Journal of Social Work* vol. 23 no. 2, 1970, 6-11
52. Eleni Polymenopoulou, „Indigenous Cultural Heritage and Artistic Expressions: “Localizing” Intellectual Property Rights and UNESCO Claims“, *Canadian Journal of Human Rights* vol. 6 no. 1, 2017, 87-125
53. Elisabeth Militz, Carolin Schurr, „Affective nationalism: Banalities of belonging in Azerbaijan“, *Political Geography* Vol. 54, 2016, 54-63
54. Elizabeth F. Defeis, „Human Rights, the European Union, and the Treaty Route: From Maastricht to Lisbon“, *Fordham International Law Journal* Volume 35 Issue 5, 2017, 1207-1230
55. Elsa Stamatopoulou, „Indigenous Peoples and the United Nations: Human Rights as a Developing Dynamic“, *Human Rights Quarterly* Vol. 16 No. 1, 1994, 58-81
56. Enrique Dussel, „The Appointment of Bishops in the First Century of ‘Patronage’ in Latin America (1504-1620)“, *Concilium – Theology in the Age of Renewal* vol. 7 no. 8, 1972, 113-121
57. Eric Hirsch, „Ethnicity as Potential: Abundance, Competition, and the Limits of Development in Andean Peru's Colca Valley“ in *Ethnicity, Commodity, In/Corporation* (edited by George Paul Meiu, Jean Comaroff, John L. Comaroff), Bloomington: Indiana University Press, 2020, 94-119
58. Erin K. Slattery, „Preserving the United States' Intangible Cultural Heritage: An Evaluation of the 2003 UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage as a Means to Overcome the Problems Posed by Intellectual Property Law“, *DePaul Journal of Art, Technology & Intellectual Property Law* Volume 16 Issue 2, 2006, 201-260
59. Esthi Nimita, Mustika Yundari, „The Art Creation in the Traditional Art Area“, *Panggung – Education, Creation and Cultural Expression in Arts* Vol. 27 No. 3, 2017, 247-254
60. Evangelia Psychogiopoulou, „Cultural Heritage and the EU: Legal Competences, Instrumental Policies, and the Search for a European Dimension“ in *Cultural Heritage in the European Union - A Critical Inquiry into Law and Policy* (edited by Andrzej Jakubowski, Kristin Hausler, Francesca Fiorentini), Leiden, Boston: Brill Nijhoff, 2019, 57-78
61. Ewa Bergdahl, „Conversation Piece: Intangible Cultural Heritage in Sweden“ in *Safeguarding Intangible Cultural Heritage* (edited by Michelle L. Stefano, Peter Davis and Gerard Corsane), Woodbridge: The Boydell Press, 2012, 47-56
62. Fausto Orlando Maussa Pérez, Juan Manuel Montes Hincapié, „Safeguarding Traditional Vallenato Music: Leveraging the Creative Ecosystem with ICT for Intangible Heritage Preservation“, *Scientific Research and Information Technology* Vol. 13 Issue 2, 2023, 103-112
63. Federico Lenzerini, „Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples“, *The European Journal of International Law*, vol. 22 no. 1, 2011, 101-120
64. Fekri Hassan, Mohsen Youssef, Introduction to Cultural Heritage and Development in the Arab World (edited by Fekri Hassan, Aloisia de Trafford, Mohsen Youssef), Alexandria: Bibliotheca Alexandrina, 2008, 1-13
65. Florence Graezer Bideau, „Identifying “Living Traditions” in Switzerland: Re-enacting Federalism through the UNESCO Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage“ in *Heritage Regimes and the State* (edited by Regina F. Bendix, Aditya Eggert, Arnika

- Peselmann), Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2012, 303-325 – у фуснотама: F. G. Bideau
66. Francesco Francioni, „Beyond State Sovereignty: The Protection of Cultural Heritage as a Shared Interest of Humanity“, *Michigan Journal of International Law* Vol. 25 Issue 4, 2004, 1209-1228 – у фуснотама: F. Francioni, 2004
 67. Francesco Francioni, „Custom and General Principles of International Cultural Heritage Law“ in *The Oxford Handbook of International Cultural Heritage Law* (Edited by Francesco Francioni, Ana Filipa Vrdoljak, Oxford: Oxford University Press, 2020, 531-550 – у фуснотама: F. Francioni, 2020
 68. Fred Eggan, „Social anthropology and the method of controlled comparison“, *American Anthropologist* vol. 56 no.5, 1954, 743-463
 69. Geir Vestheim, „UNESCO Cultural Policies 1966–1972 – the Founding Years of ‘New Cultural Policy’“, *The Nordic Journal of Cultural Policy* vol. 22 no. 1, 2019, 174-195
 70. Geoffrey S. Sumi, „The Triumphal Procession“ in *A Companion to the City of Rome* (edited by Claire Holleran, Amanda Claridge), Hoboken: Wiley-Blackwell, 2018, 581-597
 71. Georgina Lloyd, „Legislating to Safeguard Asia’s Intangible Cultural Heritage“ in *Routledge Handbook of Heritage in Asia* (edited by Patrick Daly and Tim Winter), London: Routledge, 2011, 139-152 – у фуснотама: G. Lloyd, 2011
 72. Gerald L. Pocius, „The Government of Canada and Intangible Cultural Heritage : An Excursion into Federal Domestic Policies and the UNESCO Intangible Cultural Heritage Convention“, *Ethnologies* vol. 36 no. 1, 2014, 63-92
 73. Gerard P. Concepcion, „A Single Identity while Facing Diversity? Exploring ASEAN Integration through Culture“, *SUVANNABHUMI Multi-disciplinary Journal of Southeast Asian Studies* Vol. 14 No. 2, 2022, 269-303
 74. Gregory C. Shaffer, Mark A. Pollack, „Hard Vs. Soft Law: Alternatives, Complements, and Antagonists in International Governance“, *Minnesota Law Review* vol. 94, 2010, 706-799
 75. Grozdana Marošević, „Ojkanje u izvandinarskim područjima Hrvatske“, *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* Vol. 24 No. 17, 1994, 91-102
 76. Grozdana Marošević, „One-part Ojkanje-Singing in the Historical Perspective“, *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* Vol. 43 No. 1, 2006, 141-160
 77. Guo-Ming Chen, „The impact of intercultural sensitivity on ethnocentrism and intercultural communication apprehension“, *Intercultural Communication Studies* vol. 19 no. 1, 2010, 1-9
 78. Hae-Joon Jungm, Je-Hun Ryu, „Sustaining a Korean Traditional Rural Landscape in the Context of Cultural Landscape“, *Sustainability* no. 7, 2015, 11213-11239
 79. Han Man, „The Intangible Cultural Heritage of Chinese Ethnic Minorities: Taking the Fish Skin Culture of the Hezhen people as an Example“, *Journal of Education and Educational Research* Vol. 2 No. 3, 2023, 118-122
 80. Hani Hayajneh, „The Legal Protection of the Intangible Cultural Heritage in the Hashemite Kingdom of Jordan“ in *The Legal Protection of the Intangible Cultural Heritage A Comparative Perspective* (edited by Pier Luigi Petrillo), Springer, 2019, 87-116 – у фуснотама: H. Hayajneh
 81. Hanna Schreiber, „Cultural Genocide: Culturecide and An Unfinished or Rejected Project of International Law?“ in *Culture(s) in International Relations* (edited by Grazyna Michalowska; Hanna Schreiber), Berlin: Peter Lang Edition, 2017, 319-345
 82. Hardi Alunaza Mentari, „Characteristics of Spiritual and Social Values in Saman Dance Culture in Gayo Community“, *Al Qalam: Jurnal Ilmiah Keagamaan dan Kemasyarakatan* Vol. 16, No. 1, 2022, 130-141
 83. Helen Rees, „Intangible Cultural Heritage in China Today: Policy and Practice in the Early Twenty-First Century“ in *Music as Intangible Cultural Heritage Policy, Ideology, and Practice*

- in the *Preservation of East Asian Traditions* (edited by Keith Howard), Farnham: Ashgate, 2012, 23-54
84. Hermann Parzinger, "Cultural Heritage under Attack: Learning from History" in *Cultural Heritage and Mass Atrocities* (edited by James Cuno, Thomas G. Weiss), Los Angeles: J. Paul Getty Museum, 2022, 59-77
 85. Hussein A. Bulhan, „Stages of Colonialism in Africa: From Occupation of Land to Occupation of Being“, *Journal of Social and Political Psychology* Vol. 3 no. 1, 2015, 239–256
 86. Idowu H. Oludare, „Assimilation in 19th Century Senegal“, *Cahiers d'études africaines* vol. 9 no. 34, 1969, 194-218
 87. Ilka Boaventura Leite, „The Brazilian quilombo: ‘race’, community and land in space and time“, *The Journal of Peasant Studies* vol. 42 no. 6, 1225-1240
 88. Innocent A. Daudu, Timi Legend Asuelime, „African Renaissance and Pan-Africanism: The Ethical Leadership Nexus“, *African Renaissance* Special Issue, 2019, 163-183
 89. Jack Tsen-Ta Lee, „Treaties, Time Limits and Treasure Trove: The Legal Protection of Cultural Objects in Singapore“, *Art, Antiquity and Law* vol. 9 issue 3, 2004, 237-280
 90. James A. R. Nafziger, „The Responsibilities to Protect Cultural Heritage and Prevent Cultural Genocide“ in *The Oxford Handbook of International Cultural Heritage Law* (Edited by Francesco Francioni ; Ana Filipa Vrdoljak, Oxford: Oxford University Press, 2020, 121-144
 91. Janet Blake, „From Global to Local Heritage - Intangible Cultural Heritage and the Role of the Museum“, *Anthropology of the Middle East* Vol. 10 No. 1, 2015, 22-40 – у фучотама: J. Blake, 2015
 92. Janet Blake, „On Defining the Cultural Heritage“, *International and Comparative Law Quarterly*, vol. 49 issue 1, 2000, 61-85 – J. Blake, 2000
 93. Janet Sharp, „Culturally-Relevant Algebra Teaching: The Case of African Drumming“, *The Journal of Mathematics and Culture* Vol. 2 issue 1, 2007, 37-57
 94. Jean-Louis Luxen, „The Nara document: its achievement and its limits“, *Conversaciones con... Herb Stovel* vol. 8, 194-206
 95. Jérémie Gilbert, „Indigenous Rights in the Making: The United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples“, *International Journal on Minority and Group Rights* Vol. 14, 2007, 207-230
 96. Jeremy C. Wells, „The Plurality of Truth in Culture, Context, and Heritage: A (Mostly) Post-Structuralist Analysis of Urban Conservation Charters“, *City & Time* 3 (2): 1, 2010, 1-14
 97. Jessica Schimmel, „Killing Without Murder: Aboriginal Assimilation Policy as Genocide“, *The Lehigh Review* Volume 13 – 2005, 2005, 35-54
 98. Jessika Eichler, „Intangible cultural heritage, inequalities and participation: who decides on heritage?“, *The International Journal of Human Rights* vol. 25 no. 5, 2021, 793-814
 99. Joana Costa, Paulo Nuno Nossa, „Beyond Sight and Sound: Fado of Coimbra, Intangible Heritage with Touristic Value“, *Rosa dos Ventos* vol. 9, no. 4, 2017, 557-565
 100. John Schofield, „Forget About ‘Heritage’: Place, Ethics and the Faro Convention“ in *The Ethics of Cultural Heritage - Ethical Archaeologies: The Politics of Social Justice* Vol. 4 (edited by John Schofield, Tracy Ireland), New York: Springer, 2015, 197-209
 101. John Weinstock, „Assimilation of the Sámi: Its Unforeseen Effects on the Majority Populations of Scandinavia“, *Scandinavian Studies* vol. 85 no. 4, 2013, 411-430
 102. Jonathan Eaton, Mark Turin, „Heritage languages and language as heritage: the language of heritage in Canada and beyond“, *International Journal of Heritage Studies* vol. 28 issue 7, 2022, 787-802 – у фучотама: J. Eaton, M. Turin
 103. Jordan Sand, „Japan’s Monument Problem: Ise Shrine as Metaphor,“ *Past and Present* vol. 226 issue suppl. 10, 2015, 126–152

104. Joseph Yaw Asomah, „Cultural rights versus human rights: A critical analysis of the trokosi practice in Ghana and the role of civil society“, *African Human Rights Law Journal* vol. 15, 2015, 129-149
105. Junjie Su, „A Difficult Integration of Authenticity and Intangible Cultural Heritage? The Case of Yunnan, China“, *China Perspectives* (Special Feature) no. 3, 2021, 29-39 – у фучнотама: J. Su
106. Kathia Espinoza Mautua, „Cultural Mercosur: A Regional Vision of Cultural Heritage as Soft Power“ in *Soft Power and Heritage* (edited by Rodrigo Christofolletti), Cham: Springer, 2023, 97-112
107. Keith Howard, „Why Do It That Way? Rhythmic Models and Motifs in Korean Percussion Bands“, *Asian Music* Vol. 23 No. 1, Autumn, 1991 - Winter, 1992, 1-50
108. Kenneth W. Abbott, Duncan Snidal, „Hard and Soft Law in International Governance“, *International Organization* Vol. 54 Issue 03, 2000, 421-456 – у фучнотама: K. W. Abbott, D. Snidal
109. Keun-Gwan Lee, „Asia“ in *The Oxford Handbook of International Cultural Heritage Law* (Edited by Francesco Francioni and Ana Filipa Vrdoljak, Oxford: Oxford University Press, 2020, 835-859
110. Kolokesa Uafa Mahina-Tuai, „Intangible Heritage: A Pacific Case Study at the Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa“, *International Journal of Intangible Heritage* Vol.01, 2006, 14-24
111. Krešimir Starčević, Željko Vojinović, Jerko Glavaš, „Intangible cultural heritage and their influence on financial results in rural tourism“, *Economics of Agriculture* Year 69 No. 2, 2022, 483-496
112. Kristin Kuutma, „Between Arbitration and Engineering: Concepts and Contingencies in the Shaping of Heritage Regimes“, *Heritage Regimes and the State* (edited by Regina F. Bendix, Aditya Eggert, Arnika Peselmann), Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2012, 21-36
113. Kurnia Humaizi, Fikarwin Zuska, „Potential of Saman Dance in Tourism Development in Gayo Lues Regency, Aceh Province“, *International Journal of Research and Review* Vol. 8 Issue 10, 2021, 299-306
114. Lamy Yvon, „Du monument au patrimoine. Matériaux pour l'histoire politique d'une protection“, *Genèses Sciences sociales et histoire* no. 11, 1993, 50-81
115. Leyla Roksan Çağlar, „Romanization or no romanization, that is the question in search of socio-linguistic identity in the Roman provinces“, *Synergies Turquie* no. 4, 2011, 131-138
116. Lucas Lixinski, „Selecting Heritage: The Interplay of Art, Politics and Identity“, *The European Journal of International Law* vol. 22 no. 1, 2011, 81-100 – у фучнотама: L. Lixinski, 2011
117. Lucas Lixinski, „Central and South America“ in *The Oxford Handbook of International Cultural Heritage Law* (edited by Francesco Francioni, Ana Filipa Vrdoljak), Oxford: Oxford University Press, 2020, 878-907 – у фучнотама: Lucas Lixinski, 2020
118. Lucas Lixinski, „Regional and international treaties on intangible cultural heritage: between tradition and contemporary culture“ in *Research Handbook on Contemporary Intangible Cultural Heritage Law and Heritage* (eds. Charlotte Waelde, Catherine Cummings, Mathilde Pavis, Helena Enright), Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited, Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, Inc., 2018, 15-34 – у фучнотама: L. Lixinski, 2018
119. Luis Díaz Viana, „Reflections on Intangible Heritage: The Mistrust of Cultural Diversity in Europe“, *Quaderns de la Mediterrània* no. 27, 2018, 69-74

120. Lyn Leader-Elliott, Daniella Trimboli, „Government and Intangible Heritage in Australia“ in *Safeguarding Intangible Cultural Heritage* (edited by Michelle I. Stefano, Peter Davis, Gerard Corsane), Woodbridge: The Boydell Press, 2012, 111-124
121. Lyndel Prott, „UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects – Ten Years On“, *Uniform Law Review* 14/1-2, 2009, 215-237
122. Lyndel V. Prott, „Hunting as Intangible Heritage: Some Notes on Its Manifestations“, *International Journal of Cultural Property*, vol. 14 issue 3, 2007, 385-398
123. Lyndel V. Prott, Patrick J. O'Keefe, „‘Cultural Heritage’ or ‘Cultural Property’?“, *International Journal of Cultural Property*, 1992, 307-320
124. Lynn Meskell, Claudia Liuzza, Nicholas Brown, „World Heritage Regionalism: UNESCO from Europe to Asia“, *International Journal of Cultural Property* vol. 22, 2015, 437-470
125. Mamadou Diouf, „The French Colonial Policy of Assimilation and the Civility of the Originaires of the Four Communes (Senegal): A Nineteenth Century Globalization Project“, *Development and Change* vol. 29 issue 4, 1998, 671-696
126. Manlio Frigo, „Cultural property v. cultural heritage: A “battle“ of concepts in international law?“, *International Revue of the Red Cross*, vol. 86 no. 854, 2004, 367-378 – y фуснотама: M. Frigo
127. María Antonia Diaz-Mendoza, Emiro De-La-Hoz-Franco, Jorge Eliecer Gómez Gómez, Raúl Ramírez-Velarde, „An Ontological Model for the Representation of Vallenato as Cultural Heritage in a Context-Aware System“, *Heritage* vol. 6, 2023, 5648-5671
128. Marina Schneider, „The 1995 UNIDROIT Convention: An Indispensable Complement to the 1970 UNESCO Convention and an Inspiration for the 2014/60/EU Directive“, *Santander Art and Culture Law Review* 2/2016 (2), 2016, 149-164 – y фуснотама: M. Schneider
129. Markus Tauschek, „Imaginations, Constructions and Constraints: Some Concluding Remarks on Heritage, Community and Participation“ in *Between Imagined Communities of Practice - Participation, Territory and the Making of Heritage* (edited by Nicolas Adell, Regina F. Bendix, Chiara Bortolotto, Markus Tauschek), Göttingen University Press, 2015, 291-306 – y фуснотама: M. Tauschek
130. Martin D. Lewis, „One Hundred Million Frenchmen: The “Assimilation” Theory in French Colonial Policy“, *Comparative Studies in Society and History* vol. 4 issue 2, 1962, 129-153 – y фуснотама: M. D. Lewis
131. Martina Shakya, Gianluca Vagnarelli, „Creating value from intangible cultural heritage—the role of innovation for sustainable tourism and regional rural development“, *European Journal of Cultural Management and Policy* vol. 14, 2024, <https://doi.org/10.3389/ejcmp.2024.12057>, приступљено дана: 15. јануара 2025. године
132. Mary Broughton, Catherine Stevens, „Music, movement and marimba: an investigation of the role of movement and gesture in communicating musical expression to an audience“, *Psychology of Music* vol. 37 no. 2, 2009, 137-153
133. Mary-Lee Mulholland, „Mariachi, Myths and Mestizaje: Popular Culture and Mexican National Identity“, *National Identities* vol. 9 issue 3, 2007, 247-264
134. Michael D. Foster, „Imagined UNESCOs: Interpreting Intangible Cultural Heritage on a Japanese Island“ in *UNESCO on the Ground-Local Perspectives on Intangible Cultural Heritage*, (edited by Michael Dylan Foster, Lisa Gilman), Indiana University Press, 2015, 77-92
135. Michael E. Melody, „The Lakota Sun Dance: The Composite View and Analysis“, *South Dakota History* vol. 6 no. 4, 1976, 433-455 – y фуснотама: M. E. Melody

136. Michael Hornsby, Timofey Agarin, „The End of Minority Languages? Europe’s Regional Languages in Perspective“, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* Vol. 11 No. 1, 2012, 88-116,
137. Michael Jones, „Forging an ASEAN Identity: The Challenge to Construct a Shared Destiny“, *Contemporary Southeast Asia: A Journal of International and Strategic Affairs* vol. 26 issue 1, 2004, 140-154
138. Mikhail Epstein, „Transculture: A Broad Way between Globalism and Multiculturalism“, *The American Journal of Economics and Sociology* vol. 68, no. 1, 2009, 327-352
139. Milena Dragičević Šešić, „Opening horizons: The need for integrated cultural policies in the Arab world“ in *Cultural Policies in Algeria, Egypt, Jordan, Lebanon, Morocco, Palestine, Syria and Tunisia - An Introduction*, Amsterdam: Boekmanstudies, 2010, 227-262
140. Mira Burri, „The UNESCO Convention on Cultural Diversity: An Appraisal Five Years after Its Entry into Force“, *International Journal of Cultural Property* vol. 20, 2013, 357-380
141. Nashaat Hussein, „The Revitalisation of the Aragoz Puppet in Egypt: Some Reflections“, *Popular Entertainment Studies* Vol. 3 Issue 1, 57-70
142. Ned Kaufman, „Putting Intangible Heritage in its Place(s): Proposals for Policy and Practice“, *International Journal of Intangible Heritage* Vol. 8, 2013, 20-36
143. Nguyễn Văn Sơn, Bui Thi Minh Thu, „Acculturation the Southeast Asian Countries Create the Asean Cultural Identity to Promote the Regional Interests in the Course of Globalization“, *Saudi Journal of Humanities and Social Sciences* Vol. 2 Issue 11B, 2017, 1092-1096
144. Nicholas Tsagourias, „The League of Nations and visions of world order“, *International Community Law Review* vol. 22 (3-4), 2020, 291-309
145. Nicolas Adell, „Polyphony vs. Monograph: The Problem of Participation in a French ICH Dossier“ in *Between Imagined Communities of Practice - Participation, Territory and the Making of Heritage* (edited by Nicolas Adell, Regina F. Bendix, Chiara Bortolotto, Markus Tauschek), Göttingen University Press, 2015, 237-247 – у фучотам: N. Adell
146. Nigar Bayramova Agaverdi, „Gilman Salakhov’s Role and Importance in Azerbaijani Music Culture“, *Cultural and Religious Studies* Vol. 8 No. 6, 2020, 346-356
147. Nkonko M. Kamwangamalu, „Ubuntu in South Africa: a sociolinguistic perspective to a pan-African concept“, *Critical Arts: South-North Cultural and Media Studies* vol. 13 no. 2, 1999, 24-41
148. Noriko Aikawa, „An Historical Overview of the Preparation of the UNESCO International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage“, *Museum International* no. 221-222 vol. 56 no. 1-2, 2004, 137-149
149. Olusola Matthew Ojo, „Cultural Renaissance and the Quest for Peace and Development in Nigeria“, *Journal of International and Global Studies* vol. 10 no. 2, 2019, 90, 86-102
150. Paolo Galdenzi, „Cultural Relations Among States: Is a Legal Adaptation Required?“, *McGill GLSA Research Series* Vol. 2 No. 1, 2022, 1-20
151. Patrick Dumbery, Érik Labelle-Eastaugh, „Non-state actors in international investment law: To be or not to be? The legal personality of non-state actors in international investment law“, in *Participants in the International Legal System – Multiple Perspectives on non-state actors in International Law* (edited by Jean d’Aspremont), London: Routledge Research in International Law, 2011, 360-371
152. Peter Malanczuk, „Multinational Enterprises and Treaty-Making – A Contribution to the Discussion on Non-State Actors and the “Subjects” of International Law“, in *Multilateral Treaty-Making: The Current Status of Challenges to and Reforms Needed in the International Legislative Process* (edited by Vera Gowlland-Debbas), Nijhoff Law Specials Vol. 47, Springer Netherlands, 2000, 45-72

153. Philippe Poirrier, „Heritage and Cultural Policy in France under The Fifth Republic”, *International Journal of Cultural Policy* vol. 9 no. 2, 2003, 215-225
154. Pia Lane, „From Silence to Silencing? Contradictions and Tensions in Language Revitalization”, *Applied Linguistics* no. 44, 2023, 833-847
155. Pierre L. Van Den Berghe, „Racialism and Assimilation in Africa and the America“, *Southwestern Journal of Anthropology* vol. 19, 1963, 424-432 – y фучнотамa: P. L. Van Den Berghe
156. Rachel Yvonne Cruz, „Música del Mariachi: Conservator of Mexican Culture and Heritage“, *Estudios Humanísticos: filología* vol. 45, 2023, 143-164
157. Rainer Grote, „The Status and Rights of Indigenous Peoples in Latin America“, *Heidelberg Journal of International Law* vol. 59, 1999, 497-528
158. Raymond H. C. Teske Jr., Bardin H. Nelson, „Acculturation and Assimilation: A Clarification“, *American Ethnologist* vol. 1 no. 2, 1974, 351-367
159. Rhonda Martinez, „The Trokosi Tradition In Ghana: The Silencing of a Religion“, *History in the Making* Vol. 4, 2011, 21-42
160. Richard A. Rogers, „From Cultural Exchange to Transculturation: A Review and Reconceptualization of Cultural Appropriation“, *Communication Theory* 16, 2006, 474-503 – y фучнотамa: R. A. Rogers
161. Richard A. Shweder, „What about "Female Genital Mutilation"? And Why Understanding Culture Matters in the First Place“, *Daedalus* Vol. 129, No. 4, 2000, 209-232
162. Richard Collins, „The League of Nations and the Emergence of International Administration: Finding The Origins of International Institutional Law”, *Revista Española de Derecho Internacional* vol. 71, no. 2, 2019, 285-294
163. Richard Harvey Brown, „Cultural Representation and Ideological Domination“, *Social Forces* Vol. 71 No. 3, 1993, 657-676
164. Richard Kurin, „U.S. Consideration of the Intangible Cultural Heritage Convention”, *Ethnologies* vol. 36 no. 1-2, 2014, 325–358
165. Richard MacKinnon, „Heritage Conservation, UNESCO and Intangible Cultural Heritage in Eastern Canada“, *Ethnologies* vol. 36 no. 1, 2014, 383-403
166. Rie Odajima, „On Intangible and Tangible Heritage: Human Beings, Objects, Agency, and the Integration of Cultural Perception“, *Bulletin of the Graduate Division of Letters, Arts and Sciences of Waseda University* vol. 64, 2019, 739-757
167. Robert Archibald, „Acculturation and Assimilation in Colonial New Mexico“, *New Mexico Historical Review* vol. 53 no. 3, 2021, 205-217
168. Robert Kolb, „Principles as Sources of International Law (with Special Reference to Good Faith)“, *Netherlands International Law Review* LIII, 2006, 1-36 – y фучнотамa: R. Kolb
169. Robert Redfield, Ralph Linton, Melville J. Herskovits, „Memorandum on the study of acculturation”, *American Anthropologist* vol. 38 no. 1, 1936, 149-152 – y фучнотамa: R. Redfield, R. Linton, M. J. Herskovits
170. Rodolfo Stavenhagen, „Indigenous Peoples and the State in Latin America: An Ongoing Debate“ in *Multiculturalism in Latin America-Indigenous Rights, Diversity and Democracy* (edited by Rachel Sieder), London: Institute of Latin American Studies, 2002, 24-44
171. Roger P. Alford, „The Proliferation of International Courts and Tribunals: International Adjudication in Ascendance“, *The American Society of International Law Proceedings* Vol. 94, 2000, 160 – 165
172. Russell McGregor, „Nation and Assimilation: Continuity and Discontinuity in Aboriginal Affairs in the 1950s“ in *Modern Frontier: Aspects of the 1950s in Australia's Northern Territory*

- (edited by Julie T. Wells, Mickey Dewar, Suzanne Parry), Darwin: Charles Darwin University Press, 2005, 17-31 – у фучнотам: R. McGregor
173. Sabrina Urbinati, „The Community Participation in International Law“ in *Between Imagined Communities of Practice - Participation, Territory and the Making of Heritage* (edited by Nicolas Adell, Regina F. Bendix, Chiara Bortolotto, Markus Tauschek), Göttingen University Press, 2015, 123-140
 174. Sandra Pruim, „Ethnocide and Indigenous Peoples: Article 8 of the Declaration on the Rights of Indigenous Peoples“, *Adelaide Law Review* vol. 35, 2014, 269-308 Simon Harrison, „Identity as a scarce resource“, *Social Anthropology* vol. 7 no. 3, 1999, 239-251
 175. Scott Cooper, Karen Exell, „Bin Jelmood House: narrating an intangible history in Qatar“ in *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage* (edited by Michelle L. Stefano, Peter Davis), New York: The Routledge, 2017, 371-384
 176. Selena Rakočević, „Bouncing as a Distinguishable Structural Feature of Srpsko Kolo: Aspects of Identification and Notation“, *New Sound* vol. 54 issue II, 2019, 19-43
 177. Seyyed Hossein Nasr, „Religious Art, Traditional Art, Sacred Art – Some reflections and definitions“, *The Essential Sophia – The Journal of Traditional Studies* (edited by Seyyed Hossein Nasr, Katherine O'Brien), 2006, 175-185
 178. Shamiran Mako, „Cultural Genocide and Key International Instruments: Framing the Indigenous Experience“, *International Journal on Minority and Group Rights* vol. 19, 2012, 175–194
 179. Sheenagh Pietrobruno, „Cultural Research and Intangible Heritage“, *Culture Unbound* Vol. 1, 2009, 227–247
 180. Sheenagh Pietrobruno, „Social media and whirling dervishes: Countering UNESCO's intangible cultural heritage“, *Performing Islam* Volume 4 Number 1, 2015, 11-33
 181. Shella Hajura, „Shared Heritage Diplomacy of Indonesia and Malaysia as Soft Power in The Southeast Asia Region“, *Jurnal Hubungan Internasional* vol. 10 no. 2, 2022, 84-95
 182. Shina Erlewein, „Sustainable Development and Intangible Cultural Heritage: Integrating Culture into Development“ in *Perceptions of Sustainability in Heritage Studies* (edited by Marie-Theres Albert), Berlin, München, Boston: De Gruyter, 2015, 71-83
 183. Shmuel Moreh, „The Shadow Play ("Khayāl al-Zill") in the Light of Arabic Literature“, *Journal of Arabic Literature* vol. 18 issue 1, 1987, 46-61
 184. Silvia A. Cirvini, „Vernacular heritage in Mendoza (Cuyo region, Argentina)“ in *Vernacular and Earthen Architecture: Conservation and Sustainability* (edited by Camilla Mileto, Fernando Vegas López-Manzanares, Lidia García-Soriano, Valentina Cristini), London: Taylor & Francis Group, 2018, 65-70
 185. Solomon Gwerevende, Zama M. Mthombeni, „Safeguarding intangible cultural heritage: exploring the synergies in the transmission of Indigenous languages, dance and music practices in Southern Africa“, *International Journal of Heritage Studies* vol. 29 no. 5, 2023, 398-412
 186. Sreemati Mukherjee, „The Theory and the Practice of the Performing Arts in Ancient India“, *Sculpture, Painting, Terracottas, Performing Arts and Architecture* (edited by Dilip K. Chakrabarti) vol. 8, New Delhi: Vivekananda International Foundation and Aryan Books International, 2020
 187. Stefan Groth, „Between Society and Culture: Recognition in Cultural Heritage Contexts“ in *Between Imagined Communities of Practice - Participation, Territory and the Making of Heritage* (edited by Nicolas Adell, Regina F. Bendix, Chiara Bortolotto, Markus Tauschek), Göttingen University Press, 2015, 59-81
 188. Stephen Ocheni, Basil C. Nwankwo, „Analysis of Colonialism and Its Impact in Africa“, *Cross-Cultural Communication* vol. 8 no. 3, 2012, 46-54

189. Steven L. Schwarcz, „Soft Law as Governing Law“, *Minnesota Law Review* vol. 104, 2020, 2471-2514
190. Suzanne Youngerman, „Maori Dancing since the Eighteenth Century“, *Ethnomusicology* Vol. 18 No. 1, 1974, 75-100
191. Teodora Konach, „Intangible cultural heritage projects – National policies and strategies. The creation of intangible cultural heritage inventories“, *ENCATC Journal of Cultural Management and Policy* Volume 5 Issue 1, 2015, 67-79 – у фпсихотама: T. Konach
192. Thomas Antkowiak, „Moiwana Village v. Suriname: A Portal into Recent Jurisprudential Developments of the Inter-American Court of Human Rights“, *Berkeley Journal of International Law* Vol. 25 issue 2, 2007, 268-282
193. Tim Winter, „Beyond Eurocentrism? Heritage conservation and the politics of difference“, *International Journal of Heritage Studies* vol. 20, 2014, 123-137
194. Tony Onwumah, „The Youth and National Rebirth: The Cultural Imperatives“ in *Youth and Nigeria's Intangible Cultural Heritage* (edited by Bolaji Owasanoye, Olayinka Akanle with the assistance of Jesudunsin Olusanya), Onike-Yaba: Human Development Initiatives, 2011, 59-70
195. Trond Risto, „Between Norwegianisation and Revitalisation in the South Sami Society: A Memory Culture Analysis of Boarding School Life and Its Aftermath“, *History of Education* vol. 53 no. 1, 2024, 126–143
196. Tullio Scovazzi, Laura Westra, „The Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage According to the 2003 UNESCO Convention: The Case of First Nations of Canada“, *Inter Gentes* Vol. 1 Issue 2, 2017, 24-44
197. Valdimar Tr. Hafstein, „Intangible heritage as a list From masterpieces to representation“ in *Intangible Heritage* (edited by Laurajane Smith and Natsuko Akagawa), Canada: Abingdon, USA: New York, Routledge, 2009, 93-111
198. Valdimar Tr. Hafstein, „Learning to Live with IHC: Diagnosis and Treatment“ in *UNESCO on the Ground-Local Perspectives on Intangible Cultural Heritage*, (edited by Michael Dylan Foster, Lisa Gilman), Indiana University Press, 2015, 143-160
199. Valentine Moghadam, Manilee Bagheritari, „Cultures, Conventions, and the Human Rights of Women: Examining the Convention for Safeguarding Intangible Cultural Heritage, and the Declaration on Cultural Diversity“, *Museum International* No. 236 Vol. 59 No. 4, 2007, 9-18
200. Vanessa Whittington, „Gender and Human Rights Within UNESCO's International Heritage Discourse: An Analysis of the World Heritage and Intangible Heritage Conventions“, *Heritage & Society* vol. 14 no. 2-3, 2021, 242-266
201. Vincent Clement, „Dancing bodies and Indigenous ontology: what does the haka reveal about the Maori relationship with the Earth?“, *Transactions of the Institute of the British Geographers* vol. 42 issue 2, 2017, 317-328
202. Vincenzo Maselli, „Puppets' Tales. New Design Perspectives for a Multimedia Archive of a Humanity's Intangible Heritage“ in *Multidisciplinary Aspects of Design Objects, Processes, Experiences and Narratives* (edited by Francesca Zanella, Giampiero Bosoni, Elisabetta Di Stefano, Gioia Laura Iannilli, Giovanni Matteucci, Rita Messori, Raffaella Trocchianesi), Cham: Springer, 2024, 65-74
203. Viniyanka Prasad, „The UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: A Flexible Approach to Addressing the Unique Needs of Varying Populations“, *Chicago Journal of International Law* Vol. 9 No. 1, 297-322
204. Will Baker, „From intercultural to transcultural communication“, *Language and Intercultural Communication*, vol. 22 no. 3, 2022, 280-293

205. William Chapman, „Intangible heritage in the United States: a history of separate initiatives“, *International Journal of Intangible Heritage* Vol. 14, 2019, 68-85 – у фуснотама: W. Chapman
206. Yair Hashachar, „Guinea Unbound: Performing Pan-African Cultural Citizenship Between Algiers 1969 and the Guinean National Festivals“, *Interventions* vol. 20 no. 7, 2018, 1003-1021
207. Ying-fen Wang, „Lessons from the Past: Nanguan/Nanyin and the Preservation of Intangible Cultural Heritage in Taiwan“ in *Music as Intangible Cultural Heritage-Policy, Ideology, and Practice in the Preservation of East Asian Traditions* (edited by Keith Howard), Farnham: Ashgate, 2012, 161-180
208. Young Y. Kim, „Ideology, Identity, and Intercultural Communication: An Analysis of Differing Academic Conceptions of Cultural Identity“, *Journal of Intercultural Communication Research* Vol. 36 No. 3, 2007, 237-253
209. Yvonne Donders, „Old Cultures Never Die? Cultural Genocide in International Law“ in *Human Rights and Conflict-Essays in Honour of Bas de Gaay Fortman* (edited by Ineke Boerefijn, Laura Henderson, Ronald Janse, Robert Weaver), Cambridge: Intersentia, 2012, 277-293
210. Zdravko Ranisavljević, „Kolo u tri in the dance tradition of the Serbs> The Case of the Modern Serbian Wedding“ in *Dance, Place, Festival-27th Symposium ICTM Study Group on Ethnochoreology* (edited by Elsie Ivancich Dunin, Catherine E. Foley), Limerick: The University of Limerick, Ireland, 2012, 152-157
211. Zhiying Jiang, „Protection and Inheritance of Intangible Cultural Heritage Based on Children's Perspective Taking Daoqing Art as an Example“, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* vol. 507, 2020, 354-359

Међународни прописи и документи

1. Америчка декларација о правима и дужностима човека (American Declaration of the Rights and Duties of Man), Bogotá, April 1948, <https://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/american-declaration-rights-duties-of-man.pdf>, приступљено дана: 27. априла 2024. године
2. Асеанова Декларација о културном наслеђу (ASEAN Declaration on Cultural Heritage, у фуснотама: Асеанова Декларација из 2000. године), Bangkok, July 2000, <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/ASEAN-Declaration-on-Cultural-Heritage.pdf>, приступљено дана: 14. фебруара 2024. године
3. Афричка повеља о људским правима и правима народа - Банџулска повеља (African Charter on Human and Peoples' Rights - Banjul Charter), Nairobi, June 1981, https://www.oas.org/en/sla/dil/docs/African_Charter_Human_Peoples_Rights.pdf, приступљено дана: 28. априла 2024. године
4. Бечка конвенција о уговорном праву (Vienna Convention on the Law of Treaties, у фуснотама: Бечка конвенција), United Nations - Treaty Series vol. 1155, Vienna, 1969, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf, приступљено дана: 20. маја 2024. године
5. Бечка конвенција о уговорном праву између држава и међународних организација или између међународних организација (Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations, у фуснотама: Бечка конвенција из 1986. године), United Nations Publications no.E.94.V.5, Vienna, 1986,

- https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_2_1986.pdf, приступљено дана: 20. маја 2024. године
6. Бура повеља (The Burra Charter -The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance, у фуснотама: Бура повеља), Burra, October 2013, <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>, приступљено дана: 28. фебруара 2024. године
 7. Декларација о јединству Асеана кроз културни диверзитет: ка јачању заједнице Асеана (Declaration on ASEAN Unity in Cultural Diversity: Towards Strengthening ASEAN in Community, у фуснотама: Декларација о јединству Асеана кроз културни диверзитет) Bali, November 2011, <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/Declaration-on-ASEAN-Unity-in-Cultural-Diversity-Towards-Strengthening-ASEAN-Community.pdf>, приступљено дана: 22. фебруара 2024. године
 8. Декларација из Кимберлија (The Kimberley Declaration), Kimberley, August 2002, http://www.ipcb.org/resolutions/htmls/kim_dec.html, приступљено дана: 22. марта 2024. године
 9. Декларација из Мендозе (Mendoza Declaration), Mendoza, December 2018, https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2018/AGA_2018/MendozaDeclaration_EN.pdf, приступљено дана: 22. марта 2024. године
 10. Декларација из Сан Антонија (The Declaration of San Antonio), San Antonio, March 1996, <https://www.icomos.org/en/resources/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/188-the-declaration-of-san-antonio>, приступљено дана: 10. марта 2024. године
 11. Декларација из Сан Хозеа „Унеско и борба против етноцида“ (Declaration of San Jose `UNESCO and the Struggle Against Ethnocide`, у фуснотама: Декларација из Сан Хозеа), Réunion d'experts sur l'ethno-développement et l'ethnocide en Amérique Latine, San José, SS.82/WS/32, 1981, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000049951>, приступљено дана: 24. маја 2024. године
 12. Декларација из Сеула (Seoul Declaration of ICOM on the Intangible Heritage, у фуснотама: Декларација из Сеула), Seoul, October 2004, https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/ICOMs-Resolutions_2004_Eng.pdf, приступљено дана: 18. фебруара 2024. године
 13. Декларација из Тласкале о ревитализацији малих насеља (Tlaxcala Declaration on the Revitalization of Small Settlements), Tlaxcala, October 1982, <https://www.icomos.org/en/what-we-do/involvement-in-international-conventions/standards/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/385-tlaxcala-declaration-on-the-revitalization-of-small-settlements>, приступљено дана: 22. марта 2024. године
 14. Декларација из Фрајбурга о културним правима (Fribourg Declaration, у фуснотама: Декларација из Фрајбурга), Fribourg, May 2007, <https://www.unifr.ch/ethique/en/assets/public/Files/declaration-eng4.pdf>, приступљено дана: 1. маја 2024. године
 15. Декларација из Шијана о конзервирању околине културног наслеђа – структура, налазишта и подручја (Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas, у фуснотама: Декларација из Шијана), Xi'an, October 2005, <https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/xian-declaration.pdf>, приступљено дана: 19. фебруара 2024. године
 16. Декларација међувладине конференције културних политика у Африци (Declaration of the Intergovernmental Conference on Cultural Policies in Africa, у фуснотама: Декларација из

- Акпе), Accra October - November 1975, https://ocpa.irmo.hr/about/Accra_Declaration-en.pdf, приступљено дана: 25. јануара 2024. године
17. Декларација о европском идентитету (Declaration on European Identity), Copenhagen, December 1973, https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf, приступљено дана: 5. априла 2024. године
 18. Декларација о култури за Асеанов одрживи развој (Hue Declaration on Culture for ASEAN Community's Sustainable Development, у фуснотама: Хуе декларација), Hue City, April 2014, <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/Hue-Declaration-on-Culture-for-ASEAN-Community%E2%80%99s-Sustainable-Development.pdf>, приступљено дана: 23. фебруара 2024. године
 19. Декларација о културним политикама, (Mexico City Declaration on Cultural Policies, у фуснотама: Декларација из Мексико Ситија), Mexico City, 26 July - 6 August 1982, https://culturalrights.net/descargas/drets_culturals401.pdf, приступљено дана: 31. октобра 2023. године
 20. Декларација о културној разноврсности Савета Европе (Declaration on cultural diversity of CoE), December 2000, <https://rm.coe.int/16804bfc0b>, приступљено дана: 8. априла 2024. године
 21. Декларација о одговорности садашњих генерација према будућим генерацијама (Declaration on the Responsibilities of the Present Generations Towards Future Generations, у фуснотама: Декларација из 1997. године), Paris, November 1997, <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/declaration-responsibilities-present-generations-towards-future-generations>, приступљено дана: 27. децембра 2023. године
 22. Декларација о оснаживању сарадње у погледу културног наслеђа (Vientiane Declaration on Reinforcing Cultural Heritage Cooperation in ASEAN, у фуснотама: Вијентијанска декларација), Vientiane, September 2016, <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/Vientiane-Declaration-on-Reinforcing-Cultural-Heritage-Cooperation-in-ASEAN.pdf>, приступљено дана: 23. фебруара 2024. године
 23. Декларација о правима особа које припадају националним или етничким, верским или језичким мањинама (Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, у фуснотама: Декларација из 1992. године), New York, December 1992, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-persons-belonging-national-or-ethnic>, приступљено дана: 26. априла 2024. године
 24. Декларација о правима урођеничких народа (Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, у фуснотама: Декларација о правима урођеничких народа), New York, September 2007, https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf, приступљено дана: 30. априла 2024. године
 25. Декларација о принципима међународне културне сарадње (Declaration of Principles of International Cultural Co-operation, у фуснотама: Декларација из 1966. године), Paris, November 1966, <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/declaration-principles-international-cultural-co-operation>, приступљено дана: 19. октобра 2023. године
 26. Други протокол Хашке конвенције о заштити културних добара у оружаним сукобима (Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, у фуснотама: Други протокол Хашке конвенције из 1954. године), The Hague, March 1999, <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/second-protocol-hague-convention-1954-protection-cultural-property-event>, приступљено: 25. септембра 2023. године
 27. Европска конвенција о људским правима (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms), Rome, November 1950,

- https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG, приступљено дана: 27. априла 2024. године
28. Европска повеља о регионалним или мањинским језицима (European Charter for Regional or Minority Languages, у фуснотама: Европска повеља о регионалним или мањинским језицима), European Treaty Series No. 148
 29. Етички принципи за очување нематеријалног културног наслеђа (Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage, у фуснотама: Етички принципи за очување нематеријалног културног наслеђа), Intergovernmental Committee for the Safeguarding Intangible Cultural Heritage ITH/15/10.COM/Decisions, Windhoek, 2015
 30. Закон о заштити наслеђа Аборицина и Острвљана Торес Стрејт (Aboriginal and Torres Strait Islander Heritage Protection Act No. 79, 1984, у фуснотама: Торес Стрејт Закон) <https://www.legislation.gov.au/C2004A02943/latest/text> , приступљено дана: 28. фебруара 2024. године
 31. Закон о Новозеландском музеју Те Папа Тонгарева (Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa Act 1992), <https://www.legislation.govt.nz/act/public/1992/0019/latest/whole.html#DLM260208>, приступљено дана: 2. марта 2024. године
 32. Закон о Обоји (The Obeah Act Cap. 266 Act 3 of 2013), <https://laws.moj.gov.jm/library/statute/the-obeah-act>, приступљено дана: 3. маја 2024. године
 33. Закона о Индијанцима из 1885. године (The Indian Act, 1885), https://gladue.usask.ca/sites/gladue1.usask.ca/files/2023-01/Indian%20Act%20Amendment_1884.pdf, приступљено: 29. децембра 2024. године
 34. Икомосова Новозеландска повеља о конзервацији места што имају вредност културног наслеђа (ICOMOS New Zealand Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value, у фуснотама: Икомосова Новозеландска повеља), 2010, https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/ICOMOS_NZ_Charter_2010_FINAL_11_Oct_2010.pdf, приступљено дана: 2. марта 2024. године
 35. Истанбулска декларација (Istanbul Declaration, у фуснотама: Истанбулска декларација), Istanbul, September 2002, <https://ich.unesco.org/doc/src/00072-EN.pdf>, приступљено дана: 28. децембра 2023. године
 36. Јамато декларација о интегрисаним приступима очувању материјалног и нематеријалног културног наслеђа (Yamato Declaration on Integrated Approaches for Safeguarding Tangible and Intangible Cultural Heritage, у фуснотама: Јамато декларација), Nara, October 2004, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000137634> , приступљено дана: 1. јануара 2024. године
 37. Квебешка декларација о очувању духа места (Québec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place, у фуснотама: Квебешка декларација), Québec, October 2008, <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-646-2.pdf>, приступљено дана: 22. марта 2024. године
 38. Конвенција о елиминацији свих форми дискриминације против жена (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women), New York, December 1979, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>, приступљено дана: 24. априла 2024. године
 39. Конвенција о заштити и промовисању разноликости културних израза (Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, у фуснотама: Конвенција из 2005. године), Paris, 20 October 2005, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246264?posInSet=1&queryId=85dde93e-9ef6-402b-bc9f-452e6a399382>, приступљено дана: 13. октобра 2023. године

40. Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage – у фуснотама: Конвенција из 2003. године), Treaty no. 42671, *United Nations Treaty Series* vol. 2368, 3-94, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%202368/v2368.pdf>, приступљено дана: 16. јануара 2023. године
41. UNIDROIT Конвенција о украденим и незаконито извезеним културним добрима (UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects, у фуснотама: Конвенција из 1995. године), Rome, 24 June 1995, <https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention/>, приступљено дана: 4. октобра 2023. године
42. Конвенција о правима детета (Convention on the Rights of the Child), New York, September 1990, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>, приступљено дана: 26. априла 2024. године
43. Конвенција о средствима забране и спречавања недозвољеног увоза, извоза и преноса власништва над културним добрима (Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, у фуснотама: Конвенција из 1970. године), Paris, 14 November 1970, <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and>, приступљено дана: 30. септембра 2023. године
44. Културна повеља Африке (Cultural Charter for Africa, у фуснотама: Културна повеља Африке), Port Louis, July 1976, https://au.int/sites/default/files/treaties/7769-treaty-0008_-_cultural_charter_for_africa_e.pdf, приступљено дана: 27. јануара 2024. године
45. Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације (International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination), New York, December 1965, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/cerd.pdf>, приступљено дана: 24. априла 2024. године
46. Међународни пакт о грађанским и политичким правима (International Covenant on Civil and Political Rights, у фуснотама: Међународни пакт о грађанским и политичким правима), New York, December 1966, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>, приступљено дана: 24. априла 2024. године
47. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, у фуснотама: Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима), New York, December 1966, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>, приступљено дана: 24. априла 2024. године
48. Мексичка декларација о културној разноврсности и развоју (Declaración de México sobre la Diversidad Cultural y el Desarrollo), México, Agosto 2004, <https://culturapedia.com/wp-content/uploads/2020/09/2004-diversidad-cultural.pdf>, приступљено дана: 25. марта 2024. године
49. Меркосуров протокол за културну интеграцију (Protocolo de integracion cultural del Mercosur MERCOSUR/CMC/DEC N° 11/96), Fortaleza, December 1996, <https://normas.mercosur.int/public/normativas/2057>, приступљено дана: 19. децембра 2024. године
50. Мондиакултова Декларација о културним политикама и одрживом развоју (MONDIACULT Declaration on Cultural Policies and Sustainable Development, у фуснотама: Мондиакултова Декларација), Mexico City, September 2022, https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2022/10/6.MONDIACULT_EN_DR

- AFT%20FINAL%20DECLARATION_FINAL_1.pdf, приступљено дана: 6. јануара 2024. године
51. Нара документ о аутентичности (The Nara Document On Authenticity, у фуснотама: Нара документ), Nara, November 1994, <https://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/386-the-nara-document-on-authenticity-1994>, приступљено дана: 2. децембра 2023. године
 52. Нацрт Конвенције о заштити подводне културне баштине (*Draft Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*), CLT.96/CONF.202/5 REV.2, Paris, July 1999, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000117780>, приступљено дана: 20. маја 2024. године
 53. Никозијска конвенција о кривичним делима која се односе на културна добра (Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property), Nicosia, May 2017, Council of Europe Treaty Series - No. 221, <https://rm.coe.int/1680ab1c4b>, приступљено дана: 12. априла 2024. године
 54. Одлука 2228/97/ЕС Европског парламента и Савета од 13. октобра 1997. године којом се установљава акциони програм Заједнице на пољу културног наслеђа (Програм Рафаел) (Decision No 2228/97/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 1997 establishing a Community action programme in the field of cultural heritage (the Raphael programme)), Official Journal L 305, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31997D2228>, приступљено дана: 14. априла 2024. године
 55. Оквирна конвенција за заштиту националних мањина (Framework Convention for the Protection of National Minorities), Strasbourg, February 1995, <https://rm.coe.int/16800c10cf>, приступљено дана: 9. априла 2024. године
 56. Оквирна конвенција Савета Европе о вредностима културног наслеђа за друштво - Фаро конвенција (Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society-Faro Convention, у фуснотама: Фаро конвенција), Faro, October 2005, Council of Europe Treaty Series No. 199, <https://rm.coe.int/1680083746>, приступљено дана: 11. априла 2024. године
 57. Оквирни споразум о култури Економске заједнице западноафричких држава (Cultural Framework Agreement for the Economic Community of West African States (ECOWAS), у фуснотама: Оквирни споразум Ековаса), Abuja, July 1987, <https://archive.gazettes.africa/archive/aa-ecowas/1987/aa-ecowas-official-journal-dated-1987-07-01-vol-11.pdf>, приступљено дана: 30. јануара 2024. године
 58. Окинава декларација о материјалном и нематеријалном културном наслеђу (Okinawa Declaration on Intangible and Tangible Cultural Heritage, у фуснотама: Окинава декларација), Okinawa, March 2004, <https://docplayer.net/101947537-Okinawa-international-forum-2004-utaki-in-okinawa-and-sacred-spaces-in-asia-community-development-and-cultural-heritage-november-30-th-2004.html>, приступљено дана: 18. фебруара 2024. године
 59. Оперативне директиве за имплементацију Конвенцију о очувању нематеријалног културног наслеђа (Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, у фуснотама: Оперативне директиве за имплементацију Конвенције из 2003. године), Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2008-2022, <https://ich.unesco.org/en/directives>, приступљено дана: 28. маја 2024. године
 60. Пакс Култура (Pax Cultura - Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments – Treaty between the United States of America and the Other American Republics, The Roerich Pact, у фуснотама: Рерихов пакт), Washington, 15 april 1935, <https://www.roerich.org/roerich-pact.php>, приступљено дана: 24. маја 2024. године

61. Пан-афрички културни манифест (Pan-African Cultural Manifesto, у фуснотама: Пан-афрички културни манифест), Algiers, July 1969, https://ocpa.irmo.hr/resources/docs/Pan_African_Cultural_Manifesto-en.pdf, приступљено дана: 20. јануара 2024. године
62. Париска декларација о наслеђу као покретачу развоја (The Paris Declaration on heritage as a driver of development, у фуснотама: Париска декларација), Paris, December 2011, https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA2011_Declaration_de_Paris_EN_20120109.pdf, приступљено дана: 15. априла 2024. године
63. Повеља афричке културне ренесансе (Charter For African Cultural Renaissance, у фуснотама: Повеља афричке културне ренесансе), Khartoum, January 2006, https://au.int/sites/default/files/treaties/37305-treaty-Charter_for_African_RenissancE_ENGLISH_digital_0.pdf, приступљено дана: 2. фебруара 2024. године
64. Повеља из Дешамбоа о очувању баштине Квебека (Charter for the Preservation of Quebec's Heritage - Deschambault Declaration), Deschambault, April 1982, <https://www.icomos.org/en/support-us/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/192-the-deschambault-charter>, приступљено дана: 13. марта 2024. године
65. Повеља о основним правима у Европској Унији (Charter of Fundamental Rights of the European Union), Nice, December 2000, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>, приступљено дана: 27. априла 2024. године
66. Повеља Организације америчких држава (Charter of the Organization of American States), Bogotá, April 1948, <https://www.oas.org/dil/1948%20charter%20of%20the%20organization%20of%20american%20states.pdf>, приступљено дана: 25. марта 2024. године
67. Повеља Уједињених нација и Статут Међународног суда правде (*Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice*, у фуснотама: Повеља УН), San Francisco, October 1945, <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>, приступљено дана: 24. маја 2024. године
68. Препорука о већинском учешћу људи у културном животу и њиховом доприносу истом (Recommendation on Participation by the People at Large in Cultural Life and their Contribution to It, у фуснотама: Препорука о већинском учешћу људи у културном животу), Nairobi, November 1976, <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/recommendation-participation-people-large-cultural-life-and-their>, приступљено дана: 24. децембра 2023. године
69. Препорука о међународној размени културне имовине (Recommendation concerning the International Exchange of Cultural Property, у фуснотама: Препорука о међународној размени културне имовине), Nairobi, November 1976, <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/recommendation-concerning-international-exchange-cultural-property>, приступљено дана: 21. октобра 2023. године
70. Препорука о очувању традиционалне културе и фолклора (Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore, у фуснотама: Препорука о очувању традиционалне културе и фолклора), Records of the General Conference - Resolutions vol. 1, UNESCO General Conference 25th, Paris, 1989, <https://www.univeur.org/cuebc/downloads/PDF%20carte/80.%201989%20UNESCO%20Recommendation.PDF>, приступљено дана: 28. маја 2024. године
71. Протокол из Сан Салвадора (Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social, and Cultural Rights: "Protocol of San Salvador"), San Salvador, November 1988, <https://www.oas.org/en/sare/social-inclusion/protocol-ssv/docs/protocol-san-salvador-en.pdf>, приступљено дана: 27. априла 2024. године

72. Регулатива (ЕУ) 2021/818 Европског парламента и Савета од 20. маја 2021. године којом се установљава Програм Креативна Европа (2021-2027) и анулира Регулатива (ЕУ) 1295/2013 (Regulation (EU) 2021/818 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2021 establishing the Creative Europe Programme (2021 to 2027) and repealing Regulation (EU) No 1295/2013), Official Journal of the European Union L 189/34, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32021R0818> , приступљено дана: 14. априла 2024. године
73. Резолуција 2269 о очувању и побољшању нематеријалног културног наслеђа Европе (Resolution 2269 on the Safeguarding and enhancing intangible cultural heritage in Europe, у фуснотама: Резолуција 2269), Paris, March 2019, <https://pace.coe.int/pdf/d64e4aa3404614e3b10a10d3e58d044e1b74ebcbfdc398e1ee0af071a3bfa6f0/res.%202269.pdf>, приступљено дана: 13. априла 2024. године
74. Уговор из Картагине (Cartagena Agreement), Trujillo, March 1969, <https://edit.wti.org/document/show/cc6a9d7a-c87f-4004-b2cd-154551570c14> , приступљено дана: 21. марта 2024. године
75. Уговор о Европској Унији (Treaty on European Union, у фуснотама: Уговор о ЕУ), Official Journal of the European Communities No. C 191/1
76. Универзална декларација о културној разноврсности (UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity, у фуснотама: Универзална декларација из 2001. године), Paris, November 2001, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/universal-declaration-cultural-diversity> , приступљено дана: 25. децембра 2023. године
77. Универзална декларација о људским правима (Universal Declaration of Human Rights, у фуснотама: Универзална декларација о људским правима), Paris, December 1948, <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2021/03/udhr.pdf>, приступљено дана: 24. априла 2024. године
78. Упутство о поступању војске Сједињених држава на бојном пољу - Либеров кодекс (Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field - Lieber Code, у фуснотама: Либеров кодекс), 24 April 1863, <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/110-IHL-L-Code-EN.pdf>, приступљено дана: 20. маја 2024. године
79. Устав Гане (The Constitution of the Republic of Ghana 1992 Rev. 1996, у фуснотама: Устав Гане), https://www.constituteproject.org/constitution/Ghana_1996, приступљено дана: 3. маја 2024. године
80. Фирентинска декларација о наслеђу и пејзажима као људским вредностима (The Florence Declaration on Heritage and Landscape as Human Values, у фуснотама: Фирентинска декларација), Florence, November 2014, https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2015/GA_2014_results/GA2014_Symposium_FlorenceDeclaration_EN_final_20150318.pdf, приступљено дана: 16. априла 2024. године
81. Хашка конвенција о бомбардовању од стране морских снага из 1907. године (Convention (IX) concerning Bombardment by Naval Forces in Time of War, у фуснотама: Хашка конвенција (IX) из 1907. године), The Hague, 18 October 1907, <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/220-IHL-24-EN.pdf>, приступљено дана: 20. маја 2024. године
82. Хашка конвенција о законима и обичајима ратовања на земљи из 1907. године (Convention (IV) concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre et son Annexe: Règlement concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre, у фуснотама: Хашка конвенција (IV) из 1907. године), La Haye, 18 octobre 1907, <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/195-DIH-19-FR.pdf>, приступљено дана: 20. маја 2024. године

83. Хашка конвенција о заштити културних добара у оружаном сукобу (Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, у фуснотама: Хашка конвенција из 1954. године), The Hague, 14 May 1954, https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf , приступљено: 23. априла 2023. године
84. Хои Ан протоколи за најбоље конзервационе праксе у Азији (Hoi An Protocols for Best Conservation Practice in Asia: Professional Guidelines for Assuring and Preserving the Authenticity of Heritage Sites in the Context of the Cultures of Asia, у фуснотама: Хои Ан протоколи), Bangkok, 2009, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000182617>, приступљено дана: 21. фебруара 2024. године
85. Шангајска повеља (Shanghai Charter, у фуснотама: Шангајска повеља), Shanghai, October 2002, https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/Shanghai_Charter_Eng.pdf, приступљено дана: 15. фебруара 2024. године

Судска пракса

1. Записник са суђења у Нирнбергу, двадесет и други дан, уторак 18. децембар 1945. године, јутарња сесија, <https://avalon.law.yale.edu/imt/12-18-45.asp>, приступљено дана: 4. јануара 2025. године
2. Записник са суђења у Нирнбергу, други дан, среда 21. новембар 1945. године, јутарња сесија, <https://avalon.law.yale.edu/imt/11-21-45.asp>, приступљено дана: 4. јануара 2025. године
3. Записник са суђења у Нирнбергу, шездесет и пети дан, петак 22. фебруар 1946. године, јутарња сесија, <https://avalon.law.yale.edu/imt/02-22-46.asp>, приступљено дана: 4. јануара 2025. године
4. Одвојено мишљење судије Кансадо-Тринидаде у случају масакра План де Санчез, Separate Opinion of Judge A.A. Cancado-Trinidad, Case of Plan de Sánchez Massacre v. Guatemala, Inter-American Court of Human Rights Series C No 105, Judgment of April 29, 2004
5. Пресуда „Лотус”, The Case of the S.S. „Lotus”, Publications of the Permanent Court of International Justice Series A No. 10, 1927
6. Пресуда Међуамеричког суда за људска права између заједнице Моивана и Суринама (Case of the Moiwana Community v. Suriname, у фуснотама: Пресуда заједнице Моивана против Суринама), Inter-American Court of Human Rights (ser. C) No. 124, Judgment of June 15, 2005
7. Пресуда Међународног суда правде у спору између Аустралије и Француске „Нуклеарне пробе“, Nuclear Tests (Australia v. France), Judgment, I.C.J. Reports 1974
8. Пресуда Међународног суда правде у спору између Федеративне Републике Немачке и Данске „Епиконтинентални појас у Северном мору”, North Sea Continental Shelf Case (Federal Republic of Germany/Denmark; Federal Republic of Germany/Netherlands), Judgment, I.C.J. Reports 1969
9. Саветодавно мишљење „Грчко-бугарске заједнице“, The Greco-Bulgarian “Communities”, Publications of the Permanent Court of International Justice Series B No. 17: Collection of Advisory Opinions, 1930
10. Саветодавно мишљење „Репарације због повреда претрпљених у служби УН“, Reparation of Injuries Suffered in the Service of the United Nations, Advisory opinion: I.C.J. Reports 1949

Остала литература

1. Агенда 2063 (Agenda 2063 - The Africa We Want Framework Document, у фуснотама: Агенда 2063), Addis Ababa, September 2015, https://au.int/sites/default/files/documents/33126-doc-framework_document_book.pdf, приступљено дана: 8. фебруара 2024. године
2. Агенда за одрживи развој до 2030. године (Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, у фуснотама: Агенда за одрживи развој до 2030. године), New York, September 2015, <https://sdgs.un.org/2030agenda>, приступљено дана: 6. јануара 2024. године
3. Акциони план за имплементацију Универзалне декларације о културној разноврсности (Main Lines of an Action Plan for the Implementation of the UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity), A document for the World Summit on Sustainable Development: „UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity, a vision, a conceptual platform, a pool of ideas for implementation, a new paradigm“, *Cultural Diversity Series* No. 1, Johannesburg: UNESCO, 2002
4. Акциони план за очување нематеријалног културног наслеђа, Action plan for the safeguarding of the intangible cultural heritage, Piedmont, March 2001, <https://ich.unesco.org/doc/src/05220-EN.pdf>, приступљено дана: 29. децембра 2023. године
5. Атлас светских језика у опасности од нестајања, Atlas of the World's Languages in Danger of Disappearing (edited by Stephen A. Wurm), Paris: UNESCO Publishing, 2021
6. Извештај „Разноликост и кохезија: нови изазови за интеграцију имиграната и мањина“ (Diversity and cohesion new challenges for the integration of immigrants and minorities prepared for the Council of Europe by Jan Niessen Director of the Migration Policy Group), Strasbourg, July 2000, https://www.coe.int/t/dg3/migration/archives/documentation/Series_Community_Relations/Diversity_Cohesion_en.pdf, приступљено дана: 17. децембра 2024. године
7. Извештај Боцване о статусу Сеперу фолк плеса, Report on the Status of an Element Inscribed on the List of Intangible Cultural Heritage in need of Urgent Safeguarding no. 0205400003 date: 15th December 2023, <https://ich.unesco.org/en/state/botswana-BW?info=periodic-reporting#usl-1559-2024>, приступљено дана: 12. маја 2024. године
8. Извештај Индонезије о статусу Саман плеса, Report on the Status of an Element Inscribed on the List of Intangible Cultural Heritage in need of Urgent Safeguarding no. 0676 date: 15th December 2023, <https://ich.unesco.org/en/state/indonesia-ID?info=periodic-reporting#usl-0537-2024>, приступљено дана: 7. маја 2024. године
9. Извештај Кине о статусу Хеџен Јимикан причању прича, Report on the Status of an Element Inscribed on the List of Intangible Cultural Heritage in need of Urgent Safeguarding no. 0673 date: 15th December 2023, <https://ich.unesco.org/en/state/china-CN?info=periodic-reporting#usl-0558-2024>, приступљено дана: 7. маја 2024. године
10. Извештај Међународне правне комисије са 63. сесије, International Law Commission, Report of the Commission to the General Assembly on the work of its sixty-third session, Yearbook of the International Law Commission vol. 2 part II, United Nations, 2011
11. Извештај Монголије о статусу Ритуала наговарања камила, Report on the Status of an Element Inscribed on the List of Intangible Cultural Heritage in need of Urgent Safeguarding no. 0206300003 date: 22th December 2023, <https://ich.unesco.org/en/state/mongolia-MN?info=periodic-reporting#usl-0571-2024>, приступљено дана: 7. маја 2024. године
12. Извештај Светске банке о урођеницима са простора Латинске Америке у XXI веку, The World Bank Report: *Indigenous Latin America in the Twenty-First Century - The First Decade*, Washington: World Bank, 2015
13. Извештај Светске здравствене организације о мутилацијама гениталних органа жена, World Health Organization, *Female genital mutilation*, Geneva, 1997,

- <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/41903/9241561866.pdf>, приступљено дана: 2. маја 2024. године
14. Извештај Француске о секуларној и литургијској традицији Корзике, Rapport sur L'État d'un Élément Inscrit sur la Liste du Patrimoine Culturel Immatériel Nécessitant une Sauvegarde Urgente Date Limite 15 Décembre 2019, <https://ich.unesco.org/en/state/france-FR?info=periodic-reporting#usl-0303-2022>, приступљено дана: 14. маја 2024. године
 15. Концептуални документ о министарској теми: култура и улога урођеничких народа (Concept Paper for the Ministerial Theme Culture and the Role of Indigenous Peoples in the Americas Presented by the Delegation of Guatemala for the Third Inter-American Meeting of Ministers of Culture and Highest Appropriate Authorities, у фуснотама: Концептуални документ из 2006. године), Montreal, November 13-15, 2006, OEA/Ser.K/XXVII.3, CIDI/REMIC-III/doc. 4/06
 16. Налог за предузимање акције са Седмог самита Америка, „Prosperity with Equity: The Challenge of Cooperation in the Americas” – Mandates for Action, Seventh Summit of the Americas, Panama City, April 10-11, 2015, OEA/Ser.E, CA-VII/INF.4/15
 17. Нацрт чланова о одговорности државе за међународне противправне акте, International Law Commission, Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, Yearbook of the International Law Commission vol. II, 2001
 18. Наша креативна различитост - Извештај Светске комисије за културу и развој (Our Creative Diversity - Report of the World Commission on Culture and Development, у фуснотама: Извештај: Наша креативна различитост), UNESCO, Paris, 1996, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000101651>, приступљено дана: 28. маја 2024. године
 19. Одлука бр. 588 Андске заједнице (Decision 588 de la Comunidad Andina, Quito, 10 de julio de 2004), <https://www.comunidadandina.org/StaticFiles/DocOf/DEC588.pdf>, приступљено дана: 15. децембра 2024. године
 20. Одлука Међувладиног Комитета о Упису праксе украјинског Боршча на Листу наслеђа ком је неопходно хитно очување (Decision of the Intergovernmental Committee: 5.EXT.COM, online session, July, 1st, 2022), <https://ich.unesco.org/en/decisions/5.EXT.COM/5>, приступљено дана: 15. децембра 2024. године
 21. Писмо председника Боливије господина Моралеса, од 12. марта 2009. године, упућено Генералном секретару Уједињених нација, господину Бан Ки-муну, <https://www.tni.org/en/publication/letter-to-the-un-secretary-general>, приступљено дана: 27. марта 2024. године
 22. Политика асимилације (The Policy of Assimilation, Decisions of Commonwealth and State Ministers at the Native Welfare Conference), Canberra, January 26th and 27th, 1961
 23. Прокламација о ремек-делима усменог и нематеријалног наслеђа човечанства (Report by the Director-General on the precise criteria for the selection of cultural spaces or forms of cultural expression that deserve to be proclaimed by UNESCO to be masterpieces of the oral and intangible heritage of humanity (155 EX/15 and Add. and Corr. and 155 EX/56) with Annex-Regulations relating to the proclamation by UNESCO of masterpieces of the oral and intangible heritage of humanity)
 24. Смернице за имплементацију програма „Жива људска блага“ (Guidelines for the Establishment of National “Living Human Treasures” Systems), <https://ich.unesco.org/doc/src/00031-EN.pdf>, приступљено дана: 28. децембра 2024. године
 25. Стратегија развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. године, <https://kultura.gov.rs/extfile/sr/4476/strategija-razvoja-kulture-od-2020--do-2029--godine.pdf>, приступљено дана: 20. децембра 2024. године

26. Унескова оквирна културна статистика (UNESCO Framework for Cultural Statistic, у фуснотама: Унескова културна статистика), UNESCO Institute for Statistics, Montreal: UIC, 2009
27. Урођеници и интернати: Компаративна студија, *Indigenous Peoples and Boarding Schools: A Comparative Study* (prepared by Andrea Smith), Permanent Forum on Indigenous Issues Eighth session, E/C.19/2009/CRP. 1, UN, New York, 2009
28. Финални извештај са припремног састанка за Трећи међуамерички састанак министара културе и највиших званичника (Final Report Preparatory Meeting if the Third Inter-American Meeting of Ministers of Culture and Highest Appropriate Authorities), Washington, August 17-18, 2006, OEA/Ser.K/XXVII.3
29. Формулар за упис елемента бр. 00575 на Репрезентативну листу Нематеријалног културног наслеђа човечанства, Nomination File No. 00575 for Inscription on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2011, Bali, November 2011, <https://ich.unesco.org/en/RL/mariachi-string-music-song-and-trumpet-00575>, приступљено дана: 16. маја 2024. године
30. Barbara Torggler, Ekaterina Sediakina-Rivière (with Janet Blake as Consultant), FINAL REPORT: *Evaluation of UNESCO's Standard-setting Work of the Culture Sector, Part I – 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, Paris: UNESCO, 2013
31. Celmara Pocock, 'From Segregation to Assimilation': A Thematic Study of Policies and Practices Australia (1800 – 1970), Brisbane: Department of Environment, Water, Heritage and the Arts, 2008
32. David Feldman, „International Personality“, *Collected Courses of the Hague Academy of International Law* vol. 191, 1985
33. Jan Niessen, *Diversity and cohesion new challenges for the integration of immigrants and minorities*, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2000
34. Leo Tindemans, „European Union: Report by Mr. Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council” (у фуснотама: Тиндеманов извештај), *Bulletin of the European Communities Supplement* 1/76, 1976
35. Neil Brodie, Jenny Doole, Peter Watson, Report: *Stealing history: The Illicit Trade in Cultural Material*, Cambridge: The McDonald Institute for Archeological Research, 2000 – у фуснотама: N. Brodie, J. Doole, P. Watson
36. Patrice Meyer-Bisch, Mylène Bidault, *Déclarer les droits culturels, Commentaire de la Déclaration de Fribourge*, Brussels : Bruylant, 2010
37. Pierre Moulinier, „Programme de l'UNESCO en matière de développement culturel : Présentation des travaux réalisés depuis 1960“, *Rapports et études sur la dimension culturelle du développement et sur les politiques culturelles* CLT/DEC/CD/94/10, Paris: UNESCO- Section de la Dimension culturelle du développement, 1994
38. Pierre Moulinier, „The Nairobi Recommendation on Participation by the People at Large in Cultural Life and their Contribution to it (1976) - The situation ten years later“, *Report CC/CSP/CP/14*, Paris: UNESCO - Division des Etudes et des Politiques culturelles, 1986

Интернет извори

1. Изјава делегације САД-а на Нацрт Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа (Statement of the U.S. Delegation on the draft convention on the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage), Paris, September 24, 2002, <https://2009-2017.state.gov/s/l/38646.htm>, приступљено дана: 10. марта 2024. године

2. Опште информације о Конвенцији из 1970. године, About 1970 Convention, <https://en.unesco.org/fighttrafficking/1970#:~:text=To%20date%2C%20the%201970%20Convention%20has%20been%20ratified%20by%20143%20states.&text=Ratification%20of%20the%20Convention%20by,UNESCO%20and%20the%201970%20Convention.>, приступљено дана: 2. октобра 2023. године
3. Повеља папе Павла III из 1537. године "Sublimis Deus (Sublimis Dei)", <https://www.loc.gov/item/2021667590/>, приступљено дана: 5. јануара 2025. године
4. Потписнице Конвенције о заштити археолошког, историјског и уметничког наслеђа Америчких нација (Signatories and Ratifications: Convention on the Protection of the Archeological, Historical, and Artistic Heritage of the American Nations (Convention of San Salvador)), <https://www.oas.org/juridico/english/sigs/c-16.html>, приступљено дана: 25. марта 2024. године
5. Прелиминарна студија о културној политици (Cultural Policy - A Preliminary Study), *Studies and documents on cultural policies* 1, Paris: UNESCO, 1969
6. Програм „Унескова колекција традиционалне музике света“ (UNESCO Collection of Traditional Music of the World), <https://ich.unesco.org/en/collection-of-traditional-music-00123>, приступљено дана: 28. децембра 2024. године
7. Прокламација о ремек-делима усменог и нематеријалног наслеђа човечанства (опште информације), <https://ich.unesco.org/en/proclamation-of-masterpieces-00103>, приступљено дана: 28. децембра 2024. године
8. Уговорнице Конвенције из 1972. године, World Heritage Convention – State Parties, <https://whc.unesco.org/en/statesparties/>, приступљено дана: 8. октобра 2023. године
9. Уговорнице Конвенције из 1995. године, UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects - States Parties <https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention/status/>, приступљено дана: 3. октобра 2023. године
10. Уговорнице Конвенције из 2005. године, Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions – State Parties, <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-and-promotion-diversity-cultural-expressions?hub=66535#item-1>, приступљено дана: 12. октобра 2023. године
11. Уговорнице Никозијске конвенције из 2017. године, Chart of signatures and ratifications of Treaty 221, <https://www.coe.int/en/web/conventions/cets-number/-/abridged-title-known?module=signatures-by-treaty&treaty-num=221>, приступљено дана: 12. априла 2024. године
12. Уговорнице Фаро конвенције, Chart of signatures and ratifications of Treaty 199, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treaty-num=199>, приступљено дана: 11. априла 2024. године
13. Aike P. Rots, „Strangers in the Sacred Grove: The Changing Meanings of Okinawan Utaki“, *Religions* vol. 10 no. 5: 298, 2019, <https://doi.org/10.3390/rel10050298>, приступљено дана: 17. фебруара 2024. године
14. Jeong Hwan Kim, „Izvedbene umjetnosti utemeljene na intermedijalnosti u Koreji: mjuzikl i madanggeuk“, *Književna smotra* Vol. 51 No. 193(3), 2019, 91-101, <https://hrcak.srce.hr/230328>, приступљено дана: 7. јануара 2023. године
15. John Reyhner, „Cultural Survival vs. Forced Assimilation: the renewed war on diversity“, *Cultural Survival Quarterly Magazine*, Issue: 25-2 Endangered Languages, Endangered Lives, 2001, <https://www.culturalsurvival.org/publications/cultural-survival-quarterly/cultural-survival-vs-forced-assimilation-renewed-war>, приступљено дана: 5. фебруара 2023. године
16. Paul Kuruk, „Cultural Heritage, Traditional Knowledge and Indigenous Rights: An Analysis of the Convention For the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage“, *Macquarie Journal of*

- International and Comparative Environmental Law* vol. 5, 2004, <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/MqJlIEnvLaw/2004/5.html#fn96>, приступљено дана: 5. јула 2023. године
17. Soile Hämäläinen, Frauke Musiala, Anita Salamonsenb, Ola Graffcan, Torjer A. Olsen, „Sami yoik, Sami history, Sami health: a narrative review“, *International Journal of Circumpolar Health* vol. 77, 2018, <https://doi.org/10.1080/22423982.2018.1454784>, приступљено дана: 7. марта 2023. године
 18. Yea-Wen Chen, Hengjun Lin, „Cultural Identities“, *Oxford Research Encyclopedias*, 2016, 1-25, 10.1093/acrefore/9780190228613.013.20, приступљено дана: 1. јануара 2023. године – у фуснотама: Y.-W. Chen, H. Lin

Елементи нематеријалног културног наслеђа

1. Ал-Арагоз, традиционално луткарско позориште, <https://ich.unesco.org/en/USL/traditional-hand-puppetry-01376>, приступљено дана: 9. маја 2024. године
2. Алхеда, усмена традиција окупљања стада камила, <https://ich.unesco.org/en/RL/alheda-a-oral-traditions-of-calling-camel-flocks-01717>, приступљено дана: 24. маја 2024. године
3. Арапска калиграфија, знање, вештине и праксе, <https://ich.unesco.org/en/RL/arabic-calligraphy-knowledge-skills-and-practices-01718>, приступљено дана: 5. марта 2024. године
4. Арапска кафа, симбол великодушности, <https://ich.unesco.org/en/RL/arabic-coffee-a-symbol-of-generosity-01074>, приступљено дана: 5. марта 2024. године
5. Витити плес, <https://ich.unesco.org/en/RL/wititi-dance-of-the-colca-valley-01056>, приступљено дана: 17. маја 2024. године
6. Годишњи карневал Звоничара из области Кастав, <https://ich.unesco.org/en/RL/annual-carnival-bell-ringers-pageant-from-the-kastav-area-00243>, приступљено дана: 13. јула 2023. године
7. Гуарани древно пиће, <https://ich.unesco.org/en/RL/practices-and-traditional-knowledge-of-terere-in-the-culture-of-poha-nana-guarani-ancestral-drink-in-paraguay-01603>, приступљено дана: 24. марта 2024. године
8. Есува, молитвене песме, <https://ich.unesco.org/en/USL/esuwa-harakbut-sung-prayers-of-peru-s-wachiperi-people-00531>, приступљено дана: 17. маја 2024. године
9. Јали, традиционална група плесова Накчивана, <https://ich.unesco.org/en/USL/yalli-kochari-tenzere-traditional-group-dances-of-nakhchivan-01190>, приступљено дана: 15. маја 2024. године
10. Карневал у Опуру, <https://ich.unesco.org/en/RL/carnival-of-oruro-00003>, приступљено дана: 19. марта 2024. године
11. Когере, усмена традиција етничких мањина Уганде, <https://ich.unesco.org/en/USL/koogere-oral-tradition-of-the-basongora-banyabindi-and-batooro-peoples-00911>, приступљено дана: 11. маја 2024. године
12. Колумбијско-венецуеланске Лано радничке песме, <https://ich.unesco.org/en/USL/colombian-venezuelan-llano-work-songs-01285>, приступљено дана: 17. маја 2024. године
13. Компањони, мрежа преноса знања и идентитета, <https://ich.unesco.org/en/RL/compagnonnage-network-for-on-the-job-transmission-of-knowledge-and-identities-00441>, приступљено дана: 13. јула 2023. године
14. Кон, драма под маскама са Тајланда, <https://ich.unesco.org/en/RL/khon-masked-dance-drama-in-thailand-01385>, приступљено дана: 14. фебруара 2024. године

15. Културни простор Сосо-Бала, <https://ich.unesco.org/en/RL/cultural-space-of-sosso-bala-00009>, приступљено дана: 28. јануара 2024. године
16. Листа нематеријалног културног наслеђа и регистар очувања добрих пракси (Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices), UNESCO, <https://ich.unesco.org/en/lists?text=&multinational=3&exemplary=1#tabs>, приступљено дана: 5. јула 2023. године
17. Маварски епски тајдин, <https://ich.unesco.org/en/USL/moorish-epic-t-heydinn-00524>, приступљено дана: 28. јануара 2024. године
18. Мапико плес, <https://ich.unesco.org/en/USL/ingoma-ya-mapiko-01996>, приступљено дана: 11. мај 2024. године
19. Маримба, традиционално певање и плес, <https://ich.unesco.org/en/RL/marimba-music-traditional-chants-and-dances-from-the-colombia-south-pacific-region-and-esmeraldas-province-of-ecuador-01099>, приступљено дана: 16. маја 2024. године
20. Места сећања и живих традиција Отоми и Ћићимека народа из Толимана: Пења де Бернал, чувара свете територије, <https://ich.unesco.org/en/RL/places-of-memory-and-living-traditions-of-the-otomi-chichimecas-people-of-toliman-the-pena-de-bernal-guardian-of-a-sacred-territory-00174>, приступљено дана: 19. марта 2024. године
21. Ми Сан уточиште, <https://whc.unesco.org/en/list/949>, приступљено дана: 21. фебруара 2024. године
22. Монголска традиционална пракса обожавања светих места, <https://ich.unesco.org/en/USL/mongolian-traditional-practices-of-worshipping-the-sacred-sites-00871>, приступљено дана: 17. фебруара 2024. године
23. Нијемо коло, <https://ich.unesco.org/en/RL/nijemo-kolo-silent-circle-dance-of-the-dalmatian-hinterland-00359>, приступљено дана: 14. маја 2024. године
24. Нонгак, оркестарска музика заједнице, плес и ритуали Републике Кореје, <https://ich.unesco.org/en/RL/nongak-community-band-music-dance-and-rituals-in-the-republic-of-korea-00717>, приступљено дана: 6. маја 2024. године
25. Нора, плесна драма са југа Тајланда, <https://ich.unesco.org/en/RL/nora-dance-drama-in-southern-thailand-01587>, приступљено дана: 14. фебруара 2024. године
26. Ојкање, <https://ich.unesco.org/en/USL/ojkanje-singing-00320>, приступљено дана: 14. маја 2024. године
27. Пантун, <https://ich.unesco.org/en/RL/pantun-01613>, приступљено дана: 24. фебруара 2024. године
28. Поетски двобој са Кипра, <https://ich.unesco.org/en/RL/tsiattista-poetic-duelling-00536>, приступљено дана: 13. маја 2024. године
29. Позориште сенки, <https://ich.unesco.org/en/USL/shadow-play-01368>, приступљено дана: 9. маја 2024. године
30. Ритуални плес краљевских бубњева, <https://ich.unesco.org/en/RL/ritual-dance-of-the-royal-drum-00989>, приступљено дана: 11. маја 2024. године
31. Саман плес, <https://ich.unesco.org/en/USL/saman-dance-00509>, приступљено дана: 7. маја 2024. године
32. Седмогодишња церемонија постављања крова на Камаблону, светој кући Кангабе, <https://ich.unesco.org/en/RL/septennial-re-roofing-ceremony-of-the-kamablon-sacred-house-of-kangaba-00190>, приступљено дана: 28. јануара 2024. године
33. Секуларна и литургијска традиција Корзике, <https://ich.unesco.org/en/USL/cantu-in-paghjella-a-secular-and-liturgical-oral-tradition-of-corsica-00315>, приступљено дана: 14. маја 2024. године

34. Сеперу фолк плес и пратеће праксе, <https://ich.unesco.org/en/USL/seperu-folkdance-and-associated-practices-01502>, приступљено дана: 12. маја 2024. године
35. Таскивин-борилачки плес са запада Атлатских планина, <https://ich.unesco.org/en/USL/taskiwin-martial-dance-of-the-western-high-atlas-01256>, приступљено дана: 9. маја 2024. године
36. Традиционална Валенато музика, <https://ich.unesco.org/en/USL/traditional-vallenato-music-of-the-greater-magdalena-region-01095>, приступљено дана: 18. маја 2024. године
37. Тумба Франчеса, <https://ich.unesco.org/en/RL/la-tumba-francesa-00052>, приступљено дана: 19. марта 2024. године
38. Чамаме, <https://ich.unesco.org/en/RL/chamame-01600>, приступљено дана: 24. марта 2024. године
39. Уметност грнчарије Чам заједнице, <https://ich.unesco.org/en/USL/art-of-pottery-making-of-chm-people-01574>, приступљено дана: 21. фебруара 2024. године
40. Уметности, вештине и праксе повезане са гравирањем на металима (злато, сребро и бакар), <https://ich.unesco.org/en/RL/arts-skills-and-practices-associated-with-engraving-on-metals-gold-silver-and-copper-01951>, приступљено дана: 5. марта 2024. године
41. Урме, знање, вештине, традиције и праксе, <https://ich.unesco.org/en/RL/date-palm-knowledge-skills-traditions-and-practices-01902>, приступљено дана: 5. марта 2024. године
42. Фадо, популарна песма из Португалије, <https://ich.unesco.org/en/RL/fado-urban-popular-song-of-portugal-00563>, приступљено дана: 13. маја 2024. године
43. Дуга фолк песма извођена техником кружног даха, <https://ich.unesco.org/en/USL/folk-long-song-performance-technique-of-limbe-performances-circular-breathing-00543>, приступљено дана: 6. маја 2024. године
44. Фурју одори, ритуални плес наде и молитве, <https://ich.unesco.org/en/RL/furyu-odori-ritual-dances-imbued-with-people-s-hopes-and-prayers-01701>, приступљено дана: 24. маја 2024. године
Хецен Јимикан причање прича, <https://ich.unesco.org/en/USL/hezhen-yimakan-storytelling-00530>, приступљено дана: 7. маја 2024. године
45. Центар за урођеничку уметност и доприносе очувању нематеријалног културног наслеђа Тотонак народа (Xtaxkgakget Makgkaxtlawana: the Centre for Indigenous Arts and its contribution to safeguarding the intangible cultural heritage of the Totonac people of Veracruz, Mexico), <https://ich.unesco.org/en/BSP/xtaxkgakget-makgkaxtlawana-the-centre-for-indigenous-arts-and-its-contribution-to-safeguarding-the-intangible-cultural-heritage-of-the-totonac-people-of-veracruz-mexico-00666>, приступљено дана: 16. јуна 2023. године

БИОГРАФИЈА

Миљана Јаковљевић је рођена 1989. године у Београду, где је завршила основну школу и гимназију. Дипломирала је 2014. године Правни факултет Универзитета у Београду. Мастер студије завршила је на Унесковој катедри Културна политика и менаџмент, заједнички програм Универзитета уметности у Београду и Универзитета у Лиону Lumière 2, под менторством проф. др Маје Ристић. Мастер рад на тему „Однос државе и позоришта кроз призму законске регулативе“, одбранила је пред комисијом у саставу проф. др Милене Драгићевић Шешић и проф. др Jacques Bonniel.

Њена социјална ангажованост осликава се и кроз чланства и активности у трајању од неколико година у удружењу за пружање бесплатне правне помоћи Pro Vopo у Београду, као и у међународној организацији Europa Nostra. Била је и приправник Првог основног суда у Београду, након чега полаже правосудни испит септембра месеца 2016. године. Новембра месеца исте године, полаже и адвокатски испит пред Адвокатском комором Београда. Као стажиста Института за односе међународне културне политике у Будимпешти, Републици Мађарској се први пут упознаје са програмирањем и имплементацијом међународних пројеката, а бави се и научно-истраживачким радом. Радно искуство стиче обављајући послове у Министарству пољопривреде, шумарства и водопривреде - Управи за пољопривредно земљиште, да би након тога била и ангажована у Канцеларији за сарадњу с медијима Владе Републике Србије. Каријеру наставља у Министарству рударства и енергетике као шеф Одсека за правне и кадровске послове, где остаје до јануара 2024. године.

Аутор је више научних радова, објављених у земљи и иностранству, фокусираних на културну политику, културну дипломатију, као и правно регулисање културног наслеђа.

Говори енглески и француски језик, а служи се и руским језиком.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Миљана Јаковљевић

Број индекса: ДС 30/2019

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Правна заштита нематеријалног културног наслеђа са посебним освртом на извођачке уметности“

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Миљана Јаковљевић

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Миљана Јаковљевић

Број индекса: ДС 30/2019

Студијски програм: међународноправна ужа научна област

Наслов рада: „Правна заштита нематеријалног културног наслеђа са посебним освртом на извођачке уметности“

Ментор: проф. др Бранко М. Ракић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада. Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Миљана Јаковљевић

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Правна заштита нематеријалног културног наслеђа са посебним освртом на извођачке уметности“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучила.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
- (4.) **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)**
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

Миљана Јаковљевић

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.